

Centrum pro otázky životního prostředí
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova v Praze

Disertační práce
Udržitelnost životního prostředí Afriky v kontextu globálních snah
o udržitelný rozvoj se zaměřením na „dobré vládnutí“
JUDr. Jiří Hlaváček

Školitel: doc. Ing. Petr Šauer, CSc.

Nairobi, leden 2013

Poděkování

Za cenné rady při vypracování disertační práce děkuji svému školiteli doc. Ing. Petru Šauerovi, CSc. a prof. RNDr. Bedřichu Moldanovi, CSc.

Rovněž děkuji doc. RNDr. Pavlu Nováčkovi, CSc., JUDr. Věře Jeřábkové, CSc. a RNDr. Petru Vernerovi, CSc. za konzultace a připomínky v závěrečné etapě přípravy práce.

Děkuji své rodině za pomoc a všestrannou podporu.

Prohlašuji, že jsem předloženou doktorskou disertační práci vypracoval samostatně s použitím uvedených informačních pramenů. Tato práce ani její části nebyly použity k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Narobi dne 1. ledna 2013

.....

Obsah

1. Úvod.....	12
2. Cíle výzkumu, metodologie a metodika práce.....	14
2.1. Cíle výzkumu	14
2.2. Metodologický a metodický přístup.....	15
3. Afrika - udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí	20
3.1. Chápání pojmů „udržitelný rozvoj“ a „udržitelnost životního prostředí“ v Africe na základě výsledků rozhovorů	23
3.2. „Kořeny“ udržitelného rozvoje	26
3.3. Tři základní směry v současné „rozvojové“ politické teorii.....	31
3.4. „Globální“ přístupy k (udržitelnému) rozvoji.....	32
3.5. „Kontinentální“ škola, demokratizace a dobré vládnutí.....	34
3.6. Přemostující směr a jeho pojetí udržitelného rozvoje Afriky.....	44
3.7. Shrnutí.....	50
4. Základní problémy a překážky udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí Afriky	52
4.1. Charakter afrických politických režimů	52
4.2. Afrika jako kontinent konfliktů a válek.....	55
4.3. Populační exploze, pandemie HIV/AIDS, masová chudoba	65
4.4. Překotná urbanizace a růst slumů.....	69
4.5. Půda a přírodní zdroje – otázka majetkových práv	71
4.6. Postavení Afriky v mezinárodní dělbě práce, dopady globalizace	73
4.7. Shrnutí.....	75
5. Charakteristika životního prostředí Afriky – environmentálního pilíře udržitelného rozvoje.....	77
5.2. Nové environmentální výzvy	79
5.3. Africké percepcce problémů životního prostředí.....	82
5.4. Hledání východisek z problémů.....	84
5.5. Shrnutí.....	93
6. Vládnutí	95
6.1. Rozpracování koncepce vládnutí na mezinárodní úrovni.....	95
6.2. Neoliberální paradigma v politice brettonwoodských institucí Světové banky a Mezinárodního měnového fondu vůči Africe.....	100
6.3. Vyhodnocení zkušeností z procesů demokratizace	105
6.4. Africká integrace ve 21. století a Nové partnerství pro africký rozvoj	109
6.5. Shrnutí.....	121
7. Občanská společnost v Africe.....	123
7.1. Nevládní organizace a zájmové skupiny v Africe.....	123
7.2. Etnický faktor.....	126
7.3. Postoj církví	128
7.4. Původní systémy znalostí a původní obyvatelstvo.....	129
7.5. Otázky účasti místních komunit na správě přírodních zdrojů.....	132
7.6. Shrnutí.....	137
8. Teorie a praxe environmentálního vládnutí v Africe	138
8.1. Globální environmentální správa a její interakce s regionální environmentální správou v Africe	139

8.2. Africká regionální, subregionální správa udržitelného rozvoje a životního prostředí	155
8.3. Národní správa udržitelného rozvoje a životního prostředí, prosazování integrovaného přístupu k udržitelnému rozvoji a k ochraně životního prostředí	161
9. Budoucnost udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí Afriky	169
9.1. Ekonomický, sociální a environmentální výhled	169
9.2. Dobré vládnutí jako čtvrtý pilíř udržitelného rozvoje?	176
10. Případové studie	181
10.1. Vládnutí v Jižním Súdánu	181
10.2. Ideologie „africké renesance“ a africká integrace	185
10.3. Environmentální správa Egypta	188
10.4. Ogoniland a environmentální katastrofa Nigérie	192
10.5. Botswana jako příklad „demokratické prosperující země“ versus ochrana životního prostředí	195
11. Závěry	197
12. Přílohy dostupné na přiloženém CD	203
12.1. Příloha č. 1: Příležitosti pro Afriku participovat a využívat finanční nástroje adaptačních a mitigačních opatření v rámci prosazování udržitelného rozvoje	203
12.2. Příloha č. 2: Přehled integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí do národních/regionálních/subregionálních strategických a programových dokumentů (stav k 1.1.2013)	203
12.3. Příloha č. 3: Otázky pro strukturované rozhovory s respondenty z afrických zemí realizované v letech 2011-2012	203
13. Seznam pramenů a literatury	204
14. Seznam použitých zkratk	240

Seznam obrázků

Obrázek č. 1: Realita rozvoje Afriky před rokem 1992	177
Obrázek č. 2: Koncepce udržitelného rozvoje 1992 – cílem dosažení rovnováhy všech tří nově definovaných pilířů	178
Obrázek č. 3: Udržitelný rozvoj a potřeba dalšího, politického pilíře – východisko pro Afriku?	179
Obrázek č. 4: Dobré vládnutí a efektivní správa - základ udržitelného rozvoje a zajištění rovnováhy všech jeho tří pilířů v Africe	180

Seznam schémat

Schéma č. 1: Přehled afrických integračních organizací k prosazování udržitelného rozvoje a s environmentální dimenzí	114
Schéma č. 2: Systém Organizace spojených národů (převzato z www.un.org a přeloženo autorem)	142
Schéma č. 3: Instituc. globální rámec udržitelného rozvoje	145
Schéma č. 4: Správa udržitelného rozvoje v Africe	158
Schéma č. 5: Správa životního prostředí v Africe	159
Schéma č. 6: Nejdůležitější subregionální integrační seskupení (udržitelný rozvoj a životní prostředí).....	160

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Úkoly a indikátory udržitelnosti životního prostředí v rámci Rozvojových cílů tisíciletí	22
Tabulka č. 2: Vyhodnocení chápání pojmů udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí v afrických zemích	24
Tabulka č. 3: Vyhodnocení chápání pojmů udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí v afrických zemích dle jednotlivých skupin respondentů	25
Tabulka č. 4: Nedávné občanské války, vnitřní nepokoje a napětí kvůli přírodním zdrojům.....	61
Tabulka č. 5: Ekologická stopa a biokapacita Afriky v globálních hektarech na 1 osobu v r. 2008 (nejnovější dostupné údaje)	65
Tabulka č. 6: Přehled deseti afrických států s nejrychlejším růstem HDP, nejrychlejším demografickým růstem v procentech, největší ekologickou stopou a biokapacitou v globálních hektarech.....	66
Tabulka č. 7: Deset afrických států s největší ekologickou stopou a biokapacitou, s největším negativním a pozitivním rozdílem mezi biokapacitou a ekologickou stopou v globálních hektarech.....	66

Tabulka č. 8: Identifikace tří největších problémů životního prostředí Afriky respondenty	83
Tabulka č. 9: Celkové výsledky rozhovorů: schopnost afrických zemí řešit problémy udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.....	86
Tabulka č. 10: Výsledky rozhovorů: schopnost afrických zemí řešit problémy související s prosazováním udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí dle skupin respondentů..	86
Tabulka č. 11: Přehled hlavních kategorií a podkategorií Ibrahimova indexu vládnutí	100
Tabulka č. 12: Přehled hlavních mezinárodních událostí v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje a jejich odezva v Africe (zpracoval autor práce)	149
Tabulka č. 13: Celkové hodnocení zemí afrického kontinentu	163

Souhrn

Cílem práce je výzkum problémů udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí afrických zemí na počátku 21. století přispívající ke zlepšenému chápání možností aplikace koncepce udržitelného rozvoje a s ní souvisejících politik, zejména politiky ochrany životního prostředí - včetně působení protichůdných faktorů - v podmínkách afrického kontinentu. Vzhledem k šíři problematiky i k aktuálnímu zvýšenému zájmu mezinárodního společenství, teoretiků i praktiků udržitelného rozvoje je výzkum s použitím metod analýzy a kvalitativní meta-analýzy soustředěn na otázky „dobrého vládnutí“ („dobré správy“) obecně i v oblasti životního prostředí jako nového pole průniku teorie a praxe udržitelného rozvoje.

Na základě meta-analýzy rozsáhlého množství relevantních pramenů a vědecké literatury je provedeno členění africké vědecké literatury zaměřené na otázky rozvoje a udržitelného rozvoje na tři základní směry:

- 1) směr „globální“, vyvíjející se v rámci politické filozofie neoliberalismu a institucionalismu;
- 2) směr „kontinentální“, tradičně upřednostňující autonomní cestu afrického rozvoje a podporující africký autentický „rozvojový stát“;
- 3) směr „přemostňující“, reprezentovaný převážně africkými vědci mladší generace s pevným ukotvením v globálních souvislostech hodnocení perspektiv udržitelného rozvoje Afriky, orientovaný zároveň na výzkum konkrétních potřeb afrických společností.

Kvalitativní analýza a poté syntéza strategických globálních, afrických regionálních, subregionálních a národních dokumentů, programů a zpráv je propojena s provedením a vyhodnocením strukturovaných rozhovorů s africkými odborníky, politiky a představiteli veřejné správy i občanské společnosti o otázkách problémů udržitelného rozvoje Afriky, problémů jeho environmentálního pilíře, o možnostech jejich řešení v rámci afrického kontinentu nebo ve spojení s jinými kontinenty. Výzkum a analýza jsou vztaheny k veřejné formě vládnutí a porovnány s reálně existujícími africkými regionálními, subregionálními a národními mechanismy prosazování a integrování udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí do celkových rozvojových procesů. Jsou vyhodnoceny i závěry světových konferencí o udržitelném rozvoji a životním prostředí včetně poslední Konference OSN o udržitelném rozvoji (Rio+20) v červnu 2012 a jejich reflexe ve vztahu k udržitelnosti životního prostředí a dobrého vládnutí v podmínkách afrického kontinentu.

Ve své práci jsem dospěl k závěru, že v Africe je prvkem významně určujícím obsah výkonu dobré správy v zájmu prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí, včetně jeho systematické ochrany, schopnost institucí na všech úrovních plnit funkce spojené s prevencí, s překonáváním příčin a následků degradace životního prostředí. Ty jsou ve většině případů ovlivňovány kvalitou a efektivitou vládnutí v politické oblasti (včetně extrémů občanských válek a subregionálních konfliktů), v ekonomické (důraz na exportní odvětví náročná na přírodní zdroje a omezený důraz na vnitřní rozvoj a udržitelnou spotřebu) a sociální

oblasti (demografický růst a neudržitelný a agresivní tlak na ekosystémy a zdroje). Globální klimatická změna a její dopad na africký kontinent je nový jev urychlující a znásobující dosavadní negativní vývojové trendy. Je to faktor propojený především s degradací ekosystémů, půd a snižováním biologické rozmanitosti a s nimi související širokou škálou problémů (např. dostupnost vodních, energetických a materiálových zdrojů), a tedy faktor, který přímo ohrožuje proces prosazování udržitelného rozvoje, udržitelnosti životního prostředí a snižování chudoby. Faktorem bránícím vnitřní restrukturalizaci afrických ekonomik a nově zapříčiňujícím rychlou degradaci životního prostředí Afriky je nynější hypertrofovaný rozvoj těžebního průmyslu a exportu přírodních zdrojů jako součást globálního úsilí o zajištění přístupu k materiálovým, energetickým a potravinovým zdrojům.

Klíčová slova: udržitelný rozvoj Afriky, udržitelnost životního prostředí, dobré vládnutí („dobrá správa“), africká věda udržitelného rozvoje, environmentální správa, institucionální aspekty udržitelného rozvoje, Rio+20 a Afrika

Abstract

This research has been conducted with the aim of analyzing African countries sustainable developmental problems at the beginning of the 21st century and contributing to a better understanding of the sustainable development concept and its related politics application, especially environmental ones, as well as of contradictory factors of African continent realities.

Due to the scope of this topic and to currently increasing interest of the international community, theorists and practitioners working in the field of sustainable development the research concentrates on governance issues in general and in the field of environmental protection in particular. The governance can be understood as a new cross-cutting issue in sustainable development theory and practice.

Based on meta-analysis of a substantial number of relevant sources and literature, African academia studies and scholarly publications in the field of developmental and sustainable developmental theory have been classified into three categories:

- 1) “global” research performed in the framework of political philosophy of neo-liberalism and institutionalism;
- 2) “continental” research traditionally affirmative to an “autonomous” course of African development and supportive to the idea of African “developmental” state;
- 3) “bridge-building” research conducted by African younger generation scholars deeply anchored in global context sustainable development perspectives’ assessment, aimed at specific needs of African societies at the same time.

A qualitative analysis and then synthesis of global, regional, subregional and national strategies, documents and papers dealing with environmental matters has been linked up to carrying out and interpretation of substantial number of semi-structured interviews with African specialists, politicians, public service and non-governmental organization representatives focusing on African sustainable development and environmental problems and proposals of their solutions by African countries alone or in cooperation/combination with other continents. Evaluation of this background material has been applied to the public form of governance and confronted with the real existing regional, subregional and national mechanisms of sustainable development and environmental protection functioning on the African continent in the overall developmental frameworks. Also the results of the global conferences on sustainable development and environment, including the latest United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20) in June 2012 and their reflexion in relation to the environmental sustainability and good governance in Africa have been analyzed and suggestions and recommendations for their accomplishment have been formulated.

I find that in Africa the capability of institutions at all levels to fulfil preventive functions as well as to assist in recovery of environmental degradation impacts is the main determinant of good governance towards the promotion of sustainable development and environmental sustainability including its efficient protection performance. This capability is in majority of cases dependent on the quality and efficiency of political governance (including the extreme cases of civil wars and subregional conflicts) as well as economic governance (predominance of export sectors exploiting natural resources, insufficient promotion of development based on internal sustainable consumption) and social governance (demographic growth and unsustainable aggressive pressure on ecosystems and resources). The influence of global climate change on African continent has been identified as an impact accelerating and multiplying other long-term negative development trends. The climate change is a factor linked in particular to degradation of ecosystems and soil, reduction of biodiversity and related to a broad spectrum of problems (e.g. availability of water resources, energy and material resources) posing an ultimate threat to the process of promotion of sustainable development, environmental sustainability and poverty reduction. As an important factor impeding internal restructuring of African economies and causing rapid environmental degradation of Africa the present excessive boom in mining industry and exports of natural sources can be identified as part of global efforts to ensure access to the material, energy and food resources.

Key words: sustainable development in Africa, environmental sustainability, good governance, African sustainable development theories, environmental governance, sustainable development institutional aspects, Rio+20 and Africa

1. Úvod

V redakčním článku ve svém vydání ze dne 11. května 2000¹ označil vlivný britský týdeník *The Economist* pod bezprostředním dojmem občanské války v Sierra Leone Afriku jako “beznadějný” kontinent, zmítající se ve válkách “zuřících ze severu na jih a od východu k západu”, vnitřních konfliktech a neklidu obecně, postižený povodněmi, hladomorem a hlubokou bídou, státem organizovaným násilím; více než jiné světadíly náchylný k brutalitě, despotismu a korupci. Přes rozsáhlé mírotvorné úsilí mezinárodního společenství v čele s Organizací spojených národů (OSN) charakterizoval časopis situaci v Africe jako zoufalou.

Vydání stejného týdeníku ze dne 3. prosince 2011² se za téměř jedenáct let starou analýzu čtenářům omluvilo. Uplynulší období přineslo na africký vývoj pohled zčásti odlišný. V prvním desetiletí nového století se Afrika stala ekonomicky nejrychleji rostoucím kontinentem, „kontinentem naděje“ s každoročním, i když z hlediska vývoje v jednotlivých zemích nerovnoměrným přírůstkem hrubého domácího produktu (HDP) mezi 5-6%. Finanční krize hospodářsky vyspělého světa z let 2008 - 2009 ji sice nepoložila na lopatky, ale snížila tempo růstu na necelá tři procenta v r. 2011.

Pozitivní obraz „pozvedající se Afriky“, počátku 21. století jako „dekády africké ekonomické a politické obnovy“ však musí být vnímán obezřetně a především na základě podrobné analýzy trajektorie rozvoje a problémů, s nimiž se kontinent tradičně i nově potýká.

Afrika se podílí na počtu obyvatel světa 14,8 %, její podíl na světovém HDP je však stále pouhá 2,8 %. Nejméně čtvrtina ekonomického růstu Afriky je spojena s boomem ve vývozu přírodního bohatství, především nerostných surovin a zemědělské produkce, a růstem cen těchto komodit na světových trzích. Ke slovu se hlásí i obnovení trendu industrializace a rozvoj ekonomiky služeb v souvislosti s příchodem nových podnikatelských subjektů ze zámoří, zejména z Číny, Indie, Jižní Koreje, Brazílie. Postupně se zlepšuje infrastruktura (především budování silniční sítě a rozvoj silniční nákladní dopravy, budování energetických zdrojů a výroba elektrické energie) a roste průmyslová zpracovatelská výroba, která je však materiálově značně náročná a neschopná dlouhodobě konkurovat levným dovozům hotových výrobků. Africké průmyslové výrobky a služby se pomalu dostávají na světové trhy. I když se v letech 2000 - 2010 obchod se světem zvýšil o 200 %, přesto podíl Afriky na světovém obchodu zůstává na minimální úrovni (pouhých 3,2 %). Inflace poklesla z 22 na 8 %, zahraniční dluh o 25 % (díky prominutí dluhů u řady zemí), deficit státních rozpočtů o dvě třetiny. Postupně jsou odstraňovány překážky regionální ekonomické integrace a rozvoje vnitroafrického obchodu, ten je však stále velmi nízký (11 % celkové obchodní výměny kontinentu). Objem přímých zahraničních investic činil v roce 2010 55 mld. USD, což je pětkrát více než před deseti lety, zahraniční rozvojová pomoc dosáhla 48

¹ Hopeless Africa, *The Economist*, 11 May 2000.

² Africa rising (Hopeful Continent), *The Economist*, 3 December 2011, s. 13, 68-70. Dále např.: Lions on the Move: The Progress and Potential of African Economies.

mld. USD, zatím nejvíce v historii. Otázkou je, jak jsou africké země schopny efektivně využít tyto zdroje pro svůj dlouhodobě udržitelný rozvoj. Produktivita práce roste tempem 2,7 % ročně, na pracovní trh vstupují vzdělaní a kvalifikovaní mladí Afričané, zlepšuje se péče o zdraví a prvních přelomových výsledků bylo dosaženo v boji proti pandemii HIV/AIDS³. Rodí se střední třída (přes 60 milionů lidí s příjmem nad 3 000 USD ročně), roste přístup obyvatelstva k internetu a mobilním telefonním službám.

Rozporuplnost afrického vývoje však přetrvává. Většina Afričanů stále žije v chudobě, a to méně než s 2 USD na den. Kontinent přestal být vzhledem k enormnímu růstu obyvatelstva a negativním trendům v zemědělské výrobě soběstačným v produkci potravin. Střední délka života Afričanů je stále nižší než 50 let. V některých částech Afriky, zejména v Africkém rohu, přetrvává sucho i hladomor. Do popředí se dostávají nové problémy, spojené se zhoršováním environmentálních charakteristik kontinentu – dopady změny klimatu, desertifikace, deforestace, znečištění vod a ovzduší, neudržitelné nakládání s relativně bohatými přírodními zdroji. To vše je umocňováno specifickým politickým klimatem v jednotlivých zemích, kvalitou vládnutí, kdy i v mírovém období a po několikerém provedení voleb za účasti mnoha politických stran na celostátní, provinční či místní úrovni stále přetrvává nebo hrozí patrimonialismus v jeho četných projevech – militarizaci a korupci, porušování lidských a občanských práv, pronásledování jinak smýšlejících, omezování politických a občanských svobod. Tyto deformace mají vliv na úspěšnost prosazování koncepce udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.

Jaké jsou perspektivy a motory budoucího afrického růstu? Půjde do budoucna pouze o růst těžby nerostných surovin, o zvyšování plochy pro pěstování omezeného počtu zemědělských komodit a o jejich export, o neudržitelné využívání afrického přírodního bohatství? Nebo je možno věřit v rozvoj technologií zarámovaný trendy “zelené ekonomiky” a v blahodárné důsledky obnovení politické stability a řízení rozvoje v duchu “dobrého vládnutí”? Bude se africký rozvoj odvíjet v duchu udržitelnosti a nabude tento rozvoj takových dimenzí, které umožní dosáhnout splnění Rozvojových cílů tisíciletí? Má Afrika šanci a zároveň je ochotná využít jen efektivní metody a pozitivně osvědčené nástroje industrializace v průmyslově vyspělých zemích? Inklinuje Afrika a její reprezentace, která rozhoduje o směrech rozvoje, k opakování chyb z hospodářsky vyspělých zemí, které jsou dnes nuceny napravovat velkými náklady škody na svém domácím, regionálním a globálním životním prostředí, zdraví obyvatelstva a potýkat se s vyčerpáním svých přírodních zdrojů? Je Afrika ochotna a schopna vlastními silami a vlastní alternativní cestou prostřednictvím mobilizace svých vnitřních zdrojů zdolat výzvy udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí? Nebo je východiskem usilovat o rovnoprávnou mezinárodní spolupráci a dodatečnou pomoc ze strany hospodářsky vyspělých zemí či pouze spoléhat na solidaritu a pomoc zahraničních donorů?

³ *Economic Report on Africa 2012*, s. 3-6.

2. Cíle výzkumu, metodologie a metodika práce

2.1. Cíle výzkumu

Tento výzkum byl realizován se záměrem analyzovat problémy vývoje afrických zemí na počátku 21. století a přispět ke zlepšenému chápání možností aplikace koncepce udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí a s ní souvisejících politik - i faktorů protichůdných - v podmínkách afrického kontinentu. V tomto základním kontextu má výzkum splnit následující cíle:

- Analyzovat a následně roztřídit specifické přístupy a teoretické obohacení koncepce udržitelného rozvoje africkými vědci a politiky. Vycházím z teze, že obecná základní definice udržitelného rozvoje Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) z r. 1987 přijatá Konferencí OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) v r. 1992 přispěla k vytváření globálního konsensu na konci 80. a v první polovině 90. let 20. století. „Udržitelný rozvoj je takový rozvoj, který uspokojuje potřeby současnosti bez ohrožení potřeb budoucích generací uspokojovat jejich vlastní potřeby. V nejširším slova smyslu je strategie udržitelného rozvoje zaměřena na prosazování harmonie mezi lidskými bytostmi a mezi lidstvem a přírodou“⁴. Tato definice odhalila slabá místa koncepce, do smyslu a obsahu definice byly a jsou vkládány významy odrážející zájmy a potřeby různých subjektů, ať už států nebo jejich seskupení, různých zájmových skupin či organizací. Paralelně je koncepce rozpracovávána na teoretické úrovni, tedy i africkými odborníky, jejichž přínos vyhodnocuji.
- Hodnotit aplikaci koncepce udržitelného rozvoje v Africe; potvrdit či vyvrátit hypotézu, zda africké státy, zejména státy její subsaharské části v počáteční etapě přistoupily ke koncepci udržitelného rozvoje jako k jedné z příležitostí překonání zaostalosti a chudoby s oporou v mezinárodní solidaritě směřující k zachování biokapacity Země. Nyní v pokročilé fázi jsou vystaveny výzvě sofistikovanější, výzvě celostní a integrující aplikace konceptu s důrazem nejen na rozvoj a likvidaci chudoby, ale i na udržitelnost životního prostředí. Zároveň se pokusit vyvrátit obvinění, že hospodářsky vyspělé státy zneužívají koncepci udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí jako ideologický nástroj zaměřený na zbrzdění ekonomického pokroku rozvojového světa. S tímto obviněním je možno se setkat u levicově vyhraněného proudu západní i africké „rozvojové“ literatury.
- Zkoumat a analyzovat hlavní skupiny rozvojových strategií formulovaných a uplatňovaných v podmínkách afrických států prostřednictvím iniciativ globálního, regionálního a subregionálního mezinárodního společenství, jako jsou Organizace spojených národů (OSN) a její specializované agencie včetně Programu OSN pro životní prostředí (UNEP), Africká hospodářská komise OSN (AHK OSN), Organizace africké

⁴ MOLDAN, Bedřich (ed.), *Konference OSN o životním prostředí a rozvoji: Dokumenty a komentáře*, s. 224-225. NOVÁČEK, Pavel, *Udržitelný rozvoj*, s. 215.

jednoty (OAJ) nebo její nástupkyně Africké unie (AU), regionálních integračních seskupení afrických států či dalších mezinárodních organizací a institucí včetně rozvojových a finančních, či jednotlivých afrických států pod úhlem obsažení zásad a principů udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.

- Analyzovat interakci mezi globálním konceptem udržitelného rozvoje a reálnými možnostmi afrických států jej aplikovat a naplňovat v jejich konkrétních národních a regionálních podmínkách, ovlivňovaných vnitropolitickou situací, omezeností finančních a lidských zdrojů a kapacit dobrého vládnutí a správy.
- Posoudit, zda je úspěšnost integrace tří pilířů udržitelného rozvoje (ekonomický, sociální a environmentální) podmíněna dalšími faktory.
- Vymežit vnitřní a vnější zdroje kontinentu podmiňující směřování k udržitelnému rozvoji i schopnosti a kapacity afrických států samých určovat cestu dosažení udržitelného rozvoje v dlouhodobé perspektivě; posoudit míru závislosti Afriky na globálním vývoji a její možnosti ovlivňovat vývoj mezinárodních, především environmentálních vztahů.

2.2. Metodologický a metodický přístup

Hlavní metodou výzkumu je meta-analýza umožňující zpracovat a vyhodnotit obrovské množství již publikovaných vědeckých prací k jednotlivým aspektům afrického vývoje tak, aby spektrum problémů vývoje Afriky bylo posuzováno ve vzájemném prolínání i propojení s faktory globálními⁵.

Mezi hlavní kroky výzkumu patřilo zejména vyhledání maxima studií vztahujících se ke studovanému tématu, výběr studií vyhovujících přesně definovaným objektivním kritériím pro zařazení do meta-analýzy, extrakce všech potřebných údajů, posouzení homogenity zdrojových údajů a snaha o její zvýšení, vlastní analýza a přehled sdružených dat. Vlastnímu rozboru předcházely tedy sběr dat, vyhledávání co největšího počtu publikovaných studií na dané téma; v případě Afriky nutně tedy na globální, regionální a národní úrovni. Afrika je středem pozornosti velkého množství mezinárodních, regionálních a národních vědeckých institucí i jednotlivých vědců, pro které je vhodným objektem bádání vzhledem k tomu, že představuje široké spektrum problémů, které mohou být chápány ve své jedinečnosti, izolovanosti, ale i ve vzájemné propojenosti a závislosti. Takové publikace chybějí ve velké míře v české odborné literatuře⁶, národní vědecká literatura se problematice afrických zemí a udržitelného rozvoje Afriky věnuje jen okrajově jako jednomu z mnoha témat. Je výjimkou, když se v české odborné literatuře objeví významnější rozsáhlá publikace či odborná stat'. O vážných celospolečenských

⁵ Např. HEDGES, L.V., OLKIN, I., *Statistical Methods for Meta-Analysis*. PETITTI, D.B., *Meta-Analysis, Decision Analysis, and Cost-Effectiveness Analysis. Methods for Quantitative Synthesis in Medicine*. EGGER, M., SMITH, G.D., *Meta-Analysis. Potential and Promise*. NORMAND, S.-L. T., *Meta-Analysis: Formulating, evaluating, combining and reporting*.

⁶ Např.: MOLDAN, Bedřich, *Podmaněná planeta*. NOVÁČEK, Pavel, *Udržitelný rozvoj*.

následcích (v oblasti sociální, kulturní, duchovní) afrických občanských konfliktů velmi zasvěceně a citlivě pojednává např. nedávno vydaná kniha kolektivu autorů „Afrika v nás“⁷.

Kritériem vyhledávání, resp. výběru vědeckých materiálů, publikací, statí a článků, projevů a prohlášení představitelů či odborníků pocházejících z jednotlivých států a sektorů; dále globálních, regionálních a národních dokumentů (ústavy, smlouvy, strategie, programy, akční plány, legislativa, statistické údaje) a kritériem následné kvalitativní a kvantitativní meta-analýzy a zobecnění byla propojenost s teorií a praxí udržitelného rozvoje, environmentální udržitelnosti a s aspekty úzce souvisejícími - politickými, institucionálními, ekonomickými a sociálními, ale i finančními, fiskálními a zdrojovými.

V průběhu výzkumu byl nejprve proveden kvalitativní popisný přehled realizovaných studií, poté meta-analýza zpracovávající výsledky primárních studií, meta-analýza zpracovávající původní data primárních studií a sdružená analýza několika studií. Základní idea meta-analýzy, tj. kombinování poznatků z řady studií, umožnila sjednocení velkého množství roztržštěných poznatků a tudíž koherentní a objektivnější analýzu dílčích informací.

Výzkum je analytickou studií velkého rozsahu včetně ověřování spolehlivosti kvalitativních informací a studií a kvantifikovaných dat prostřednictvím komparace a verifikace národních, subregionálních a globálních studií, reportingu a statistik. Výsledkem meta-analýzy je hodnocení pozitivních výsledků dosažených na kontinentu a jeho jednotlivými státy, kritický rozbor negativních výsledků či problémů při prosazování koncepce udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.

Významnou součástí kvalitativního výzkumu⁸ byly osobní strukturované rozhovory autora práce se vzorkem respondentů (129 respondentů) ze 45 afrických států, které se uskutečnily v období let 2010-2011 v průběhu mezinárodních jednání a pobytů autora práce v afrických zemích. Výběr respondentů byl záměrný. V zájmu kvality výzkumu byl identifikován okruh reprezentantů ústřední státní správy, vědeckých pracovníků a odborníků, představitelů nevládních organizací a zájmových skupin, mající odborné a praktické znalosti a zkušenosti z oblasti udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí a mezinárodní spolupráce v globálním, regionálním, národním a místním měřítku. Byly jim položeny otázky vztahující se ke kvalitě chápání otázky udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí v jejich zemích, k identifikaci hlavních problémů životního prostředí, k hodnocení kvality integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí do celoafriických, subregionálních a národních strategií, plánů, programů a legislativy; hodnocení schopnosti afrických zemí vypořádat se s výzvami udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí. Odpovědi respondentů byly statisticky zpracovány a kvalitativně analyzovány s cílem získat konečná hodnocení a

⁷ KLICPEROVÁ, L.; ŠILHA, V.; ŠILHOVÁ, O., *Afrika v nás*.

⁸ HENDL, Jan, *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. DRULÁK, Petr, a kol., *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a v mezinárodních vztazích*.

interpretaci přispívající ke kvalitativnímu obohacení výsledků předchozí meta-analýzy. Při zjišťování názorů respondentů je nyní převážně používána korespondenční elektronická forma. Vzhledem k nízké návratnosti rozesílaných dotazníků či pouze formálnímu zodpovídání dotazů respondenty bez možnosti zadavatele reagovat a žádat o upřesnění odpovědi jsem volil přímou metodu osobních strukturovaných pohovorů⁹.

Afrika, africké problémy a otázky „rozvojových“ příležitostí se stále nacházejí v ohnisku pozornosti nejen afrikanistů, ale i politologů a antropologů obecně. Velký počet primárních výzkumů, uskutečněných v prvním desetiletí tohoto století, umožňuje řadu zobecnění vztažených k základním rozvojovým otázkám i specifickým problémům udržitelného rozvoje Afriky.

Níže se odvolávám na fakta o dopadech pandemie HIV/AIDS v zemích subsaharské Afriky na životní prostředí zobecněná americkými vědci ze 147 odborných publikací zveřejněných v první dekádě 21. století. C. Colferová zobecnila za účelem nalezení nástrojů prosazování nových globálních iniciativ na ochranu lesů v kontextu snižování emisí skleníkových plynů¹⁰ pozice „lesních“ (v pásmu rovníkových deštných pralesů na všech kontinentech žijících) národů vůči metodám správy a využívání (eufemismus pro drancování) tohoto lesního bohatství na základě rozsáhlého souboru - 275 pramenů a zdrojů - existující odborné literatury s celosvětovým záběrem s cílem poukázat na pokračující marginalizaci těchto národů a nutnost využití jejich znalostí a dovedností v zájmu „dobré správy“¹¹.

Velice výstižně, ač s poněkud jinými akcenty, charakterizoval způsob současného odborného „psaní o Africe“ T. Bierschenk. V tomto psaní celosvětově dominují dvě tendence: generalizace dílčích poznatků o jedné zemi či její oblasti a vztažení k celému kontinentu a usilovná snaha vysvětlit africkou situaci jedním faktorem; najít „master key“, odemykající klíč ke všem africkým dveřím či dokonce si vytvořit svoji originální filozofii africké historie. Další dvě tendence jsou typické pro americké psaní o Africe: autor navštíví jednu zemi, ale kniha je propagována jako obsahující klíč k celé Africe („kniha o Kongu, Zambii apod. by se prodávala ještě hůře“). Ekonomika akademického publikování též nutí autory, aby své originální myšlenky nevykládali v pouhých článcích, ale hned je rozvinuli do podoby obsáhlých monografií¹².

⁹ Dokladem této skutečnosti jsou v r. 2010-2011 provedené elektronické konzultace k identifikování hlavních environmentálních problémů světa a Afriky k vypracování dokumentu *UNEP 21 Issues for the 21st Century*. Bylo osloveno 900 vědců; odpovědělo pouze 428 vědců, z toho pouze 82 z afrických zemí. Z oslovených představitelů státní administrativy 193 členských států OSN odpovědělo pouze 24 zemí, z toho pouze 6 afrických.

¹⁰ Snižování emisí z deforestace a degradace lesů v rozvojových zemích (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries - REDD+), Akční plán EU pro vymahatelnost lesního práva a správu (Forest Law Enforcement and Governance - FLEG), Akční plán EU pro vymahatelnost lesního práva, správu a obchod (Forest Law Enforcement and Governance and Trade - FLEGT).

¹¹ COLFER, C. J. P., *Marginalized Forest Peoples' Perceptions of the Legitimacy of Governance*, s. 2147–2164. C. Colferová působí na Cornellově univerzitě v Ithace.

¹² BIERSCHENK, T., *Book Review: Pierre Englebort, P., Africa: Unity, Sovereignty, and Sorrow*, s. 161-162. Německý antropolog-afrikanista T. Bierschenk je v současnosti profesorem Mohučské univerzity.

Pozitivním a snad nejcharakterističtějším prvkem nynější etapy bádání o Africe jsou rozsáhlé terénní výzkumy a případové studie, kdy vědec či skupina vědců na základě obdržení výzkumného grantu pobývá dlouhodobě v konkrétním teritoriu (regionu, vesnici apod.) a koná hlubší pozorování podmíněné „splynutím“ se způsobem života místního obyvatelstva. Jedinou slabší stránkou tohoto zkoumání je nutnost najmout asistenta - tlumočnicka do jazyka etnika, který pak musí vysvětlit a přiblížit západní paradigmatu místnímu chápání a poskytovat výzkumníkovi zpětnou vazbu. Delší pobyt v teritoriu často vede k tomu, že vědec paradigmatu, v nichž byl vychováván, zapomene, a myšlenkově i prakticky se zpronevěří rozvojovým teoriím západní provenience, což mu ovšem po návratu do „civilizace“ někdy pomůže zajistit i nebývalou publicitu („nestandardní myšlení“). Symptomatické jsou v tomto směru např. 12 let probíhající výzkumy známého amerického profesora E. Carra¹³ ve dvou vesnických komunitách střední Ghany a jejich popularizace prostřednictvím přednášek, o nichž konkrétně pojednávám později.

Je možno konstatovat, že pro výzkum současných afrických politických, sociálně ekonomických a environmentálních problémů je charakteristický nedostatek kvalitních metodologicky robustních a zároveň syntetizujících publikací. Jeho výstupem je obrovská množina případových studií obsažených jak ve vědeckých periodikách vydávaných v Africe i mimo ni, tak i ve specializovaných sbornících vědeckých statí. Proto se meta-analýza ukázala být efektivní vědeckou metodou v kombinaci se strukturovanými osobními rozhovory, které jsem realizoval při pobytech v zahraničí; v afrických zemích jsem též využil své znalosti svahilštiny.

Po pečlivém prostudování přístupů představitelů světové i národní vědy a vzhledem ke značné šíři tématu vývoje afrického kontinentu k udržitelnému rozvoji a nutnosti téma ukotvit a vyprofilovat byl vybrán následující metodický přístup: otázky udržitelného rozvoje a environmentální udržitelnosti v podmínkách Afriky byly důsledně analyzovány v kontextu politického, ekonomického a sociálního vývoje a s tím spjatých aspektů koherence a vzájemného doplňování se či závislosti.

Připojuji se k názoru, že teorie o udržitelném rozvoji jako nové transdisciplinární pole výzkumu musí být nasměrována na analýzu problémů v jejich komplexnosti i specifčnosti. J. Spangenberg např. zdůrazňuje, že jedním z cílů teorie udržitelného rozvoje je učinit tento původně normativní koncept funkčním, zaměřit výzkum na „akci“ a aplikaci v politické praxi, zahrnout v dostatečné míře nevědecké řešení reálných problémů vývoje světa poznání a praktické poznatky a informace s cílem dospět k pokud možno celistvému formulování odpovědí na výzvy udržitelného rozvoje. Integrační snahy by měly směřovat k „překlenutí propasti mezi vědeckostí vzdálenou praxí a v praxi ukotveným inženýrstvím a metodami řízení“¹⁴.

¹³ CARR, Edward, R., *Delivering Development: Globalization's Shoreline and the Road to a Sustainable Future*.

¹⁴ SPANGENBERG, J., Sustainability Science: a Review, an Analysis and Some Empirical Lessons, s. 275-276, 286 - 287.

Výzkum existujících modelů vládnutí/správy, jak se domnívám, poskytne některé podklady pro institucionální změny podporující udržitelnost.

Jak vyplývá z cílů výzkumu, první část práce se zaměřuje na teoretické otázky udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí a jejich reflexe v africké vědecké literatuře a diskusi. Druhá část se zaměřuje na analýzu a hodnocení potenciálu k prosazování udržitelného rozvoje na africkém kontinentu, na kritické zhodnocení dosavadního praktického naplňování koncepce a na identifikaci hlavních překážek, které stojí v krátkodobém i dlouhodobém horizontu v cestě jeho úspěšné realizaci. Případové studie podrobněji analyzují konkrétní způsoby environmentálního vládnutí ve vybraných zemích – v Jižním Súdánu, Jihoafrické republice (JAR), v Egyptě, Nigérii a Botswaně.

Po stanovení základních výzkumných otázek byl výzkum strukturován tak, aby kapitola (modul) vždy obsahla zpracování jednoho okruhu problémů a příslušné závěry, vyplývající z analýzy problematiky, terénního výzkumu, případových studií a komparací.

Metodologickým nástrojem pro zpracování kapitol (modulů) je, jak již uvedeno výše, meta-analýza, postavená na kvalitativní analýze existující vědecké literatury. Byly analyzovány relevantní vědecké práce z období posledních dvaceti let, časopisecké studie (i elektronické časopisy) věnované teorii a praxi udržitelného rozvoje, mezinárodním konfliktům v Africe a jejich řešení především se zaměřením na časové období posledních deseti let¹⁵. Druhá část kvalitativního výzkumu byla provedena jako kombinace studia dostupné literatury, analýz strategických globálních, afrických regionálních, subregionálních a národních dokumentů, programů a zpráv. Kvalitativní výzkum významně doplňují i osobní strukturované rozhovory na základě záměrného výběru s africkými odborníky na rozvojovou problematiku, problematiku životního prostředí a udržitelného rozvoje v afrických podmínkách. Čerpám z poznatků získaných za četných krátkodobých studijních pobytů na africkém kontinentu i v průběhu dlouhodobé stáže v Programu OSN pro životní prostředí, který na globální úrovni koordinuje prosazování environmentální udržitelnosti a environmentálního pilíře udržitelného rozvoje a podílí se převážnou měrou i na jejich regionální, subregionální i národní dimenzi, zvláště pak v rozvojových zemích včetně afrických.

¹⁵ Zejména: *Africa Today* (American Committee on Africa 1954, Indiana Univ. Press); *Africa Peace and Conflict Journal* (University for Peace Africa Programme, Addis Ababa: Etiopie); *Environmental Conservation* (Foundation for Environmental Conservation, Cambridge: Cambridge University Press); *Development in Practice* (zal. Oxfam v roce 1991, od 2010 publikuje nakladatelství Routledge a připravuje INTRAC, Oxford, Velká Británie); *The Journal of Modern African Studies* (Cambridge: Cambridge University Press); *African Affairs* (The Journal of the Royal African Society, , Oxford: Oxford University Press); *Africa Spectrum* (GIGA, Institute of African Affairs (IAA), Hamburg, SRN); *African and Asian Studies* (Leiden, Nizozemí: Brill NV); [on line] *The Journal of Sustainable Development in Africa* (JSDA, Clarion University of Pennsylvania, dostupný z WWW:<<http://www.jsd-africa.com>>, [on line] *Journal of Sustainable Development* (JSD, Canadian Center of Science and Education, dostupný z WWW:<<http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jsd>>.

Kvalitativní analýza je podpořena kvantitativní analýzou, tj. využitím statistických dat. Při hodnocení jednotlivých skupin států dle vybraných charakteristik (např. správa věcí veřejných, ekonomické, sociální, environmentální politiky, regionální integrační nástroje) byla uplatněna analýza komparativní.

Zpracoval jsem výstupy z vlastní publikační činnosti, z účasti na mezinárodních a domácích vědeckých a specializovaných konferencích a rovněž ze studijní a přednáškové činnosti, které mi napomohly při prověřování předpokládaných závěrů a orientace směrů výzkumu.

3. Afrika - udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí

Africké státy a jejich integrační celoafrické a subregionální organizace oficiálně přijaly výše citovanou základní definici udržitelného rozvoje vypracovanou Světovou komisí pro životní prostředí a rozvoj (WCED) a odsouhlasenou Konferencí OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) v červnu 1992.

Většina afrických států inkorporovala po formální stránce definici udržitelného rozvoje nebo principy udržitelného rozvoje do ústav, legislativy a strategických dokumentů ihned po UNCED, kdy zároveň docházelo k revizi hlavních národních dokumentů v souvislosti s přechodem k pluralitnímu politickému systému a k liberalizaci politického, ekonomického a sociálního života. Příkladem mohou sloužit ústavy Etiopie z r. 1994 nebo Jihoafrické republiky z r. 1996.

Článek 43 Ústavy Etiopské federativní demokratické republiky „Právo na rozvoj“ potvrzuje, že „lid Etiopie jako celek, a také jako národy, národnosti a obyvatelstvo žijící v Etiopii, mají především právo na lepší životní podmínky a na udržitelný rozvoj. Obyvatelé země mají právo se zúčastnit národního rozvoje a zvláště být konzultováni o politikách a projektech, které mají vliv na jejich společenství. Všechny mezinárodní smlouvy a vztahy, sjednané a prováděné státem, musí ochraňovat a zajišťovat právo Etiopie na udržitelný rozvoj. Základním cílem rozvojových aktivit musí být posilování kapacit občanů pro rozvoj a pro uspokojení jejich základních potřeb“. Článek 44 „Environmentální práva“ pak deklaruje, že „všechny osoby mají právo na čisté a zdravé životní prostředí“¹⁶.

Ústava Jihoafrické republiky v článku 24 „Životní prostředí“ stanoví, že „každý má právo na a) životní prostředí, které není škodlivé jeho zdraví nebo blahobytu, b) ochranu životního prostředí ve prospěch dnešní a budoucích generací prostřednictvím rozumné legislativy a dalších opatření, která zabraňují znečištění a ekologické degradaci, prosazují zachování a zajišťují ekologicky

¹⁶ *Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia*. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW:<www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=193667>.

udržitelný rozvoj a využití přírodních zdrojů a zároveň prosazují rozumný ekonomický a sociální rozvoj¹⁷.

Africká unie v Ustavujícím aktu z r. 2000 v článku 3 „Cíle“ identifikovala jako hlavní úkoly mj.: „(f) prosazovat mír, bezpečnost a stabilitu kontinentu, (g) prosazovat demokratické principy a instituce, účast veřejnosti a dobré vládnutí, (i) vytvořit nezbytné podmínky, které umožní kontinentu hrát rovnoprávnou úlohu v globální ekonomice a mezinárodních vztazích, (j) prosazovat udržitelný rozvoj na ekonomické, sociální a kulturní úrovni, jakož i při integraci afrických ekonomik, (k) podporovat spolupráci ve všech oblastech lidské činnosti za účelem pozvednutí životních pomínek afrického lidu“¹⁸.

V afrických zemích je jako i většinou mezinárodního společenství udržitelný rozvoj chápán jako ekonomický a sociální rozvoj, který by měl být šetrný k životnímu prostředí, névést k jeho poškozování a k nenahraditelnému vyčerpání přírodních zdrojů, ale naopak průběžně přispívat k ochraně životního prostředí, k jeho zlepšování a zachování pro příští generace, tj. k udržitelnosti životního prostředí. Poprvé byl tento termín a jeho chápání vypracováno vědci působícími ve Světové bance (termín „environmentálně zodpovědný rozvoj“). Následně byl používán termín „environmentálně udržitelný rozvoj“; jenž se ustálil v pojmu „environmentální udržitelnost/udržitelnost životního prostředí“¹⁹. V dalších částech této práce je upřednostněn termín udržitelnost životního prostředí.

Dle odborníků Světové banky je cílem směřování k udržitelnosti životního prostředí zlepšení blahobytu lidí prostřednictvím ochrany zdrojů surovin používaných pro lidskou potřebu a zajištění toho, aby schopnosti Země absorbovat odpady z lidských činností nebyly narušeny, to vše v zájmu ochrany člověka před dopady poškozování životního prostředí. Toto chápání konceptu udržitelnosti životního prostředí se v podstatě blíží „limitům/hranicím růstu“, tj. existenci limitů ekologických zdrojů pro ekonomický růst²⁰.

Významným příspěvkem ke konceptu udržitelnosti životního prostředí a jeho aplikace v posuzování úspěšnosti prosazování udržitelného rozvoje je Strategie životního prostředí Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) pro první desetiletí 21. století. Ta specifikovala čtyři zvláštní kritéria pro udržitelnost životního prostředí: regeneraci (obnovitelné zdroje musí být užívány účinně a jejich užití nesmí být povoleno, jestliže by překročilo dlouhodobou míru jejich přirozené regenerace), nahraditelnost (neobnovitelné zdroje musí být využívány účinně a jejich užití musí být omezeno na úroveň, která může být nahrazena obnovitelnými zdroji nebo jinou formou zdroje), asimilace (vypouštění nebezpečných nebo

¹⁷ *Constitution of the Republic of South Africa*. [cit. 2012-06-29].

Dostupné z WWW:< http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=182082>.

¹⁸ *Constitutive Act of the African Union*. [cit. 2012-06-29].

Dostupné z WWW:< http://www.africa-union.org/root/au/AboutAU/Constitutive_Act_en.htm#Article1#Article1>.

¹⁹ HÁK, T., *Status Report on Composite Indices of Environmental Sustainability*, s. 18.

²⁰ MEADOWS, D., *The Limits to Growth*.

znečišťujících látek do životního prostředí nesmí překročit jeho asimilační kapacitu) a dále vyvarovat se nenávratného poškození životního prostředí. Strategie identifikovala pět vzájemně propojených cílů prosazování nákladově efektivní a akceschopné environmentální politiky v kontextu udržitelného rozvoje: udržení celostnosti/integrity ekosystémů prostřednictvím účinného nakládání s přírodními zdroji, oddělení ekonomického růstu od tlaků na životní prostředí (tzv. decoupling), zlepšení informovanosti pro účely rozhodování prostřednictvím měření pokroku za pomoci indikátorů, propojení sociální a environmentální oblasti s cílem zlepšování kvality života, globální environmentální vzájemná závislost s cílem zlepšení správy a spolupráce²¹.

Udržitelnost životního prostředí spolu se čtyřmi úkoly a deseti indikátory byla uznána jako jeden z osmi cílů Rozvojových cílů tisíciletí, přijatých na Summitu tisíciletí v r. 2000; a to zároveň s cílem likvidace extrémní chudoby a hladu, dosažení všeobecného základního vzdělání, podpory rovnosti pohlaví a posílení postavení žen, snížení dětské úmrtnosti, zlepšení zdravotní péče o matky, boje s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi a posílení globálního partnerství pro rozvoj²². Environmentální udržitelnosti mající průřezový, horizontální charakter nemůže být dosaženo bez propojení všech Rozvojových cílů tisíciletí, které představují jeden z mnoha příspěvků k zastřešujícímu globálnímu, regionálnímu i národnímu cíli - udržitelnému rozvoji. Rozvojové cíle tisíciletí jsou jednou z hlavních motivací pro Afriku, jak samostatně či za přispění mezinárodního společenství pokročit na cestě k udržitelnému rozvoji za podmínky systematictějšího přístupu k ochraně životního prostředí.

Tabulka č. 1: Úkoly a indikátory udržitelnosti životního prostředí v rámci Rozvojových cílů tisíciletí

Úkol	Indikátory
1. Integrovat principy udržitelného rozvoje do politik a programů států a odvrátit ztrátu environmentálních zdrojů	1. Podíl plochy půdy pokryté lesem 2. Celkový objem emisí CO ₂ , na 1 obyvatele a na 1 US Dolar HDP (PPP) 3. Spotřeba látek poškozujících ozonovou vrstvu 4. Podíl zásob ryb v rámci bezpečných biologických limitů 5. Podíl celkových vodních zdrojů
2. Snížit do r. 2010 ztrátu biologické rozmanitosti	6. Podíl suchozemských a mořských chráněných

²¹ OECD Environmental Strategy for the First Decade of 21st Century, s. 6.

²² United Nations Millennium Declaration. [cit. 2012-06-30]. Dostupné z WWW: <www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/html>.

významným poklesem míry ztráty	území 7. Podíl druhů ohrožených vyhubením
3. Snížit do r. 2015 na polovinu podíl lidí bez udržitelného přístupu k nezávadné pitné vodě a k základní sanitaci	8. Podíl obyvatelstva užívajícího lepší kvalitu vodního zdroje 9. Podíl obyvatelstva užívajícího lepší kvalitu sanitárních služeb
4. Dosáhnout do r. 2020 výrazného zlepšení životních podmínek nejméně 100 milionů obyvatel předměstských slumů	10. Podíl městského obyvatelstva žijícího ve slumech

Úsilí o udržitelný rozvoj je spojeno s nutností chápat integritu přírodních zdrojů a životního prostředí. Je kriticky důležité chránit a udržitelně nakládat, resp. využívat environmentální statky kontinentu nejenom z hlediska ochrany životního prostředí, ale i z hlediska chápání těchto statků jako udržitelného zdroje podpory lidského blahobytu a rozvoje.

3.1. Chápání pojmů „udržitelný rozvoj“ a „udržitelnost životního prostředí“ v Africe na základě výsledků rozhovorů

Po formální stránce je koncept udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí relativně dobře ošetřen a reflektován v důležitých strategických a programových dokumentech a legislativě afrických zemí především díky tomu, že se na jejich zpracování a formální aplikaci na národní podmínky podíleli významnou měrou zahraniční poradci (většinou z řad agentur OSN). Proto si autor tohoto výzkumu stanovil za cíl analyzovat, jak sami představitelé afrického kontinentu kriticky hodnotí praktické chápání pojmů udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí v Africe, odrážející každodenní praxi a implementaci deklarovaných cílů. Pro tuto analýzu byla zvolena kvalitativní metoda strukturovaných rozhovorů.

Strukturované osobní rozhovory byly provedeny se vzorkem 129 respondentů (představitelů státní správy, ekonomického sektoru, vědecké komunity, nevládních organizací, afrických regionálních organizací), kteří jsou aktivně zapojeni do příslušné oblasti, mají potřebné odborné znalosti, přehled o situaci ve svých zemích. Rozhovory s těmito respondenty ze 45 afrických zemí a 5 regionálních afrických organizací proběhly v letech 2010-2011. Při výběru respondentů bylo dbáno na vyrovnané zastoupení jednotlivých afrických regionů s ohledem na jejich specifické podmínky a jedinečnost ekosystémů.

Respondenti představovali různé sektory státní správy s přímým vztahem k problematice udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí – ministerstva životního prostředí, zemědělství a agentury životního prostředí (51 respondentů, tj. 39,53 %), ministerstva zahraničních věcí a regionální africké organizace a jejich odbory zodpovědné za globální a

regionální environmentální agendu, jakož i udržitelný rozvoj (23 respondentů, tj. 18,75 %), ministerstva hospodářství, národního rozvoje a financí (9 respondentů, tj. 6,97 %), vědeckou a výzkumnou komunitu (11 respondentů, tj. 8,37 %) a nevládní organizace a další hlavní skupiny (35 respondentů, tj. 27,13 %).

Pro odpovědi respondentů byla stanovena stupnice hodnocení chápání pojmů:

“Nízká úroveň chápání”, kdy se respondent domnívá, že jak celá společnost, tak i její jednotlivé skupiny a státní správa mají nízkou povědomost o udržitelném rozvoji a udržitelnosti životního prostředí v podmínkách jak světa, tak zejména afrického kontinentu a jednotlivého státu. Stát, jeho občané a komunity věnují zatím problematice malou pozornost a nejsou schopni ji důsledně reflektovat ve strategickém plánování ani v praktické činnosti na všech úrovních včetně úrovně regionální a místní.

“Všeobecné chápání”, které znamená, že respondent hodnotí situaci tak, že společnost, její složky a státní správa formálně chápou, že prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí patří mezi priority světového společenství a je i výzvou pro africké státy. Nejsou však schopny ji uceleně pojmut do každodenní činnosti a integrovaně ji realizovat prostřednictvím realistického plánování a implementace na všech úrovních.

“Plné pochopení” dle názoru respondenta znamená, že společnost, její hlavní skupiny a státní správa po formální a praktické stránce chápou důležitost aplikace koncepce udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. Důsledně realizují praktické kroky k jejich implementaci ve strategickém plánování i konkrétních programech a dosahují v tomto směru dobrých výsledků.

Tabulka č. 2: Vyhodnocení chápání pojmů udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí v afrických zemích

Počet respondentů	Nízká úroveň chápání	Všeobecné chápání	Plné pochopení
129	41	74	14
100 %	31,91 %	57,44 %	10,63 %

Zpracoval autor práce

Nadpoloviční většina (přes 57 procent) vyhodnotila chápání obou pojmů jako “všeobecné chápání”, přičemž to byli zejména respondenti z řad státní správy (environmentální, zahraničně politické a ekonomické) a vědecké komunity (viz Tabulka č. 3). Při odůvodňování odpovědi uváděli, že i když po formální stránce na celostátní politické úrovni inspirované především mezinárodními globálními a regionálními jednáními byly přijaty relativně kvalitní strategické dokumenty i za aktivní účasti všech hlavních skupin společnosti (např. Keňa, Uganda, Rwanda, Etiopie), při jejich naplňování na národní a místní úrovni chybí nezbytná spolupráce a součinnost všech složek a finanční a lidské kapacity. Na nejvyšší a vysoké politické úrovni jde o chápání pouze všeobecné a selektivní, vyhrazené nemnoha osobnostem vůdčího typu (např. silná osobnost bývalého ministra životního prostředí v Konžské republice, hlavy státu a vlády např. v Etiopii, Rwandě, Ugandě); o ekonomické sektory ignorující politická rozhodnutí (např. Gabon,

Madagaskar). Na místní úrovni je možno hovořit o chápání pojmů pouze v případě poukazování na konkrétní příklady z každodenního života (přístup ke zdrojům vody, pastvin, paliva, k půdě pro výrobu potravin). Pokud obyvatelstvo chápe souvislosti, stále očekává impulsy od ústřední správy a místní samosprávy. Teprve v posledních letech začínají být místní komunity aktivnější (např. Burkina Faso, Senegal, Jihoafrická republika).

Téměř 32 procenta tázaných vyhodnotila chápání pojmů na “nízké úrovni”. Jedná se především o respondenty z řad nevládních organizací a dalších skupin a z oblasti environmentální správy: upozorňovali na zjednodušené chápání životního prostředí (přírodních zdrojů a surovin, lesa a divoké zvěře) využitelného k získání bohatství legálním i nelegálním způsobem bez zodpovědnosti vůči rozvoji státu, místní komunity, diverzifikaci ekonomické činnosti a zlepšení vládnutí. Tázaní takto hodnotili příčiny i důsledky špatného vládnutí, chaosu či rozkladu státních struktur (např. Somálsko), občanských válek a konfliktů (např. Jižní Súdán, Komory, Mosambik, Sierra Leone) a značné závislosti na těžbě a vývozu přírodních zdrojů, zejména nerostných surovin (např. Botswana, Nigérie, Konžská demokratická republika, Guinea-Bissau).

Necelých 11 procent tázaných pocházejících převážně z řad státní správy hovořilo o „plném pochopení“ obou pojmů na národní úrovni, o propojení politických programů, legislativy a implementace na všech úrovních státu. Tyto státy pak stojí na předních místech v ukazateli lidského rozvoje (HDI) v Africe, ekonomického rozvoje, kvalitou života včetně úrovně ochrany životního prostředí (např. Mauricius, Seychely), diverzifikují ekonomiku a snaží se, aby jejich přírodní bohatství bylo využíváno k prosazování udržitelného rozvoje a ochraně životního prostředí (např. Namibie, Maroko a Alžírsko).

Tabulka č. 3: Vyhodnocení chápání pojmů udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí v afrických zemích dle jednotlivých skupin respondentů

Skupina respondentů	Nízká úroveň chápání	Všeobecné chápání	Plné pochopení	Celkem	Procentní podíl skupiny na celkovém počtu respondentů
Ministerstva/agentury životního prostředí a zemědělství	18	27	6	51	39,53
Ministerstva zahraničních věcí/regionální organizace	-	18	5	23	18,76
Ekonomická ministerstva	-	7	2	9	6,97
Vědecká komunita	3	8	-	11	8,37
Nevládní organizace a další skupiny	20	15	-	35	19,38
Celkem	41	74	14	129	100
Procento	31,91	57,44	10,63	100	

Zpracoval autor práce

Z posouzení výsledků rozhovorů vyvozují závěr, že přes deklarovanou politickou podporu a formální zakotvení konceptu udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí ve strategických národních a regionálních dokumentech a legislativě se Afrika nadále potýká s problémem plně porozumět tomuto konceptu v jeho komplexnosti včetně implementace při zapojení složek občanské společnosti.

Příčiny výše uvedeného pomáhá vyhodnotit níže provedená analýza koncepcí rozvoje/udržitelného rozvoje v africké filozofii a v afrických společenských vědách.

3.2. „Kořeny“ udržitelného rozvoje

Při hledání „kořenů“ koncepce udržitelného rozvoje v africkém myšlení a v historii vývoje africké filosofické a politické vědy využívám pro účely této práce členění na čtyři základní směry: etnofilosofie, filosofie mudrců, nacionálně ideologická filosofie a filosofie profesionální, vypracovaného keňským filozofem H. Oderou Orukou, které je považováno za klasické²³. Stručný přehled afrických filozofických směrů v českém jazyce poskytuje též odborná publikace A. Rettové²⁴.

Tzv. etnofilosofie, pojem, který prosazovali zejména filosofové - kamerunský M.Towa²⁵ a beninský P. Hountondji²⁶, je specificky africkou odnoží filosofie v širším pojetí dějin kultur. Je založena na tradici, kterou je možno výstižně označit za „lidovou filozofii“ s její citovostí a kolektivností vycházející z moudrosti kmenových společenství, jejímž představiteli a zejména vykladači byli etnografové a náboženští filozofové Nigérijec B. Idowu, Rwand'an A. Kagame a Kenec J. Mbiti²⁷. Filosofie mudrců, jejímž propagátorem se stal H. Odera Oruka, je pak odrazem tradiční moudrosti jednotlivců - myslitelů, schopných povznést se nad rámec kolektivní moudrosti společenství²⁸.

Třetí směr, tedy nacionálně ideologická filosofie, je politickou filozofií, jejíž rozmach objektivně nastal v období počátků nezávislých afrických států jako klíčové součásti národní identity a modelů společensko-ekonomického uspořádání. Základem těchto koncepcí je komunalismus, idealizace a romantizace vztahu vzájemné podpory mezi jednotlivcem a společenstvím, kdy jednotlivec nemůže prosperovat na úkor společnosti a společnost nemůže přehlížet bídu jednotlivce. Nositeli tohoto proudu africké politické filosofie jsou zejména vedoucí politikové tzv. první generace (např. ghanský K. Nkrumah, senegalský L. S. Senghor, tanzanský J. K.

²³ ORUKA, O. H., *Four Trends in Current African Philosophy*, s. 1-5.

²⁴ RETTOVÁ, Alena, *Africká filozofie*.

²⁵ TOWA, M. *Conditions for the Affirmation of a Modern African Philosophical Thought*, s. 187-198.

²⁶ HOUNTONDI, Paulin J., *African Philosophy: Myth and Reality*.

²⁷ IDOWU, Bolaji, *African Traditional Religion*. KAGAME, Alexis, *La philosophie Bantu-Rwandaise de l'Etre*, MBITI, John S., *African Religions and Philosophy*.

²⁸ ORUKA, O. H., *Sage Philosophy*.

Nyerere)²⁹. Jejich filosofie si kladla za cíl vypracovat modely budoucího dlouhodobého rozvoje i řešit praktické otázky rozvoje afrických společností po vyhlášení nezávislosti.

Čtvrtou kategorií je profesionální filosofie (přičítám i politickou vědu), zejména teoretická činnost odborníků afrického původu (nikoli nutně žijících a pracujících v afrických zemích) věnujících se filozofii a její výuce jako svému celoživotnímu poslání a povolání. Tito vědci jsou součástí obecného proudu vývoje světové vědy, jejich myšlení a jeho instrumentarium je universalistické. Je ukotveno v hlavních tématech a metodologiích africké filosofie 20. století reprezentované keňským filozofem H. Odera Orukou, beninským P. Hountondjim, nigérijským P. Bodunrinem, ghanským K. Wireduem³⁰.

Rozbor prvních dvou kategorií není pro účely mého zkoumání nezbytný, i když nemohu opomenout odzvyky lidové filozofie a filosofie mudrců ve velmi aktuálních úvahách dnešních teoretiků a politiků o „moudrosti původního afrického obyvatelstva“ a jeho „souznění s přírodou a vesmírem“ v rámci upřednostnění indigenizace a tradicionalismu v přístupu k palčivým otázkám využívání přírodních zdrojů a ochrany životního prostředí. Zimbabwský vědec F. Offor ve svých pracích poukazuje na skutečnost, že filozofie proroků je v Africe stále vlivným a rozvíjeným směrem teoretického myšlení. Nigérijský myslitel Emmanuel Onyechere Osigwe Aniyam (1921-1998) rozvíjel „introspekcionismus“ a je staven na roveň J. K. Nyereremu, K. Nkrumahovi, L. S. Senghorovi a dalším. V Lagosu pracuje nadace zaměřená na zkoumání jeho učení; rozpracováváno je též na katedře filosofie na universitě v Ibadanu. Jde o „učení a rozvojovou iniciativu v Africe vzniklou, Afričany rozvíjenou, na Afriku zaměřenou a Afrikou vlastněnou“. Filozof využívá holistický přístup k lidskému rozvoji a odhaluje vnitřní atributy afrických národů - hodnoty a zdroje ukotvené v původních „neposkvrněných“ afrických kulturách s navrhovaným využitím k sociálně ekonomické a politické transformaci kontinentu (tradiční modely úspor a půjček, původní výroba a zpracování či uchovávání potravin a produktů zemědělské výroby, znalosti v oblasti chovu dobytka, irigace, výdobytky egyptské civilizace v oblasti přírodních věd, stavitelství, medicíny, metalurgie). Introspekce vede k závěru, že se Afričané sami odcizili vnitřním substancím, které definují jejich podstatu jako Afričanů (cit pro spravedlnost, rovnost, zodpovědnost, vzájemná důvěra umožňující spolupráci v rámci komunity, stabilita kulturních a náboženských tradic, obava z trestu v případě porušení pravidel a konvencí tradičního chodu společnosti). V Africe nyní vládne evropsko-africký hybrid, poškozující psychiku Afričanů. Myslitel volal po obnově intelektuálního a duchovního potenciálu i rozvoji individua – po „znovustvoření afrického světa“; založil „Misi pro rozvoj demokracie v Africe“ a jeho ideje byly šířeny v podobě desetibodového akčního průvodce³¹. Soudě dle způsobu výkladu F. Offora impuls prosazování „dobrého vládnutí“ a důraz na nemateriální faktory rozvoje přinesl

²⁹ NKURUMAH, Kwame, *Consciencism*. SENGHOR, Leopold S., *Liberté I: Negritude et humanisme*. SENGHOR, Leopold S., *On African Socialism*. NYERERE, Julius K., *Freedom and Unity*.

³⁰ EZE, Emmanuel C. (ed.), *African Philosophy: An Anthology*.

³¹ OFFOR, F., *The Imperative of Sustainable Development in Africa*, s. 299-312.

oživení koncepcí specificky afrického vývoje, „afrického izolacionismu“. Proto může být Osigwe chápán i jako pokračovatel afrických politických filosofů 60. let minulého století.

Další kategorie afrického myšlení - politická filosofie - převážně oscilovala kolem v základních rysech podobných modelů „afrického socialismu“, které jsou i dnes důležitým ideovým zdrojem a prostředkem identifikace současných vědců s historií afrického kontinentu a inspirací: realizace těchto modelů slibovala cestu vpřed, překonání etnických rozporů a vytvoření homogenních národních entit, překonání hospodářské závislosti nových států na bývalých koloniálních metropolích.

Nejvýznamnějšími africkými státníky soustředěnými okolo koncepce „afrického socialismu“ byli zejména Léopold Sédar Senghor (“négritude”), Julius Kambarage Nyerere (autor občinné koncepce socialismu - „ujamaa“ a „kujitegemea“ - spoléhání na vlastní síly), Kwame Nkrumah („consciencismus“) a Kenneth D. Kaunda (africký humanismus jako státní filosofie nezávislé Zambie).

Léopold Sédar Senghor, v letech 1960-1980 první senegalský prezident, rozvíjel koncepci “négritude”, jejíž původní obsah (filozofie jsoucna, africký humanismus) byl rozšířen tak, aby se stal základem politického programu nezávislého Senegalu. Východiskem politické filozofie je koncept odlišnosti, provokativně definovaný jako nadvláda emocí nad racionalitou. Zatímco Evropan analyzuje a rozkládá objekt, Afričan se ho dotýká, pociťuje ho. Afričan se odlišuje svou pozitivní duchovní orientací pronikající k podstatě věcí a uchopení v jejich celistvosti, nikoli k jejich ovládnutí. Evropan je veden impulsem dobývat a podmaňovat si, vládnout a manipulovat. Potažmo tedy evropský (západní) technický a technologický rozmach je odvozen z této duchovní orientace. Tím je zároveň vysvětlováno africké „zaostávání“, které však není slabostí, ale je vyváženo bohatstvím jiného druhu – spolupříslušností ke společenství, integrací a spoluprací, směřováním k harmonii. U Senghora je na prvním místě zachování afrických tradic a institucí, způsobu života, jejich obnova a adaptace v duchu požadavků světa druhé poloviny 20. století - modernizace je přizpůsobením živoucí kultury technologickému pokroku Západu. Nikoli westernizace či asimilace, ale modernizace jako proces syntézy cenného dědictví a vztažení rukou k tomu, co je třeba převzít ze západní civilizace, překonání dichotomie modernity a tradice. Modelem vývoje afrických zemí je dle Senghora „africký socialismus“, blízký svým obsahem teoriím J. Nyerereho a dalších státníků období po vyhlášení nezávislosti (neexistence třídního boje, rozvoj afrického komunitarismu a společné práce, nástroj národního sjednocení, ekonomického a kulturního pokroku v duchu „více inženýrů než filosofů, více ekonomů než básníků“)³². U L.S. Senghora se projevuje rozpor mezi deklarovanou filozofií a jím prováděnou politikou: v rámci politické filozofie proklamuje nadvládu emocí nad rozumem, v praxi se řídil pragmatismem a prosazoval rozvoj v duchu modernismu francouzského typu.

³² SENGHOR, Leopold S., *Liberté I: Négritude et humanisme*. SENGHOR, Leopold S., *On African Socialism*.

Dle Julia Kambarageho Nyerereho, politického myslitele, prezidenta Tanganiky v letech 1962-1964 a prvního prezidenta Tanzanie v letech 1964-1985, je klíčem k rozvoji nezávislé Tanzanie rozvoj venkova v duchu „ujamaa“, tj. „socializace, spolenectví, bratrství“ (abstraktum od „ujamaa“ - společnost, společenství, široká rodina)³³, tedy konkrétně společenství beztřídního a chudého, usilujícího společnou prací všech bez rozdílu prvotně o zabezpečení základních životních potřeb pro každého člena, zejména dostatku potravy a nezávadné vody. Klíčovým pojmem je dále „kujitegemea“, „self-reliance“, tedy hospodářská (zejména zemědělská) nezávislost a soběstačnost, založená na diverzifikaci zemědělské produkce. „Vijiji vya ujamaa“ měla být novým způsobem socialistického žití, „socialistické vesnice“ organizující zemědělskou výrobu (prvotní inspirace izraelskými kibucy). Model byl často prosazován administrativními metodami a nevykázal hospodářský úspěch. Ideál „ujamaa“ však byl zároveň i modelem celonárodní jednoty a pospolitosti a překonání etnické roztržičnosti.

Tanzanie pod vedením J. Nyerereho nesporně uspěla v dekolonizaci jazykové a kulturní, kdy se svahilština jako hlavní dorozumivací jazyk východní Afriky stala státním jazykem a vytlačila angličtinu z veřejné správy a školství. I po smrti „Mwalimu“ („učitele“) se jeho myšlenky těší velké pozornosti. Nedávno vydaná publikace připravená tanzanským vědcem Ch. Chachagem a osobní tajemnicí J. Nyerereho A. Cassamovou zdůrazňuje jeho význam jako myslitele a praktika panafricanismu a internacionalismu³⁴.

Kwame Nkrumah, v letech 1960 - 1966 první prezident Ghany, je autorem řady děl³⁵, věnovaných jednak praktické politické filosofii („pozitivní akce“, vize jednotné a suverénní Afriky, projekt vybudování Spojených afrických států), již moderní afričtí vědci považují za „daleko aktuálnější než kdykoli v minulosti“ (P. Hountondji), jednak své materialistické filosofii „consciencismu“ jako projektu „sjednocení“ afrického myšlení. V politické praxi se však systematicky uchyloval k autoritářským a nakonec i k diktátorským praktikám.

Kenneth David Kaunda, první prezident Zambie (1964-1991), deklaroval svoji hlubokou křesťanskou evangelickou víru v podobě křesťanského afrického humanismu, založeného na tradičním chápání postavení jednotlivce v rámci komunity (člověk v centru všeho dění, respekt k druhému člověku, rodině, společenství, tvrdá práce a důvěra ve vlastní síly, odstranění vykořisťování, patriotismus)³⁶.

Moderní („profesionální“) afričtí filosofové a politologové zařazení do čtvrté skupiny – tzv. profesionální filosofie, ať již působí v hospodářsky vyspělých západních zemích či zůstali věrni své africké vlasti, vnesli do dosavadního filosofického i politického diskursu řadu nových témat

³³ Viz např. NYERERE, Julius K., *Freedom and Socialism*. NYERERE, Julius K., *Freedom & Development*, Uhuru na Maendeleo. NYERERE, Julius K., *A Crusade for Liberation*.

³⁴ CHACHAGE, C., CASSAM, A., (ed.), *Africa's Liberation: the Legacy of Nyerere*, s. 44 -60.

³⁵ Viz např. NKROMAH, Kwame, *I Speak of Freedom: a Statement of African Ideology*. NKROMAH, Kwame, *Africa Must Unite*. NKROMAH, Kwame, *Axioms of Kwame Nkrumah*.

³⁶ MACPHERSON, Fergus, *Kenneth Kaunda of Zambia: The Times and the Man*.

(demokracie a neokolonialismus, rozvoj sociálně ekonomický i rozvoj vzdělání a vědy, problémy africké identity a povaha afrických společností, psychologické a lingvistické zkoumání afrických národů) a konstitovali africkou filosofii jako teorii a metodologii³⁷. Kriticky se vypořádali s politickou „státotvornou“ filosofií svých předchůdců; myšlenky afrických filosofujících politiků však zároveň považují za zdroj inspirace a hrdosti na minulost a zářnou kapitolu boje za emancipaci afrických národů. Jejich filosofickými díly se nebudu zabývat, podrobněji se však věnuji jejich politickým názorům v rámci podkapitoly o kontinentální politické vědě.

Přes inspirativnost myšlenek výše uvedených teoretiků a praktických politiků nelze jednoznačně tvrdit, že v době jejich vzniku plně anticipovaly paradigma udržitelného rozvoje. Je nutno mít na paměti, že moderní (současný) environmentalismus se rodí v 60. letech a v dokumentech mezinárodních organizací je systematictěji obsažen od přelomu 60. a 70. let minulého století, k rozpracování teorie udržitelného rozvoje dochází od 80. let. Částečně je však možno tvrdit, že jejich úvahy korespondují s některými rysy koncepce. Typická je oddanost věci pokroku afrických národů; ve středu pozornosti stojí specifická africká cesta „rozvoje“, konfrontovaná se západními myšlenkovými konstrukty.

Jejich filosofie je filosofií praktickou. Pro tyto politiky i vědce je typická pozitivní angažovanost, zdůrazňování odpovědnosti afrických elit před jejich národy, vystupování proti intelektuální pasivitě, výzva ke „kolektivnímu osvojování si všech výtěžků poznání, vnitřní debatě o sociálních, ekonomických a politických řešeních a jejich pro a proti na té nejvyšší úrovni“³⁸; varování před uzavíráním se do věže ze slonové kosti ...“. Filosofické pojmy a principy nejsou pojednávány pouze pro jejich vlastní teoretický význam, jsou naopak posuzovány a aplikovány v zájmu pochopení a zlepšení podmínek lidského života Afričanů³⁹. Při formulaci návodů na řešení ožehavých problémů rozvoje ve své většině považují za potřebné sjednocení požadavků moderního života s rozumnou industrializací a rozvojem venkova i ochranou životního prostředí při zachování kvalitních mezilidských vztahů odvozených ze života v tradiční společnosti (např. K. Wiredu a většina výše uvedených politických ideologů). Pro jejich myšlení jsou typické minimálně zárodky dnes rozšířeného multidimenzionálního přístupu k rozvoji a udržitelnému rozvoji.

³⁷ Nejvýznamnějšími představiteli tohoto směru jsou Kamerunec Marcien Towa (kriticky zkoumal dílo zakladatelů „négritude“ L. S. Senghora a A. Césaire a požadoval intelektuální obrodu afrických národů a osvojení si západní vědy a technologie na cestě rozvoje); beninský filosof a ministr školství Paulin Hountondji (mj. napsal knihu o životě a díle K. Nkrumaha), Keňci Henry Odera Orika (člen a posléze vedoucí katedry filosofie, resp. náboženských studií Nairobské university, zakladatel Keňské filosofické společnosti) a jeho následovník Dismas Masola; ghanský vědec K. Wiredu (např. WIREDU, Kwasi, *Philosophy and an African Culture*.)

³⁸ HOUNTONDJI, Paulin, *African Philosophy: Myth and Reality*, s. 10-11.

³⁹ ORUKA, Odera H., *Philosophy, Humanity and Ecology. Philosophy of Nature and Environmental Ethics*, s. XII-XIII.

3.3. Tři základní směry v současné „rozvojové“ politické teorii

Níže vymezuji tři základní směry v současné „rozvojové“ politické teorii zabývající se problémy Afriky, které přímo či nepřímo navazují na filosofické kořeny koncepce udržitelného rozvoje, zmíněné v předchozí kapitole, především na tzv. profesionální filosofii, nacionálně ideologickou filosofii a etnofilosofii. Toto členění neabsolutizují, směry a skupiny jsou vzájemně prostupné a výměna či konfrontace názorů jejich zástupců přispívá k obohacení teorie i praxe myšlení v rámci koncepce udržitelného rozvoje. Bádání ovlivňuje univerzalismus dnešního světa a průnik obsahu a forem vědeckého myšlení na různých kontinentech a v různých zemích je též živěn prostřednictvím širokých a mnohostranných vědeckých a politických kontaktů. Jen obtížně lze identifikovat např. národní specifickou myšlení jednotlivých vědců a škol. Připomínám, že vědecké debaty jsou vždy zasazeny do konkrétního politického rámce, nadvláda určitých politických přístupů velmi podstatně ovlivňuje výběr vědeckých konceptů, jejich rozšíření a popularitu.

Prvním mnou identifikovaným směrem je utváření a publikace názorů a poznatků na úrovni globální, jehož představiteli jsou afrikanisté soustředění zejména na severoamerických a britských univerzitách. Jejich teorie a ideová východiska jsou od poloviny 70. let minulého století rámována politickou filozofií neoliberalismu. Jsou poté ve zjednodušené podobě široce aplikovány na politickoekonomické analýzy Afriky prováděné tzv. bretonwoodskými institucemi a vycházející ze základní premisy o charakteru a podstatě postkoloniálního afrického státu jako zdroji ekonomické krize a krize vládnutí. Tento stát kontraproduktivně intervnuje do vnitřních ekonomických procesů a není schopen provádět racionální makroekonomickou politiku, potlačuje úlohu tržních sil a soukromého sektoru. Buduje systém patrimonialismu a organizuje činnosti typu dobývání renty patrony i klienty. Je to stát rozbujelého neefektivního byrokratismu, který není schopen rozumnými prostředky a způsoby sladit zájmy městského a venkovského obyvatelstva. Často až černobílé charakteristiky politické elity i administrativního aparátu afrických zemí, zpochybnování jejich schopnosti prosazovat reformní programy a „dobré vládnutí“ vyústí v návody na oslabování struktur státu, hledání alternativních politických sil schopných naplňovat reformní očekávání, v prosazování globálních modelů demokratizace politického života. V rámci tohoto směru intelektuálního hledání pracuje velká řada z afrických zemí vzešlých odborníků, analýze jejichž prací se následně přednostně věnuji.

Druhým směrem je na kontinentální úrovni rozvíjená klasická africká společenská věda představovaná vědci výlučně afrického původu, kteří svou kariéru začínali budovat v období po vyhlášení nezávislosti svých zemí a byli vždy oddaní myšlence rozvoje autonomní africké vědy a politiky. Na jejich bedrech spočívala tíha vybudování nezávislé africké vědy. Ve své většině sdíleli strukturalistická východiska rozvojové teorie 50. a 60. let minulého století včetně přitakání možnosti svébytné cesty afrického rozvoje cestou budování národního průmyslu i sociální a fyzické infrastruktury za podmínky rozsáhlého státního intervencionismu. Stát dle jejich názoru musí vycházet z existence vnějších systémových a vnitřních strukturálních

imperativů a pokoušet se s nimi (více či méně úspěšně) vypořádat v zájmu rozvoje společnosti. Značné míře pozornosti se v jejich řadách těšila teorie závislosti v její klasické i modernizované podobě. Odmítají chápat africký stát jako prapříčinu všech ekonomických zlet, obávají se, že potlačení úlohy státu znamená otevření se metodám řízení realizovaným představiteli zahraničních institucí, ať se již jedná o mechanismy Světové banky a Mezinárodního měnového fondu (MMF), týmy západních specialistů či skupinami nevládních organizací. Nevěří v úspěšnost „západních“ konceptů demokratizace, „dobré vládnutí“ zpochybňují jako úzký technokratický koncept mající sloužit k distribuci rozvojové pomoci.

Třetím základním směrem „přemostujícím“ dva výše uvedené směry je teoretické působení afrických vědců mladší generace s pevným mezinárodním ukotvením, vchovaných již v duchu koncepce udržitelného rozvoje. Tito vědci jsou otevření myšlence touto koncepcí nahradit tradiční „rozvojová paradigmatata“, která dle jejich názoru byla již překonána. Jsou si dobře vědomi řady globálních souvislostí východisek hodnocení rozvojových perspektiv afrických států i kontinentu jako celku. Jejich výzkumy jsou silně orientované na konkrétní potřeby afrických společností (rozpracování programů agrárních reforem, industriálních strategií, demokratizace afrických politických systémů, apod.). Úsilí zaměřené na prosazování koncepce a praxe dobrého vládnutí v rámci udržitelného rozvoje obecně tito vědci podporují jako součást prosazování žádoucích politických a sociálních změn. Aniž by se příliš zabývali normativní stránkou, chápou potřebu navázat „dobré vládnutí“ na provádění programů rozvojové pomoci, koordinovat mechanismy vládních institucí, rozvojových agentur a organizací občanské společnosti i dalších zájmových skupin. Jejich úlohou je mj. propojit a doplnit a v neposlední řadě i pozitivně negovat výše uvedené dva tradiční směry myšlení. Způsob uvažování těchto odborníků koresponduje se soudobými myšlenkovými proudy rozvíjenými spíše na evropských (severoevropských a německých) vědeckých pracovištích.

Obecně u těchto tří směrů spatřuji viditelný odklon od pokusů o rozpracování obecné moderní rozvojové teorie. U směru třetího převažuje odkaz na koncepci udržitelného rozvoje jako jednotící prvek uvažování o dalším vývoji afrických zemí. Jednotlivé směry současné rozvojové politické teorie hodnotím v následujících kapitolách.

3.4. „Globální“ přístupy k (udržitelnému) rozvoji

Na úrovni globální bohatá nabídka teoretické literatury pojednávající o podstatě afrického státu a charakteru governance pod zorným úhlem neoliberalismu z pera zejména amerických, britských i afrických vědců obsahuje následující klíčové postuláty.

Podstata problému obecného politického uspořádání, píší američtí vědci, spočívá v tom, že dnes je „většina politických režimů v Africe nekonsolidovanými hybridními režimy“ patrimoniálního či neopatrimoniálního typu, např. v Keni jde o „syndrom velkého muže“ („big man syndrome“),

v Nigérii o „kmtrovství“ („godfatherism“), v Libérii o „válečné vůdce“ („warlordism“), prototypem státu, který zabraňuje rozvoji⁴⁰.

Patrimonialismus neboli systém patronátu spočívá v centralizované moci jednotlivce, jemuž všichni uvnitř systému vděčí za své postavení, za možnost rozdělovat si veřejné zdroje a za preferenční obsazování pozic ve státní službě. Dle britských vědců „neopatrimonální politika vyvinula kapacity, s jejichž pomocí jsou veřejné zdroje z národních daňových příjmů i fondů mezinárodní pomoci odkloňovány směrem k soukromému lukrativnímu zisku, čímž ovšem podryvají rozvojové příležitosti, již tak omezované sociálními a ekonomickými překážkami“⁴¹.

Botswanský odborník I. Taylor vznáší pochybnosti vůči reálnosti programu integrovaného rozvoje Nové partnerství pro africký rozvoj (NEPAD) z důvodu hluboce zakořeněného patrimonialismu. Moderní fasáda afrického státu je ve skutečnosti předivem osobních vztahů v rámci vztahu „patron-klient“, „neo“ znamená, že v teorii je uznáváno oddělení privátní sféry od sféry veřejné a politické. Zdroje kontroluje stát a nikoli demokratické instituce, jsou distribuovány vertikálními kanály. Vzkvétají sítě patronátu, systém však trpí hlavním nedostatkem - není schopen podpořit ekonomický růst a rozvoj a napomoci změně struktury ekonomiky. Státní administrativa/byrokracie pak není technickým vykonavatelem rozvojových politik státu, ale distributorem a spotřebitelem zdrojů.

Následkem nových přístupů mezinárodních finančních institucí a donorů v duchu prosazování dobrého vládnutí a správy jsou tyto struktury do jisté míry ohroženy. Dobré vládnutí by díky požadavku a metodám transparentnosti zbavilo vládnoucí elitu možnosti zneužívat prostředky k financování patronských sítí. Proto je nezbytně nutné, aby monitorování standardů vládnutí nezůstalo v rukou vládnoucí elity⁴².

Nejkomplexnějším pojednáním, opřeným o podrobné zkoumání koloniálního dědictví Afriky, procesů budování afrických států a společností po vyhlášení nezávislosti a pokusem o formulaci návrhu řešení dnešního neblahého stavu je v pořadí již pátá kniha zástupce teorie veřejné volby (public choice theory) Johna Mukuma Mbaku, působícího nyní na Weberově státní univerzitě (stát Utah)⁴³, též odpovědného redaktora prestižního časopisu *Journal of Third World Studies*.

Teoretik veřejné volby zkoumá procesy vytváření institucí, jejich rekonstrukce a rekonstituce (institucí zděděných po koloniálním režimu, vzniklých změnou politického režimu, apod.). Z analýz vyvozuje závěry o jejich efektivitě jako nástroji regulace chování jednotlivců uvnitř společnosti⁴⁴. Výkonnost institucí, dobrá a efektivní veřejná správa mají přímý vztah k tvorbě bohatství státu a národa, podnikatelskému úsilí, rychlému ekonomickému růstu a rozvoji celkově. Budovat instituce nelze „shora“, tento proces vyústil ve zkorumpovanou státní správu služební

⁴⁰ BRATTON, M., Neither Consolidating Nor Fully Democratic.

⁴¹ CROMWELL, E., Neopatrimonialism and Policy Processes: Lessons from the Southern African Food Crisis.

⁴² TAYLOR, Ian, NEPAD: *Towards Africa's development or another false start?* s. 212.

⁴³ MBAKU, John, M., *Institutions and Development in Africa*.

⁴⁴ C.d., s. 3, 7, 9-11, 17 - 19.

patrimonialismu, jež je nástrojem zajištění zájmů elit a metod „dobývání renty“, napomáhá korupčnímu chování a manipulování politického procesu. Všichni důležití zainteresovaní účastníci (stakeholderi) musí být přizváni k uplatnění svých občanských práv, zmocnění a vybaveni nástroji k plné a efektivní účasti na rekonstrukci státu a vytváření kvalitativně nových institucí (profesionální veřejná služba, policejní sbor, efektivní parlament, profesionální neutrální armáda, nezávislá ústřední banka, nezávislé soudnictví, média), musí mít přístup k rozhodování o použití prostředků plynoucích ze zahraniční rozvojové pomoci. Tento postup „zdola nahoru“, uváděný do pohybu lidmi, má šanci budovat instituce těšící se důvěře občanů v jejich efektivní fungování a regulaci sociálněpolitického prostoru, posílí vnitřní integritu společnosti.

V ekonomické oblasti J.M. Mbaku vystupuje v souladu s neoliberalní teorií za rozšíření ekonomických svobod prostřednictvím např. ústavně omezených pravomocí vlád, zavedením systému plných, konzistentních a vynutitelných vlastnických práv, v dnešní situaci zejména ve vztahu k ekosystémům a jednotlivým složkám životního prostředí s cílem zamezení jejich nadužívání⁴⁵. V této souvislosti chápe prováděnou privatizaci jako nedostatečnou, nevytvářející ekonomickou infrastrukturu podporující podnikavost a vytváření bohatství. Smyslem využití zahraniční pomoci africkými státy je získání kapitálu a kapacit pro generování jejich bohatství udržitelným způsobem, efektivnější zapojení do globální ekonomiky a přeměna jednostranné závislosti na vzájemně výhodné vztahy (s využitím kapitálu a znalostí zejména Afričanů žijících v diaspoře)⁴⁶.

3.5. „Kontinentální“ škola, demokratizace a dobré vládnutí

Demokratizační hnutí africká politická věda vyvíjející se v rámci kontinentu jednohlasně přivítala. Již v roce 1991 např. jeden z nejznámějších keňských politologů M. Chege v článku ve zvláštním čísle vlivného amerického čtvrtletníku „Foreign Affairs“ uvítal příchod demokratického hnutí na kontinent, projevil uznání Bushově administrativě za její jednoznačné distancování se od autokratických a protilidových vůdců, kteří byli USA v období studené války podporováni. Vyjádřil naději na budoucí podporu politické obnovy afrických zemí ze strany USA včetně zdůraznění, že rozhodující změny se musí odehrát uvnitř afrických zemí. Dle jeho názoru pouze prosazení a posílení individuálních práv a svobod, ekonomické reformy v duchu tržní ekonomiky bez zanedbání rozvoje veřejného sektoru mohou vyústit v proměnu afrických společností z pasivních příjemců dobročinné podpory ze zahraničí v plnohodnotné hráče v globální politice a ekonomice⁴⁷.

Ve stejném období na přelomu 80. a 90. let minulého století se v návaznosti na požadavky demokratizace politických režimů mezi africkými vědci rozpoutala opravdová bouře. Na

⁴⁵ MBAKU, John, M., *Institutions and Development in Africa*, kapitola 8, s. 205-234.

⁴⁶ C.d., s. 240, 203.

⁴⁷ CHEGE, M., *Remembering Africa*, s. 146-147. (M. Chege mj. působil i jako profesor Harvardské univerzity).

stránkách bulletinu CODESRIA, organizace sídlící v senegalském Dakaru⁴⁸, ji odstartovala výměna názorů mezi dvěma významnými představiteli vědecké obce – keňským politologem Peterem Anyang Nyong'oem a malawiským ekonomem a bývalým výkonným tajemníkem CODESRIA Thandika Mkandawirem. Byla vedena snahou neponechat iniciativu v myslích západních odborníků diskutujících o afrických záležitostech, aniž by bylo slyšet hlas Afričanů. Keňský politolog vyhlásil demokracii za nezbytný a nutný předpoklad rozvoje. T. Mkandawire oponoval tvrzením podloženým zejména fakty vývoje tzv. asijských tygrů, že tyto dvě veličiny nejdou a nemusí jít vždy ruku v ruce, dle jeho názoru se kolega dopouští „instrumentalizace demokracie“, demokracie je přínosem sama o sobě a ne nutně je propojena s rozvojem. Diskuse vedoucí k neoficiálnímu vítězství T. Mkandawireho se rozšířila do řady periodik či knih. Přispěly k ní osobnosti africké sociální vědy Archie Mafeje, Samir Amin, Ayesha Imam, Ibbo Mandaza, Issa Shivji, Mahmood Mamdani a Claude Ake, jejichž přístupy k analýze politických procesů v Africe byly většinou levicové. I. Shivji např. kritizoval pojetí demokracie jako omezené na nepokrytou oslavu neoliberalismu a nijak se nedotýkající potřeb a zájmů lidových vrstev⁴⁹. A. Mafeje se vymezil vůči zjednodušené představě mnohých, že liberální demokracie je jedinou formou demokracie, oponoval pojmy sociální demokracie a socialistická demokracie⁵⁰. Jibrin Ibrahim vyvažoval směr diskuse a nešetřil starou gardu africké sociální vědy pro její „levicovou úchylku“. Odhalením „braku“ socialistických forem demokracie dokazoval, že liberální demokracie má lepší obecné výsledky a minulost než demokracie socialistická⁵¹.

Claude Ake, profesor politických věd a ředitel Centra pro pokročilá sociálněvědní studia v nigérijském Port Harcourt (Centre for Advanced Social Science, Port Harcourt) se do diskuse zapojil knihou cele věnovanou rozpracování „afrického“ přístupu k otázkám demokracie a rozvoje i polemice s většinou dříve vyslovených názorů a konceptů⁵², avšak neomezující se na „fetišizaci“ Afriky jako kontinentu, kde „západní přístupy neplatí“.

Podstatou autorova tvrzení je: „názor tak pohotově vyslovený, že došlo k selhání koncepcí rozvoje (v Africe), je zavádějící. Problém není ani tak v tom, že rozvojové plány zkrachovaly, jako v tom, že nikdy nebyly na pořadu dne na prvním místě“⁵³. Politické záležitosti vždy byly

⁴⁸ CODESRIA (Council for the Development of Social Science Research in Africa) sídlí v Dakaru, hlavním městě Senegalu. Je nezávislou organizací afrických vědeckých a pedagogických odborníků v oblasti společenských věd; jejím hlavním posláním je překonávat fragmentaci výzkumu prostřednictvím vytváření tematických výzkumných sítí přesahujících jazykové, národní či regionální hranice. Vydává řadu publikací, např. čtvrtletník *Africa Development*, nejdéle vycházející africký odborný časopis *African Sociological Review*, dále např. *Afrika Zamani* a *African Journal of International Affairs*. Vědecké výsledky jsou též rozšiřovány prostřednictvím *Working Papers*, *Monograph Series*, *CODESRIA Book Series*. Činnost organizace je podporována národními agenturami rozvojové pomoci evropských zemí, především skandinávských. V prosinci 2011 se konal v Rabatu XIII. kongres CODESRIA.

⁴⁹ Viz SHIVJI, I., *The Pitfalls of the Debate on Democracy*, s. 12-13.

⁵⁰ MAFEJE, A., *Theory of Democracy and the African Discourse*, s. 34-36.

⁵¹ IBRAHIM, J., *History as Iconoclast*, s. 35. O vývoji na počátku 21. století viz IBRAHIM, Jibrin, *Democratic Transition in Anglophone West Africa*, s. 65-67.

⁵² AKE, Claude, *Democracy and Development in Africa*. Kniha se shodou okolností stala politickým odkazem autora; vzápětí po jejím dokončení zahynul 7.11.1996 při leteckém neštěstí na cestě z Port Harcourt do Lagosu.

⁵³ AKE, Claude, c.d., s. 1.

největší překážkou rozvoje v Africe, bez nadsázky je možno zkoumat, "jak politika zapříčinila nerozvinutost Afriky". Kritickým bodem je úloha moci a boje o kontrolu moci v Africe, které v celé historii afrických států znemožnily přijmout efektivní agendu rozvoje jednotlivých zemí. Moc se stala cílem sama o sobě, sociální výtvar určující všechny další hodnoty včetně ekonomického bohatství. A protože prvotním cílem politické elity bylo vždy získat politickou moc, kontrola státu se stala základním motivem jednání afrických vůdců, nikoli v zájmu demokracie a rozvoje, ale v zájmu zajištění vlastního prospěchu.

Hlavním viníkem deformace státních forem v Africe se stal koloniální systém – etatistická a autoritářská forma vlády v zájmu represe a obhajoby zájmů Evropanů, k potlačení a ochromení svobody ovládaných. Došlo k propojení uplatňování právních norem, přinucení i arbitráže v jedné instituci sloužící kolonialismu. Když začalo radikální hnutí odporu, kolonialisté dovedli s tichým souhlasem některých afrických vůdců kompromisnickou elitu k převzetí moci, aby naslouchala neokolonialistickým zájmům. V boji o státní moc se rozvojové priority vytrácely, tím spíše, že boj se stal brzy násilným, připojila se vojenská síla a dostala se do popředí – tím rozvoj skončil.

V následujících kapitolách C. Ake analyzuje západní rozvojové koncepce a vyslovuje názor, že přes jejich nevhodnost se v podmínkách studené války jednalo o jediné možné přístupy. Autonomní koncepce vytvořené v Africe nebyly realizovatelné; uvádí zejména Lagoský akční plán OAJ z r. 1980, který měl za cíl ekonomický, sociální a kulturní rozvoj Afriky cestou vytváření subregionálních struktur za účelem vzniku společného afrického trhu. Na jeho implementaci ovšem měly finanční zdroje přijít od těchto západních institucí, které údajně přispěly k nedorozvinutosti Afriky. Západní programy měly dva nedostatky: neodpovídaly africkým potřebám a místní elity v ně nevěřily, proto je jen formálně implementovaly v zájmu obdržení další zahraniční pomoci, což s sebou neslo nepříznivé ekonomické a sociální dopady. V závěrečné kapitole jsou shrnuta řešení: demokracie je částí rozvojového procesu. Zaručuje inkluzivnost, příznivé přijetí a účast mas v procesu rozvoje... "lidé musí být hybnou silou změn, nástrojem a konečným cílem rozvoje". "Rozvoj není možno obdržet, musí být prožit jako účast v procesu jeho naplnění", rozvoj je o spoléhání se na sebe sama a součástí zodpovědnosti afrických národů za jejich osud⁵⁴.

Skupina významných afrických vědců sdružená v Africké asociaci politických věd (African Association of Political Science) realizovala v letech 1993-1995 výzkumný program „Stát a demokracie v Africe“. Jeho výsledky opublikovala v knize stejného názvu⁵⁵ o sociální, politické a ekonomické dimenzi přechodu afrických zemí k demokracii zarámované „panafrickou perspektivou“.

⁵⁴ AKE, Claude, c.d., s. 140.

⁵⁵ NZONGOLA-NTALAJA G.; LEE, M. C. (ed.), *The State and Democracy in Africa*.

Profesor Georges Nzongola-Ntalaja (narozený v Kinshase a působící na University of North Carolina v USA) byl vyhlídkami demokracie v Africe nadšen: „Po roce 1988 povstali Afričané proti systémům vlády jedné strany a vojenským diktaturám za jejich nahrazení systémem demokracie mnoha stran. Od násilného výbuchu v ulicích Alžíru v říjnu 1985 se nová sociální hnutí za demokracii již projevila na celém kontinentu, změnila pravidla politické hry a přivedla významné reformy institucí postkoloniálního státu“⁵⁶. Největší naděje a zároveň i iluze byly spojovány s přechodem k vládě většiny a liberální demokracii v Jihoafrické republice, stejně jako s příchodem nové prodemokraticky orientované druhé a třetí generace afrických politických vůdců. Autoři svoji knihu charakterizovali jako „skromný pokus pochopit touhu po demokracii v dnešní Africe, vyhodnotit sílu a slabost sociálních sil bojujících o její prosazení, posoudit úlohu státu v napomáhání či blokování přechodu k demokracii“⁵⁷. Argumentují, že demokratizace není směnou elit, měla by být kontinuálním procesem rozšiřování politického prostoru v zájmu širokých lidových mas, stejně jako politickou praxí, která lidi vybavuje (empowers) kapacitou povstat proti starému politickému řádu v zájmu jeho nahrazení řádem novým“. Nepodléhají však přehnaným iluzím. Např. profesorka Americké univerzity ve Washingtonu Margaret Lee a profesor Geoffrey Wood z University v Sheffieldu shodně končí své analýzy vývoje v JAR po nastolení vlády většiny pesimisticky - agenda sociálně ekonomických změn a přerozdělení bohatství nebyla politicky proveditelná, obrovská očekávání lidu vyvolaná uskutečněním demokratického přechodu k vládě většiny v JAR bude velmi obtížné uspokojit, a to může umrtvit budoucnost demokracie v této strategické africké zemi⁵⁸.

Jak již naznačuje závěr předchozího odstavce, postupně se debata o africké demokracii rozšířila na rozbory cest vedoucích k demokratizaci ekonomických a sociálních struktur⁵⁹, možnost či nereálnost budování tzv. lidové demokracie (popular democracy) postihující i výrobní vztahy⁶⁰. V konkrétním případě afrických zemí pak nevyhnutelně byla zkoumána jejich hluboce problematická pozice v globální dělbě práce. „Výbuchy demokracie“ a lidová hnutí jsou násilně potlačována, vládnoucí elity mají zájem na depolitizaci a neutralizaci občanské společnosti. Demokratizace společenských poměrů však tradičně vzchází z občanské společnosti. Bojovat za lidovou demokracii znamená překonat liberální demokracii jejím prohloubením a rozšířením či dokonce její kvalitativní transformací⁶¹.

Řada představitelů „kontinentální školy“ se přímo věnuje i rozboru koncepce dobrého vládnutí. Tanzanský politolog a nynější vicekancléř University v Dar es Salaamu profesor Rwekaza S.

⁵⁶ C.d., s. 9.

⁵⁷ C.d., s. 1.

⁵⁸ C.d., s. 88, 99.

⁵⁹ ANYANG' NYONG'O, P., (ed.), *Popular Struggles for Democracy in Africa*, s. 284-285.

⁶⁰ TANDON, Yashpal, *Militarism and Peace Education in Africa*.

⁶¹ MUKANDALA, R. S., *The State of African Democracy: Status, Prospect, Challenges*. (Rwekaza S. Mukandala je profesorem politických věd a veřejné správy Univerzity v Dar es Salaamu, v prosinci 2011 byl zvolen na druhé volební období jejím vicekancléřem).

Mukandala vznik koncepcie dobrého vládnutí spojuje s výše již zmiňovaným materiálem Světové banky „Sub-Saharan Africa – From Crisis to Sustainable Growth“ (1989). Odborníci Světové banky odpovídali na šířící se kritiku dopadů strukturálních programů změn. Pojednali dobré vládnutí jako kvalitativně novou úroveň ekonomického a politického řízení a svého druhu opatření na odstranění nedostatků dřívějších politik. Částečně přiznali, že jednoduché mantry typu „stát je problém a je ho třeba co nejméně“ nefungují. Praxe zavádění programů strukturálních změn (Structural Adjustment Programs, SAPs) ukázala propastné nedostatky v oblasti ekonomického řízení, oslabil institucionální a odborné kapacity veřejné správy, vedla k prohloubení chudoby, krizi školství, zdravotnictví a systému veřejných služeb. Pozornost i potřebné prostředky je tedy nutno napřít na obecnou demokratizaci života v afrických zemích, na budování kapacit v oblasti veřejné správy, vycházet z potřeby sblížení ekonomických postojů západních finančních institucí a afrických vlád v zájmu dosažení nejen makroekonomické stability, ale i znovuvybudování státu jako nositele „rozvoje“, v zájmu uklidnění a zlepšení sociální situace uvnitř jednotlivých zemí.

Pojem „dobrého vládnutí“ se tak stává terčem ostré kritiky. Dle Kamerunce Cosmase Mbuha jde o „nedílnou součást technologie moci současné mezinárodní politiky“ a „fúzi demokracie a ekonomického liberalismu“ propojenou navíc s principem kondicionality. V závislosti na posouzení stavu demokracie vůči obecnému etalonu v západním pojetí bude jednotlivým státům poskytována či zastavována rozvojová pomoc. I tento autor však připouští, že afričtí vůdcové logiku uvažování západních politiků plně převzali a vycházejí z ní i dokumenty NEPAD⁶² schválené v roce 2001 na summitu AU.

V konstruktivním duchu rozebírá naopak koncept dobrého vládnutí nigérijský vědec Adegunle Amuwo, a to ze tří úhlů pohledu:

1. úhel technokratický, který obsahuje přístupy k ekonomickému řízení na úrovni afrického státu: státní administrativa se ocitá ve sporu s politikou finančních institucí a donorů, prvotně jde o konflikt mezi požadavky hluboké liberalizace ekonomik ze strany institucí a donorů a snahou afrických vlád zachovat či udržet co nejvíce ze sociálního welfare;
2. úhel politický - legitimní vláda, funkční a efektivní stát je pozitivně přítomný v životech občanů, nastupuje vláda práva, bezpečnost, transparentnost a zodpovědnost veřejné správy;
3. úhel osvojení si (ownership) reforem a programů rozvoje formulovaných vládou ve spolupráci s finančními institucemi a donory na úrovni celostátní (domácí ownership) i místní (ownership konkrétních příjemců), rozvoj participativní demokracie, decentralizace procesů rozhodování v oblasti ekonomické i politické.⁶³

⁶² MBUH, C., *The Seductive Discourses of Development and Good Governance*, s. 123-146.

⁶³ AMUWO, A., *Toward Humanizing Governance in the African Political Space*, s.105-122.

Všechny tři úhly pohledu spojuje veřejný zájem a požadavek, aby programy zaštitily africké vlády a afričtí vůdci. Lze nově naplňovat obsah koncepce „afrického rozvojového státu“, formulované v období vyhlášení nezávislosti před padesáti lety⁶⁴. Dobré vládnutí tedy nemusí být v rozporu s demokracií a nemusí být nutně jen jakousi její „náhražkou“ vyrobenou analytiky Světové banky.

Typickým rysem odborného diskursu v africké kontinentální vědě je vymezení se a oponentura vůči západním „rozvojovým“ koncepcím⁶⁵.

Na konci 90. let bylo odpovědí africké společenskovední obce sdružené v CODESRIA ve spolupráci s kanadským International Development Research Centre na materiál SB zabývající se výhledy rozvoje Afriky v 21. století rozsáhlé pojednání založené na ekonomickém výzkumu (bylo připraveno několik desítek studií) s názvem “Our Continent, Our Future. African Perspectives on Structural Adjustment”⁶⁶.

Klíčem k publikaci je zaujetí rozhodného negativního postoje afrických vědců k procesu a výsledkům programů strukturálních změn (SAPs), které byly africkým zemím naordinovány v 80. letech bretton-woodskými institucemi v duchu ideologie neoliberalismu a tzv. washingtonského konsensu. Vědci vyzvali širokou veřejnost i politické elity, aby převzaly iniciativu při formulování nových přístupů k problematice afrického rozvoje v 21. století, přístupů africky původních a připravovaných s hlubokou znalostí reality ekonomického a sociálního vývoje jednotlivých zemí s cílem kontinentální integrace, zaujetí důstojného místa v procesech globalizace a překonání komplexu “zaostávajícího” kontinentu, v neposlední řadě se záměrem překonání modelu tzv. washingtonského konsensu.

Hlavním rysem nových sociálně ekonomických strategií by měla být komplexnost – cílem je dlouhodobý rozvoj a udržitelný rozvoj, mír a předcházení konfliktů, boj proti chudobě a dobrá správa, demokratizace politického a veřejného života. V oblasti dobré správy je podpořena

⁶⁴ C.d., s. 115.

⁶⁵ Jejich omezené použitelnosti v afrických podmínkách si často v sarkasticky formulovaných komentářích všimají i západní vědci, uvádím jeden reprezentativní hlas z mnoha: J. Sachs ve shodě s A. Adedeji píše, že Afrika vždy byla laboratoří pro provádění výzkumu na Západě formulovaných rozvojových teorií a politik. Od 80. let, kdy vypukla dluhová krize, byla před teoretickými přístupy upřednostněna taktika nekonečného cyklu setkávání afrických politiků se zástupci MMF a SB, donory a věřiteli: “Africe bylo neustále spíláno kvůli její špatné politice a špatným ekonomickým idejím, ač mnohý zdroj potíží přišel zvnějšku. V 60. letech bylo módním výstřelkem ve SB a u mnohých donorů “rozvojové plánování”, v 70. letech “základní potřeby”, kterážto doktrína vedla SB až k podpoře socialistické strategie ke kolapsu směřující Tanzanie a dalších netržních ekonomik. V 80. letech “základní potřeby” nahradily “strukturální změny” správně se zaměřující na trhy, avšak opomíjející formulovat reformní priority. Následkem nastupivší frustrace se v 90. letech důraz přesunul na “dobré vládnutí”. Donoři nyní spílají africkým vládám kvůli jejich “neosvojení si” reform diktovaných MMF”. Viz: SACHS, J., *Growth in Africa: it can be done*, s. 20.

⁶⁶ MKANDAWIRE, T. P., SOLUDO, C. C., *Our Continent, Our Future: African Perspectives on Structural Adjustment*.

aktivní úloha státu ve smíšeném modelu ekonomiky, řízení procesu vytváření konsensu o cílech a sociálních parametrech politik⁶⁷.

Vědci se rozhodně staví proti ideologickému obrazu afrického státu jako „zdroje všeho zla a příčiny ekonomického krachu“. V pojetí západních teoretiků se jedná o extrémní voluntarismus bez rozboru strukturálních a systémových imperativů afrického ekonomického neúspěchu. Materiály Světové banky kategoricky tvrdí, že hlavními faktory stagnace a úpadku jsou špatné politiky makroekonomické i sektorové, vycházející z rozvojového paradigmatu o prominentní úloze státu ve výrobě a regulaci ekonomických činností. Ač jsou uznávány i externí faktory, je jim přiznána jen podružná úloha „překážek, jež lze překonat“⁶⁸. „Nechceme ignorovat známou neschopnost řídit ekonomiku ze strany afrických vlád; chceme zdůraznit, že jakékoli změny strukturálního charakteru jsou iluzí, pokud nebude přiznána africká zranitelnost vůči externím faktorům a nebude vzata v úvahu při přezkumu formy a obsahu strukturální transformace. Nejde tedy jen o překonání interních politických chyb“⁶⁹, píše afričtí vědci.

V diskusi o rozvoji a demokracii byl znovu analyzován věčný rozpor, zda jsou rozvoj a demokracie spojenými nádobami či nikoli. Dle autorů tyto dva pojmy koexistují v konceptu „demokratického rozvojového státu“ („democratic developmental state“). Obecně bylo práci vyčítáno, že ač se afričtí ekonomové a politologové poměrně úspěšně vypořádali s hlavními prvky tzv. washingtonského konsensu, neodpověděli na otázku, jaká je jejich alternativa vývoje kontinentu v 21. století a ani na otázku, jak vybudovat novou státní formu „demokratického rozvojového státu“.

Neblaze se vyplňuje proroctví autorů, že „... většina nových investic v Africe jde opětovně do oblasti těžby nerostného bohatství, tj. do neudržitelného čerpání přírodních zdrojů, nikoli z důvodu politických změn, ale z důvodu zvýšené globální poptávky po surovinách a materiálech. To vše pokračuje, zatímco rozvoj lidských zdrojů a průmyslové aktivity jsou na ústupu nebo se opožďují. Pokud nejsou politiky zaměřeny na oslabení důrazu na export přírodních zdrojů a nerostné bohatství není rozumně využíváno k prohloubení rozvoje zdrojů lidských a diverzifikovanějších činností absorbujících pracovní sílu, africké země se opětovně vydávají na cestu strukturální neflexibility a zranitelnosti vůči nestabilním obchodním podmínkám... mohou být opětovně zahrnuty na cestu, která je učinila tolik zranitelnými vůči ekonomickým fluktuacím a krizím“⁷⁰.

⁶⁷ MKANDAWIRE, T. P., SOLUDO, C. C., *African Voices on Structural Adjustment. A Companion to: Our Continent, to Our Future*, s. 3-4, 7.

⁶⁸ *Adjustment in Africa*, s. 20.

⁶⁹ C.d., s. 38.

⁷⁰ MKANDAWIRE, T. P., SOLUDO, C. C., *African Voices on Structural Adjustment*, s. 35.

V roce 1999 zprostředkovala Nadace Heinricha Bölla v Addis Abebě setkání klasiků „kontinentálního“ směru⁷¹, kteří se zamýšleli nad společenským a politickým myšlením období dekolonializace a nad výsledky svého bádání, prognózovali též vývoj svých zemí na počátku 21. století.

Po vyhlášení nezávislosti v období 50. a 60. let 20. století se mladá africká věda postavila po bok politickým vůdcům a stanovila si dva základní cíle: nově teoreticky koncipovat dějiny kontinentu a východiska rozvoje (překonat koloniální antropologii) a angažovat se v úsilí o budování nezávislých států, neodkladně se pokusit „přelít vědecké výsledky do praxe“ cestou rozvoje politické ekonomie. P. Anyang' Nyong'o zdůraznil, že na přelomu století byl ukončen proces „indigenizace“ sociální vědy v Africe a „dekonstrukce eurocentrismu“; nyní je třeba jít cestou interdisciplinarity. Od poloviny 80. let se stal předehtou k demokratizačnímu hnutí výzkum demokracie a afrických etnik (projekt CODESRIA „Ethnicity in Africa“), řešily ji hvězdy africké vědy jako Claude Ake či začínající odborníci, např. Adebayo Olukoshi.

D. Nabudere se na addisabebeském setkání přímo zabýval sloganem udržitelného rozvoje „act locally, think globally“. Z hlediska africké reality jde o přesvědčení, že zdroje obrození přírody a společnosti se nacházejí uvnitř vesnických komunit, jde o solidaritu s lokálními skupinami ve světě, o určitý výraz globalizovaného odporu založeném na „globálním uvědomění“ jako antitezi k ekonomické a politické globalizaci. Nabudere tento univerzalismus odmítá ve prospěch „afričanství“ a „africké identity“, překvapivě volá po „rozpuštění“ státu, odůvodněném tím, že postkoloniální režimy byly prohrou politickou, ekonomickou i sociální, nepřispěly k dosažení rozvojových cílů ani demokracie. Model „vesnická komunita - globální solidarita“ zcela opomíjí národní úroveň, neguje koncept budování státu i národa. Afričané trhají společenskou smlouvu na kusy. D. Nabudere se odvolal na Somálsko, dle jeho vyjádření po krachu státnosti přežívající a obnovující se díky tradičním strukturám.

Názory D. Nabudereho jsou velmi kontroverzní, přeceňující význam afrických vesnických komunit i svépomocných skupin v globálním měřítku; rozptýlené místní struktury zatím nejsou náhradou zastřešujících vládních struktur v procesu udržitelného rozvoje. Jsou zároveň v příkrém rozporu s převládajícím stanoviskem této skupiny vědců o úloze afrického demokratického státu, nesoucího prvotní zodpovědnost za ekonomický a sociální rozvoj v kombinaci s hnutím komunit „zdola“, kdy se jedná o účast na místním, regionálním a potažmo národním rozvoji; stát a komunita – to jsou dvě strany jedné mince.

⁷¹ Setkání se účastnili prof. A. Mafeje (antropolog, sociolog), celosvětově uznávaný guru společenských věd, dále prof. D. Nabudere, ugandský teoretik práva dlouhodobě působící ve funkci výkonného ředitele nezávislého Střediska pro africký výzkum v Mbale (Uganda), keňský politolog prof. P. Anyang' Nyong'o, bývalý poslanec Národního shromáždění Keni a člen Africké akademie věd, dále ekonom dr. T.Mkandawire a filozof prof. A. Eshete. Vzpomenuto bylo odkazu C. Akeho. Viz: MAFEJE, A., *African Social Scientists Reflections Part I*.

T. Mkandawire při hodnocení úlohy afrických politických elit v období dekolonizace obhajoval nacionalistická hnutí i úlohu afrických intelektuálů v jejich vývoji. Nelze se přehnaně soustředit na dopuštěné chyby (zneužití moci, odmítání vzdát se dobrovolně vlády a budování negativního modelu „politické samoreprodukce“) a jen velmi málo na úspěchy (vzdělání pro všechny, zlepšení zdravotní péče, budování infrastruktury, industrializace). Afričtí intelektuálové této generace byli upřímně přesvědčeni o tom, co hlásali vůdci, tedy budování národa, úsilí o ekonomický a sociální rozvoj, o demokratizaci a regionální spolupráci. Postupně byli zklamáni a začali vyjadřovat kritické názory zejména ve vztahu k chování svých vlád, tehdy se africké vlády obecně staly antiintelektuálními.

Upřesňuji, že v době vyhlášení nezávislosti nebyla demokracie součástí nacionalistické agendy, vládla iluze, že svržení koloniálního režimu přinese automaticky „uhuru“ (svobodu). Navíc nacionalistická agenda obsáhla zákazy v podobě nepřiznání etnických nároků. Zavládlo přesvědčení, že jsou neslučitelné s národní jednotou a přijetí systému jedné strany bude pragmatickým řešením.

T. Mkandawire zdůrazňoval svůj neblahý pocit, že se Afrika od posedlosti národní jednotou přesunuje k podpoře etnicity jako „esence“ demokratického pluralismu a mylně pokládá etnickou příslušnost za základní stavební kámen demokratického rozvojového státu, což může velmi zkomplikovat další politický vývoj afrických států.

25. září 2011 zemřela v Nairobi nositelka Nobelovy ceny míru (2004), celosvětově uznávaná keňská vědkyně v oblasti udržitelného rozvoje, životního prostředí a lidských práv a politička prof. Wangari Maathai, v jejíž akademické tvorbě a politické činnosti se nejen zrcadlí klíčové problémy udržitelného rozvoje v Africe, ale jsou též obsažena základní schémata jejich řešení.

W. Maathai zúročuje ve své poslední knize⁷² hluboké poznání historického vývoje Afriky, jejich geografických podmínek, kulturních a sociálních specifik, které významnou měrou, negativně i pozitivně, ovlivnily dosavadní vývoj především subsaharské části kontinentu. Vizi dalšího vývoje W. Maathai umocňuje osobními praktickými zkušenostmi z působení v globálních a regionálních politických a environmentálních mezinárodních vztazích, především v rámci OSN a Africké unie, a také z aktivního zapojení do politického života rodné Keni.

Filozoficky se W. Maathai v podstatě hlásí k africkému myšlenkovému proudu obviňujícímu evropský kolonialismus ze zahrnutí Afriky do podřízeného postavení⁷³, pomíjí negativní vliv expanze islámu na dějiny původního afrického obyvatelstva (otrokářství, boj o přírodní zdroje) i následky mocenských i kulturních střetů islámu a křesťanství pro postkoloniální vývoj Afriky.

⁷² MAATHAI, Wangari M., *The Challenge for Africa*.

⁷³ Obdobně např. WIREDU, Kwasi, *How Not to Compare African Thoughts with Western Thoughts*; EZE, E., C., *Modern Western Philosophy and African Colonialism*.

Třetí generaci afrických politiků doporučuje uskutečnit revoluci ve správě věcí veřejných, spočívající v otevřené komunikaci s jednotlivými složkami společnosti za účelem jejich rovnoprávného podílení se na formulování a provádění politiky po příkladu tradiční „africké stoličky“. Sedadlo je prostředím a rámcem rozvoje, spočívá na třech vzájemně propojených pilířích. Prvním pilířem je demokratické prostředí (respekt k lidským právům, k právům žen a dětí, k právu na zdravé životní prostředí), druhým pilířem udržitelné a zodpovědné hospodaření s přírodními zdroji v zájmu budoucích generací, třetím pilířem jsou „kultury míru“ (spravedlivost, slušnost, úcta, trpělivost, přemýšlivost). Podle W. Maathai se touto koncepcí řídila africká společnost před příchodem otroctví, kolonialismu a moderní doby; v podstatě se jedná o koncepci udržitelného rozvoje reflektující specifika Afriky.

S využitím statistických údajů OSN, OECD a AU W. Maathai rozebírá otázku zahraniční rozvojové pomoci, zadluženosti, nespravedlivého systému mezinárodního obchodu. Nabádá překonat „syndrom závislosti“ a nepřijímat vnější recepty řešení afrických problémů za podmínky politicky nezávislého a odborně zdatného vedení států a celoafrických institucí, aktivního zapojení komunit do identifikace hlavních problémů a hledání způsobů jejich řešení. Jedině tak je možné vybudovat pocit spoluzodpovědnosti za osud Afriky a snažit se o prosazení rovnoprávné spolupráce s okolním světem. Ohromné bohatství přírodních zdrojů kontinentu při jejich udržitelném využívání, při diverzifikaci ekonomiky a dobré správě může v dlouhodobé perspektivě přispět k „africké renesanci“⁷⁴.

W. Maathai věnuje pozornost i sociálním a kulturním aspektům rozvoje Afriky, na příkladu Keni⁷⁵ ukazuje možnosti posílení úlohy občanské společnosti při řešení rozvojových otázek na místní úrovni (činnost rozvojových fondů volebních obvodů vytvořených v r. 2003, podpora drobných zemědělců). Objasňuje úlohu udržitelných způsobů spotřeby a výroby tradiční africké společnosti předkoloniálního období, která nehromadila hmotné statky a vyráběla pouze pro obživu komunity. Sdílené vlastnictví půdy komunitou vedlo nejen k relativní sociální stabilitě, ale i k zajištění dostatečného množství potravy a zachování zdravých stravovacích návyků⁷⁶. Podobně, jako je pro svět důležité zachovat bohatou biologickou rozmanitost subsaharské Afriky, mělo by být prioritou zachování její kulturní rozmanitosti. Tradice a duchovní život Afriky by měly být respektovány a ne chápány jako zaostalé, ale jako tvořivé, suverénní a nezbytné pro rozvoj Afriky. Pro tuto představitelku „kontinentálního směru“ v politické teorii je typická výzva k respektu k africkým tradicím, k využití intelektuálního a kulturního potenciálu Afričanů. Řada myšlenek W.Maathai zjevně idealizuje předkoloniální období vývoje Afriky, jako osobnost oddaná myšlence udržitelného rozvoje však zdůrazňuje moderní přístupy

⁷⁴ Níže viz případovou studii o koncepci „africké renesance“.

⁷⁵ W.Maathai byla zakladatelkou Hnutí zeleného pásu (Green Belt Movement), náměstkyní ministra životního prostředí a přírodních zdrojů Keňské republiky, poslankyní Národního shromáždění.

⁷⁶ Tvzení W. Maathai podporují výzkumy prováděné v subsaharské Africe. Např. GYASI, E., et al. (ed.), *Managing Agrodiversity the Traditional Way*, s. 253-256 (kniha se zabývá regionem západní Afriky).

k ochraně životního prostředí: význam dobrého vládnutí a správy, aktivní participaci občanské společnosti na rozhodování, rovnoprávnou a vzájemně výhodnou mezinárodní spolupráci.

W. Maathai analyzuje roli afrických etnik (a roli zjednodušenou) ve vnitřních konfliktech a korupci ve státní správě. V kapitole „Krise národní identity“ líčí moderní africký stát jako „plytký“ útvar – volné sdružení etnických společenství neboli „mikronárodů“, spojených koloniálními mocnostmi v „makronárod“. Vůdci afrických států deklarují svoji věrnost „makronárodu“, ale identifikují se s „mikronárodem“ za účelem kontroly společnosti. Odmítá termín „tribalismus“ („mikronárod“ rovná se „kmen“), v případě jiných částí světa (např. konflikt v bývalé Jugoslávii) se takto nepostupuje. Jako účastnice zprostředkovatelských misí OSN a AU se vyslovuje k přijetí poučení z konfliktů v Súdánu, Čadu a v Keni v letech 2002 – 2008 a zdůrazňuje nutnost uznání přínosu rozmanitosti „mikronárodů“ k budování silného státu. V rozvojových koncepcích doporučuje zohledňovat historické, geografické, ekonomické a další zvláštnosti i disparity a postupně integrovat „mikronárody“ v soudržný „makronárod“. Vyslovuje se ve prospěch federativního uspořádání, kde by ve strukturách státní moci byly rovnoměrně zastoupeny „mikronárody“. Zde se projevuje zkušenost W. Maathai z Keni z období let 1963-69, kdy existovalo federativní uspořádání postavené na etnických základech. Faktické nastolení systému jedné politické strany prvním prezidentem Jomo Kenyattou v r. 1969 autonomii regionů zlikvidovalo. Za pozitivní příklad tohoto přístupu dává autorka JAR⁷⁷.

Úvahy o ochraně životního prostředí spojuje W. Maathai s Rozvojovými cíli tisíciletí. Kritizuje africké vlády, pro něž se ochrana ekosystémů a životního prostředí zatím nestala prioritou. Již participace na mezinárodních nástrojích ochrany životního prostředí včetně nástrojů finančních by byla velkým přínosem: prodej emisních kreditů skleníkových plynů by např. Demokratické republiky Kongo umožnil získat ročně nejméně 200 mil. USD, tj. desetinu stávajícího objemu zahraniční rozvojové pomoci.

3.6. Přemost'ující směr a jeho pojetí udržitelného rozvoje Afriky

V této kapitole se zaměřuji na rozbor názorů vědců, kteří vycházejí z koncepce udržitelného rozvoje jako rámce svých prací, nikoli těch, kteří se smyslem koncepce polemizují. Z analýzy koncepcí obsažených v pracích afrických vědců vyplývá, že jejich rozvíjení teorie udržitelného rozvoje v současném období (1990-2012) zásadně probíhá v rámci obecných „globálních“ přístupů k této koncepci a jejímu praktickému ukotvení. Výše uvedené by nemělo vylučovat odlišné akcenty v argumentaci i závěrech, dané hlubokou znalostí africké reality a potřeb afrických společností.

⁷⁷ Je třeba si uvědomit, že jen 10 - 20 % obyvatelstva afrických států (tj. elita a střední vrstva) hovoří velmi dobře úředním jazykem – jazykem bývalé koloniální metropole, zbylých 80 - 90 % obyvatel hovoří místními jazyky. Ti se prvotně cítí být příslušníkem „mikronároda“ a teprve poté občanem státu, „makronároda“.

Analýza současné vědecké produkce období posledních 15 - 20 let potvrzuje můj předpoklad, že odborníci se již nevymezují vůči převládajícím megateoriím (teorie modernizace, teorie závislosti, neoliberalismus apod.), ani neformulují výlučně „africké“ přístupy k otázkám udržitelného rozvoje s argumentací o odlišnosti africké reality.

Berhe T. Costantinos je významným etiopským vědcem a politickým činitelem, jehož nedávným pozoruhodným praktickým činem bylo v červnu 2011 založení Etiopské rozvojové banky za účelem financování moderních forem zemědělské výroby orientované na uplatnění produktů na zahraničních trzích s využitím vnitřních finančních zdrojů země. Zabývá se teorií a praxí dobrého vládnutí, v jehož aplikaci spatřuje možnost „přemostění“ ekologické a lidské dimenze udržitelného rozvoje⁷⁸.

Autor zdůrazňuje rostoucí význam a váhu mezinárodních mechanismů prosazování udržitelného rozvoje zejména v podmínkách rozvojových zemí, s politováním zároveň konstatuje omezenost dosažených výsledků danou pokračující militarizací a ozbrojenými konflikty, marným bojem proti chudobě, skutečnost, že Afrika stále nepřekonala závislost na mezinárodní potravinové pomoci. Globální komunita se v nedávné době zaměřila na prosazování koncepce a praxe dobrého vládnutí v rámci teorie udržitelného rozvoje. Mezinárodní rozvojová pomoc je stále více podmíněna rozvojem politických mechanismů uvnitř jednotlivých zemí v duchu podpory rozvoje občanské společnosti, koordinačních mechanismů vlády a jejích výkonných institucí, mezinárodních agentur, místní správy a tradičních komunitních orgánů. Participativní přístup vyžaduje „vznik koncepčních a operativních propojení mezi teorií, politikou, nástroji a administrativní složkou udržitelného rozvoje ve vztahu ke zdrojům či kapitálu“; vyvinutí „politické teorie správy životního prostředí zároveň s aplikovanými složkami politiky /agenturami, procesy, ideologií/“ k vytvoření mechanismu realizace politických preferencí a systému řízení, který bude hodnotitelný, transparentní a srozumitelný pro účastníky procesů⁷⁹.

V afrických zemích se nachází dostatečný potenciál pro výkon dobrého vládnutí, obsažený především v centrální vládou dlouhodobě potlačovaných endogenních komunitních správách, jejichž funkcí bylo mj. řídit využití přírodních zdrojů v zájmu zachování přírodního habitatu, řešit konflikty v přístupu ke zdrojům, stanovit práva a povinnosti členů komunity při jejich využití a ochraně. Naopak autoritářské ústřední vlády vedeny vidinou zisku postupovaly cestou znárodnování a komerčního využití přírodního bohatství a záměrně potlačovaly zájmy místních společenství mj. vyjmutím zdrojů z jejich správy. Obnovení tradičního systému správy a „empowerment“ (zmocnění, pověření k participaci) místních komunit by mělo přinést obrat ve směru udržitelného využívání zdrojů; dále pak úsilí rozvíjet lidský kapitál ve směru uvědomování si významu participace na správě a hospodaření se zdroji, na politickém životě zemí. Změny na místní úrovni jsou logicky spojovány s politickými reformami na ústřední

⁷⁸ COSTANTINOS, B. T., Sustainable Development and Governance Policy Nexus, s. 49 -84.

⁷⁹ C.d., s. 51.

úrovni a umocněny požadavkem decentralizace. Velká pozornost je věnována konkrétním participativním technikám.

Autorovy úvahy směřují, jak vyplývá z jeho konkrétního vyjádření, zejména do oblasti organizace převažující formy hospodářského života ve východní Africe, tj. zemědělské a lesní výroby, a činí v tomto duchu i důležité praktické kroky. Pozornost není věnována technickému a technologickému rozvoji, způsobu organizace průmyslové výroby uvnitř země či podílu na mezinárodní industriální dělbě práce, sporadicky se vyskytuje zmínka o „malém podnikání“. Vnucuje se tedy otázka, zda tato koncepce dobrého vládnutí není latentně spojena s vírou v soběstačnost („self-reliance“) a zda autor uvažuje pouze v dimenzích budoucího vývoje afrických zemí jako tradičně zemědělských a pasteveckých ekonomik jako základů prosazení udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.

Významným příspěvkem k rozvoji teorie udržitelného rozvoje jsou práce dalšího etiopského vědce D. Mebratua, který na rozdíl od předešlého autora specializujícího se na otázky zemědělství zpracovává vzorovou strategii industriálního rozvoje zemí subsaharské Afriky. V doktorské dizertaci, obhájené na universitě ve švédském Lundu v roce 2000, rozpracovává „transdisciplinární“ teorii udržitelného rozvoje s využitím obecné teorie systémů, obecné evoluční teorie a teorie informací⁸⁰.

Dle názoru D. Mebratua „environmentální krize obsahují krize ekonomické, sociální, politické i kulturní v rámci lidského světa, stejně jako krize ekologické se odehrávají mezi lidmi a světem přírodním“⁸¹. Udržitelný rozvoj je pojímán jako proces hluboké společenské transformace. V teorii vzniká komunikační platforma mezi přírodními a společenskými vědami v zájmu jejich uchopení složitých procesů široce pojímaného životního prostředí. Všechny transformační procesy v přírodě a společnosti jsou zobecněny do podoby dvou základních informačních parametrů – nezávislých faktorů entity (životní prostředí, demografie a kultura) a odvozených faktorů signifikance (instituce, normy, kapitálové struktury a toky, technologické inovace a jejich uplatnění), v jejichž interakci se odehrávají společenské procesy a probíhají sociální evoluce a výrobní procesy (typické jen pro společnost). Udržitelný rozvoj definuje jako „sociální proces udržení optimální interakce mezi faktory entity a faktory signifikance v dané společnosti s cílem zabezpečení produktivního zapojení jejích členů a zachování nezbytných sociálně ekologických a sociálně ekonomických podmínek v zájmu dosažení evolučního vývoje společnosti“⁸².

Při plnění druhého výzkumného úkolu - vytvoření modelové strategie industriálního rozvoje států subsaharské Afriky - D. Mebratu zdůrazňuje, že při formulaci národních strategií nelze udržitelnost chápat jako „vnesení“ (add-on) environmentálních prvků či jejich nasazení na ekonomické procesy; socioekologické faktory a systémové vztahy jsou hlavními, v nichž se protínají a umocňují dopady procesů několika nižších úrovní.

⁸⁰ MEBRATU, Desta, *Strategy Framework for Sustainable Industrial Development in sub-Saharan Africa*.

⁸¹ C.d., s. 39.

⁸² C.d., s. 12.

Industriální vývoj subsaharské Afriky je chápán jako proces transformační, nikoli transplantační, moderní technologie musí být propojovány s pozitivními prvky místních znalostí a schopností a takto osvojovány. V kontextu výzkumu uvádí autor mezi hlavními výzvami pro udržitelnost států subsaharské Afriky hrozící vyčerpání zdrojů, nepřehlednou vlastnickou strukturu přírodních zdrojů, sektorální dichotomii a inertnost danou procesy liberalizace a globalizace (dluhové břemeno, liberalizace obchodu), zatímco hlavními zdroji jsou přírodní a finanční zdroje, lidský kapitál a infrastrukturní zdroje. Politickou participaci pojímá velmi konkrétně především jako nástroj řízení procesů: hodnocení jejich dynamiky a zabezpečení responsivnosti strategií a jejich implementace, adaptivní principy řízení, proaktivní environmentální řízení a ekoindustriální rozvojový přístup. „...ekoindustriální rozvoj může být definován jako spojení místní správy a podnikatelů ve výrobě a službách, jehož účelem je zlepšený sociálně ekonomický a sociálně ekologický výkon cestou spolupráce při řízení procesů ochrany životního prostředí a využívání zdrojů včetně energií, vody a nerostů. Vzájemnou spoluprací dosahuje komunita... společného přírůstku, většího, než je pouhý součet přírůstků jednotlivých podnikatelů daný optimalizací jejich individuálních výkonů⁸³. Tato práce představuje nejkomplexnější pojednání o teorii a praxi udržitelného rozvoje, s níž se můžeme v současné africké teorii setkat.

Vycházejí z konstruktivní negace jednostranné závislosti řady teorií na ekonomické dimenzi rozvoje, navrhuje G. M. Mudacumura zaměřit se na interdisciplinární rozpracování koncepce udržitelného rozvoje v duchu příspěvku k obecné teorii udržitelnosti a „rozbít eurocentristické předsudky“ této koncepce, přemostit 6 hlavních - ekonomickou, politickou, sociální, kulturní, duchovní a ekologickou - dimenzí rozvoje a zahrnovat je požadavkem mezigenerační rovnosti a rovnosti uvnitř generací. Dvě teoretická ukotvení obecné teorie udržitelnosti jsou: spravedlivé rozdělení zdrojů pro potřeby současné generace, spravedlivé rozdělení zdrojů obsažené v rozhodování o blahobytu příštích generací⁸⁴.

Koncepce dobrého vládnutí je rozpracována zejména v sociální a politické dimenzi teorie udržitelného rozvoje. Určujícím faktorem sociální dimenze musí být aktivní účast občanů na způsobu vytváření rozvojových zdrojů a na jejich rozdělování a využívání na základě participativního rozhodovacího systému. Rozměr politický je chápán jako decentralizovaný efektivní systém vládnutí s ukotvením a propojením symbiotických vztahů veřejných a soukromých zájmových skupin, jejichž zájmy jsou brány v potaz počínaje procesem vytváření a formulace rozvojových strategií a jejich praktickým naplňováním a konče řízením a rozdělováním ekonomických a sociálních zdrojů v zájmu naplnění nadřazeného cíle – zlepšování sociálního blahobytu.

V další své práci Gedeon M. Mudacumura zdůvodňuje nutnost zabývat se na teoretické úrovni otázkami participace mj. skutečností, že první generace vědců zabývajících se koncepcí udržitelného rozvoje věnovala převážnou pozornost obsahu politiky, přitom podceňovala

⁸³ C.d., s. 87.

⁸⁴ MUDACUMURA, G. M., Towards a General Theory of Sustainability: Bridging Key Development Dimensions through a Multi-Paradigm Perspective, s. 135-166.

procesní stránku. Proces implementace politik je komplexní a vysoce interaktivní záležitostí: vyžaduje nastavit procesy vytváření konsensu, účast klíčových skupin, řešení konfliktů a nalézání kompromisů, zahrnutí náhodných prvků, adaptační mechanismy⁸⁵.

Jihoafrická autorka Heather Nel se soustředí na různé aspekty politické participace občanů v rámci implementace udržitelného rozvoje. Ústava JAR z roku 1996 v článcích 152 a 153, stejně jako Bílá kniha o místní správě JAR z roku 1998 přímo propojuje místní správu a samosprávu s rozvojovými funkcemi. Úkolem municipalit je zpracovat a naplňovat integrované rozvojové plány, a to za průběžné účasti místních komunit. V čl. 153 ústavy JAR je přímo uvedeno, že municipalita je povinna strukturovat a řídit svou administrativu, rozpočet a procesy plánování v zájmu naplňování základních potřeb komunity a takto realizovat potřeby sociálního a ekonomického rozvoje komunity. „Rozvojové“ zaměření činnosti komunit dle Bílé knihy obsahuje zejména: integrované plánování rozvoje a rozpočtu; kontrolu procesů a výsledků, spolupráci s místními občany a partnery. Všechny tyto úkoly mají být naplňovány prostřednictvím zavádění konstruktivních a efektivních participatočních procesů. Autorka, vědoma si komplexnosti problematiky, zvažuje zejména metody a možnosti zapojení nevládních organizací do takto strukturovaných rozvojových plánů⁸⁶.

Nigérijský odborník Andrew A. Zekeri se zaměřuje na aspekty udržitelného venkovského rozvoje ve své zemi. Analyzuje výsledky projektů Světové banky v oblasti zemědělského rozvoje konkrétních komunit v provincii Igala s využitím sociologických metod⁸⁷. Příjemci pomoci musí bezpodmínečně participovat na projektech zaměřených na jejich vlastní rozvoj, projekty jsou založeny na potřebách lidí, nikoli výlučně orientovány na výrobu produktů - participace příjemců je integrální součástí udržitelného rozvoje.

Libérijský autor Anthony Barclay zdůrazňuje, že v méně rozvinutých afrických zemích je nutným předpokladem udržitelného rozvoje efektivní správa uvnitř země. Dynamické a napomáhající mezinárodní prostředí zejména v otázkách investic a podmínek obchodní výměny, přenosu technologií, správy dluhu, rovnoprávná účast na globálním politickém rozhodování, to vše musí být zasazeno do rámce míru a bezpečnosti, stability a respektu k lidským právům. Tato efektivní správa ve většině afrických zemí chybí. Obecně systém institucí strádá neefektivním využitím lidských zdrojů, nedostatkem komunikace, centralizací moci, korupcí, politickým patrimonismem, ad hoc příklonem k různým často protichůdným politikám, absolutním nedostatkem průhlednosti a odpovědnosti při výkonu funkce. Přes vyslovení konkrétních požadavků na provedení rozsáhlých politických reforem počínaje reformou ústavy v zájmu

⁸⁵ MUDACUMURA, G.M., Implementing Sustainable Development Policies, s. 424-425.

⁸⁶ NEL, H., Sustaining Development Projects through Non-governmental Organizations in Municipal Community Partnerships, s. 225-242.

⁸⁷ ZEKERI, A.A., Towards a Sustainable Rural Development in Africa: A Sociological Case Study of a World Bank Agricultural Development Project in Nigeria, s. 311-330.

prosazení prvků dobré správy se nelze ubránit dojmu rezignace autora na možnost realizace byť jen části požadovaných opatření v afrických podmínkách⁸⁸.

Řada afrických autorů rozvíjí koncepci udržitelného rozvoje nikoli pouze z perspektivy afrického kontinentu či projekce rozvoje jednotlivých zemí, ale naopak z pohledu globálního vládnutí/globální správy („global governance“), kdy je africký kontinent pouze jedním z objektů a subjektů tohoto modelu světové správy.

Např. v roce 2007 byl dokončen projekt „Životní prostředí a správa“ realizovaný kanadským Mezinárodním institutem udržitelného rozvoje (International Institute of Sustainable Development – IISD), na němž se podíleli i afričtí odborníci (egyptský vědec Hussein Abaza, keňský vědec Dharam Ghai, který se zúčastnil i vypracování nové keňské ústavy) vycházející z teze, že „lepší globální správa je klíčem k řízení obou procesů – globalizace i globálního životního prostředí“⁸⁹. Dle názorů řešitelů projektu jsme objektivně svědky nutnosti „globalizace správy“. Globalizace obecně zvýrazňuje význam a důležitost modelů globální správy v podmínkách růstu úlohy nestátních aktérů a stále komplexnějších interakcí mezi státy. Globální podstata životního prostředí vyžaduje globální environmentální správu, což obnáší vytvoření celosvětové infrastruktury mezinárodních smluv a institucí a jejich růst. Jednotlivé akutní environmentální problémy i celý komplex globálních výzev přesahuje možnosti řešení, jež mají tyto instituce k dispozici, tím spíše, že jsou bržděny institucionálními principy z doby svého vzniku zděděnými z dob dřívějšího, více státně orientovaného světa⁹⁰. Vzájemný vztah mezi faktory globalizace a životního prostředí v jejich průniku ve sféře správy („governance“) je simulován následovně:

Globalizace vyžaduje kvalitativně jiný stupeň regulace v oblasti ochrany životního prostředí než je regulace na národní a státní úrovni, tj. regulaci globální mj. k efektivnímu vynuucování dodržování existujících smluv v zájmu využití synergií a zlepšení výsledků. Globalizace napomáhá zapojení rostoucího počtu různorodých účastníků a jejich koalic v boji proti environmentálním hrozbám. Následně environmentální standardy a k jejich prosazování užité nástroje globální správy ovlivňují vzorce obchodu, výroby a investic, ochrany zdraví, trhu práce. Environmentální řízení se tak šíří do dalších oblastí. Environmentální správa je půdou pro participaci občanské společnosti a nevládních organizací tak, aby se stala vzorem pro globální správu⁹¹.

Modelování vývoje v rozvojových zemích (a nejen v nich) obsahuje prognózu, že environmentální degradace nejen zpomalí či vytvoří překážky ekonomickému růstu, ale zároveň vytvoří tlaky na existující modely mezinárodní spolupráce a povede k vyostření tzv. nových bezpečnostních hrozeb na úrovni života jedince i celé planety. Zejména rozvojové země jsou

⁸⁸ BARCLAY, A., *The Political Economy of Sustainable Development: The Governance Perspective*, s. 445-472.

⁸⁹ NAJAM, A., *Environment and Globalization. Five Propositions*, s. 3, 29.

⁹⁰ C.d., s. 6.

⁹¹ C.d., s. 9.

v tomto ohledu nejzranitelnější ohrožením základních životních podmínek a zdrojů obživy, ale i násilnými konflikty v boji o zdroje a suroviny. Nazrála situace, kdy je v zájmu planety, aby se novým globálním cílem stal udržitelný rozvoj.

3.7. Shrnutí

Analýza rozvíjení koncepce udržitelného rozvoje africkými odborníky postihuje hlavní tendence zkoumání politické dimenze udržitelného rozvoje s cílem dosažení maximálně objektivního pohledu na pojednávanou problematiku. Jedná se o první analýzu tohoto druhu v českém bádání věnovaném udržitelnému rozvoji a ochraně životního prostředí.

Docházím k závěru, že afričtí vědci si osvojili základy teorie udržitelného rozvoje v rámci hlavního mezinárodního proudu vědeckého bádání v 80. a 90. letech 20. století. Vymezili se kriticky k pojetí udržitelnosti, které dle jejich názoru převládá v rozvinutých zemích a soustřeďuje se pouze na vztah mezi materiálními potřebami člověka a jejich naplňováním na jedné straně a ochranou životního prostředí na straně druhé. Dle mého názoru je nutno směřovat vědecké bádání do oblasti sociálních, kulturních a etických aspektů udržitelnosti. V afrických zemích je neuspokojivá sociální realita, daná obrovskou bídou a sociální nerovností, velmi omezenými možnostmi politické participace i negací tradičních kulturních a etických hodnot, základním rozměrem uvažování o udržitelném rozvoji.

Při studiu odborné africké literatury jsem nenalezl vyhraněná obvinění, že západní vědci a politikové zneužívají koncepci udržitelného rozvoje jako ideologický nástroj zaměřený na zbrzdění ekonomického pokroku rozvojového světa, s nímž je možno se setkat u levicově vyhraněného proudu západní „rozvojové“ literatury⁹².

Udržitelnost v pojetí a chápání postindustriálních a rozvíjejících se společností a jejich vědců není v rozporu. Docházím též k závěru, že současné africké teorie je možno charakterizovat jako komplementární a jako teorie různých úrovní, což je objektivně odrazem universalismu dnešního světa a průniku obsahu a forem vědeckého bádání v různých zemích a na různých kontinentech, živeného zejména prostřednictvím všestranných vědeckých a politických kontaktů, mobilitou a výměnou vědeckých pracovníků, prostřednictvím společných publikačních záměrů apod.

Definice různých dimenzí koncepce udržitelného rozvoje je nutno završovat holistickým způsobem myšlení, pochopením, že celý systém je nadřazen pouhému součtu subsystémů, že ekologické procesy jsou transcendentní povahy, jsou nadřazeny životním zkušenostem a schopnostem individuů i lidského společenství.

⁹² Např. AMBROSE, S., *We Dream a World: Resisting&Surviving Six Decades of the IMF&World Bank.*

Teorii a praxi „dobrého vládnutí“ v rámci implementace koncepce udržitelného rozvoje považují za obzvláště významnou, za „conditio sine qua non“ v podmínkách afrických zemí, dlouhodobě strádajících politickou nestabilitou a absencí participativních mechanismů. To dokazuje rozvíjení koncepcí budování občanské společnosti, reforem na centrální vládní úrovni i úrovni jednotlivých vládních institucí a agentur, reforem legislativy a způsobů výkonu ekonomické správy africkými vědci.

Požadovaná decentralizace politického rozhodování ve prospěch organizací občanů na místní úrovni a na úrovni místních orgánů správy má přinést rozhodovací procesy blíže k lidem a učinit je činiteli změny, vykonavateli společně přijatých rozhodnutí. Způsoby a mechanismy decentralizace však nejsou rozpracovány do detailů a autorům lze oprávněně vytknout, že a) podobně jako v rozvinutých zemích je jejich základní slabinou praktická realizace; b) s ohledem na specifiku rozvojových zemí, kde byla centralizace dlouhodobě považována za úhelný prvek projevu národní identity a překážku jakýchkoli odstředivých snah realizovaných na kmenovém či náboženském základě, požadavek decentralizace sice zaznívá při formulaci rozvojových strategií, ale příliš se neprosazuje v praxi vládnutí.

Za pozitivní výsledek analýzy pokládám skutečnost, že protiváhou i doplňkem zavádění participativních metod ochrany životního prostředí na národní úrovni je v pojetí afrických vědců požadavek prosazování globálních sítí („global networking“). Globalizace může napomoci řešení komplexních problémů rozvoje, sdílení výsledků práce vědeckovýzkumných institucí, vlád i komerčního sektoru až na místní úroveň při realizaci koncepce udržitelného rozvoje.

Podstatným rysem myšlení afrických vědců je požadavek prosazování sociální spravedlnosti. V řadě formulací lze najít hypertrofovanou víru v udržitelný rozvoj jako v „panaceu“, umožňující překonat slepé uličky ve vývoji afrických společností.

J. Brohman zobecnil svůj názor podložený hlubokým studiem rozvojových teorií vyjádřením, že vědci, ač se již po řadu desetiletí zabývají rozvojovými teoriemi, nadále bojují s řešením základního rozporu mezi „touhou zformulovat všeobecně platné principy a dokonalé modely (založené na stylizované verzi vývoje Západu) a potřebou porozumět velkému množství různorodých reálných zkušeností a možných rozvojových alternativ odehrávajících se v různých společnostech“⁹³. Vědecká produkce vyspělých zemí spíše naplňuje druhou část citace, naopak současná africká věda vychází z koncepce udržitelného rozvoje jako důležitého znovusjednocujícího prvku bádání v oblasti rozvojových teorií.

Činím závěr, že přístupy výše uvedených afrických vědců k rozvíjení koncepce udržitelného rozvoje jak na globální, tak i regionální, národní i místní úrovni jsou nedílnou součástí světového vědeckého myšlení a významným obohacením „globální“ teorie a praxe udržitelného rozvoje.

⁹³ BROHMAN, J., *Universalism, Eurocentrism, and Ideological Bias in Development Studies: From Modernization to Neoliberalism*, s. 121.

Vědecká komunita mající přímý i nepřímý vliv na formulaci strategických a programových cílů afrických zemí v oblasti udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí se tedy shoduje v otázce důležitosti naplňování koncepce udržitelného rozvoje. Jaké jsou objektivní a subjektivní problémy, představující překážku udržitelného rozvoje Afriky?

4. Základní problémy a překážky udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí Afriky

Základními problémy a překážkami udržitelného rozvoje Afriky a environmentální udržitelnosti, jejichž dopad se vzájemně umocňuje, jsou zejména tyto:

- přetrvávající v zásadě nedemokratický charakter vládnoucích režimů, korupce a politické násilí;
- zhoubné války a konflikty mezistátního a zejména vnitrostátního typu, vedoucí k masovému zabíjení a mrzačení lidí, k vynucené a násilné migraci obyvatelstva;
- neexistence stavu lidské bezpečnosti a masové porušování lidských práv, potažmo pak emigrace obyvatel v rámci kontinentu i mimo něj;
- postavení afrických zemí v mezinárodních vztazích, zejména ekonomických, včetně negativních dopadů globalizačních procesů;
- masová chudoba;
- populační exploze a pandemie HIV/AIDS;
- zemědělská krize;
- překotná urbanizace;
- degradace životního prostředí a všech jeho složek.

Některým z těchto problémů a překážek, majících významný dopad na reálnost implementace konceptu udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí Afriky v kontextu úsilí o prosazení „dobré správy“ se věnuji podrobněji.

4.1. Charakter afrických politických režimů

Bývalý generální tajemník OSN Boutros Boutros-Ghali na Mezinárodním kongresu „o míru v myslí člověka“, konaném v r. 1989 v Yamassoukro v Pobřeží Slonoviny, vyslovil názor, který se promítl v „Deklaraci z Yamassoukra“: demokratická kultura je ve své podstatě kulturou mírovou⁹⁴. V případě Afriky je tomuto názoru často oponováno.

Pro Afriku je typické, že jednotlivé státy i po letech rozvíjení demokratického systému a procesů demokratizace zůstávají v přechodné a nestabilní „šedé zóně“ mezi autokratickými režimy a konsolidovanými demokratickými vládami, což nejen neusnadňuje, ale i velmi silně komplikuje

⁹⁴ *Yamoussoukro Declaration On Peace in the Minds of Men.*

nastolení mírových vnitřních a vnějších vztahů⁹⁵ a ve svém důsledku i aplikaci konceptu udržitelného rozvoje. Po formální stránce existují ústavněprávní rámce a institucionální základy demokratického režimu, je zaveden „minimalistický“ systém provádění voleb.

Většina ústav afrických států obsahuje preambule a články o prosazování „dobrého vládnutí“ (např. Komory z r. 2001, Malawi z r. 1994, Niger z r. 1999, Nigérie z r. 1999, Rwanda z r. 2003, Senegal z r. 2001), demokratických principů, účasti občanů na správě a určování směru udržitelného rozvoje státu včetně práva na rozvoj a podíl na blahobytu, pečlivě vypracované procedury volebních systémů a dělby moci mezi jednotlivými pilíři. Pod demokratickou fasádou se u většiny zemí skrývá tentýž autokratický způsob vládnutí zabraňující vlivu opozičních názorů a směně vládnoucí garnitury, umocňující politickou nestabilitu a negativně ovlivňující rozvoj zemí v dlouhodobém horizontu. Příkladem mohou sloužit např. Gabon, Konžská demokratická republika, Rovnicková Guinea, Súdán a Togo. Tak v zemích Afriky dochází k vnitřním násilným konfliktům jako následku i projevu demokratického otevření se navenek. Formulování požadavků opozice, diskuse o rozporech a protikladných přístupech vedla a vede k ostrým konfrontacím a konfliktům podřívajícím křehké demokratické příležitosti⁹⁶ a integritu zemí. Dokladem byl v minulosti např. vývoj na Komorských ostrovech, na Madagaskaru a nově dramatický vývoj v západoafrickém Mali a krize v Guineji-Bissau.

F. Zakaria používá termín „neliberální“ (illiberal) demokracie k popsání skutečnosti, že demokraticky zvolený režim běžně ignoruje ústavní hranice své moci a zbavuje občany jejich základních práv⁹⁷. I „demokratické“ volby dle obecně sdílených měřítek v mnoha případech vedou k „soutěživému autoritarismu“, vládcí si uvědomují, že upevní své mezinárodní postavení prováděním voleb za účasti mnoha stran a s mezinárodní finanční podporou, čímž splní ono konvenční pojetí demokracie, aniž by se zavázali ke skutečné demokratizaci⁹⁸. Tuto skutečnost dokumentuje praxe sice „demokraticky volených“, ale v podstatě „dědičných“ prezidentů např. v Gabonu, Togu a v Konžské demokratické republice. Dalším příkladem jsou opakovaně demokraticky volení prezidenti nebo předsedové vlád v Angole, Kamerunu, Ugandě, Burkina Faso, v Konžské republice a v Etiopii.

V Ustavujícím aktu Africké unie z r. 2000 se členské státy AU zavázaly prosazovat nejen udržitelný rozvoj, ale i demokratické principy a instituce, účast obyvatelstva na správě a dobrém vládnutí (č. 3, g), uplatňovat princip participace afrických národů na činnosti AU (čl. 4, c), dobré vládnutí a vládu práva (čl. 4, m)⁹⁹.

V rámci Nového partnerství pro africký rozvoj (NEPAD) byly přijaty v r. 2001 „Iniciativa míru a bezpečnosti“, „Iniciativa demokracie a politického vládnutí“ a „Iniciativa ekonomické a

⁹⁵ CAROTHERS, T., *The End of the Transition Paradigm*, s. 9-10.

⁹⁶ SORENSEN, Georg, *Democracy and Democratization*. Westview Press, s. 54, 142.

⁹⁷ ZAKARIA, Fareed, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, s. 17.

⁹⁸ LEVITSKY, S., *International Linkage and Democratization*, s. 30.

⁹⁹ Viz: *Constitutive Act of the African Union*.

korporátní správy“, které africké státy pokládají „za podmínky dosažení udržitelného rozvoje ve 21. století“. „Iniciativa demokracie a politického vládnutí“ byla přijata, aby „přispěla k posílení politických a administrativních rámců účastnických států v souladu s principy demokracie, transparentnosti, odpovědnosti, integrity, respektu k lidským právům a k prosazování vlády práva”¹⁰⁰ včetně Africké charty práv člověka a národů z r. 1981 a později i Africké charty demokracie, voleb a vládnutí z r. 2007. Přijetí těchto iniciativ přispělo k zahájení procesu vyhodnocování plnění závazků jednotlivých afrických států ve vztahu k politickému a ekonomickému vládnutí prostřednictvím tzv. afrického hodnotícího mechanismu (The African Peer Review Mechanism - APRM).

Na posuzování, měření stavu a pokroku afrických zemí byly vypracovány metody, které v segmentech či komplexně umožňují vyhodnotit stav politického vládnutí. Nejucelenější metodou je Mo Ibrahim Index měřící poskytování veřejných statků a služeb občanům, nazvaný podle bývalého britského podnikatele súdánského původu v oboru mobilních telefonních sítí (zakladatel společnosti Celtel) miliardáře Mohameda Ibrahima. Mo Ibrahim Index je souhrnem kvalitativních a kvantitativních dat. Používá indikátory rozdělené do čtyř kategorií: bezpečnost a vláda práva, participace a lidská práva, udržitelné ekonomické možnosti a lidský rozvoj. Státy jsou hodnoceny v rozpětí 0-100 bodů, kdy hodnocení 100 je nejlepší¹⁰¹.

Index demokracie (The Democracy Index) je zpracováván Economic Intelligence Unit, součástí The Economist Group, vydávající mj. časopis The Economist. Při zkoumání stavu demokracie v různých zemích se zaměřuje na 5 hlavních kategorií: volební proces a pluralita, občanské svobody, fungování vlády, politická participace a politická kultura. Státy jsou hodnoceny v rozpětí 8-10 bodů jako plnohodnotné demokracie, v rozpětí 6-7,9 jako nestabilní demokracie („flawed“ – vlající ve větru, defektní), v rozpětí 4-5,9 jako hybridní režimy, pod 4 body se jedná o autoritářský režim¹⁰².

Index politické svobody (Freedom House Political Freedom Index) je každoročně zpracováván nevládní vlivnou americkou organizací The Freedom House. Index hodnotí řadu komponent politických svobod (svobodné a spravedlivé volby, možnost občanů sdružovat se do politických stran nebo skupin dle vlastního výběru, reálná možnost získat moc za pomoci voleb, právo na sebeurčení, svoboda vyznání, uznání kulturních, etnických, náboženských a jiných menšin, decentralizace politické moci apod.) Státy jsou klasifikovány jako „svobodné“ (škála 1,0-2,5), „částečně svobodné“ (škála 3,0-5,0) a „nesvobodné“ (škála 5,5-7,0)¹⁰³.

I když se pořadí afrických zemí v hodnocení výše uvedenými metodami i dalšími metodami v rámci agencí OSN (zvláště UNDP) v čase mění, na relativně vysoké úrovni politických svobod, demokracie a úrovně vládnutí se v posledních deseti letech pohybují Benin, Botswana,

¹⁰⁰ *The New Partnership for Africa's Development*, s. 12-16.

¹⁰¹ www.moibrahimfoundation.org/en

¹⁰² www.eiu.com/public/

¹⁰³ www.freedomhouse.org

Ghana, Kapverdy, Mauricius, Jihoafrická republika, Namibie, Svatý Tomáš a Princův ostrov. Tyto země dosahují i relativně dobrých výsledků v ekonomickém a sociálním rozvoji, i když každá se potýká se specifickými problémy (např. Botswana: malá diverzifikace exportních komodit, závislost na těžbě a vývozu přírodních zdrojů). Na africké poměry mají poměrně dobře fungující struktury ústřední státní správy a místní samosprávy v oblasti rozvojového plánování a ochrany životního prostředí.

Vzájemnou závislost demokracie, lidských a občanských práv a udržitelného rozvoje v návaznosti na UNCED a předcházející mezinárodní jednání a mezinárodní smlouvy (např. Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen), včetně Deklarace o právu na rozvoj z r. 1986, potvrdila Vídeňská deklarace a Akční program, přijaté na Světové konferenci o lidských právech ve Vídni v r. 1993¹⁰⁴.

Demokracie a udržitelný rozvoj jsou komplementární a vzájemně se posilují. Jakékoliv oslabení demokracie, dobrého vládnutí má negativní vliv nejen na politický vývoj Afriky, ale projevuje se i v ekonomické, sociální, environmentální oblasti rozvoje. Naopak krizové jevy v ekonomické, sociální a environmentální sféře mají zpětnou negativní vazbu do sféry politické demokracie, stability a míru. Africký kontinent je toho jasným důkazem.

Vzhledem k tomu, že charakter afrických politických režimů je úzce propojen s otázkami správy udržitelného rozvoje a životního prostředí a forem vládnutí, věnuji se tomuto problému podrobněji v části věnované správě udržitelného rozvoje a životního prostředí.

4.2. Afrika jako kontinent konfliktů a válek

Dne 16. dubna 1998 předložil tehdejší generální tajemník OSN K. Annan Radě bezpečnosti OSN zprávu zabývající se zdroji a příčinami konfliktů v Africe a návrhy na jejich základní prevenci a následné řešení v zájmu nastolení trvalého míru¹⁰⁵. Aktivita OSN jsou výrazem snahy mezinárodního společenství propojit úsilí o prosazení principů udržitelného rozvoje s úsilím o nastolení míru ve vnitřním konfliktu sužovaných afrických zemích, poznání, že bez mírových podmínek je udržitelný rozvoj v nynějších afrických reáliích nenaplnitelnou myšlenkovou konstrukcí. Mnohačetné krize, jak uvedla zpráva bývalého generálního tajemníka OSN, jsou komplexní povahy. Přes prováděné preventivní akce včetně jednání a mezinárodního tlaku, přes vojenské a humanitární akce mezinárodního společenství realizované mírovými silami a agenturami OSN, donory a mezinárodními nevládními organizacemi nelze často vzniku konfliktů zabránit a často lze jen paliativně zmírňovat hrůzné následky válek a ozbrojených konfliktů, jež jsou politického, sociálně ekonomického a environmentálního charakteru.

¹⁰⁴ BOUTROS, Ghali B., *The Interaction between Democracy and Development*.

¹⁰⁵ ANNAN, Kofi, *The Causes of Conflict and the Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa*.

OSN formuluje programy pomoci africkým zemím, které se potýkají s následky občanských válek a regionálních konfliktů. Program OSN pro životní prostředí (UNEP) ve spolupráci s Úřadem OSN pro humanitární záležitosti realizuje od r. 1999 program „Konflikty a přírodní katastrofy“ s cílem obnovy postižených území a ekosystémů, s cílem na základě získaných zkušeností vypracování efektivních preventivních opatření, obsahujících politické, humanitární, vojenské aspekty, ochranu přírodních zdrojů a ekosystémů jako základu ekonomického a sociálního udržitelného rozvoje¹⁰⁶. Značná část aktivit programu se uskutečňuje v afrických státech (např. Konžská demokratická republika, Nigérie, Čad, Sierra Leone, Libérie, Pobřeží Slonoviny, Súdán, Somálsko).

Pro specifickou situaci v oblasti environmentální správy na úrovni mezinárodní, národní i regionální v Africe je typická nutnost vypracování strategií a nástrojů prevence a řešení konfliktů. Novým objektem environmentální správy je pak správa a ochrana životního prostředí v průběhu ozbrojeného konfliktu.

UNEP rozvíjí a rozšiřuje obsah environmentální diplomacie. Nejde již pouze o jednání o mezinárodních environmentálních smlouvách. V Africe jde o napomáhání řešení konfliktů včetně konfliktů o přírodní zdroje, a to v podmínkách mezinárodní spolupráce¹⁰⁷.

Za tímto účelem UNEP rozvinul tři následující nástroje:

- provádění postkonfliktních hodnocení stavu životního prostředí ke stanovení škod na životním prostředí a jejich vlivu na lidské zdraví, způsob života a bezpečnost;
- pomoc konfliktem postiženým zemím navrhnout a implementovat programy obnovy životního prostředí a budovat kapacity pro správu přírodních zdrojů a ochranu životního prostředí;
- pomáhat státům určit a překonat hrozby konfliktu o zdroje prostřednictvím nalézání možností spolupráce a upevňování míru. Společné přírodní zdroje a sdílené environmentální hrozby mohou být platformou dialogu, spolupráce a vytváření vazeb důvěry mezi rozdělenými skupinami a státy, tj. jde o snahu přeměnit hrozbu konfliktu v základnu spolupráce.

V roce 2004 uveřejnil UNEP dokument analyzující propojení otázek životního prostředí a ozbrojených konfliktů¹⁰⁸ se závěrem o nazrálé potřebě, aby se otázkou propojení konfliktů a ochrany životního prostředí více zabývaly nejvyšší orgány OSN, zejména Rada bezpečnosti (koncepte sekuritizace životního prostředí). Nejde pouze o zapojení faktorů ochrany životního

¹⁰⁶ Např. *From Conflict to Peacebuilding. The Role of Natural Resources and the Environment. Protecting the Environment During Armed Conflicts. The Democratic Republic of the Congo. Post-Conflict Environmental Assessment*; LULAJA, P.; RUSTAD, S. A. (ed.), *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding*.

¹⁰⁷ Např.: *Africa Environment Link*, s. 1- 4.

¹⁰⁸ *Understanding Environment, Conflict and Cooperation*.

prostředí do systému předcházení konfliktům, ale též o vnesení faktoru předcházení konfliktům do všech jednání o otázkách životního prostředí, zejména v Africe.

V roce 2004 věnoval v Londýně vycházející čtvrtletník „African Renaissance“ zvláštní číslo věnované příčinám konfliktů v Africe. Angolský odborník S. Gomes se ve svém příspěvku zaměřil na analýzu dle jeho názoru sedmi hlavních politických příčin konfliktů na africkém kontinentu, kterými jsou:

1. centralizace politické moci a personalizované formy vlády v afrických zemích;
2. nedostatek odpovědnosti politického vedení;
3. zneužití etnického či multietnického charakteru africké společnosti politickými subjekty;
4. neadekvátní a slabý systém pojistek („checks and balances“) mezi mocí zákonodárnou a výkonnou;
5. nerespektování či jen částečné respektování zákonů;
6. nedostatek úcty k lidským právům;
7. neexistence mírového mechanismu změny či nahrazení politického vedení¹⁰⁹.

Výše uvedené příčiny jsou analyzovány ve stati o tehdy více než dvě desetiletí trávající občanské válce v Ugandě¹¹⁰. Uganda byla za vlády Y. Museveniho a jím představovaného Národního hnutí odporu (NRM - National Resistance Movement) v období let 1986 -2006 téměř nepřetržitě arénou série občanských válek většího či menšího rozsahu, které stály půl milionu lidských životů a vedly ke značným škodám na životním prostředí. V úloze ozbrojené opozice bojující s ústřední vládou prakticky ve všech regionech země se postupně či dokonce současně projevilo sedm vojenskopolitických uskupení. Vleklost a dlouhodobost válečných konfliktů autor vysvětluje prvotně nedostatky v rozdělení pozic v oblasti přístupu k výkonu státní moci mezi soupeřící politicko-sociálně-etnická uskupení. Politická, ekonomická a vojenská síla zůstala etnicky vychýlena ve prospěch uskupení ze západní a střední Ugandy, což se stalo hlavní hybnou silou občanských válek. Na přelomu tisíciletí došlo ke změnám ve prospěch teritoriálního rozdělení moci a k decentralizaci, čímž je možno do značné míry vysvětlit uklidnění situace vedoucí i k růstu ekonomiky v posledních deseti letech a k likvidaci poslední povstalecké skupiny - Boží armády odporu (LRA – Lord Resistance Army) v r. 2011¹¹¹.

I když politické a vojenské problémy zaujímají kritické místo, příklad Ugandy není zdaleka nejdramatičtější. Příčiny zrodu konfliktů a bezpečnostních rizik se rozšířily. Špatné vládnutí, obtížná ekonomická situace kombinovaná např. s finanční, energetickou a potravinovou krizí, sociální hrozby včetně chudoby, epidemie, degradace životního prostředí, neudržitelné nakládání

¹⁰⁹ GOMES, S., Wars and Conflicts: Will Africa Ever Know Peace? s. 46.

¹¹⁰ LINDEMANN, S., Just Another Change of Guard? s. 387-416. S. Lindemann působí v Ústavu Maxe Plancka pro studium náboženských a etnických rozdílů v SRN.

¹¹¹ Působení této povstalecké skupiny mělo negativní dopad i na ochranu životního prostředí, především na fungování národních parků na území Ugandy i sousední Konžské demokratické republiky (Národní park Garamba).

s přírodními zdroji, demografický růst, etnická, kulturní a náboženská diverzita, vliv konfliktů v sousedních zemích jsou dnes významnými faktory přispívajícími ke vzniku konfliktů a válek¹¹².

„Poškození přírodních zdrojů, kvalita vládnutí a jejich interakce jsou významnými determinantami vzniku občanských konfliktů“¹¹³. Přes skutečnost, že příčiny konfliktů a válek jsou komplexní povahy, na jedno z prvních míst se v tomto komplexu dostávají příčiny environmentální: boj o přírodní bohatství, především o nerostné suroviny a monopolizaci jejich legálního i nelegálního vývozu a příjmů z něho, o půdu a pastviny, o vodu a další základní přírodní nedostatkové zdroje v hustě osídlených územích, vlny vysídlování a vyhánění obyvatel z jejich vesnic v situaci, kdy si mnohé rodiny činí nároky na tytéž kousky půdy, které byly v dobách občanských válek „přerozděleny“, a to hned několikrát. Degradace přírodních zdrojů v důsledku drancování přírodního bohatství např. bezohlednou těžbou nerostných surovin či tropického dřeva a potřebou zajistit financování násilných a válečných akcí je faktorem protrahování válečných konfliktů.

V Africe mají bohaté a velmi diversifikované ekosystémy s rozsáhlými přírodními zdroji dvojitý rozporný potenciál: podporovat udržitelný rozvoj a přispívat ke zvyšování životní úrovně, nebo naopak potenciál širokého zneužití vedoucí k místním, národním a regionálním sporům, konfliktům a válkám o zdroje a příjmy z nich. Dokladem je dlouhotrvající konflikt v Ogonilandu o výnosy z těžby ropy v deltě řeky Nigeru¹¹⁴; o výnosy z legální i nelegální těžby vzácných kovů, ropy, zemního plynu a drahokamů¹¹⁵, ale i dřeva¹¹⁶, jak demonstrovaly války v Libérii, Sierra Leone a v Konžské demokratické republice¹¹⁷ a stále ukazují konflikty a napětí např. v Súdánu a Jižním Súdánu.

Vnitřní faktory vzniku konfliktů a válek jsou umocňovány vnějšími faktory, globální poptávkou po zdrojích. Surová ropa a zemní plyn představují okolo 60 % celkového vývozu Afriky a 20 % světového obchodu s energetickými produkty. V Africe se nachází přibližně 30 % světových zdrojů nerostných surovin s rostoucím podílem důlního průmyslu na HDP jednotlivých afrických zemí a mezinárodního obchodu s nimi¹¹⁸. Podíl Afriky na světových prozkoumaných zásobách např. ropy dosahuje 10 %. Některé státy se velkou měrou podílejí na produkci nerostných surovin, např. Konžská demokratická republika kobaltu (49,69 % světové produkce), Botswana diamantů (25,71 % světové produkce) a mědi (22,4% světové produkce), JAR rhodia (83,33 % světové produkce), platiny (76,92 %) ¹¹⁹. Ve vývozní skladbě afrických zemí tvoří suroviny přes

¹¹² Např. STEWART, Frances, *Horizontal Inequalities as a Cause of Conflict*, s. 2-3.

¹¹³ RUS, H. A., *Environmental Depletion, Governance and Conflict*, s. 1305.

¹¹⁴ *Environmental Assessment of Ogoniland*.

¹¹⁵ RICH, E.; WARNER, T.N., *Addressing the Roots of Liberia's Conflict through the Extractive Industries Transparency Initiative*, s. 202.

¹¹⁶ HILSON, G., *Kimberley protest: Diamond mining, export sanctions, and poverty in Akwatia*, s. 431-450. DONGE, J.K. van, *The plundering of Zambian resources by Frederick Chiluba and his friends*, s. 69-90.

¹¹⁷ *The Democratic Republic of the Congo. Post Conflict Environmental Assessment*.

¹¹⁸ *Economic Report on Africa 2012*, s. 83-88 (výpočty provedeny autorem práce).

¹¹⁹ *Jobs, Justice and Equity*, s. 70-71.

90 % objemu (např. Jižní Súdán, Čad, Rovnicková Guinea, Konžská demokratická republika), jen v malé míře jsou zpracovávány v Africe.

Změna klimatu spojená s jevy typu nedostatku dešťových srážek, sucha, desertifikace, deforestace, povodní apod., je také zdrojem potenciálních konfliktů, nestability a environmentální migrace (především v Rohu Afriky či v zemích Sahelu). Tento fenomén je zohledněn v ustanoveních Úmluvy OSN o boji proti desertifikaci (UNCCD) a Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC).

V roce 2012 byly publikovány výsledky (několik desítek případových studií) společného rozsáhlého projektu OSN – „globální iniciativy“ řady významných institucí¹²⁰ zaměřeného na postkonfliktní mírovou obnovu válkou postižených zemí prostřednictvím managementu a spravedlivějšího využívání přírodních zdrojů¹²¹.

Autoři studií (J. Shankleman) zkoumají obsah sad environmentálních a sociálních standardů, jimiž se mají řídit přímé zahraniční investice do oblasti přírodních zdrojů a metody jejich aplikace v postkonfliktních zemích, vyhodnocování jejich dodržování a způsoby dohledu finančními institucemi a rozvojovými agenturami, mechanismy dohledu nad těžbou diamantů v Sierra Leone (K. Kawamoto) vytvořené k řešení sporů mezi těžebními společnostmi a místními komunitami (přesídlování, evakuace při odstřelech, náhrady pro komunity) a zabránění nelegálnímu obchodu s diamanty, výsledky desetiletého průběhu tzv. Kimberleyského procesu (J.A.Grant), jenž od roku 2000 představuje globální rámec kontroly obchodu diamanty se zapojením 75 subjektů reprezentujících 99,8 % světové produkce diamantů.

Na příkladu Súdánu (A.Wennmann) je zaznamenáván postup sjednávání dohod o sdílení přínosů z využití nerostného bohatství v zájmu postkonfliktního urovnání. Jsou analyzovány způsoby managementu lesního bohatství v Libérii, jak píše autoři studie (S. L. Altman, S. S. Nichols a J. T. Woods), dobrá správa přírodních zdrojů je nejdůležitější podmínkou míru a bezpečnosti v případech, kdy exploatace těchto zdrojů hrála kritickou úlohu při vzniku ozbrojeného konfliktu a při prodlužování jeho existence¹²².

Řada příspěvků pojednává o systémech vlastnictví a držby, případně násilného obsazování půdy v afrických zemích v průběhu konfliktů a řešení situací vznikajících při návratu a reintegraci vysídlených (otázky strukturální a prospektivní reformy neomezené pouze na restorativní spravedlnost, přizpůsobení obecných principů k situacím, kdy převládá neformální a neregistrované „vlastnictví“ půdy), dále o správě vodních zdrojů jako klíči k sociálním službám.

¹²⁰ Projekt ve spolupráci Environmental Law Institute, UNEP, Tokijské univerzity a McGillovy univerzity je určen na podporu nově vytvořené Komise OSN pro peacebuilding.

¹²¹ LUJALA, Paivi; RUSTAD, Siri A. (ed.), *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding*.

¹²² ALTMAN, S.L., NICHOLS, S.S., WOODS, J.T., *Leveraging High Value Natural Resources to Engage Stakeholders in Industry Reform: The Liberia Forestry Initiative's Role in Liberia's Transition to Stability*, s. 337-365.

P. Iyer zobecňuje poznatky z průběhu postkonfliktního řešení v Sierra Leone¹²³ (válka v letech 1991-2002, kdy byla polovina z 5 milionů obyvatel vyhnána z místa trvalého pobytu) v zájmu poskytnutí návodu mezinárodním a africkým „mírotvůrcům“ na efektivní dělbu práce: v praxi byla svědkem vytváření umělých hranic mezi „peacebuilding“ a „peacekeeping“ na jedné straně a dlouhodobým rozvojem na straně druhé (odstraňování sociálněekonomických příčin konfliktů a řešení bezpečnosti, tj. demilitarizace, demobilizace, reforma ozbrojených a bezpečnostních sil); finanční prostředky a programy jsou špatně koordinovány, spolupráce zahraničních a místních subjektů není harmonizována. Na základě vlastních zkušeností doporučuje důsledně budovat instituce napomáhající dobrému vládnutí: reformovat organizaci vojenství, policie, systému soudnictví, parlamentních institucí, rekonciliačních komisí, speciálních soudních dvorů.

Obdobně dávají do přímé souvislosti environmentální a lidskou bezpečnost Afriky vojenští specialisté. Je předpovězeno kontinuální zhoršování situace i v případě, že nedojde k neočekávaným krizím: „... dlouhodobé následky změny klimatu a desertifikace zejména v subsaharské Africe se budou nadále projevat ve formě rozsáhlých konfliktů uvnitř států a mezi státy“¹²⁴. Na případech jednotlivých zemí (Čad, Súdán, apod.), jejichž obyvatelé jsou dlouhodobě vystaveni průvodním jevům a následkům konfliktních situací, jsou popisovány projevy narušení lidské a environmentální bezpečnosti: boj o přístup k vodě a potravinám, situace vnitřních vyhnanců, jejich druhotné konflikty s místním obyvatelstvem a totální selhání států, rozšiřující se „nikým nespravovaný prostor“.

Vyhodnocení vyznívá velmi pesimisticky. Environmentální bezpečnost Afriky se již ocitla v „začarovaném kruhu“, kdy nejde jen o pokračující procesy deforestace, desertifikace, vyčerpání půd, růstu hustoty obyvatelstva a znečištění apod. Nedostatek zdrojů a boj o jejich ovládnutí vede ke konfliktům, další destrukci životního prostředí a vyhánění lidí z domovů a nucenému přesídlování. Roste také počet případů použití technik modifikace životního prostředí jako prostředku vedení války a loupení zdrojů za účelem financování zbraní¹²⁵.

Environmentální zdroje již byly oficiálně uznány jako faktor mající vliv nebo prodlužující vnitrostátní a mezistátní konflikty v Africe¹²⁶, a také jako objekt ohrožení. Např. za 28 let občanské války v Angole bylo 35 % plochy státu zaminováno, přes milion osob žilo v utečeneckých táborech, venkov a zemědělský sektor byl opouštěn. Z bezpečnostních důvodů se obyvatelstvo masově uchýlovalo do větších měst, především do hlavního města Luandy, kde

¹²³ IYER, P., Development versus Peacebuilding: Overcoming Jargon in Post-War Sierra Leone, s. 15-33. P. Iyer je spolupracovník Monterrey Institute for International Studies v Kalifornii, specializuje se na problematiku řešení konfliktů.

¹²⁴ PURKITT, Helen E. (ed.), *African Environmental and Human Security in the 21st Century*, s. 31.

¹²⁵ C.d., s. 43-62.

¹²⁶ ANNAN, Kofi, *The Causes of Conflict and the Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa*.

nyní žije téměř 20 % obyvatelstva země. To vše se promítlo do dramatických dopadů na životní prostředí a přírodní zdroje¹²⁷.

Tabulka č. 4: Nedávné občanské války, vnitřní nepokoje a napětí kvůli přírodním zdrojům

Stát	Trvání	Přírodní zdroje
Alžírsko	1995-2000	ropa, zemní plyn
Angola	1975-2002	ropa, diamanty
Čad	1999-	ropa, zemní plyn
Konžská demokratická republika	1996-1998, 1998-2003, 2003-2008	měď, coltan, diamanty, zlato, kobalt, cín, dřevo
Konžská republika	1997-2000	Ropa
Pobřeží Slonoviny	2002-2007	diamanty, kakao, bavlna
Libérie	1989-2003	dřevo, diamanty, železná ruda, plamový olej, kakao, káva, zlato, kaučuk
Libye	2010-	ropa, zemní plyn
Madagaskar	2008-	dřevo, zemědělská půda
Niger	1995-	zlato, uran
Nigérie	1967-1970, 1990-	Ropa
Senegal – Cadamance	1982-	dřevo, kešu ořechy
Sierra Leone	1991-2000	diamanty, kakao, káva
Somálsko	1991-	ryby, dřevěné uhlí
Súdán	1983-2005, 2011-	Ropa
Jižní Súdán	1983-2005, 2011-	ropa, dřevo
Zimbabwe	2005-	zemědělská půda

Sestavil autor s využitím publikací OSN.

¹²⁷ *Programa de Investimento Ambiental. Relatório do Estado Geral do Ambiente em Angola 2006*, s. 12-14.

Konflikty a války a jejich důsledky jsou překážkou udržitelného rozvoje kontinentu. Podle šetření nevládních organizací (IANSA, Oxfam, Saferworld), přišly konflikty Afriku jen v letech 1990 – 2005 na téměř 300 miliard USD¹²⁸. Tato suma se rovná výši prostředků, kterou za stejnou dobu Afrika dostala v rámci zahraniční pomoci. Např. konflikt v Zairu/Konžské demokratické republice v letech 1996 – 2005 stál 18 mld. USD a pohltil každoročně téměř 30 % HDP země. Obdobně konflikt ve Rwandě si v letech 1990 – 2001 vyžádal 8,4 mld. USD, rovněž přes 30 % ročního HDP.

J. Norris, výkonný ředitel Iniciativy udržitelné bezpečnosti Střediska amerického pokroku (Sustainable Security Initiative, Center for American Progress) a B. Bruton z nadace “One Earth Future Foundation” uvádějí, že dvacet let trvající chaos v Somálsku stál život více než 1,5 mil. osob a finanční škody a náklady dosáhly 55 mld. USD. Neúspěšné mezinárodní pokusy o řešení konfliktu (včetně operací OSN a USA) vyústily v exodus více než 800 000 uprchlíků do zahraničí (téměř polovina do sousední Keni) a téměř 1,5 mil. obyvatel se stal uprchlíkem ve vlastní zemi¹²⁹, v degradaci životního prostředí i s ohledem na omezenost přírodních zdrojů v Somálsku a okolním regionu (vodní zdroje, dostatek zemědělsky vhodné půdy, biomasa jako zdroj energie).

Konfliktní situace způsobují kromě lidských obětí značné škody na rozvoji ekonomiky, stavu infrastruktury a životním prostředí a vyžadují značné náklady na udržování mezinárodních mírových sil a obnovu postižených území. Jen v rámci mírových misí OSN ve spolupráci s Africkou unií působí na africkém kontinentě téměř 88 000 personálu (nejvíce na území Súdánu a Jižního Súdánu – 40 000, v Konžské demokratické republice – téměř 28 000) nákladem více než 5,5 mld. USD ročně (opět nejvíce na území Súdánu a Jižního Súdánu – téměř 2,6 mld. USD a v Konžské demokratické republice – téměř 1,5 mld. USD)¹³⁰. Roční náklady na mírové operace v Africe se tak rovnají zhruba ročnímu HDP Sierra Leone (v r. 2011 necelých 5,4 mld. USD) a více než 11 % objemu zahraniční rozvojové pomoci, kterou Afrika obdržela v r. 2010 (Súdán obdržel od donorů 2 mld. USD, Konžská demokratická republika 3,4 mld. USD)¹³¹.

Africké státy jsou signatáři či smluvními stranami velkého počtu mezinárodních globálních a regionálních afrických právních nástrojů (např. Úmluva OSN o zákazu vojenských nebo jiných použití environmentálních modifikačních technologií z r. 1976, revidované Africké úmluvy o přírodě a přírodních zdrojích z r. 2003). Africké země se připojily k velkému počtu globálních deklarací (např. Světové charty o přírodě z r. 1982), přijatých v zájmu minimalizace dopadů konfliktů na přírodní zdroje a životní prostředí nebo prevence konfliktů.

Po vstupu v platnost zakládající smlouvy o vytvoření Africké unie (AU) v r. 2002 (Ústavní akt, čl. 3 a 4 o významu dobrého vládnutí, účasti veřejnosti, vládě práva) africké státy

¹²⁸ BBC News, 11. 10. 2007.

¹²⁹ NORRIS, J., BRUTON, B., *Twenty Years of Collapse and Counting. The Cost of Failure in Somalia*.

¹³⁰ *United Nations Peacekeeping Operations*. May 2012.

¹³¹ *African Economic Outlook 2012*, table 11- Aid Flows, 2005-2010.

znovudeklarovaly v programu NEPAD (Nové partnerství pro africký rozvoj, 2001), že jsou odhodlány “zvýšit své úsilí při obnově stability, míru a bezpečnosti na africkém kontinentu. Ty jsou přirozenou podmínkou pro udržitelný rozvoj, dobré vládnutí, lidská práva, sociální rozvoj a ochranu životního prostředí a šetrné ekonomické řízení”. “Africká charta demokracie, voleb a vládnutí” AU z r. 2007, která vstoupila v platnost teprve 15. února 2012, slibuje ve svém článku 9 “vypracovat a implementovat sociální a ekonomické politiky a programy, které budou prosazovat udržitelný rozvoj a bezpečnost lidí” a v článku 33 “ustavit dobré ekonomické a korporátní/firemní vládnutí prostřednictvím mj. spravedlivého rozdělování národního bohatství a přírodních zdrojů”¹³².

AU, její efektivita a síla je zrcadlovým obrazem situace v členských státech – slabého nebo špatného vládnutí, jehož přežití často závisí na vnější podpoře. Nedůslednost rozhodování a akcí AU oslabuje sílu dobře naformulovaných dokumentů a právních nástrojů, které mají prosazovat demokracii, dobré vládnutí, mír, stabilitu a lidská práva, boj proti korupci¹³³. To vše platí i ve vztahu k udržitelnému využívání přírodních zdrojů a ochraně životního prostředí.

Vytvoření AU bylo i počátkem budování African Peace and Security Architecture (APSA) v duchu hesla přinést „africká řešení afrických problémů“. Základní dokument NEPADu obsahuje závazek „usilovat o vybudování africké kapacity k řešení všech aspektů konfliktů a zaměřit se na prostředky nutné k posílení existujících regionálních a subregionálních institucí zvláště ve čtyřech klíčových oblastech: prevence; řízení a řešení konfliktu; mírotvorné úsilí a udržení míru; postkonfliktní smíření, rehabilitace a rekonstrukce; boj proti nelegálnímu šíření ručních a lehkých zbraní a nášlapných min“¹³⁴. Vychází ze záměru ukončit přímé mírové operace západních států na kontinentu a nahradit je regionálními organizacemi, ovšem za podmínky využití vnitřních a zejména vnějších zdrojů. Vize byla podpořena USA a dalšími západními velmocemi. Následně tyto země zahájily spolupráci přímo s regionálními organizacemi (Mezivládní agentura pro rozvoj - IGAD) a s AU např. již při řešení konfliktu v Dárfúru. USA se také zapojily do založení vojenské složky African Crisis Response Initiative (ACRI), která disponuje 9 000 vojáky. Velká Británie dodala např. logistické zabezpečení ECOWASu pro mírovou operaci v Libérii a Sierra Leone¹³⁵.

Např. generálplukovník R. Dallaire, velitel operačních mezinárodních sil zasahujících proti genocidě ve Rwandě v polovině 90. let minulého století, zdůrazňuje jisté nezpochybnitelné výhody intervencí vedených africkými silami, jako je blízkost k ohnisku zásahu, krátké časy rozmístění jednotek, znalost místních podmínek a silnější legitimita akce, základní překážkou pak zůstává neexistence nezávislých afrických kapacit. V současnosti je tak reálně spíše

¹³² *African Charter on Democracy, Elections and Governance*.

¹³³ OKUMU, W., *The African Union: Pitfalls and Prospects for Uniting Africa*, s. 93-111. WILLIAMS, P.D., *The Peace and Security Council of the African Union: evaluating an embryonic international institution*, s. 603-626.

¹³⁴ *The New Partnership for Africa's Development (NEPAD)*, Article 74.

¹³⁵ AKOKPARI, J., *The African Union and Its Institutions*, s. 375.

vytvářeno strategické partnerství mezi OSN a AU¹³⁶ umožňující čerpat na mírové operace z prostředků OSN.

Od 90. let minulého století se v ohnisku pozornosti vědců i praktiků ocitá vliv koncepce „lidské bezpečnosti“ v průběhu a řešení ozbrojených konfliktů v afrických zemích. Byla vyvíjena po několik desetiletí a kodifikována v r. 1994 ve zprávě UNDP o lidském rozvoji (Human Development Report). Je teoretickým rozchodem s vestfálskou logikou práva, kdy si po dobu 350 let národní stát monopolizoval práva a prostředky ochrany svých občanů. Koncepce bezpečnosti v době po 2. světové válce postupně zahrnuje nejen vojenské aspekty, ale řadu hospodářských a sociálních práv a podporu rozvoje chudých států. Lidská bezpečnost je bezpečností před násilnými i nenásilnými hrozbami i ze strany vlastního státu. Má charakter univerzální (právo všech lidí a národů) a v jejím středu je člověk - jedinec, její komponenty jsou propojeny (na jednom konci světa mohou být uvedeny do pohybu události vyvolávající devastační dopady na život lidí na jeho druhém konci), je zaměřena na prevenci hrozeb místo na odstraňování jejich následků¹³⁷. Teorie lidské bezpečnosti je prakticky rozvíjena v aktivitách v roce 2003 ustavené Komise OSN pro lidskou bezpečnost (Commission of Human Security, CHS).

V konkrétní situaci Afriky lze nalézt prakticky všechny známé formy porušování lidské bezpečnosti, kdy je navíc národní stát hlavním jejím narušitelem (ozbrojené konflikty a šíření zbraní, epidemie HIV/AIDS, nekonečné proudy utečenců a vnitřně vyhnaných osob, nucená práce, násilí vůči ženám a dětem, rabování přírodních zdrojů a environmentální úpadek, korupce, terorismus, porušení ústavnosti a práva, a mnoho dalších jevů). Dle editora A. Abbase např. povolební násilí a zabití v Keni v letech 2007 -2008 názorně ukazuje, že v současnosti žádný africký stát není imunní vůči násilným konfliktům a jiným člověkem způsobeným pohromám¹³⁸.

Mezinárodní společenství i jednotlivé africké státy především v posledních deseti letech kladou ve větší míře důraz na využívání legislativních i dobrovolných nástrojů při prosazování zodpovědnějšího nakládání s přírodními zdroji, při boji proti korupci s cílem minimalizovat nebezpečí vzniku konfliktních situací. Nástroje zahrnují jak národní legislativu a politiky (např. Libérie - nový zákon o těžbě a nerostných surovinách z r. 2000 a nová politika nerostných surovin z r. 2010), tak i mezinárodní dobrovolné či doporučující nástroje (např. Certifikační schéma v rámci Kimberleyského procesu zabraňujícímu nelegálnímu obchodování s drahokamy a využívání příjmů z nich k financování občanských válek a ozbrojených konfliktů, Směrnice OECD pro nadnárodní podniky, Iniciativa transparentnosti důlního průmyslu, Iniciativa OECD a Africké rozvojové banky proti úplatkům a pro podnikatelskou integritu v Africe) a mezinárodně právní prostředky včetně Úmluvy OSN proti korupci, Úmluvy Africké unie o prevenci a boji proti korupci z r. 2003.

¹³⁶ Recenze: *Crafting an African Security Architecture*, s. XV-XVI, 8.

¹³⁷ ABBAS, Ademola (ed.), *Protecting Human Security in Africa, An Introduction*, s. 1-18.

¹³⁸ C.d., s. 11.

Téměř všechny africké státy přijaly formálně příslušné politické závazky a začaly vytvářet institucionální kapacity pro zajištění a posílení míru, bezpečnosti a stability. Kromě politických a bezpečnostních nástrojů k tomu má sloužit i integrace bezpečnostních aspektů a preventivních opatření do národních strategií udržitelného rozvoje, národních rozvojových plánů, strategií snižování chudoby a také národních programů ochrany životní prostředí včetně prevence a managementu přírodních katastrof a přijetí nutné legislativy a implementačních opatření s využitím národních a zahraničních zdrojů. Efektivita všech předpokládaných opatření a konečných výsledků ve značné míře závisí na kvalitě vládnutí.

4.3. Populační exploze, pandemie HIV/AIDS, masová chudoba

Africký kontinent dlouhodobě přispívá ke světové populační explozi. Mezi lety 1960 – 2010 se počet obyvatel kontinentu zvýšil o 600 mil., v letech 2000-2010 o 200 mil. a dosáhl 1,033 mld., tj. 14,72 % světové populace. Roční průměrný přírůstek obyvatelstva v letech 2000-2010 činil 2,32 %, což je daleko nejvíce ze všech kontinentů (na druhém místě se umístila Latinská Amerika a Karibik s „pouhým“ 1,22 %¹³⁹. Nejlidnatějším africkým státem je Nigérie s téměř 160 mil. obyvatel.

Značný nárůst obyvatelstva vytváří tlak na přírodní zdroje a také na kvalitu životního prostředí. I když výsledný tlak nedosáhl takového stupně jako u hospodářsky vyspělých zemí, má stoupající trend zvláště v zemích s intenzivní těžbou nerostných surovin, zvláště ropy a zemního plynu (např. Libye, Egypt, Alžírsko, Rovňiková Guinea, Angola), a v zemích, kde je na dobré úrovni zpracovatelský průmysl, ekonomika je diverzifikována a částečně orientována na aktivní zahraniční obchod (např. Mauricius, Jihoafrická republika, Egypt, Tunisko).

Postavení afrického kontinentu vystihuje metoda tzv. ekologické stopy, která měří plochu biologicky produktivní půdy a vodní plochu (biokapacitu) v tzv. globálních hektarech na 1 osobu, jež jsou potřebné pro výrobu zdrojů, které jsou spotřebovány jednotlivcem, obyvatelstvem nebo lidskými činnostmi. Zároveň je měřena plocha (ekologická stopa) v tzv. globálních hektarech na 1 osobu, která je potřebná k absorbování vyprodukovaného odpadu v kontextu převažujících technologií a managementu zdrojů. Bližší informace o metodice a analýze ekologické stopy jsou dostupné na internetových stránkách Global Footprint Network¹⁴⁰.

Tabulka č. 5: Ekologická stopa a biokapacita Afriky v globálních hektarech na 1 osobu v r. 2008 (nejnovější dostupné údaje)

	Ekologická stopa	Biokapacita
Svět	2,70	1,78
Hospodářsky vyspělé státy	5,60	3,05
Afrika	1,45	1,52

¹³⁹ *Cities and Climate Change*, s. 193.

¹⁴⁰ www.footprintnetwork.org, www.footprintstandards.org.

Zdroj: Living Planet Report 2012

Tabulka č. 6: Přehled deseti afrických států s nejrychlejším růstem HDP, nejrychlejším demografickým růstem v procentech, největší ekologickou stopou a biokapacitou v globálních hektarech

Průměrný roční růst HDP (2003-2011) v %	Průměrný demografický roční růst (2000-2010) v %	Ekologická stopa v r. 2008 v gha	Biokapacita v r. 2008 v gha
Rovníková Guinea 11,2	Libérie 3,73	Mauricius 4,55	Gabon 28,72
Angola 11,0	Niger 3,65	Libye 3,19	Kongo 12,20
Čad 10,1	Eritrea 3,57	Mauretánie 2,86	Středoafrická rep. 8,35
Etiopie 9,7	Burkina Faso 3,33	Botswana 2,84	Namibie 7,18
Rwanda 7,7	Benin 3,25	Jihoafrická rep. 2,59	Mauretánie 5,21
Nigérie 7,5	Uganda 3,24	Egypt 2,06	Botswana 3,76
Mosambik 7,3	Sierra Leone 3,22	Namibie 2,03	Guinea-Bissau 3,40
Ghana 7,0	Čad 3,14	Čad 1,89	Čad 3,17
Tanzanie 7,0	Gambie 2,96	Mali 1,86	Konžská dem.rep. 3,10
Uganda 6,9	Konžská dem. rep. 2,88	Gabon 1,81	Angola 2,98

Sestaveno autorem s využitím statistických údajů African Economic Outlook 2012, Global Report on Human Settlements 2011, Living Planet Report 2012.

Tabulka č. 7: Deset afrických států s největší ekologickou stopou a biokapacitou, s největším negativním a pozitivním rozdílem mezi biokapacitou a ekologickou stopou v globálních hektarech

Největší ekologická stopa v r. 2008	Největší rozsah negativity ekologické stopy nad biokapacitou v r. 2008	Největší biokapacita v r. 2008	Největší rozsah positivity biokapacity nad ekologickou stopou v r. 2008
Mauricius 4,55	Mauricius -3,99	Gabon 28,72	Gabon + 26,91
Libye 3,19	Libye - 2,53	Kongo 12,20	Kongo + 11,12
Mauretánie 2,86	Egypt - 1,41	Středoafrická rep. ,35	Středoafrická rep. +6,99
Botswana 2,84	Jihoafrická rep. - 1,38	Namibie 7,18	Namibie + 5,13
Jihoafrická rep. 2,59	Alžírsko - 1,09	Mauretánie 5,21	Mauretánie + 2,35
Egypt 2,06	Botswana - 0,92	Botswana 3,76	Konžská dem. rep. +2,34
Namibie 2,03	Tunisko - 0,80	Guinea-Bissau 3,40	Guinea-Bissau + 2,30
Čad 1,89	Uganda - 0,76	Čad 3,17	Angola + 2,09
Mali 1,86	Maroko - 0,62	Konžská dem.rep. 3,10	Madagaskar + 1,76
Gabon 1,81	Svazijsko - 0,48	Angola 2,98	Libérie + 1,67

Sestaveno autorem s využitím dat publikace Living Planet Report 2012

Většina států s nejrychlejším průměrným ročním růstem obyvatelstva již překročila ekologickou stopou svou biokapacitu. Demonstrují to příklad Eritreje, která překročila svou biokapacitu o 0,81 globálního hektaru (gha), tj. více než dvakrát, Burkina Faso o 0,16 gha, tj. zatím o více než desetinu, Beninu o 0,38 gha, tj. více než o třetinu, Ugandy o 0,76 gha, tj. téměř dvakrát, Gambie o 0,26 gha, tj. o čtvrtinu.

Ostatní země mají stále výhodu bohatosti ekosystémů, přírodních zdrojů, relativně nízkého počtu obyvatelstva s ohledem na rozlohu země a rozsah ekonomické aktivity. I v těchto případech se biokapacita států zmenšuje a ekologická stopa postupně narůstá (např. u Sierra Leone zůstává jen 0,58 gha k vyrovnání bilance). V případě Libérie a Konžské demokratické republiky stále hraje velkou roli bohatost ekosystémů, dopady dlouholeté občanské války a konfliktů majících za následek úbytek obyvatelstva a ekonomický útlum.

Afrika je kontinentem nejvíce postiženým pandemií HIV/AIDS a dalšími nemocemi (malárie, cholera, meningitida).

Dne 30. listopadu 2011 uveřejnily Světová zdravotnická organizace (WHO), Program OSN pro boj s AIDS (UNAIDS) a Dětský fond OSN (UNICEF) situační zprávu o boji proti pandemii HIV/AIDS za rok 2011¹⁴¹. Poprvé po třiceti letech od propuknutí nemoci konstatovalo mezinárodní společenství dosažení úspěchu v tomto boji a zároveň i naději na zvrácení dosavadních trendů šíření epidemie. V červnu 2011 byla Valným shromážděním OSN (VS OSN) přijata Politická deklarace o HIV/AIDS potvrzující ambiciózní cíl dosáhnout naplnění Rozvojových cílů tisíciletí v oblasti zdraví. Všechny výše uvedené organizace realizují jimi přijaté globální strategie boje proti HIV/AIDS, tuberkulóze, malárii, choleře, lepře na období do roku 2015. Jak zdůrazňuje situační zpráva, úspěch závisí na tom, zda se podaří mobilizovat mezinárodní i národní finanční prostředky v odhadovaném objemu 22 - 24 mld. USD ročně, aby k roku 2015 byly naplněny cíle odsouhlasené v mezinárodních dokumentech.

Pandemií HIV/AIDS nejpostiženější částí světa je region subsaharské Afriky. Jak uvádí situační zpráva, zde v polovině roku 2010 žilo asi 68 % všech lidí ve světě nakažených HIV/AIDS. Nově nakažených v roce 2010 bylo asi 1,9 mil. obyvatel, což je z celosvětového pohledu 70 % všech lidí v tomto roce nakažených virem HIV. Na Blízkém východě a v severní Africe přes obecně celkově nesrovnatelně nižší počet nakažených ve srovnání se subsaharskou Afrikou došlo mezi lety 2001-2010 k růstu cca o 40 %. Africké země ve většině přijaly národní strategie boje proti pandemii (např. Burkina Faso – Strategie boje proti HIV/AIDS na léta 2011-2015, Mosambik – Národní strategický plán boje proti HIV/AIDS na léta 2010-2014). Ve spolupráci s mezinárodním společenstvím a za jeho vydatné pomoci umožňují testování a poradenství, zpřístupňují plošně a bezplatně antiretrovirální terapii, rozšiřují profylaxi k zabránění přenosu HIV z matky na dítě. Díky podávání léků a zlepšené péči lidé žijí déle, proto též v absolutním vyjádření stoupá počet lidí žijících v Africe s HIV/AIDS, v roce 2010 to bylo 22,9 mil., což je o 12 % více než v roce 2001. V prosinci 2011 byl např. zahájen regionální akční plán boje proti epidemii pro východní a jižní Afriku. Statistika WHO ukazuje, že africké státy nejsou schopny samy financovat zdravotní péči včetně boje s pandemií HIV/AIDS. Tanzanie, Uganda a Burundi jsou jedinými africkými státy, u nichž se zvyšuje procento výdajů státního rozpočtu jdoucích do

¹⁴¹ *Global HIV/AIDS Response. Epidemic update and health sector progress towards Universal Access Progress Report 2011.*

zdravotnictví. V absolutním vyjádření však např. Tanzanie na 1 obyvatele vydává nejméně ze sledovaných zemí, a to 24 USD na 1 obyvatele a rok¹⁴².

V roce 2001 se odborníci FAO ve své publikaci komplexně zabývali přímými a dlouhodobými dopady pandemie na život afrických vesnických komunit a následně na životní prostředí¹⁴³. Jejich zpráva zdokumentovala klesající objem tradičních zemědělských činností a zanedbání péče o půdu, zvýšené kácení a klestění lesních porostů za účelem získání otopu, na výrobu rakví, výrobu dřevěného uhlí s cílem jeho následného prodeje, sběr chráněných rostlin a lov chráněných zvířat za účelem prodeje, apod. V roce 2011 skupina vědců pracujících na amerických univerzitách analyzovala a následně zobecnila poznatky ze 147 odborných článků o dopadech pandemie v řadě zemí subsaharské Afriky publikovaných v průběhu prvního desetiletí 21. století¹⁴⁴. Jak zdůrazňují, pandemie změnila strukturu venkovských domácností a vedla ke snížení počtu jejich pracujících členů. Chybí mladá a střední generace, o nezletilé členy rodin se starají starší ženy, které jsou nuceny je obživit za každou cenu. Je narušována křehká rovnováha mezi místním životním prostředím a přírodními zdroji, sociální infrastrukturou a tradičním venkovským způsobem života a obživy, dochází k rychlé ztrátě tradičních znalostí prověřené praxe soužití člověka s přírodou. Kromě skutečností obsažených již v publikaci FAO autoři článku zdůrazňují mj. fakt, že ženy po úmrtí mužských členů rodin vzhledem k dědění v patriarchální linii často ztrácejí vlastnické právo či právo držby půdy, což ústí ve ztrátu možnosti obživy a růst vesnické chudoby.

Kromě pandemie AIDS/HIV a „tradičních“ afrických nemocí je ovlivněn zdravotní stav afrického obyvatelstva takovými riziky, jako jsou znečištění a kvalita ovzduší v domácnostech (otevřené ohně v obydlích) nebo v okolním prostředí (doprava, průmyslové provozy). Svou daň si vybírá znečištění vod, půdy, především z důvodu velmi nízké úrovně sanitárních služeb a absence technologií nakládání s odpady (většina odpadů končí na skládkách, ve slumech i na vesnicích většinou na neřízených skládkách, tj. v bezprostřední blízkosti lidských obydlí).

Masová chudoba není jen odrazem neutěšené ekonomické, sociální a zdravotní situace uvnitř afrických zemí, ale i kvality a efektivity vládnutí, správy a managementu afrických zdrojů. I když se Afrika snaží za pomoci mezinárodního společenství splnit první cíl Rozvojových cílů tisíciletí – snížit do r. 2015 na polovinu počet obyvatel žijících s příjmem menším než 1,25 USD na den ve srovnání s rokem 1990, počet chudých je alarmující. V subsaharské Africe žilo 56 % obyvatel v r. 1990 v podmínkách extrémní chudoby, do roku 2008 se tento podíl podařilo snížit na 47 % (cíl 28 %). Cíl byl splněn v arabských zemích severní Afriky - snížení z 5 % na 2 % (cíl

¹⁴² WHO *World Health Statistics 2011*, s. 127-138.

¹⁴³ AIDS: *A Threat to Rural Africa*.

¹⁴⁴ ORAMASIONWU, C.U., et al., *The Environmental and Social Influences of HIV/AIDS in Sub-Saharan Africa*, s. 2967-2979.

2,5 %) ¹⁴⁵, otázkou zůstává, jaký dopad bude mít tzv. arabské jaro a s ním spojené dočasné ochrnutí ekonomiky.

Realitou Afriky je největší počet tzv. internally displaced persons (IDP), tedy vnitřních vyhnanců. Obrovské množství utečenců se v souvislosti s vyostřením krizových válečných jevů a ztrátou obživy přesunuje do sousedních zemí, v nichž dále vážně komplikují politickou a sociálněekonomickou situaci. Způsobují kolaps služeb a celé, i tak slabé infrastruktury, z nutnosti obživit se za každou cenu devastují přírodní prostředí a způsobují enormní zhoršení environmentálních charakteristik. Dokladem toho jsou nedávne ale i současné případy Angoly, Libérie, Sierra Leone, Burundi, Rwandy, Konžské demokratické republiky, Somálska a Nigeru.

4.4. Překotná urbanizace a růst slumů

Přetlak vesnického obyvatelstva a nemožnost obživy tradičním způsobem – tzv. subsistenční formou zemědělské aktivity – je jednou z hlavních příčin masového stěhování do velkých měst. Afrika je kontinentem, kde dochází k nejrychlejšímu tempu růstu počtu obyvatel měst na světě, který v Africe v letech 2000 – 2010 činil 3,38 % (ve světě 2,06 %, v Asii 2,56 %, v Oceánii 1,38 %). Ve srovnání s r. 2000 počet obyvatel afrických měst stoupl vzrostl z tehdejších 294,6 mil. na téměř 413 mil. a dosáhl tak 40 % podílu na celkovém počtu obyvatel, z nichž žije okolo 62 % ve slumech. Dle kvalifikovaného odhadu odborníků Programu OSN pro lidská sídla (UN-HABITAT) vzroste do roku 2030 městské obyvatelstvo Afriky o 200 milionů lidí, čímž pravděpodobně bude vyrovnán počet obyvatel žijících ve městech a na venkově ¹⁴⁶.

Tyto změny jsou provázeny růstem chudoby městského obyvatelstva a prohloubením jevů jako jsou nezaměstnanost a nemožnost najít udržitelný způsob obživy, nízká a upadající úroveň veřejných služeb v důsledku jejich podfinancování a neexistence či neimplementace vládních politik včetně plánování a řízení rozvoje měst, provozování nelegálních aktivit v zájmu obživy, růst zločinnosti, zhoršování životního prostředí s přímými dopady na zdraví lidí.

Jak uvádějí američtí odborníci, paradoxem urbanizace zejména ve východní a jižní Africe je to, že její příčinou není industrializace. „Vzorce růstu měst..... se proměnily vlivem nových demografických a ekonomických faktorů, jmenovitě padajících cen zemědělských výrobků na světových trzích, rostoucích možností uplatnění se v kvetoucím neformálním sektoru a ukončení občanských válek v regionu“ ¹⁴⁷.

Africká ministerská konference o rozvoji sídel a měst (African Ministerial Conference on Human Settlement and Urban Development – AMCHUD) organizovaná UN-HABITAT v maliské metropoli Bamaku v listopadu 2010 byla zaměřena na posouzení dopadů urbanizace na život

¹⁴⁵ *The Millennium Development Goals Report 2012*, s. 6.

¹⁴⁶ *Cities and Climate Change*, Table A1-4, s. 193-198.

¹⁴⁷ BRYCESON, D.F.; POTTS, D. (ed.), *African Urban Economies: Viability, Vitality or Vitiatio*n? s. 92.

kontinentu. Jak zde bylo uvedeno, mezi lety 1990 - 2010 příliv Afričanů do měst rozšířil počet obyvatel slumů; z odhadovaných 103 mil. v roce 1990 v roce 2010 žilo ve slumech již okolo 200 mil. lidí, což odborníci UN-HABITAT charakterizují jako urbanizaci fakticky totožnou s růstem slumů, oficiálně či eufemisticky nazývaných „neformálním či neregulérním typem městského osídlení“. Politické reprezentace afrických zemí stále setrvávají v názoru, že urbanizace se „řídí sama“. V zájmu vyvrácení m.j. i tohoto převládajícího názoru schválila Řídící rada UN-HABITAT v r. 2009 soubor opatření v pěti oblastech veřejné správy měst (participatorní veřejná správa, decentralizace veřejné odpovědnosti¹⁴⁸, rozvoj vztahů partnerství mezi místní vládou a dodavatelem služeb, poskytování finančních prostředků městské chudině v zájmu řešení její situace v oblasti bydlení, řízení dopadů poskytování služeb na životní prostředí). Klíčem k postupnému řešení situace je rozvoj ekonomiky v metropolích v zájmu vytváření pracovních míst, budování infrastruktury, rozvoj základních služeb, jako jsou zdravotní péče, základní vzdělání, zabezpečení pitné vody a sanitárních služeb včetně nakládání s odpady, veřejná doprava, bezpečnost a možnost pro obyvatele slumu vybudovat si s pomocí municipálních orgánů důstojné obydlí, v neposlední řadě též rozvoj územních plánů měst¹⁴⁹.

Paradoxem je, že většinu městských odpadů v Africe tvoří neprodaná zelenina a ovoce (přes 85 %) a teprve poté v evropském chápání klasické druhy odpadů – papír (téměř 7 %), kovy (přes 3 %), plasty (necelé 1,5 %)¹⁵⁰, což je dokladem absence vhodných skladovacích a zpracovatelských kapacit i ukazatelem cenové nedostupnosti potravin a zboží pro nejchudší vrstvy měst a potíží odbytu domácí zemědělské produkce, která nutí venkov více spoléhat na exportní plodiny.

Ve slumech chybí základní sanitární vymoženosti. Při příležitosti Světového dne vody 21. března 2011 vydaly UNEP a UN-HABITAT hodnotící zprávu „Rapid Response Assessment of African Urbanization“¹⁵¹ zaměřenou na propojení rychlé urbanizace a problémů dodávek vody a sanitárních služeb v afrických megapolích Addis Abebě (Etiopie), Nairobi (Keňa) a Grahamstownu (JAR). Zpráva přináší odhad, že 55 mil. obyvatel afrických měst nemá přístup k pitné vodě a 175 mil. k sanitárním službám (údaje k roku 2008). Globální zpráva UN-HABITAT vydaná na podzim 2011 pak tyto údaje upřesňuje. Např. 72 % městského obyvatelstva v Ghaně, 77 % v Konžské demokratické republice a v Čadu a 76 % v Beninu nemá přístup k sanitárním službám. Přístup k nezávadné pitné vodě nemá 97 % městského obyvatelstva v Libérii, 94 % ve Středoafričské republice a 89 % v Nigérii¹⁵².

¹⁴⁸ Decentralizace však zatím neznamenala průlom ve způsobu vládnutí ani ve financování municipálních služeb. Expert Světové banky S. Ndegwa na vzorku 30 afrických zemí zjistil, že ve většině z nich místní vlády kontrolují méně než 5% národních veřejných výdajů. Dle jeho názoru tak politická decentralizace není prováděna decentralizací administrativní a fiskální.

¹⁴⁹ Amnesty International uvádí další důležitý problém – obyvatelstvo slumů je násilně vyháněno, aniž by mu byla dána možnost alternativního řešení otázky bydlení, čímž dochází k eskalaci bezpečnostní situace ve městech a růstu násilí.

¹⁵⁰ *The East African*, 14-20 May 2012, s. 1.

¹⁵¹ *Green Hills, Blue Cities: An Ecosystem Approach to Water Resources Management for African Cities*, s. 11-21.

¹⁵² *Cities and Climate Change. Global Report on Human Settlements 2011*, Table B4, s. 211.

Zpráva obsahuje řadu doporučení, např. rozšířit spektrum dodavatelů služeb, nespoléhat na tržní principy zabezpečení vody a sanitárních služeb vzhledem k velmi nízké příjmové hladině obyvatel městských slumů, důsledně chránit vodní zdroje, zavést mechanismy upřednostnění otázek životního prostředí při zabezpečování dodávek vody s využitím osvědčených mechanismů např. platba za ekosystémové služby (payments for ecosystems services), integrované řízení vodních zdrojů (Integrated Water Resources Management – IWRM) či řízení na základě potřeb vody (Water Demand Management).

Zlepšení života obyvatel afrických měst je především finanční záležitostí a je úzce propojeno s „dobrou správou“ a demokratizací veřejného života. D. Resnick¹⁵³ na příkladu zambijské metropole Lusaky zkoumal přímé dopady politického boje na každodenní život města. Centrální vláda oslabovala volební potenciál opozice cíleným působením mezi chudým obyvatelstvem. V případě jeho příklonu k opozičním stranám neváhala snižovat vliv opozice a její popularitu omezováním či zastavením financování programů rehabilitace slumů z veřejných zdrojů.

Africkým zemím se tak nedaří dosáhnout výraznějšího pokroku při plnění jednoho z úkolů Rozvojových cílů tisíciletí, který spadá pod rozvojový cíl „udržitelnost životního prostředí“ – výrazně zlepšit do r. 2020 život nejméně 100 milionů obyvatel žijících ve slumech. Podíl obyvatel žijících ve slumech se snížil v subsaharské Africe od r. 2000 do r. 2011 jen o 3 % (stále tam žije 62 % městského obyvatelstva), v severní Africe o 7% (ve slumech nyní žije okolo 13 % městského obyvatelstva)¹⁵⁴. Tato situace má vliv na sociální a politickou stabilitu, na stav životního prostředí a přírodních zdrojů.

4.5. Půda a přírodní zdroje – otázka majetkových práv

Na přelomu 19. a 20. století v době konsolidace ekonomické a politické základny evropského kolonialismu Afriky vznikly základy dnešní podoby práv k půdě a přístupu k přírodním zdrojům. Vlády koloniálních velmocí požadovaly, aby byl do rozvoje kolonií vkládán soukromý kapitál, k tomu bylo nutno vytvořit podmínky. Koloniální úřady se staly nositeli přestavby majetkových vztahů odnětím půdy místním kmenům (půda a pastviny byly ve společné správě občin a kolonizátoři je označili za volné, bez vlastníka) a následným prodejem. Vydávaly koncese na těžbu nerostů a surovin z Evropy přicházejícím společnostem. V této době se v některých oblastech ujala i jakási přechodná forma vlastnictví mezi vlastnictvím občinovým a soukromým („komodifikace“), odrážející proces sociálního rozvrstvení občiny, která majetkové vztahy dále komplikovala.

Dominantním způsobem výroby na úrodných přírodně zavlažovaných půdách, většinou v majetku evropských přistěhovalců a usídlenců, se stalo pěstování exportních plodin na velkých plantážích a monokulturizace zemědělské velkovýroby. Pracovní silou se stali místní bezzemci a

¹⁵³ RESNICK, D., In the shadow of the city: Africa's urban poor in opposition strongholds, s. 141 -166.

¹⁵⁴ *The Millennium Development Goals Report 2012*, s. 56.

námezdní pracovní síla představovaná malými rolníky. Po vyhlášení nezávislosti afrických států majetkové vztahy v oblasti půdy doznaly určité transformace ať už cestou pozemkových reforem (snížení plochy pozemků evropských usídlenců za úhradu), nebo radikálním znárodněním a „afrikanizací“, vydávanou za návrat vlastnických práv africkému lidu a jeho komunitám, ve značné míře však využívanou k obohacení vládnoucí elity a vedoucí k vytvoření africké vrstvy soukromých velkých vlastníků půdy. Jim a nové vlně zahraničních vlastníků, případně dlouhodobých pronajímatelů zemědělské půdy, nemohou při přístupu k úvěrovým a exportním možnostem dlouhodobě konkurovat drobní zemědělci, i když tvoří základ ekonomiky venkova. To vede k prohlubování sociální diversifikace na venkově a ke vzniku napětí.

Přírodní zdroje byly využívány v režimu „otevřeného přístupu“, což přispělo k jejich nadměrné exploataci, k jejich degradaci a ke škodám na životním prostředí: snížila se plocha lesů, vyčerpávají se vodní zdroje, dochází k degradaci půd (jen v subsaharské Africe okolo 30 % zemědělské půdy trpí degradací)¹⁵⁵. Africká charta práv člověka a národů z r. 1981, přijatá v rámci tehdejší OAJ, a následně nové ústavy a zákony afrických zemí zakotvily právo státu na přírodní zdroje a formálně zavazují jak stát, tak i jeho občany k ochraně a udržitelnému využívání přírodních zdrojů.

V posledních třiceti letech po zavedení tzv. programů strukturálních změn se dále překotně měnil charakter afrického zemědělství. Zvyšuje se objem velkovýroby na export a námezdní práce. Zemědělství významnou měrou přispívá k tvorbě HDP afrických zemí, zvláště subsaharských (např. v Guineji-Bissau, Gambii a Středoafrické republice okolo 60 %)¹⁵⁶, a k exportu, ze strany vlád však se mu nedostává potřebné systematické podpory. Ta spíše směřuje do těžebního průmyslu, do vytváření průmyslových exportních zón. Mnohokrát formálně deklarovaná podpora „zelené revoluci“, tj. udržitelnému zemědělství,¹⁵⁷ a „zelené ekonomice“¹⁵⁸ jako důležitým nástrojům udržitelného rozvoje stále čeká na reálné vyjádření. Produkty zemědělství těžko soutěží na mezinárodních trzích s dotovanými výrobky hospodářsky vyspělých zemí.

S krizí subsistenčního zemědělství probíhá i proces rozpadu tradičních komunit, dochází k dalšímu zmenšování rozměru hospodářství (zhruba okolo 0,5 ha), dřívější rolníci odcházejí do měst. Přitom zemědělství stále zajišťuje práci pro převažující procento ekonomicky aktivního obyvatelstva (např. v r. 2011 v Burkina Faso 92 %, ve Rwandě a Burundi 89 % a v Nigeru 83 %)¹⁵⁹. Tento proces je provázen ztrátou tradičních znalostí vytvářených předešlými generacemi a umožňujících šetrné a udržitelné využívání půdy a vodních zdrojů (s ohledem na to, že většina afrického zemědělství je závislá na deštích) a dalších zdrojů za dohledu celé komunity či jejích orgánů (vesnická rada, apod.).

¹⁵⁵ *Africa Human Development Report 2012*, s. 58.

¹⁵⁶ *Economic Report on Africa 2012*, s. 83.

¹⁵⁷ *Windhoek High-level Ministerial Declaration on African Agriculture in Twenty-first Century*.

¹⁵⁸ *Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Africa Consensus Statement to Rio+20. The Future We Want*.

¹⁵⁹ *Africa Human Development Report 2012*, s. 66.

V africkém zemědělství jsou na malých a středních hospodářstvích z 50 % pracovní silou ženy, které nemají uzákoněná dědická práva k půdě (např. pouze 60 % subsaharských států garantuje stejná dědická práva k půdě pro muže i ženy), a práva majetková (např. pouze 84 % států formálně garantuje rovná vlastnická práva) ¹⁶⁰.

Vzhledem k nynějšímu vyostření potravinové otázky a energetických plodin investoři z vyspělých i nově industrializovaných zemí pociťujících nedostatek zemědělské půdy a uvědomujících si její rostoucí strategický význam podnikají na chudé africké státy doslova nájezdy za účelem nákupu či dlouhodobého pronájmu půdy. Nepevný režim majetkových práv a pomalá vymahatelnost práva v zemědělských oblastech vedou k vyhánění venkovského obyvatelstva bez kompenzace či k jeho násilnému přesídlování, k vyvolávání nových vln běženců a v dlouhodobé perspektivě i k dalšímu podlamování potravinové výroby v Africe.

Dle údajů mezinárodních humanitárních organizací (Human Rights Watch) a vědeckých institucí (Centre for Development and Environment Bernské univerzity, pařížské Středisko zemědělského výzkumu pro rozvoj, německý Institut globálních a regionálních studií a další) a dle vynuceného přiznání vlád afrických zemí nabrala tato tendence, začínající v r. 2000, velké rozměry. Např. doposud bylo v Kongu již uzavřeno 10 smluv na pronájem 8 mil. ha, v Etiopii 83 smluv na pronájem přes 5,3 mil. ha, na Madagaskaru 39 smluv na 3,8 mil. ha, v Súdánu 18 smluv na 3,9 mil. ha. Obdobné smlouvy byly uzavřeny např. v Zambii, Tanzanii, Keni, Ugandě, Rwandě. Např. v Tanzanii (58 smluv v objemu 2,2 mil. ha) jsou největšími investory švédská společnost Sekab (téměř 800 000 ha pro pěstování cukrové třtiny) a norská Green Resources (100 000 ha na pěstování stromů a výrobu dřeva)¹⁶¹. Nejnovější zpráva Afrického panelu pro pokrok uvádí, že v Africe bylo v období 2000-2011 uzavřeno téměř 950 smluv na pronájem 134 mil. ha půdy¹⁶².

Jedná se o novou vlnu tlaku na přírodní zdroje, o výroby vyžadující vodní zdroje, používání umělých hnojiv a pesticidů (v jejichž používání Afrika zatím výrazně „zaostává“ za ostatními kontinenty). Produkce na pronajatých zemědělských pozemcích je určena na vývoz do mateřských zemí investorů či na mezinárodní trhy a pravděpodobně pozitivně neovlivní potravinovou soběstačnost a naopak negativně udržitelné nakládání s půdou a přírodními zdroji.

4.6. Postavení Afriky v mezinárodní dělbě práce, dopady globalizace

Prorůstové modely predikující plynulý (a strukturální) přechod afrických zemí od agrární fáze rozvoje do fáze industriální nebyly potvrzeny reálným vývojem. Po období převahy kulturologického determinismu a teorií vlivu geografických a environmentálních faktorů na rozvoj se od 70. let 20. století těšily široké pozornosti odborníků teorie mezinárodní závislosti (international dependence theories) věnující pozornost reálným faktorům vývoje globální ekonomiky a vyvozující z těchto faktorů prohlubování a prodlužování bídy rozvojových zemí a

¹⁶⁰ *In Pursuit of Justice*, s. 39.

¹⁶¹ Waiting Here for Death. The East Africa's Land Grabs. Tanzania govt signs off huge tracts of land, *The East African*, May 14-20, 2012, s. 4-5.

¹⁶² *Jobs, Justice and Equity*, s. 40.

upevňování vztahů nadřazenosti a podřízenosti mezi bohatými a chudými zeměmi. Někteří autoři chápali závislost jako situaci, v níž jsou ekonomiky chudých, závislých zemí propojeny s vývojem a rozmachem ekonomik zemí bohatých a mohou se rozvíjet pouze jako jejich „odraz“, což může mít pozitivní, ve většině případů však spíše negativní dopad¹⁶³. Nerovnost v postavení států nacházejících se v centru ekonomického rozvoje a států nacházejících se na periferii vedla k závěrům o nemožnosti chudých států vymanit se ze závislosti ani prosazováním konceptů „opory na vlastní síly“¹⁶⁴, ani vyvíjením vlastních nezávislých programů sociálně-ekonomického rozvoje. Tím spíše, že vládnoucí elity napomáhají upevňování nerovností špatně nastavenou ekonomickou politikou a tím umocňují vliv mezinárodních ekonomických faktorů fungujících v neprospěch rozvojových zemí¹⁶⁵.

80. léta 20. století přinesla vítězství neoklasického ekonomického modelu, odmítajícího státní intervence do ekonomických procesů jako významně zpomalující jejich přirozený rozmach a propagujícího otevřené trhy a odstranění veřejného vlastnictví, státního dirigismu a plánování, státní regulace ekonomických aktivit. Zastánci svobodného trhu bez hranic požadovali liberalizaci ekonomik afrických zemí jako podmínku přílivu vnitřních a vnějších finančních zdrojů a investic, růstu akumulace kapitálu apod. Na stát bylo primárně nahlíženo jako na překážku rozvoje, byla trpěna jen jeho úloha v udržování makroekonomické stability, nikoli však sociálního smíru. Na pozici tržního liberalismu vstoupily brettonwoodské instituce Mezinárodní měnový fond (MMF) a Světová banka (SB), které vyhlásily tržní liberalismus nejefektivnějším mechanismem ekonomického a sociálního rozvoje v rámci globálního tržního systému.

V Africe tržní liberalismus nepřinesl radikální výsledky, ale vedl k určitému ekonomickému oživení v některých sektorech, především proexportních, napomohl k obnovení pluralitního politického systému (minimálně po formální stránce) a k postupnému obnovení respektu k základním lidským a občanským právům, na druhé straně vedl ke zhoršení situace v sociálních sektorech (školství, zdravotnictví). V posledních dvou desetiletích 20. století nedošlo k růstu HDP na obyvatele srovnatelnému s obdobím 60. a 70. let, ani k podstatnému omezení chudoby. Teprve první desetiletí 21. století přineslo mírný a v některých zemích (především produkujících ropu a zemní plyn) výraznější ekonomický růst, který v celoafrickém průměru činí 5-6 %.

Propojení globalizace a liberalizace otevřelo široké možnosti globálního ekonomického růstu, zároveň odhalilo trend šíření nerovností mezi zeměmi a uvnitř společností, který je pro Afriku velmi typický. S liberalizací do Afriky přispěchaly trendy neudržitelné výroby a spotřeby, dochází k přesunu výrob náročných na materiálové a energetické vstupy a tak i znečišťujících životní prostředí. Ve snaze odpovědět na globální tlaky i africké země hodlají uskutečnit ambiciózní plány diversifikace svých ekonomik, především prostřednictvím industrializace s cílem rozšířit významně svou průmyslovou základnu a zvýšit podíl na světové ekonomice (zatím jen 2,8 % podíl na světovém HDP) a světovém obchodu (podíl 3,2 %).

¹⁶³ Např. BERNSTEIN, H. (ed.), *Underdevelopment and Development*.

¹⁶⁴ BARAN, Paul A., *The Political Economy of Neocolonialism*.

¹⁶⁵ LEYS, Colin, *The Rise and Fall of Development Theory*.

„Nejprůmyslovějšími“ státy Afriky jsou podle metodiky Světové banky Rovnická Guinea s 92,6 % podílem „průmyslu“ na jejím HDP v r. 2010, Konžská republika s 80,2 %, Libye se 78,2 % a Angola s 62,9 %¹⁶⁶. Statistika je zavádějící, jedná se pouze o jedno odvětví - těžební průmysl, který nepřispívá k diverzifikaci ekonomiky země. V případě Angoly se ropa podílela na celkovém exportu 94,8 %, rudy a kovy dalšími 4,9 %. Ve snaze reagovat na stále rostoucí globální poptávku po surovinách těžební průmysl afrických zemí prohlubuje závislost ekonomiky na výkyvech světových cen a exportuje často za podmínek podhodnocení svých přírodních zdrojů na světových trzích s přímým dopadem na zhoršování místních environmentálních charakteristik a na znehodnocování nebo neuznání plné hodnoty přírodního kapitálu kontinentu.

K výše uvedeným charakteristikám je nutno přičíst projevující se dopady globální klimatické změny nikoli jako pouze jednoho z dalších faktorů zpochybňujících úsilí afrického kontinentu o udržitelný rozvoj. Dle mého názoru se dopady změn klimatu nacházejí v dynamické interakci s dalšími megatrendy, jako jsou růst obyvatelstva, rychlá urbanizace, zvýšená mobilita lidí z důvodu nemožnosti užít se tradičním způsobem, nedostatek potravin, vody a energií, místní faktory sociálně ekonomického a politického charakteru na národní úrovni včetně válečných konfliktů - klimatická změna je faktorem urychlujícím a znásobujícím význam hlavních směrů a tendencí vývoje kontinentu.

Je otázkou dalšího výzkumu, zda strukturální přechod k průmyslové a postprůmyslové společnosti může být ještě nyní realistickým dlouhodobým cílem. Např. Nigérie si ve svém dlouhodobém strategickém dokumentu „Nigérijská vize: Vize 2020“ klade za cíl zařadit se do r. 2020 mezi dvacet hospodářsky nejsilnějších zemí světa. Maroko ve vizi rozvoje do r. 2025 „Maroko – je to možné!“ z r. 2003 se chce stát hospodářsky vyspělým státem. Namibie se svou „Namibijskou vizí 2030“ z r. 2004 aspiruje být „prosperující a zprůmyslněnou Namibií, rozvinutou svými lidskými zdroji, těšící se míru, harmonii a politické stabilitě“¹⁶⁷.

Africké státy mají zjevně značně omezené možnosti reakce na globální změny a mohou být obětí globálních procesů. Otázkou je úspěšnost propojení rozumné industrializace s transformací zemědělství a se sociálními sektory, především školstvím (výchova a příprava odborníků, jejich stabilizace a zabránění v jejich odlivu do zahraničí) a politikou zaměstnanosti. Další otázkou zůstává, zda africké regionální integrační mechanismy v čele s AU jsou schopny vést a koordinovat interakce mezi megatrendy globálního charakteru, specifiky regionálního a problémy národního vývoje.

4.7. Shrnutí

Základními překážkami udržitelného rozvoje Afriky a environmentální udržitelnosti, jejichž dopad se vzájemně umocňuje, jsou zejména přetrvávající v zásadě nedemokratický charakter

¹⁶⁶ *Economic Report on Africa 2012*, s.83-84.

¹⁶⁷ *Nigeria Vision 2000: 2020, Le Maroc Possible – Le Strategie 2025, Namibia Vision 2030*.

vládnoucích režimů, korupce a politické násilí, války a konflikty zejména vnitrostátního typu, neschopnost státu zajistit bezpečnost obyvatel a dodržování základních lidských práv, včetně práva na rozvoj a zdravé životní prostředí, postavení afrických zemí v mezinárodních ekonomických vztazích, negativní dopady globalizačních procesů, populační exploze a pandemie nemocí, zemědělská krize a překotná urbanizace a z toho vyvěrající masová chudoba.

Demokracie a udržitelný rozvoj jsou komplementární a vzájemně se posilují. Jakékoliv oslabení demokracie, dobrého vládnutí má negativní vliv nejen na politický vývoj v jednotlivých zemích, ale i na celý kontinent, projevuje pak negativně i v ekonomické, sociální, environmentální a dalších oblastech rozvoje. Krizové jevy v ekonomické, sociální a environmentální oblasti mají zpětnou negativní vazbu na politickou demokracii a perspektivy rozvoje.

Politické a vojenské problémy zaujímají zásadní kritické místo, příčiny zrodu konfliktů a bezpečnostních rizik v Africe se rozšiřují. Špatné vládnutí, obtížná ekonomická situace kombinovaná např. s finanční, energetickou a potravinovou krizí, sociální hrozby jako chudoba, epidemie, degradace životního prostředí, neudržitelné nakládání s přírodními zdroji, demografický růst, etnická, kulturní a náboženská diverzita jsou dnes významnými faktory přispívajícími ke vzniku konfliktů a válek.

Přes skutečnost, že příčiny konfliktů jsou komplexní povahy, na jedno z prvních míst se v tomto komplexu dostávají příčiny environmentální: boj o přírodní bohatství, především nerostné suroviny, o monopolizaci příjmů, o půdu a pastviny, o vodu a základní přírodní nedostatkové zdroje. Značný nárůst obyvatelstva vytváří tlak na přírodní zdroje a také na kvalitu životního prostředí.

Kromě pandemie AIDS/HIV a „tradičních“ afrických nemocí je zdravotní stav obyvatelstva ovlivněn znečištěním a kvalitou ovzduší v domácnostech (otevřené ohně v obydlích) a v okolním prostředí (doprava, průmyslové provozy). Svou daň si vybírá znečištění vod a půdy v důsledku nízké úrovně sanitárních služeb a chybějících technologií nakládání s odpady.

Masová chudoba není jen odrazem neutěšené ekonomické, sociální a zdravotní situace uvnitř afrických zemí, ale i kvality a efektivity vládnutí, správy a managementu zdrojů. Africkým zemím se nedaří dosáhnout výraznějšího pokroku při plnění jednoho z úkolů Rozvojových cílů tisíciletí, který spadá pod rozvojový cíl „udržitelnost životního prostředí“ –do r. 2020 výrazně zlepšit život nejméně 100 milionů obyvatel žijících ve slumech. Tato situace má vliv nejen na politickou a sociální stabilitu, ale i na stav životního prostředí a přírodních zdrojů.

V posledních desetiletích Afrika zažívá radikální tlak na exploataci půdy, která se místo faktoru ovlivňujícího pozitivně udržitelný rozvoj stala předmětem globálního zájmu jako prostředku pro výrobu strategického zboží – potravin. Intenzivní vlna má negativní dopad na další přírodní zdroje (zvláště vodní a lesní).

Základní výzvou pro africké země je pokusit se využít pozitivních trendů globalizace a omezovat její negativní dopady, dále budoucnost africké integrace a to, jak budou africké regionální integrační mechanismy v čele s Africkou unií schopny zvládat a koordinovat interakce mezi globálními megatrendy, specifiky regionálního a problémy národního vývoje v zájmu prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí.

5. Charakteristika životního prostředí Afriky – environmentálního pilíře udržitelného rozvoje

V této kapitole charakterizují a analyzují stav životního prostředí Afriky, který je odrazem geografických, klimatických, ekologických a dalších podmínek a důsledkem dosavadního politického, ekonomického a sociálního vývoje, tj. lidské činnosti. V následujících kapitolách se věnují otázce dobré správy/vládnutí včetně správy environmentální, která na stav životního prostředí reaguje a výraznou měrou je schopna ho ovlivnit.

5.1. Obecná charakteristika

Afrika je po Asii druhým největším světadílem s rozlohou 29,6 mil. km², zabírající 20% povrchu Země. Více než polovina rozlohy Afriky je buď poušť (např. největší Sahara, Namib a Kalahari) či plocha nehodná pro zemědělství. Další čtvrtina plochy má střední nebo nízký potenciál zemědělského využití a vyžaduje extenzivní způsob hospodaření, aby mohla být dlouhodoběji využívána¹⁶⁸. Klimatické zóny (středozemní, sahelská, tropická se suchými sezónami, humidní tropická, rovníková a pouštní) v kombinaci s lidskou činností významnou měrou určují charakteristiku ekosystémů a biologickou rozmanitost a ovlivňují tak možnosti udržitelného rozvoje, včetně environmentální udržitelnosti.

Ekologicky je Afrika domovem 8 hlavních biotických společenství s charakteristickým souborem flóry a fauny (Středozemí, pouště, polopouště, suché a vlhké savany, tropický deštný les, mírná pásma pastvin, horská pásma). Africká rovníková klimatická zóna a tropický deštný prales jsou nejbohatšími oblastmi rostlinných a živočišných druhů¹⁶⁹. Afrika disponuje téměř třetinou globální biologické rozmanitosti s největší koncentrací v rovníkovém ekosystému. V Africe se nachází 50 000 známých druhů rostlin, více než 1 000 druhů savců a 1 500 druhů ptáků, především ve východní Africe (55 % endemických druhů savců, 63 % ptáků a 49 % plazů). Biologická rozmanitost se odráží v rozmanitosti a bohatosti afrických sociálních a kulturních systémů. Smečky predátorů, stotísíková stáda pakoňů, zeber a antilop, bohaté stavy slonů, bulovů a žiraf představují unikátní bohatství pro vědecký výzkum a

¹⁶⁸ ESWARAN, H., et al., *An Assessment of the Soil Resources of Africa in Relation to Its Productivity*, s. 2-3.

¹⁶⁹ ADAMS, W. M., *The Physical Geography of Africa*. STOCK, Robert, *Africa South of Sahara: A Geographical Interpretation*.

lidské poznání včetně turistického a základ, na němž jsou postaveny nebo jímž jsou ovlivněny ekonomiky států. Např. turistika spojená s návštěvami přírodních rezervací a národních parků představuje téměř 11 % HDP JAR.

I když již v r. 1968 byla podepsána Africká úmluva o ochraně přírody a přírodních zdrojů a v r. 1992 celosvětová Úmluva o biologické rozmanitosti (CBD), Afrika trpí zvyšujícím se stupněm poškozování a ztráty rostlinných a živočišných druhů a stanovišť. Příčinami jsou rostoucí počet obyvatel bez odpovídajícího růstu kapacitních a institucionálních schopností regionu chránit a udržitelně využívat ekosystémy, ekonomická potřeba vyvážet přírodní produkty za účelem získání finančních prostředků mj. na dluhovou službu, hlad po zemědělské půdě pro výrobu potravin.

Půda je základem afrických ekonomik. Zemědělství vytváří okolo 40 % HDP a zaměstnává 60 % pracovní síly. Znehodnocování půdy (eroze, zasolování, vypásání, odlesňování, kontaminace důlní, průmyslovou a zemědělskou činností a dopady konfliktů a válek) vytváří hrozbu pro ekonomickou budoucnost a sociální stabilitu Afriky. Odhaduje se, že přes 500 mil. ha půdy bylo od r. 1950 postiženo degradací včetně 65 % zemědělské půdy. Afrika je kontinentem nejvíce postiženým desertifikací, ohrožující více než 33 % rozlohy Afriky zvláště v súdánsko-sahelském regionu, v jižní Africe a v africkém Středomoří. Téměř dvě třetiny afrických půd jsou aridní nebo semiaridní.

Lesy pokrývají jednu pětinu plochy kontinentu, na světových lesích se podílejí 17 %, trpí však největší mírou odlesňování ve světě (zhruba 4 – 3 % ročně¹⁷⁰). Lesy v povodí řeky Kongo (2,2 mil. km²) představují druhou největší plochu hustého tropického deštného lesa na světě po Amazonii. Ke značným ztrátám lesního porostu došlo v zemích pásma tropického lesa (Rovníková Guinea, Ghana, Libérie, Nigérie a Togo). Zlepšení situace nastalo jen v několika malých zemích (Kapverdské ostrovy, Gambie, Rwanda, Svazijsko a Tunisko). Státy s největším podílem lesů vzhledem k celkové ploše jsou Seychely (89 %), Gabon (84 %), Guinea-Bissau (74 %), Konžská republika (65 %) a Konžská demokratická republika (59 %). Nejmenší podíl lesů je v Egyptě (0,1 %), Libyi (0,1%) a Džibuti (0,2%)¹⁷¹.

Afrika je po Asii druhým nejlidnatějším kontinentem s více než 1 mld. obyvatel, z nichž 60 % žije na venkově. Jestliže na Sahaře je nízká hustota obyvatel (např. Libye 4 na 1 km², Čad 9 osob na 1 km²)¹⁷², některé části jsou velmi hustě osídleny, např. Nigérie (v konfliktním Ogonilandu žije více než 800 obyvatel na 1 km²)¹⁷³, Burundi - 306, Rwanda - 415¹⁷⁴, povodí a delta Nilu – přes 1 400¹⁷⁵, což vede ke zhoršování stavu životního prostředí lidskou činností.

¹⁷⁰ KELATWANG, S.; GARZUGLIA, M. Changes in Forest Area in Africa in 1990-2005, s. 21-30.

¹⁷¹ *Africa: Atlas of Our Changing Environment*, s. 18, 369.

¹⁷² *African Economic Outlook 2012*, Table 1Basic Indicators.

¹⁷³ *Environmental Assessment of Ogoniland*, s. 32.

¹⁷⁴ *African Economic Outlook 2012*, Table 1Basic Indicators.

¹⁷⁵ *Egypt State of Environment Report*.

Téměř 40 % afrického pobřeží hrozí negativní důsledky rozvoje pobřežních měst (např. Accra, Douala, Lagos, Port Harcourt, Luanda), silniční sítě a ropovodů, dopady dlouhodobých změn klimatu. Pobřežní a mořské ekosystémy jsou ohrožovány průmyslovým znečištěním, těžební činností v příbřežním šelfu i na moři (např. v Guinejském zálivu) a intenzivním rybolovem za účasti zahraničních rybářských flotil v Atlantském a Indickém oceánu. Správa ochrany životního prostředí v pobřežních zónách a v mořích a v zónách vně národní jurisdikce pobřežních států, jakož i kontrola znečištění mořského prostředí vyžadují reálnou spoluzodpovědnost mezinárodního společenství včetně nadnárodních společností.

Ožehavou je otázka zabezpečení energie. Dřevo a dřevěné uhlí naplňují energetické potřeby Afričanů z více než 70 % (tj. především příprava jídla a otop ve vesnických oblastech, v menších městech a předměstích velkých měst). Ve východní Africe téměř 30 % příjmů venkovských rodin pochází z prodeje dřeva nebo dřevěného uhlí. Nad 40 % obyvatel přitom žije v oblastech, v nichž exploatace biomasy převyšuje reprodukční možnosti ekosystémů; deforestace má přímý vliv na pokles biologické rozmanitosti, desertifikaci a na vysychání zdrojů vody. Africké země za pomoci mezinárodního společenství usilují o rozšíření ploch chráněných území a brání se tlaku ekonomických zájmů (zemědělství, těžba nerostných surovin, těžba dřeva). V posledním období tak dochází k rozšíření chráněných území v řadě zemí¹⁷⁶. Novými tlaky na exploataci půdy jsou investice do výroby obnovitelných zdrojů energie (biopaliv) a do výroby potravin pro vývoz do zemí, kde byly půdní zdroje vyčerpány.

Afrika je po Austrálii druhým nejsušším kontinentem. 75 % obyvatel závisí na podpovrchové vodě jako na hlavním zdroji pitné vody, zvláště v severní a jižní Africe. Podpovrchová voda představuje jen 15 % celkových obnovitelných vodních zdrojů kontinentu. 59 afrických mezinárodně sdílených povodí s 93 % všech zdrojů povrchové vody pokrývá 64 % povrchu kontinentu, sídlí v nich téměř 80 % africké populace. Pro Afriku je proto jedním z hlavních úkolů zajištění přístupu obyvatelstva k vodě a základním sanitárním službám v rozrůstajících se městech a městských aglomeracích i ve venkovských oblastech, kdy se nedaří naplňovat příslušné Rozvojové cíle tisíciletí¹⁷⁷.

5.2. Nové environmentální výzvy

V současnosti je za nejvyostřenější environmentální globální výzvu s radikálním dopadem na africký kontinent označována změna klimatu. Rámcová úmluva OSN o změně klimatu a její Kjótský protokol mají pro Afriku velký význam, neboť poskytují nové možnosti efektivnější

¹⁷⁶ Např. Gabon (o 11,5 %), Rovnická Guinea (o 8,5 %), Konžská republika (o 7,7 %), Egypt (o 6,8 %) a Guinea-Bissau (o 4 %). Státy s největším podílem chráněných území jsou Zambie (41,5 %), Tanzanie (38,4 %), Botswana (30,2 %), Uganda (26,3 %) a Benin (23 %). Viz: *Africa: Atlas of Our Changing Environment*, s. 369.

¹⁷⁷ Nejlepší situace v přístupu k vodě včetně pitné vody je dlouhodobě na Seychelách (100 %), Mauriciu (99 %), v Egyptě (98 %) a v Tunisku (93 %), nejhorší zůstává v Etiopii (38 %), Somálsku (30 %) a na Madagaskaru (41 %). Obdobně je tomu v přístupu k sanitárním službám, kde nejlepších výsledků bylo dosaženo např. v Libyi (97 %), na Seychelách (97 %) a v Alžírsku (95 %), špatná situace je např. v Čadu a Nigeru (9 %), Burkina Faso (11 %), Beninu a Etiopii (12 %). *Africa Water Atlas*, s. 31-33.

ochrany životního prostředí a napomáhají vytváření podmínek pro udržitelný rozvoj. Před přijetím Kjótského protokolu činily emise oxidu uhličitého na 1 obyvatele v Africe pouze 1,24 tuny ročně, celkově pak pouze 3,5 % celosvětových emisí. Samotná JAR se na emisích afrického regionu podílela 44 %, když jako nejvyspělejší ekonomika produkovala 7,7 tuny ročně na 1 obyvatele. I když africké země přispívají k celosvětové produkci emisí skleníkových plynů srovnatelně málo (necelých 8 %), jejich celkový objem a přepočet na jednoho obyvatele v řadě jednotlivých států roste: především ve státech těžících ropu a zemní plyn, majících rozvinutý základní průmysl (cementářský, ocelářský) či intenzivní zemědělskou výrobu. JAR, Libye a Rovnická Guinea již dosáhly v produkci skleníkových plynů na obyvatele úroveň hospodářsky vyspělých států. Největšími producenty skleníkových plynů kontinentu jsou JAR, Egypt, Nigérie, Alžírsko a Súdán. Africké ekosystémy jsou vůči změně klimatu velmi zranitelné (např. vyšší eroze půdy a sedimentace ve vodních nádržích, zvedání hladiny moří, které ohrožuje pobřežní zóny a hospodářství malých ostrovních států, přesuny v agroklimatických zónách s vlivem na vzorce výroby biomasy, na zemědělskou produkci i častější výskyt přírodních katastrof typu sucha či povodní)¹⁷⁸.

Biomasa (dřevo, dřevěné uhlí) se dnes podílí 70 % na zásobování energií, dále pak vodní zdroje a uhlí (10 %), ropa a plyn (15 %). Elektřina se v Africe vyrábí zvláště z černého uhlí (43 % - JAR), ropy a zemního plynu (33 % - země severní Afriky), z vodních zdrojů (19 %) a v jaderných elektrárnách (2 % - JAR). Využití biomasy jako efektivního zdroje pro výrobu elektřiny (kogenerací) dosáhlo velmi vysoké úrovně zatím pouze na Mauriciu (25 %). Nové možnosti poskytuje využití geotermální (Keňa), větrné (JAR, Namibie) a solární energie (Maroko). Nedostatek energetických zdrojů a investičních prostředků se odráží v nízké úrovni elektrifikace Afriky (např. JAR okolo 40 %, Zimbabwe necelých 25 %, Zambie 21 %, Lesotho a Malawi dokonce pouhých 2 %)¹⁷⁹. Pouze JAR a Egypt mají jaderné reaktory využívané k výrobě elektřiny. Namibie, Niger a JAR patří mezi největší producenty uranu (15 % známých světových zásob). Otázka dalšího rozvoje energetiky ve spojitosti s problematikou změny klimatu a dlouhodobě udržitelným ekonomickým a sociálním rozvojem je prioritou pro africký kontinent a jeho integrační seskupení.

Afrika se velmi intenzivně potýká i s „moderními“ environmentálními problémy, jako jsou znečištění ovzduší a vod polutanty z průmyslové a zemědělské výroby, z dopravy, nakládání

¹⁷⁸ TOULMIN, Camilla, *Climate Change in Africa*, s.1-2, 7-14. Uvědomění si negativních dopadů změny klimatu na rozvoj nutí Afriku hrát aktivní úlohu v mezinárodních jednáních o vytvoření a poté při implementaci mechanismů podporujících adaptační a mitigační opatření v afrických zemích (např. mechanismus čistého rozvoje, Globální klimatický fond, Africký zelený fond), v zájmu získání maxima prospěchu pro udržitelný rozvoj a ochranu životního prostředí. Afrika usiluje o jasně definované efektivní mechanismy pro přenos environmentálně šetrných technologií, o systematické monitorování a analyzování změn klimatu v Africe, o rozvoj národních a regionálních kapacit pro integraci problematiky změny klimatu, jakož i ochrany ekosystémů, do rozvojových plánů. V příloze č. 1, adaptované z publikace *Addressing Climate Change Challenge in Africa: A Practical Guide towards Sustainable Development*, uvádím hlavní finanční nástroje pro adaptační a mitigační opatření, která přispívají k prosazování udržitelnosti životního prostředí Afriky.

¹⁷⁹ *Trends in Sustainable Development. Africa Report 2008-2009*, s. 16.

s odpady a s chemickými látkami, implikujícími stupeň rozvoje, změnu vzorců výroby a spotřeby, globalizaci ekonomiky a její dopady na kontinent (přenos energeticky a materiálově náročných výrob, intenzivní těžba a vývoz nerostných surovin, intenzivní využívání půdy k pěstování exportních plodin). Fenomenální výzvou pro mnohá africká města je neutralizace environmentálních škod a škod na zdraví lidí vyplývajících z rychlé (většinou nekontrolované) urbanizace, z neřešeného nakládání s pevnými odpady (v městských střediscích Afriky je pouze necelá polovina vyprodukovaného pevného odpadu odvážena na organizované skládky).

Dovoz („odkládání“) ojetých aut z Japonska, Jižní Koreje a z Evropy negativně ovlivňuje kvalitu ovzduší měst. Africké země stojí před dilematem: zákaz dovozu a používání ojetých aut se projeví na mobilitě obyvatel vzhledem ke slabému či neexistujícímu systému veřejné dopravy. Uvědomování si závažné hrozby pro životní prostředí nutí africké vlády zpřísňovat technické parametry a snižovat „věkovou hranici“ při vydávání dovozních povolení. Z obavy, aby se nestaly skládkou nebezpečných odpadů z vyspělých zemí, podepsala v r. 1989 většina afrických zemí Basilejskou úmluvu o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování a v r. 1991 přijaly „vlastní“ Bamackou úmluvu o zákazu dovozů do Afriky, kontrole přeshraničního pohybu a o nakládání s nebezpečným odpadem v Africe, která však vstoupila v platnost až v r. 2008.

Afrika disponuje přibližně 30 % zásob nerostných surovin Země, jejichž těžba a vývoz se stále větší měrou podílí na HDP afrických zemí adekvátně zájmu hospodářsky vyspělých zemí (USA, Japonsko, Korejská republika, EU) i nových silných ekonomik (Čína, Brazílie, Indie, Rusko) o ně. Např. Konžská demokratická republika zajišťuje 8-9 % světových dodávek coltanu, z něhož se zpracovává tantal, klíčový komponent mobilních telefonů¹⁸⁰. Domácí zpracovatelský průmysl nerostných surovin a jejich spotřeba roste jen mírně či stagnuje. Legální i nelegální využívání těchto zdrojů nerostných surovin je příčinou degradace životního prostředí, a jak již bylo uvedeno, příčinou vnitrostátních a regionálních konfliktů.

Afrika má ve srovnání s jinými částmi světa velmi omezené institucionální kapacity, nedostatek kvalifikovaných lidských zdrojů a chronický deficit zdrojů finančních, což jí též brání se s environmentálními výzvami úspěšně vypořádávat, zároveň však disponuje bohatými ekosystémy a značným přírodním kapitálem. Nehledě na nesmírné ekonomické, sociální problémy a nedostatky v oblasti vládnutí na všech úrovních a zostřující se problémy životního prostředí zůstává Afrika environmentálním a zdrojovým kreditorem hospodářsky vyspělé části světa. V budoucnu proces prosazování „zelené ekonomiky“, ekosystémového přístupu a plateb za ekosystémové služby může významnou měrou přispět k udržení tohoto statutu a přispět k prosazování udržitelného rozvoje kontinentu a k většímu respektu vůči němu v globalizované ekonomice. Bude však záviset na schopnosti afrických zodpovědných činitelů na všech úrovních politické, ekonomické, sociální a environmentální správy dobře spravovat stávající zdroje a udržitelně je využívat ku prospěchu svých zemí.

¹⁸⁰ GEO 5. *Global Environment Outlook*, s. 24.

5.3. Africké percepcie problémů životního prostředí

Charakteristika a výzvy životního prostředí afrického kontinentu jsou do hloubky a na základě dostupných spolehlivých dat analyzovány ve velkém počtu obecných a specializovaných studií, v situačních zprávách o stavu globálního, regionálního, subregionálního, národního i místního životního prostředí včetně souvisejících krátkodobých, střednědobých a dlouhodobých predikcí a doporučení.

Ve svém výzkumu si stanovuji za cíl analyzovat, které problémy životního prostředí samotní představitelé afrického kontinentu pokládají za největší, která rozhodnutí mají rozhodující dopad na směřování Afriky k udržitelnému rozvoji a udržitelnosti životního prostředí. Pro tuto analýzu jsem zvolil kvalitativní metodu strukturovaných rozhovorů s reprezentativním vzorkem 129 respondentů, který je již popsán v úvodu kapitoly 3.1.

Respondenti byli žádáni, aby specifikovali tři největší environmentální problémy, s nimiž se dle jejich hodnocení potýká africký kontinent. Okruh možných problémů nebyl omezen, byl ponechán na uvážení, znalostech a hodnocení respondentů.

Nadpoloviční většina dotazovaných (53,4 %) označila za největší problém degradaci půdy spojenou s odlesňováním, suchem, desertifikací a ztrátou biologické rozmanitosti. Toto hodnocení problémů vyvěrá ze specifiky kontinentu, který je silně postižen degradací půdy a katastrofálním suchem, postupující desertifikací (jevy registrované a monitorované minimálně po dobu posledních šedesáti let) v severní Africe, Sahelu, východní Africe (především Africký roh) a jižní Africe a také odlesňováním pociťovaným především v tropickém pásmu a ve východní Africe. Důležitým faktorem ovlivňujícím hodnocení afrických respondentů je historicky silný vztah k půdě, která je v Africe pokládána za podstatu bytí, základ obživy a znak sociálního statutu. Nejen bohatí vlastníci zemědělské půdy, ale i námezdní síly, pracující z existenčních důvodů ve městech, mají pevný vztah k půdě, kterou obdělávají jejich ženy a rodinní příslušníci na venkově.

Pouhých 10,1 % respondentů označilo za největší problém změnu klimatu. Afričané zatím vnímají fenomén změny klimatu jako nový a nechápou ho jako integrální součást negativních změn ekosystémů v důsledku lidské činnosti. Odvolávají se na to, že africké státy neprodukují významné množství skleníkových plynů z důvodu ekonomické nevyspělosti, resp. nedostatečné diverzifikace ekonomik a služeb (přes 8 % světových emisí skleníkových plynů). Na politické úrovni je již přítomna percepcie možnosti využití fenoménu změny klimatu ve prospěch kontinentu v kontextu nového konceptu ekosystémových služeb a přírodního kapitálu (např. úloha tropických pralesů střední Afriky) a pro získání rozvojových zdrojů (adaptační a mitigační opatření).

Přes 6 % respondentů hodnotí nedostatek vody a přístup k ní jako největší environmentální problém Afriky. Toto relativně nízké procento lze vysvětlit tím, že řada respondentů nepřímo zařadila faktor vody pod pojem sucha v rámci hodnocení degradace půdy jako největšího problému.

Jako druhý největší problém je respondenty vnímána opět degradace půdy (34 %) spojená s odlesňováním, ztrátou biologické rozmanitosti a suchem, reflektující negativní procesy (intenzivní legální i nelegální těžba dřeva, intenzivní využívání půdy pro pěstování exportních plodin). Dále pak nedostatek vody a přístup k ní (18,6 %), zhoršovaný extenzivním využíváním omezených vodních zdrojů pro exportní zemědělství; těžba nerostných surovin (12,4 %) a s ní související degradace půd, ztráta biologické rozmanitosti, znečištění vod a půd, což reflektuje tlak globálních hráčů na Afriku jako zásobárnu nerostných surovin a roli nerostných surovin jako faktoru přispívajícího ke vzniku konfliktů.

Za třetí největší problém afrického kontinentu tázaní označili nakládání s odpady (27,6 %), což odráží problémy spojené s dramatickým růstem městského obyvatelstva, zvyšováním jeho životní úrovně a spotřeby. Na druhém místě se umístila změna klimatu (15,5 %), více spojovaná s přístupem k energiím a k energetickým zdrojům; poté nedostatek vody a přístup k ní (11,6 %).

Tabulka č. 8: Identifikace tří největších problémů životního prostředí Afriky respondenty

Problém	Počet/procento respondentů hodnotících jako první největší problém	Počet/procento respondentů hodnotících jako druhý největší problém	Počet/procento respondentů hodnotících jako třetí největší problém	Počet/procento respondentů hodnotících jako první až třetí největší problém	Procento respondentů hodnotících jako první až třetí největší problém
Degradace půdy (odlesňování, sucho, desertifikace, ztráta biologické rozmanitosti)	69/53,4	44/34,0	16/12,4	129/100	100
Nakládání s odpady	5/3,9	14/10,9	36/27,9	55/42,6	42,6
Nedostatek vody a přístup k ní	8/6,6	24/18,6	15/11,6	47/36,4	36,4
Změna klimatu	13/10,1	14/10,9	20/15,5	47/36,4	36,4

Ztráta biologické rozmanitosti	0	13/10,1	6/4,6	19/14,7	14,7
Těžba nerostných surovin	3/2,3	16/12,4	0	19/14,7	14,7
Znečištění ovzduší, vody	4/3,1	2/1,6	8/6,6	16/12,4	12,4

Zdroj: zpracoval autor práce

Po sečtení výsledků identifikace tří největších environmentálních problémů (označených jako první, druhý a třetí) zjišťují, že 100 % respondentů pokládá za největší problémy degradaci půd, 42,9 % nakládání s odpady a shodně 36,4 % nedostatek vody a přístup k ní a změnu klimatu. Výsledky objektivně odrážejí chronické problémy životního prostředí a rozvoje Afriky i nové environmentální výzvy.

Klíčem k budoucnosti Afriky je udržitelný rozvoj a zajištění udržitelnosti životního prostředí. Neschopnost řešit prohlubující se již existující problémy a reagovat na nové environmentální výzvy ohrožuje procesy ekonomického rozvoje a sociální a politickou stabilitu kontinentu. Jak již bylo uvedeno, příčiny afrických environmentálních problémů jsou komplexní a vzájemně propojené s politickými, ekonomickými a sociálními jak na úrovni kontinentu, tak i ve světě. Relativně slabá ekonomická výkonnost regionu, neschopnost výhodně obchodovat s přírodními zdroji, absence kapacit k implementaci environmentálních celoafrických, regionálních, subregionálních a národních politik, zákonů a smluv negativně ovlivňuje cestu k udržitelnému rozvoji. Jaká východiska ze situace vidí Afrika, jaké nástroje by napomohly směřování k udržitelnému rozvoji s respektovaným environmentálním pilířem?

5.4. Hledání východisek z problémů

První podmínkou a cestou ke splnění cílů celoafrické i národních politik udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí jako integrální součásti globálních snah je vytvoření efektivního legislativního rámce, včetně zajištění důsledného dodržování a prosazování relevantních zákonů v praxi, a implementace politických rozhodnutí. Podrobněji se tomuto východisku včetně jeho širších souvislostí i jednotlivostí v rámci vládnutí, správy udržitelného rozvoje a životního prostředí věnuji v následující kapitole.

Druhým východiskem, pro africké politiky hlavním, je zajištění dlouhodobého spolehlivého, předvídatelného a dostatečného financování přechodu na trajektorii udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. K zachování a zlepšení stavu životního prostředí, prosazování cesty k udržitelnému rozvoji je potřeba vybudovat příslušné kapacity, zajistit v krátkodobé až dlouhodobé perspektivě nutné lidské a především finanční zdroje.

Koncept udržitelného rozvoje přijatý UNCED v r. 1992 přiznává nutnost integrovaného, celostního přístupu k otázce rozvoje a jeho tří dimenzí – ekonomické, sociální a environmentální. Schválením cílů udržitelného rozvoje pro první desetiletí 21. století v dokumentu Agenda 21¹⁸¹, Rozvojových cílů tisíciletí v r. 2000 Summitem tisíciletí¹⁸², Johannesburgského implementačního plánu WSSD v r. 2002¹⁸³ a závěrečného dokumentu UNCSD (Rio+20) „Budoucnost jakou chceme“¹⁸⁴ v červnu 2012 se africké státy přihlásily k udržitelnému rozvoji a ochraně životního prostředí.

Proto budují vnitroafrické prostředky a nástroje, počínaje střednědobými a dlouhodobými strategiemi a plány na celoafrické úrovni (na úrovni Africké unie, Hospodářské komise OSN pro Afriku, Africké rozvojové banky) a na subregionální úrovni (hospodářská integrační společenství a organizace, jako např. Hospodářské společenství západoafrických států – ECOWAS, Hospodářské společenství středoafrických států – ECCAS, Společenství rozvoje jižní Afriky – SADC, Společný trh východní a jižní Afriky – COMESA, Východoafrické společenství – EAC). Pro naplnění strategických cílů přijaly právně závazné nástroje, implementační plány a projekty s implikacemi do oblastí institucionálních, lidských a finančních zdrojů. Tyto zdroje jsou jak v jednotlivých zemích, tak na subregionální úrovni k dispozici jen v omezené míře, čímž je v praxi podvázáno plnění národních strategických plánů i krátkodobých akčních plánů.

Součástí kvalitativního výzkumu byly též osobní strukturované rozhovory s rozsáhlým vzorkem respondentů z afrických zemí v zájmu získání jejich hodnocení schopností Afriky vypořádat se s výzvami udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí. Je Afrika sama svými silami schopna řešit problémy spojené s těmito výzvami? Potřebují africké země využívat nástrojů a mechanismů mezinárodní pomoci a spolupráce jako doplňkových, kombinovaných s národním úsilím? Nebo jsou odkázány, především ty nejchudší země, plně se spoléhat na zahraniční pomoc?

Vzhledem k profesionální znalosti celoafrických a národních podmínek byly respondenti tázáni, jak hodnotí schopnosti a možnosti svých zemí, resp. organizací řešit problémy související s prosazováním udržitelného rozvoje a environmentální udržitelnosti výběrem ze tří možností:

- 1) národní úsilí je dostatečné;
- 2) je nezbytné kombinovat národní úsilí s mezinárodní rozvojovou spoluprací a pomocí;
- 3) mezinárodní rozvojová spolupráce a pomoc mají rozhodující význam.

¹⁸¹ *Report of the United Nations Conference on Environment and Development 1992.*

¹⁸² *United Nations Millennium Declaration 2000.*

¹⁸³ www.un.org/esa/sustdev/document/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.

¹⁸⁴ *The Future We Want.*

Tabulka č. 9: Celkové výsledky rozhovorů: schopnost afrických zemí řešit problémy udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí

Celkový počet respondentů	Národní úsilí dostatečné Počet respondentů a procentní podíl	Nezbytné kombinovat národní úsilí s mezinárodní rozvojovou spoluprací a pomocí Počet respondentů a procentní podíl	Mezinárodní rozvojová spolupráce a pomoc rozhodující Počet respondentů a procentní podíl
129	11	93	25
100 %	8,68 %	72,17 %	19,37 %

Zdroj: autor práce

Tabulka č. 10: Výsledky rozhovorů: schopnost afrických zemí řešit problémy související s prosazováním udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí dle skupin respondentů

Skupina respondentů	Národní úsilí dostatečné	Nezbytné kombinovat národní úsilí s mezinárodní rozvojovou spoluprací a pomocí	Mezinárodní rozvojová spolupráce a pomoc rozhodující	Celkem	Procentní podíl skupiny na celkovém počtu respondentů
Ministerstva/agentury životního prostředí a zemědělství	2	47	2	51	39,53
Ministerstva zahraničních věcí/regionální organizace	7	16	-	23	18,76
Ekonomická ministerstva	2	7	-	9	6,97
Vědecká komunita	-	8	3	11	8,37
Nevládní organizace a další skupiny	-	15	20	35	19,38
Celkem	11	93	25	129	100
Procent	8,68	72,17	19,37	100	

Zdroj: autor práce

Absolutní většina dotazovaných (72 %) vyzdvihuje nutnost propojení národního úsilí s mezinárodní rozvojovou spoluprací a pomocí zvláště prostřednictvím mechanismů zahraniční rozvojové pomoci. Zdůraznili i potřebu posílení pocitu a projevů africké zodpovědnosti a „spoluvlastnictví“ („ownership“) řešení problémů a platnost principu společné, avšak diferenciované zodpovědnosti, demonstrujícího historickou zodpovědnost vyspělých zemí za současný stav včetně degradace životního prostředí. Tito respondenti zastupovali převážně státní

administrativu, zvláště pak ministerstva životního prostředí, ve většině afrických zemí kromě environmentální agendy zodpovědných i za agendu udržitelného rozvoje.

Téměř jedna pětina respondentů (19 %), zejména představitelé nevládních organizací, dalších skupin (odborníky, ženy) a vědecké komunity z nejméně rozvinutých afrických zemí nebo zemí, které prošly nebo procházejí obdobím občanských válek a konfliktů (např. Burundi, Konžská demokratická republika, Sierra Leone, Somálsko), potvrdila, že jejich země převážně závisí na mezinárodní rozvojové spolupráci a pomoci. Představitelé nevládních organizací byli v tomto ohledu nejkritičtější.

Méně než 9 % respondentů zastává názor, že národní úsilí jejich zemí je k vyřešení současných problémů dostačující. Jedná se převážně o představitele ministerstev zahraničních věcí a ekonomických ministerstev zemí, hrajících v mezinárodních vyjednáváních respektovanou a důležitou úlohu (např. Alžírsko, Egypt) nebo o zástupce zemí s vysokou nebo střední úrovní indexu lidského rozvoje majících relativně dobře zorganizované kapacity prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí (např. Mauricius, Namibie). Někteří respondenti dali přednost této variantě odpovědi, odvolávající se na současnou a perspektivní dostupnost značných prostředků, plynoucích z exportu přírodních zdrojů a nerostných surovin, a to za podmínky dobrého vládnutí a alokace dostatečných finančních zdrojů na zvládnutí problémů (např. Jižní Súdán, Sv. Tomáš a Princův ostrov).

Výsledky interview odrážejí skutečný stav, kdy je prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí v Africe nemyslitelné bez mnohostranné a dvoustranné zahraniční rozvojové pomoci, která v případě řady zemí hraje při ochraně životního prostředí rozhodující úlohu. Bez ní není většina afrických států schopna plnit své morální mezinárodní závazky z velkých konferencí a jednání ani mandatorní závazky vyplývající z mezinárodních environmentálních smluv, zajistit plynulé fungování národních environmentálních institucí včetně monitorování stavu životního prostředí a prosazování národní environmentální legislativy. Většina států subsaharské Afriky spadá do kategorie nejméně rozvinutých států, a proto spoléhají na pomoc mezinárodního společenství, což vede k prohlubování nebo přetrvávání syndromu závislosti na zahraniční pomoci.

Model rozvojové pomoci (official development assistance, ODA) se v období posledních dvaceti let vyvíjel ve směru zvýšené mobilizace zdrojů a jejich užšího propojení s cíli, ve směru vytváření partnerství a posilování „vlastnictví“ zeměmi příjemců, podpory efektivních a transparentních mechanismů i praxe dobrého vládnutí.

Nynější intelektuální výtopy v oblasti „teorie“ rozvojové spolupráce vycházejí z tlaku na racionalizaci pomoci a navrhují opatření čistě technického rázu. P. Collier např. zdůrazňuje nutnost „zúžit rozsah a rozšířit nástroje“, jeho kolegové volají po lepším užití zdrojů a vyšší

úrovni koordinace v zájmu dosažení “strategické komplementarity”¹⁸⁵. Někdejší ekonomové SB J. Sachs a W. Easterly zaujímají protichůdné pozice: zatímco J. Sachs podporuje přístup “top-down”, znamenající obrovský nárůst objemu rozvojové pomoci a viní donory z nedostatku ochoty pomáhat odstraňovat chudobu, W. Easterly preferuje přístup “bottom-up” tedy podporu místních komunit a budování kapacit na místní úrovni tak, aby se reformátoři učili nacházet vlastní řešení problémů¹⁸⁶. Jak jsem již uvedl výše, teoretikové americké školy “veřejné volby” se přiklánějí k názoru, že výsledky pomoci závisejí na kvalitě národních institucí a politik a dobrém vládnutí a vyslovují se pro participatorní, všezahrnující a lidmi prováděný přístup “bottom-up”¹⁸⁷.

“Pomoc... předvídatelná a zaměřená na výsledky ... je při napomáhání růstu a zlepšování služeb efektivnější v zemích s lepšími politikami a institucemi ... a to za podmínky jejího sladění s prioritami příjemců, což umožňuje vytvořit harmonizované a koordinované procesy na straně dárců a snížit transakční náklady”¹⁸⁸. Tak je údajně možno omezit dopady “proliferace” (nárůstu počtu kanálů poskytování pomoci), “fragmentace” (růstu počtu aktivit při omezování finančního objemu) a “vertikalizace” (úzkého vymezení oblastí intervence a zároveň objemu prostředků). Zejména multilaterální donoři (Skupina SB, DAC OECD, EU) takto formulovali úsilí o efektivnost vynakládání prostředků a obrátili se k bilaterálním dárcům se žádostí o přezkoumání jejich přístupů.

Též Mezinárodní rozvojová asociace (International Development Association, IDA), která je největším poskytovatelem zvýhodněných půjček nejchudším africkým zemím, schválila svoji koncepci “country-based approach” rozvojové pomoci, již se rozhodla propojit s již existujícím schématem realizace strategií omezení chudoby, zavedeným v roce 1999 po ukončení programů SAP. Koncepce obsahuje doplňující požadavky vůči přijímajícím zemím i poskytujícím organizacím (na straně jedné jde o implementaci národních rozvojových strategií s ukotvením, propojením a prioritizací cílů a dopadem do konkrétních akčních plánů, prohloubení integrace rozvojových strategií s národním plánováním, rozpočtem, monitorováním, o posílení odpovědnosti vlád vůči občanům i donorům. Na straně donorů se jedná o harmonizaci a propojení nástrojů pomoci s cíli národních rozvojových strategií, využití národních kapacit přijímajících zemí a zavedení pojistek a opatření v zájmu posílení národních systémů a procedur¹⁸⁹.) Tato spíše technická opatření však stále neřeší nepoměr mezi velkým počtem a náročností národních cílů a objemem dostupných prostředků. Navíc model stále pracuje s kondicionalitami: obsahuje požadavek provádění reform v duchu dobrého vládnutí, na něž jsou opět poskytovány prostředky ze strany donorů.

¹⁸⁵ COLLIER, Paul, *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done about It*, BRAINARD, L., CHOLLETT, D., *Global Development 2.0.*, s. 27-28.

¹⁸⁶ SACHS, Jeffrey, *The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time*; EASTERLY, William, *Institutions: Top Down or Bottom Up?* s. 95–99.

¹⁸⁷ MBAKU, John M., c.d., s. 3.

¹⁸⁸ *Global Monitoring Report 2005*, s. 151.

¹⁸⁹ *Paris Declaration on Aid Effectiveness*, s. 4.

Model rozvojové pomoci nyní mění k obrazu svému nové ekonomiky (v r. 2010 vzrostl HDP Číny, Indie a Brazílie o 10,4, 8,8 a 7,5 %, zatímco světový HDP v průměru pouze o 4,2 %¹⁹⁰). Nové ekonomiky vstupují sice do kategorie donorů, ale významně zpochybňují roli rozvojové pomoci i její systém včetně nyní vychvalovaného multilaterálního přístupu tradičních donorů. Diskuse směřuje k „rozvojovému partnerství“, tedy zvyšování objemu jejich vlastních přímých zahraničních investic do afrických ekonomik. Závazky donorů by měly být dobrovolné, jednáním na základě individuálních vztahů s africkými zeměmi je dáována přednost před multilaterálními fóry¹⁹¹. Čína navíc, jak uvádím na jiném místě, nabízí pomoc bez doplňujících podmínek a „kondicionalit“. Objem přímých zahraničních investic do africké ekonomiky může brzy značně přesáhnout objem rozvojové pomoci (dle údajů UNCTAD získala Afrika v roce 2011 54,4 mld. USD těchto investic¹⁹²) a tento trend může v blízké budoucnosti podrýt základ nyní převládajícího systému rozvojové spolupráce.

Státní rozpočty (jejich rozvojová výdajová část) většiny subsaharských zemí jsou v průměru z 50 % podporovány zahraniční rozvojovou pomocí, stejně jako 60 až 90 % výdajů na ochranu životního prostředí. Příjmy z přímých daní (daně z příjmů fyzických a právnických osob), z dalších daní (např. obchodní daně, nepřímé daně), poplatků včetně poplatků z oblasti životního prostředí (uplatňování principu „znečišťovatel platí“, vydávání povolení, pokuty apod.) dosahují sice téměř 30 % HDP, to se však v dostatečné míře neodráží ve výdajích veřejného a soukromého sektoru na podporu rozvojových aktivit a ochrany životního prostředí. V celoafrickém průměru (údaje ze 48 zemí) v přepočtu na jednoho obyvatele dosahovaly v r. 2008 příjmy z daní 441 USD a zahraniční rozvojová pomoc 41 USD, tj. pomoc činila téměř 10 % vybraných daní na 1 obyvatele. Ve skutečnosti tohoto průměru dosáhla jen třetina afrických zemí, především země s vysokou úrovní těžby ropy a zemního plynu (Alžírsko, Angola, Konžská republika, Rovnicková Guinea, Gabon, Libye), kde jsou zavedeny vysoké daně z těžby přírodních zdrojů (např. Libye 66 %, Angola 39 %), a také země s malým počtem obyvatel (např. Namibie, Svazijsko). U téměř čtvrtiny zemí stále převažuje zahraniční rozvojová pomoc nad příjmy z daní¹⁹³.

Proto je pro africké země důležité budovat a udržovat vztahy partnerství a spolupráce s globálními organizacemi (zvláště s Organizací spojených národů a jejími specializovanými agencemi), s regionálními organizacemi jiných kontinentů (např. Evropská unie – EU, Rada spolupráce zemí Zálivu – Gulf Cooperation Council, GCC) a s jednotlivými zeměmi tzv. Severu (tradiční a noví donoři – členové Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj, OECD) jakož i tzv. Jihu (nové silné ekonomiky, jako jsou Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika a rozvojové země).

¹⁹⁰ WDI data.

¹⁹¹ *The United Nations Development Cooperation Forum (UNDCF)*, 5–6 July 2012.

¹⁹² *International investment to Africa down for third year running* (UNCTAD press release).

¹⁹³ *Jobs, Justice and Equity*, s. 84.

Podstatná část pomoci je stále poskytována tradičním systémem mnohostranné a dvoustranné pomoci s modifikacemi posledního desetiletí - Římská deklarace o harmonizaci z r. 2003¹⁹⁴, Pařížská deklarace o účinnosti pomoci z r. 2005 (Paris Declaration on Aid Effectiveness), Akční agenda z Akkry z r. 2008 (Accra Agenda for Action)¹⁹⁵, Busanské partnerství pro účinnou rozvojovou spolupráci z r. 2011 (Busan Partnership for Effective Development Cooperation)¹⁹⁶ - v zájmu zvýšení účinnosti pomoci, orientace na plnění cílů, širšího záběru pozitivních dopadů pomoci a spolupráce, posílení zodpovědnosti a dosažení větší úrovně spoluvlastnictví agendy ze strany recipientských regionů a zemí s nezbytným zajištěním budoucího pokračování projektů a návaznost na dosažené výsledky na národní úrovni v dlouhodobém horizontu.

Více než 52 % afrických zemí je silně závislých na mezinárodní pomoci; ani jeden stát není plně soběstačný při řešení otázek udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. Africký kontinent obdržel v r. 2011 více než 51 mld. USD rozvojové pomoci z celkového světového objemu 128 mld. USD, tj. téměř 40 %. Největšími recipienty byly Konžská demokratická republika (5,5 mld. USD), Etiopie (3,5 mld. USD), Keňa (2,5 mld. USD) a Tanzanie (2,4 mld. USD). I státy s vysokou a střední úrovní indexu lidského rozvoje (HDI), jako jsou např. Maroko, Alžírsko, Egypt, Tunisko, Mauricius, Seychely či JAR, v mnoha oblastech aktivně využívají nástroje mezinárodní spolupráce a pomoci zvláště ze strany EU, USA, Japonska a agencí OSN.

Africké státy zaujímají prioritní místo jako recipient zahraniční pomoci u většiny donorů. Největší procentuální podíl měly v r. 2011 subsaharské státy na zahraniční rozvojové pomoci Portugalska (téměř 85 %), Irska (65,5 %) a Itálie (46 %), zatímco objemově největšími donory ve vztahu k subsaharské Africe byly USA (téměř 8,9 mld. USD), Francie (3,26 mld. USD) a Velká Británie (3 mld. USD). V rámci mnohostranné pomoci byly největšími poskytovateli IDA (4,46 mld. USD), EU (4,14 mld. USD) a Africká rozvojová banka (1,87 mld. USD)¹⁹⁷.

Novými významnými partnery Afriky jsou Čína, Indie, Brazílie, Saudská Arábie, Spojené arabské emiráty a Turecko. Čína v návaznosti na Fórum čínsko-africké spolupráce v r. 2006 založila Rozvojový fond Čína – Afrika, který od Čínské rozvojové banky obdržel 1 mld. USD na počáteční etapu ekonomické a investiční angažovanosti čínských subjektů v Africe s plánem navýšení na 5 mld. USD¹⁹⁸.

Pozitivní skutečností je pocíťování samotnými rozvinutějšími africkými zeměmi důležitosti participovat na systému zahraniční pomoci. V r. 2011 JAR založila Jihoafrickou agenturu rozvojového partnerství (South African Development Partnership Agency) s objemem prostředků pro spolupráci s africkými zeměmi ve výši téměř 109 mil. USD.

¹⁹⁴ *Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery.*

¹⁹⁵ Dostupné z WWW: <www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_3236398_35401554_1_1_1_1,00.html>.

¹⁹⁶ Dostupné z WWW: <www.busanhl4.org>.

¹⁹⁷ *Statistics on Resource Flows to Developing Countries*, table 25 *ODA Receipts and Selected Indicators for Developing Countries and Territories*, table 29 *Net Disbursements of ODA to Sub-Saharan Africa by Donor*, table 30 *Net Disbursements of ODA to Sub-Saharan Africa by Recipient*.

¹⁹⁸ *China-Africa Development Fund*, s. 6.

Africké země tyto nástroje využívají zvláště při řešení otázek ochrany životního prostředí v příhraničním kontextu: ochrany povodí řek a mořského životního prostředí, nakládání s odpady, ochrany ekosystémů, udržitelného nakládání s přírodními zdroji, účinnosti využívání zdrojů, na mitigační a adaptační opatření v oblasti změny klimatu, přístup k vodě a k sanitárním službám (jeden z největších objemů v rámci rozvojové pomoci). Od počátku tohoto století se staly podstatnou součástí pomoci nejchudším africkým zemím prevence a management přírodních katastrof a průmyslových rizik, dobrá správa, lidská práva, transparentnost a zodpovědnost¹⁹⁹.

Platformou spolupráce a pomoci při prosazování udržitelného rozvoje, při snižování chudoby a při zavádění udržitelného využívání ekosystémů a ochraně životního prostředí jsou např. Africké fórum partnerství, Nové asijsko-africké strategické partnerství, Čínsko-africké partnerství, Strategické partnerství EU a Afriky, Africké partnerství Skupiny G8, Účet výzvy tisíciletí (Millennium Challenge Account), Mimořádný plán prezidenta USA na pomoc v boji proti AIDS, Africko-turecký summit spolupráce, Africko-jihoamerický summit, Mezinárodní tokijská konference o africkém rozvoji, Iniciativa Korejské republiky pro rozvoj Afriky, zvláštní program technické pomoci Pákistánu Africe, Vietnamsko-africké partnerství pro spolupráci, Indicko-africké fórum. Výzvu představuje zajištění rovnoprávnosti a vzájemné výhodnosti partnerství, které bude přispívat jak k řešení národních problémů, tak i problémů regionálních a globálních, nikoli ke zhoršování stavu životního prostředí a neudržitelné exploataci neobnovitelných přírodních zdrojů.

Integrovaným, nejučinnějším nástrojem mnohostranné pomoci rozvojovým zemím je systém OSN. V r. 2010 realizoval rozvojovou pomoc v objemu 24 mld. USD, tj. 32 % mnohostranného světového rozvojového financování, což bylo více než prostřednictvím Evropské komise a skupiny Světové banky. Z 24 mld. USD bylo 46 % soustředěno na africký kontinent (9,7 mld. USD), z toho nejvíce do Súdánu a Konžské demokratické republiky. Největší objem pomoci byl poskytnut prostřednictvím UNDP (24 %), Světového potravinového programu – WFP (18 %) a UNICEF (15 %)²⁰⁰.

Africká rozvojová banka (akcionáři jsou hospodářsky vyspělé státy) se podílí na budování infrastruktury (v r. 2012 vyčlenila 22 mld. USD). V r. 2012 přijala Strategii inklusivního zeleného růstu na léta 2013-2020 v objemu 6 mld. USD s prioritou ochrany životního prostředí a boje proti změně klimatu. V současné době tvoří valutové rezervy afrických států 450 mld. USD, které jsou však většinou investovány v zahraničí. Africká rozvojová banka se snaží přesvědčit je,

¹⁹⁹ Např.: *Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation. Policy Guidance*. OECD, 2009. *Natural Resources and Pro-Poor Growth*. OECD, 2008. *Mainstreaming environmental sustainability in country analysis and the UNDAF*. United Nations Development Group, 2009. *The Future Approach to EU Budget Support to Third Countries*.

²⁰⁰ *Analysis of funding of operational activities for development of the United Nations system for the year 2010. Report of the Secretary General*, s. 14, 28.

aby alespoň 5 % valutových rezerv každého státu bylo investováno do rozvoje infrastruktury v Africe²⁰¹.

OSN koncentruje a sladuje rozvojové aktivity svých agencí vůči recipientským zemím prostřednictvím tzv. rámců pomoci či partnerství OSN (United Nations Development Assistance Framework - UNDAF, United Nations Development Partnership Framework - UNDPF)²⁰² vypracovaných společně recipientskými zeměmi a rezidentními i nerezidentními agencemi OSN, otevřených i dalším mnohostranným a dvoustranným donorům. Hlavním cílem je koordinace pomoci, co nejúčinnější využití dostupných zdrojů, posílení spoluvlastnictví recipientské země (předpoklad zhruba 20 % účasti státního rozpočtu) a také spoluúčast soukromého sektoru; předcházení soupeření mezi donory, překrývání či zdvojování pomoci a programů rozvojových aktivit.

Priority UNDAF (pro nejhudší rozvojové země) a UNDPF (pro země s vyšším středním a středním indexem lidského rozvoje), které jsou většinou pětileté, jsou v současnosti plně nebo v maximální míře v souladu s prioritami národních dlouhodobých strategických dokumentů snižování chudoby, rozvoje včetně strategií udržitelného rozvoje, politik a akčních plánů životního prostředí. Vyžadují zapojení všech potenciálních hráčů do implementace pod vedením OSN (většinou za koordinace ze strany rezidentní kanceláře UNDP) a recipientské země. Mechanismus UNDAF operuje v 51 africké zemi, jeho finanční objem se různí v závislosti na velikosti země a charakteru problémů, s nimiž se země potýká. Jedním z největších je program UNDAF pro Etiopii na léta 2012-2015 s objemem 1,99 mld. USD, minimální 20 % účastí národních zdrojů. První pilíř hlavních aktivit (udržitelný ekonomický růst, rozvoj zemědělství, životní prostředí, změna klimatu a snižování rizik) má rozpočet 971 mil. USD²⁰³. Jedná se o koordinaci systému OSN a multilaterální pomoci, možnost propojení s pomocí bilaterální (o to se řadu let snaží i EK v postoji vůči členským státům EU) v zájmu zefektivnění rozvojové pomoci, sladění reakcí na realistické či často i přemrštěné požadavky recipientských zemí, prosazování zodpovědného vnitroafrického přístupu k řešení problémů udržitelného růstu zapojením širšího spektra národních hráčů včetně soukromého sektoru.

Výsledky provedených rozhovorů prokázaly nutnost kombinace zvýšeného národního úsilí afrických zemí s předvídatelnou, spolehlivější a účinnou zahraniční rozvojovou pomocí na základě principů udržitelného rozvoje. Africké spoluvlastnictví při hledání způsobů řešení a zvýšení podílu Afriky na realizaci programů by v dlouhodobé perspektivě mělo vést ke změně minulé i současné reality a omezit závislost afrického rozvoje na zahraniční pomoci.

Seriozní dialog donorů a recipientů identifikující priority v souladu s přijatými dlouhodobými strategickými dokumenty má též zamezit tendenčnímu stanovování nerealistických aspirací bez

²⁰¹ *East African*, 11-18 August 2012, no. 928, s. 1.

²⁰² Pro JAR existuje zvláštní instrument United Nations Strategic Cooperation Framework-UNSCF.

²⁰³ *United Nations Development Assistance Framework Ethiopia 2012-2015*, s. 36.

odpovídajícího finančního zázemí. Je nutno striktně vycházet z místních podmínek, místního potenciálu, místních rizik a také z možných dopadů globálních trendů.

Vytváření strategických partnerství v rámci kontinentu i na globální bázi je možné za podmínky efektivní a transparentní demokratické správy na národní úrovni, účasti obyvatelstva na udržitelném rozvoji za podmínky aplikace základních lidských a občanských práv. Toto je třetí a nejpodstatnější východisko a zároveň i podmínka směřování Afriky k udržitelnému rozvoji.

5.5. Shrnutí

Pestrost klimatických zón Afriky v kombinaci s lidskou činností určuje charakteristiku ekosystémů a ovlivňuje tak možnosti udržitelného rozvoje včetně environmentální udržitelnosti.

Afrika trpí zvyšujícím se stupněm poškozování a ztráty rostlinných a živočišných druhů. Příčinami tohoto stavu jsou enormní růst obyvatel bez odpovídajícího růstu kapacitních a institucionálních schopností regionu chránit a udržitelně využívat ekosystémy, ekonomická potřeba vyvážet přírodní zdroje za účelem získání finančních prostředků mj. na dluhovou službu, hlad po další zemědělské půdě pro výrobu potravin.

Půda je základem afrických ekonomik, proto znehodnocování půdy (eroze, klesající úrodnost, zasolování, vypásání, odlesňování, kontaminace a znečišťování důlní, průmyslovou a zemědělskou činností a dopady konfliktů a válek) vytváří akutní hrozbu pro ekonomickou budoucnost a sociální stabilitu Afriky.

Zabezpečení energie tradičním způsobem (spotřeba dřeva a výroba dřevěného uhlí jako základu uspokojování potřeb obyvatelstva) ohrožuje africké lesní bohatství. Pro Afriku je dále jedním z hlavních úkolů zajištění přístupu obyvatelstva k vodě a základním sanitárním službám.

Prioritní environmentální výzvou se stala změna klimatu. Africké ekosystémy a následně ekonomické, sociální a politické systémy jsou ve vztahu ke změně klimatu velmi zranitelné (např. vyšší eroze půdy a sedimentace ve vodních nádržích, zvedání hladiny moří, která ohrožuje pobřežní zóny a hospodářství malých ostrovních států, přesuny v agroklimatických zónách s dopady na vzorce výroby biomasy, na zemědělskou produkci i na častý výskyt přírodních katastrof).

Afrika se potýká s mnohem větší intenzitou s „moderními“ environmentálními problémy, jako jsou znečištění ovzduší a vod polutanty z průmyslové a zemědělské výroby, z dopravy a nakládání s odpady a s chemickými látkami. To souvisí se stupněm rozvoje, se změnami vzorců spotřeby a výroby, s globalizací ekonomiky a jejich dopady na kontinent (přenos energeticky a materiálově náročných výrob, intenzivní těžba a vývoz nerostných surovin, intenzivní využívání půdy k pěstování exportních plodin). Legální i nelegální využívání zdrojů nerostných surovin je nejen příčinou degradace životního prostředí, ale i vzniku vnitrostátních a regionálních konfliktů .

Nehledě na nesmírné ekonomické, sociální problémy a nedostatky v oblasti vládnutí včetně omezených institucionálních kapacit, nedostatku kvalifikovaných lidských zdrojů a chronického deficitu finančních zdrojů, nehledě na zostřující se problémy životního prostředí africký kontinent zůstává environmentálním a zdrojovým kreditorem hospodářsky vyspělé části světa. V budoucnu proces prosazování „zelené ekonomiky“, ekosystémového přístupu a plateb za ekosystémové služby může významnou měrou přispět k udržení tohoto statutu a k prosazování udržitelného rozvoje kontinentu i k většímu respektu vůči němu v globalizované ekonomice za podmínky aplikace principů dobré správy afrických zdrojů a jejich udržitelného využívání.

V rámci svého výzkumu jsem s využitím kvalitativní metody vyhodnocení strukturovaných rozhovorů analyzoval názory představitelů afrického kontinentu na klíčové problémy životního prostředí a jeho ochrany a vývoje Afriky ve směru udržitelného rozvoje. Při identifikaci tří největších environmentálních problémů (označených jako první, druhý a třetí) 100 % respondentů označilo za největší problém Afriky degradaci půd, téměř 43 % nakládání s odpady a shodně 36 % nedostatek vody a přístup k ní a změnu klimatu.

Příčiny afrických environmentálních problémů jsou komplexní a vzájemně propojené s faktory politickými, ekonomickými a sociálními. Relativně slabá ekonomická výkonnost regionu, selhání trhu při oceňování afrických přírodních zdrojů, absence kapacit k plnění environmentálních celoafrických, regionálních, subregionálních a národních politik, zákonů a smluv na všech úrovních implementace, to vše nadále negativně ovlivňuje cestu k udržitelnému rozvoji.

Došel jsem k závěru, že první podmínkou plnění cílů globální, celoafrické i národních environmentálních politik a politik udržitelného rozvoje je vytvoření efektivního legislativního rámce, důsledné dodržování relevantních zákonů a praktická implementace politických strategií a akčních plánů jako integrální součásti dobrého vládnutí, účinné správy udržitelného rozvoje a životního prostředí.

Druhým východiskem je zajištění dlouhodobě spolehlivého, předvídatelného a dostatečného financování přechodu na trajektorii udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí, založeného na domácích i zahraničních zdrojích.

Součástí mého kvalitativního výzkumu byly osobní strukturované rozhovory s respondenty z afrických zemí ohledně hodnocení schopností Afriky vypořádat se s výzvami udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí vlastními silami či s využitím nástrojů a mechanismů mezinárodní pomoci a spolupráce, a v jakém rozsahu.

Absolutní většina dotazovaných (72 %) se vyslovuje pro kombinaci národního úsilí s mezinárodní rozvojovou spoluprací a pomocí zvláště prostřednictvím mechanismů zahraniční rozvojové pomoci. Zdůraznili i potřebu posíleného pocitu a projevů africké zodpovědnosti a „spoluvlastnictví“ řešení problémů.

Z mého výzkumu je zřejmé, že prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí v Africe není bez mnohostranné a dvoustranné zahraniční rozvojové spolupráce a pomoci myslitelné.

Předpokladem budování strategických partnerství v Africe i ve světě je dobrá správa, demokratický a transparentní systém vládnutí umožňující účast obyvatelstva na realizaci programů udržitelného rozvoje jako třetí východisko řešení environmentálních a rozvojových problémů a podmínka směřování k udržitelnému rozvoji.

6. Vládnutí

6.1. Rozpracování koncepce vládnutí na mezinárodní úrovni

Konference OSN o udržitelném rozvoji (20. - 22. června 2012, Rio de Janeiro) se soustředila na průřezová dvě hlavní nosná témata udržitelného rozvoje: zelenou ekonomiku v kontextu úsilí o udržitelný rozvoj a vymýcení chudoby a institucionální rámec udržitelného rozvoje, v jehož středobodu se nacházejí otázky spojené obecným pojmem “vládnutí” (governance).

Mezinárodní společenství a jeho klíčové instituce přistoupily k rozpracování koncepce vládnutí a dobrého vládnutí (governance, good governance) - efektivní řízení a vládnutí, dobrá správa, řízení s pomocí horizontálních sítí apod. mj. na základě poznání o nutnosti posílení institucionálního aspektu úsilí o udržitelný rozvoj.

Vládnutí je charakterizováno jako „systém hodnot, politik a institucí, kterými společnost řídí ekonomické, politické a sociální záležitosti skrze interakce uvnitř a mezi státy, občanskou společností a soukromými sektory. Je to způsob, jakým společnost organizuje sama sebe, aby vytvořila a implementovala rozhodnutí - dosažení vzájemného porozumění, dohod a akcí. Zahrnuje mechanismy a procesy pro občany a skupiny k artikulaci jejich zájmů, zprostředkování jejich rozdílnosti a výkonem jejich zákonných práv a závazků. Jsou to pravidla, instituce a zvyky, které nastavují limity a poskytují pobídky pro jednotlivce, organizace a firmy. Vládnutí/governance, zahrnující sociální, politické a ekonomické dimenze, funguje na všech úrovních lidského počínání, ať už jde o domácnost, vesnici, obec, národ, region nebo planetu²⁰⁴.

Vládnutí je průřezovou, horizontální základní podmínkou zajištění míru a bezpečnosti, vybudování politické, ekonomické, sociální a environmentální stability a rozvoje včetně udržitelného nakládání s přírodními zdroji. Vládnutí/správa je výkon – poskytnutí kvalitního veřejného statku (bezpečnosti, vlády práva, participace a lidských práv, udržitelné ekonomické

²⁰⁴ VYMĚTAL, Petr, *Governance: Defining the Concept*, s. 12-13.

příležitosti včetně přístupu k přírodním zdrojům, lidského rozvoje) občanům ze strany vládnoucích struktur na všech úrovních²⁰⁵.

Koncepce dobré správy nevyklučuje rozdíly v chápání jejího normativního obsahu a významu a je o ni veden ostrý myšlenkový boj. Představitelé alternativních směrů politického myšlení či liberálové tradičního stylu stojící v opozici k nyní převládající ideologii neoliberalismu v ní často spatřují možnost ovlivnění vývoje globální ekonomiky a globálních politických procesů, a zejména otevřené „okno příležitosti“ pro širší participaci občanské společnosti v rozhodovacích procesech; představitelé neoliberální teorie a praxe pak ji často vnímají pouze jako efektivní manažerský nástroj.

Ve vztahu k Africe „dobré vládnutí“ představuje soubor institucí, procesů a politik napomáhajících demokratizaci afrických politických režimů, lidskému rozvoji a prosazování lidských práv²⁰⁶, z hlediska mého výzkumného tématu pak přispívajících ke zlepšení prosazování udržitelného rozvoje, ochrany životního prostředí a řešení afrických environmentálních problémů.

V návaznosti na výše uvedené je v Africe důležitá existence následujících podmínek realizace strategií udržitelného rozvoje a programů ochrany životního prostředí a realizace práv občanů a jejich organizací:

- dodržování základních lidských a občanských práv a s nimi spojených hodnot typu spravedlnosti, rovnosti a odstraňování chudoby;
- existence a rozvíjení kapacit k implementaci programů, prosazování práva, omezení korupce a řešení sporů, včetně prosazení protikorupčních opatření, standardů etického chování a silných kontrolních a auditních mechanismů;
- existence monitorovacích mechanismů, systémů sběru a vyhodnocování údajů a vědeckých informací jako podkladu pro rozhodování a hodnocení výsledků;
- právo a reálná možnost veřejnosti vstupovat do procesů politického rozhodování na všech etapách a úrovních rozhodování;
- komunikace a vzdělávání nutné pro efektivní participaci veřejnosti, rozvoj etiky udržitelnosti, environmentální etiky, spravedlnosti pro chudé a marginalizované ve vztahu k rozvoji a k životnímu prostředí²⁰⁷.

Normativní koncept „dobrého vládnutí“ se dostal do popředí pozornosti mezinárodního společenství na konci 80. let 20. století, kdy významní aktéři zaváděli kritéria a požadovali reformy s cílem napomoci praktické realizaci koncepce, zejména s ohledem na své vlastní potřeby a zájmy a realizaci svých specifických agend.

²⁰⁵ ROTBERG, R. I., *Governance and Leadership in Africa: Measures, Methods and Results*, s. 113.

²⁰⁶ *African Governance Report II 2009*, s. 17.

²⁰⁷ COMMINS, S., EBEL, R. D. *Report on Popular Participation and Decentralization in Africa*.

OSN ve své charakteristice dobrého vládnutí vychází z požadavků lidského rozvoje. Reforma politických institucí vedoucí k „dobré správě“, ať již ji vykonávají mezinárodní organizace a jejich agentury, orgány veřejné správy na ústřední, regionální či místní úrovni, soukromý podnikatelský sektor, nevládní neziskové organizace či jiné instituce, by měla napomoci prosazení jejích základních osmi charakteristik: orientaci na dosažení konsensu, participativnosti, řídit se právem, být výkonná a účinná, schopná skládat účty, být transparentní a responsivní, rovnoprávná a inkluzivní. To se ne vždy dařilo a daří²⁰⁸.

Světová banka (SB) a Mezinárodní měnový fond (MMF) v r. 1996 svou představu o dobrém vládnutí formulovaly jako „prosazování dobrého vládnutí ve všech jeho aspektech, včetně zajištění vlády práva, zlepšení efektivity a zodpovědnosti veřejného sektoru, potírání korupce – to jsou základní prvky celkového rámce, v němž mohou ekonomiky prosperovat“²⁰⁹. Dle odborníků SB a MMF je korupce zapříčiněna neefektivní správou ekonomiky, silnou regulací či naopak nedostatečnou či nesprávnou formou regulace. Světová banka v r. 1992 zdůraznila tři hlavní aspekty ovlivňující způsob správy sociálněekonomických záležitostí jednotlivých zemí, a to: typ politického režimu, proces, jímž je vykonávána autorita při řízení ekonomických a sociálních zdrojů s ohledem na rozvojové cíle; kapacita vlád formulovat politiky a prosazovat jejich efektivní implementaci. SB oficiálně zaštitila vývoj indikátorů dobrého vládnutí a vyhodnocování situace s pomocí sady indikátorů „World Governance Indicators“, nyní již se šesti indikátory: 1) účast občanů na vládnutí a skládání účtů ze strany správy, 2) politická stabilita a absence násilí, 3) efektivita vládnutí, 4) kvalita regulace, 5) vláda práva a 6) omezování korupce²¹⁰.

Formulace SB a MMF vycházejí ze základních neoliberálních tezí o štíhlém efektivním státu, o odebrání jeho řídicích funkcí v ekonomice a zejména též jeho redistributivně sociálních funkcí ve prospěch uvolnění potenciálu volného trhu. Ve vztahu k africkým zemím jde o požadavek odstranění systému neopatrimonialismu jako systému mj. zapříčiňujícího rozsáhlé zneužívání zahraniční rozvojové pomoci.

Z výše uvedených charakteristik vyplývají požadavky rozsáhlých reforem, vznášených na africké politické reprezentace mezinárodními institucemi a donory, a také domácími zájmovými skupinami včetně soukromého sektoru, občanských sdružení, vědecké komunity, které jsou zainteresovány na demokratické, široce participativní politické stabilitě jako základu ekonomického rozvoje, zlepšení sociální situace a zajištění zdravého životního prostředí²¹¹. Jedná se zejména o

²⁰⁸ WOODS, N., *The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves*.

²⁰⁹ *Partnership for Sustainable Growth Interim Committee Declaration, The Role of the IMF in Governance Issue*.

²¹⁰ KAUFMANN, D., *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*.

²¹¹ AKE, Claude, *Democracy and Development in Africa*, s. 158-160. AMUWO, A.; PUL, H.A.S.; ADADEVOH, I.O. (ed.), *Civil Society, Governance and Regional Integration*. SEIDMAN, A. et al., *Africa's Challenge: Using Law for Good Governance and Development*.

- demokratizaci politického života zemí, zavedení atributů standardního demokratického politického zřízení počínaje legalizací opozice a konáním pravidelných demokratických voleb;
- formulaci a implementaci reformních strategií obnovujících makroekonomickou rovnováhu a utlumujících sociální funkce státu; odstranění systému státního vlastnictví a organizace výroby a spotřeby (pro africké země typických redistributivních kanálů), tržního dohledu; o provedení rozsáhlé privatizace v oblasti průmyslové výroby, zemědělství a služeb;
- vybudování efektivního aparátu veřejné správy na ústřední, regionální i místní úrovni, provedení decentralizace veřejné správy;
- umožnění rozvoje organizací nestátního neziskového sektoru včetně převzetí řady funkcí v oblasti realizace rozvojových programů a projektů, distribuce zahraniční rozvojové pomoci, apod.;
- převzetí specifických povinností v boji s „mezinárodním terorismem“ a zvýšení zodpovědnosti za řešení konfliktů na kontinentu vlastními silami afrických zemí (s finanční pomocí vyspělých zemí) a o provádění programů obnovy v zemích dříve konfliktem postižených.

Cílem reformu je potlačit příčiny vnitrostátních, popř. mezistátních konfliktů, zajistit implementaci reformních strategií a umožnit rozvoj soukromého sektoru odstraněním podstatné části podnikatelské zátěže a dalších administrativních překážek, zajistit návratnost a ziskovost zahraničních přímých investic, vytvořit podmínky pro lepší zapojení afrických ekonomik do globálních procesů dělby práce, zajistit transparentní a efektivní využití zahraniční rozvojové pomoci.

Jak již uvedeno, v případě poskytování pomoci vojenské by africké země měly plnit úlohu spojence a vykonavatele preventivních bezpečnostních opatření, mírových misí; přebírat spoluzodpovědnost za stabilizaci situace v regionu. Ve specificky afrických podmínkách je pro výkon dobré správy nezbytné, aby národní či mezinárodní instituce plnily funkce spojené s překonáváním příčin a následků ozbrojených konfliktů vnitrostátní či mezistátní povahy: od preventivních opatření a strategií udržování míru („peacekeeping“) a budování míru („peacebuilding“) přes strategie a opatření adaptační a mitigační spočívající např. v zabezpečení návratu utečenců a vnitřních vyhnanců a jejich integraci až po obnovu místní ekonomiky a podmínek obživy apod. Těmto pro Afriku typickým funkcím se budu později věnovat podrobněji.

Poslední tři desetiletí světového vývoje v návaznosti na prosazení neoliberálních myšlenkových schémat vedla k částečné privatizaci i v oblasti environmentální správy. Ačkoli se nebudu této otázce věnovat podrobněji, v afrických podmínkách se jedná zejména o správu rezervací a chráněných oblastí nacházejících se na pozemcích soukromých vlastníků (v JAR např. podnikání typu „safari“ a odstřelu divoké zvěře a zároveň ochrana divoké zvěře a jejího habitatu; v řadě zemí o nákup a pronájem půdy od státu např. nevládními organizacemi a jednotlivci za účelem udržitelného využívání přírodních zdrojů, jejich těžby, ale i obnovy).

Africká unie ve spolupráci s Africkou hospodářskou komisí OSN, Africkou rozvojovou bankou a Organizací pro ekonomickou spolupráci a rozvoj vyhodnocují realizaci strategií udržitelného rozvoje, sociálně ekonomického rozvoje a ochrany životního prostředí v kontextu plnění osmi Rozvojových cílů tisíciletí (RCT) na období do roku 2015 (Millennium Development Goals - MDG). Přijetím Deklarace tisíciletí v r. 2000 se RCT staly programem světového společenství na řešení klíčových problémů rozvojových zemí: 1) odstranit extrémní chudobu a hlad; 2) dosáhnout základního vzdělání pro všechny; 3) prosazovat rovnost pohlaví a posílit roli žen ve společnosti; 4) snížit dětskou úmrtnost; 5) zlepšit zdraví matek; 6) bojovat s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi; 7) zajistit udržitelnost životního prostředí; 8) vytvořit světové partnerství pro rozvoj²¹².

Stále větší důvěryhodnosti a prestiži se v afrických podmínkách těší na africké půdě vyvinutý a s využitím zdrojů dat dodávaných 23 odbornými africkými institucemi kompozitní Ibrahimův index afrického vládnutí²¹³, zpracovávaný od roku 2007 nadací Mohameda Ibrahima. Filozofie zpracování indexu afrického vládnutí se opírá o koncepci intervencionistického „afrického rozvojového státu“ se širokými pravomocemi i povinnostmi, počínaje zabezpečením míru, lidské bezpečnosti a vlády práva přes „zdravé“ ekonomické řízení a konče poskytováním celého koše veřejných statků a služeb občanům afrických států. Sestavitelé indexu si uvědomují nutnost zvýšení dostupnosti a kvality dat.

V roce 2011 se uskutečnil seminář pořádaný Ibrahimovou nadací a organizací afrických vědců CODESRIA, na němž bylo odsouhlaseno zahájení dvou rozsáhlých společných projektů v oblasti sběru a vyhodnocování dat. Tým indexu pracuje v partnerství s Africkou rozvojovou bankou (AfDB) a Africkou hospodářskou komisí OSN (UNECA)²¹⁴. Každoroční vyhodnocení úrovně afrického vládnutí je prováděno na základě 86 indikátorů (z nich 24 je tématicky členěno) ve čtyřech hlavních kategoriích a 14 podkategoriích. Indikátory a potažmo i struktura indexu jsou průběžně aktualizovány. V r. 2011 byly doplněny indikátory rozvoje fyzické a ICT infrastruktury, indikátory měřící dosažený stupeň genderové rovnosti, zdraví a poskytování veřejných služeb.

Data a hodnocení obsažené v indexu na rok 2011 (publikace v říjnu 2011) bylo zpracováno za období 2000-2010 pro 53 států, nepostihuje tedy fakt rozdělení Súdánu na dva nezávislé státy, k němuž došlo formálně v červenci 2011. 53 zemí se umístilo na 100bodové škále mezi 82 body (Mauritius) a 8 body (Somálsko). Deset nejlepších afrických zemí je uváděno v tomto pořadí:

1. Mauricius 82 bodů, 2. Kapverdské ostrovy 79 bodů, 3. Botswana 76 bodů, 4. Seychely 73 bodů, 5. JAR 71 bodů, 6. Namibie 70 bodů, 7. Ghana 66 bodů, 8. Lesotho 63 bodů, 9. Tunisko 62 bodů, 10. Egypt 61 bodů.

²¹² *United Nations Millennium Declaration.*

²¹³ *2011 Ibrahim Index of African Governance: Summary.*

²¹⁴ Ke spolupráci byl přizván D. Kaufmann z washingtonské Brookings Institution, který je spoluvůrcem respektované sady Worldwide Governance Indicators (WGI) vytvořené pod záštitou Světové banky.

Kontinent jako celek byl ohodnocen 50,4 body, u jednotlivých částí byla jako nejlepší vyhodnocena jižní Afrika (58,3 bodů) a jako nejhorší střední Afrika (38,6 bodů).

Ibrahimův index vyvozuje obecný závěr, že ač je pro aktuální vývoj Afriky typický solidní ekonomický růst, je doprovázen stagnací a v některých případech zvrácením pozitivních trendů vývoje prvních dvou hlavních kategorií indexu (bezpečnost a vláda práva, participace a lidská práva). Pro názornost uvádím přehled hlavních kategorií a podkategorií Ibrahimova indexu.

Tabulka č. 11: Přehled hlavních kategorií a podkategorií Ibrahimova indexu vládnutí

Kategorie	Podkategorie
1. Bezpečnost a vláda práva	1.1. Vláda práva 1.2. Skládání účtů, zodpovědnost 1.3. Osobní bezpečnost 1.4. Národní bezpečnost
2. Participace a lidská práva	2.1. Participace 2.2. Práva 2.3. Gender
3. Udržitelné ekonomické příležitosti	3.1. Veřejná správa 3.2. Podnikatelské prostředí 3.3. Infrastruktura 3.4. Venkovský sektor
4. Lidský rozvoj	4.1. Blahobyt 4.2. Vzdělání 4.3. Zdraví

Následně podrobněji pojednám o dvou komplexních přístupech ke „governanci“ v Africe v období posledních 30 let, neboť dlouhodobě ovlivňují sociálněekonomickou a environmentální situaci kontinentu a život jeho obyvatel.

6.2. Neoliberální paradigma v politice brettonwoodských institucí Světové banky a Mezinárodního měnového fondu vůči Africe

Z klíčových mezinárodních aktérů s rozhodujícím vlivem na celkovou sociálněekonomickou, environmentální situaci Afriky, na prosazování udržitelného rozvoje je nutno jmenovat především SB a MMF, jejichž odborníci již na počátku 80. let minulého století formulovali modely „vládnutí“ a finančního řízení v rozvojových zemích postavené na základech neoliberální politické teorie a široce operovali pojmem „dobré vládnutí“.

Tzv. Bergova zpráva (The Berg Report) o krizové situaci v africké ekonomice pro SB z roku 1981 “Accelerated Development in Sub-Saharan Africa”²¹⁵ byla prvním z řady dokumentů typu

²¹⁵ Prof. Michiganské university a jejího Centra pro ekonomický výzkum Elliot Berg (zemřel v r. 2002) se zabýval teoretickými problémy rozvojové ekonomiky a efektivitou ekonomické spolupráce na ose Sever – Jih. Působil též jako konzultant, mj. UNDESA. V roce 1980 stanul v čele týmu SB, výsledkem činnosti týmu byla zpráva

intelektuálního návodu pro přípravu a zavedení strukturálních programů změn (Structural Adjustment Programmes - SAPs). Za příčinu africké ekonomické krize a zaostávání za světovým ekonomickým vývojem explicitně označila chyby afrických států v ekonomickém řízení. Stručně popsala tři základní politické kroky nutné z hlediska opětovného nastartování růstu: (a) přizpůsobení obchodní politiky a politik směnného kurzu; (b) zefektivnění využití zdrojů ve státním sektoru a (c) zlepšení zemědělské politiky. Navrhla konkrétní reformní programy (SAPs), zahrnující dvě základní komponenty: krátkodobá až střednědobá opatření vedoucí k obnovení vnitřní a vnější makroekonomické rovnováhy; "otevření trhů konkurenci se záměrem zlepšit distribuci zdrojů ... provést nápravu cen a vytvořit klima umožňující soukromému sektoru reagovat na cenové signály takovým způsobem, aby bylo dosaženo návratnosti investic"²¹⁶.

Tým SB vedený E. Bergem v hlavních rysech vykreslil též základní prvky "dobrého vládnutí": stabilitu politického systému a předvídatelnost zaváděných opatření; povinnost veřejných činitelů skládat účty z činnosti zejména ve finanční a politické oblasti, a to na všech úrovních státní správy; transparentnost procesů a procedur, koordinovaný boj proti korupci a omezení byrokracie, zamezení dobývání renty; nezávislý audit činností státního aparátu; podporu veřejného projednávání státního rozpočtu, obecně pak demokratizaci politického systému a respekt k lidským právům, prosazování vlády práva a vytvoření funkčního právního rámce, ochranu soukromého vlastnictví. Tyto návody z portfolia „tržního fundamentalismu“ byly následně stručně shrnuty J. Williamsonem do podoby deseti principů a vešly do dějin ekonomického myšlení jako tzv. washingtonský konsensus²¹⁷.

Nástrojem prosazování výše uvedených principů bylo budování kapacit v zájmu zasvěcení afrických technokratů do principů odstartování a implementace ekonomických tržních reforem jako podstaty dobrého vládnutí v Africe. Jen za prvních 12 let po vydání Bergovy zprávy SB podpořila reformy veřejné správy v 29 afrických zemích, bezprostředně vedoucí k zavedení strategií provádění veřejných soutěží na dodávky zboží a služeb vládám, publikaci úředních věstníků k vyhlášení těchto soutěží, školení úředníků a novinářů v zájmu zvýšení jejich odbornosti. SB podpořila organizace občanské společnosti jako protiváhu neopatrimoniálního státu, především finančně a nepřímou jako příjemce dodávek v rámci veřejných soutěží vyhlášených státem a financovaných z projektových fondů zabezpečovaných donory.

V roce 1989 v následující klíčové zprávě „Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth“ je odborníky obou institucí dále rozvíjena tzv. kondicionalita, tedy podmínění poskytnutí zahraniční rozvojové pomoci africkým zemím prováděním demokratických reforem.

opublikovaná v r. 1981 *Accelerated Development in Sub-Saharan Africa. An Agenda for Action*. V jubilejním 75. vydání časopisu *Foreign Affairs* z roku 1997 byla zpráva hodnocena jako jedna z pěti "nejvýznamnějších knih o Africe za posledních 75 let". E. Berg později praxi reforem kritizoval, v 90. letech 20. století se věnoval budování kapacit veřejné správy v afrických zemích.

²¹⁶ *Accelerated Development*, s. 3, 61.

²¹⁷ WILLIAMSON, J., *What Washington Means by Policy Reform*.

Afričtí vědci jsou přesvědčeni, že na této normativní platformě je prováděna tradiční politika odrážející zájmy vojenskopolitických a ekonomických velmocí – politika selektivní, postihující sankcemi slabé a nevýznamné a naopak přehlížející porušování demokratických principů u silných a spojenců²¹⁸.

SAPy měly nepřímý dopad na politickou liberalizaci uvnitř afrických zemí. Objektivně ekonomická liberalizace společně s tlakem donorů na politickou změnu oslabila legitimitu autoritářské a monopolizované státní moci a otevřela prostor pro nezávislou politickou akci. Zároveň však i opozice vůči sociálním důsledkům SAPů mobilizovala masy obyvatelstva proti autoritářskému vládnutí, které ve většině případů zapříčinilo ekonomickou a sociální krizi. Toto otevření prostoru pro politickou opozici automaticky neznamená posílení občanské společnosti. V případě afrických zemí šlo často o informalizaci ekonomického života a marginalizaci velkých skupin obyvatelstva, zbavení tradičních způsobů obživy apod.²¹⁹ Mnohé organizace státu a civilního sektoru byly oslabeny zkrácením stavů a příjmů, což s inflací a ztrátou perspektivy vedlo k přesunu do privátního sektoru a do zahraničí, poklesu morálky a efektivity. Programy profesionalizace veřejné správy mohly objektivně znamenat nahrazení místních úředníků dobře placenými „nezávislými“ zahraničními konzultanty.

Významný nigerijský vědec a politik A. Adedeji²²⁰ s využitím statistických údajů argumentuje, že období realizace SAPů v Africe vedlo ve výsledku nikoli k „rozvoji“, ale k deindustrializaci kontinentu, k absolutnímu snížení podílu průmyslové výroby na africkém HDP a poškození procesů regionální integrace²²¹.

Recenze G. M. Gerhartové v časopise *Foreign Affairs*²²² na další hojně citovanou analýzu afrických záležitostí na počátku nového století zpracovanou odborníky SB akcentuje skutečnost, že SB ušla dlouhou cestu od čisté neoliberální ortodoxie a hesla „jedna velikost padne všem“ počátku 80. let. I když „růst“ je stále středobodem reformních návodů, hloubka a rozsah diagnózy se zřetelně rozšířil. K růstu byly přiřazeny mnohé další primární cíle, jako omezení chudoby dle Rozvojových cílů tisíciletí (snížení počtu lidí žijících z méně než 1 USD na den na polovinu do roku 2015) a převod zodpovědnosti ("ownership") za rozvojové rozhodování z poskytovatelů půjček a donorů na zástupce přijímajících vlád. Uvedení těchto doporučení do praxe by mělo vést k přerozdělení příjmů, přestavbě politických priorit, zlepšené úrovni řízení a změně kvality vztahů mezi bohatými a chudými zeměmi. Autorka však škodolibě podotýká, že to, co v materiálu zůstalo, je „otravný zvyk SB na špičkách přešlapovat kolem vlastních chyb“,

²¹⁸ TAYLOR, I.; WILLIAMS, P. (ed.), *Africa in International Politics: External Involvement on the Continent*, s. 23-40.

²¹⁹ OLUKOSHI, A.O.; LAAKSO, L. (ed.), *Changes to the Nation-State in Africa*, s. 18-19.

²²⁰ A. Adedeji v současnosti působí jako ředitel jím v roce 1991 založeného neziskového Afrického střediska pro rozvojová a strategická studia v Ijebu Ode (Nigérie), je řazen mezi padesát nejlepších teoretiků současné „rozvojové“ problematiky.

²²¹ *Africa Recovery*, September 2002, vol. 16, no. 2-3, s. 16.

²²² Recenze: Can Africa claim the 21st Century? G. M. Gerhartová je profesorkou Americké univerzity v Káhiře.

protože se téměř nezmiňuje o drastických dopadech SAPů na život řadových Afričanů a jen dvě stránky jsou věnovány otázce oddlužení afrických zemí.

V září 1999 SB a MMF zahájily novou etapu poskytování půjček spojenou i s cílem omezení chudoby v rozvojových zemích a podporou udržitelného rozvoje vydáním oficiální publikace “ABC to PRSPs” a výzvou připravit národní strategie (či interimní dokumenty) snižování chudoby (Poverty Reduction Strategy Papers“, PRSPs). Po kladném stanovisku dalších donorů se PRSPs staly obecným rámcem vztahů mezi donory a rozvojovými zeměmi a jedním z hlavních nástrojů plánování plnění Rozvojových cílů tisíciletí. Proces přípravy této etapy i její implementace vyhodnotilo britské konsorcium nevládních organizací Bretton Woods Project²²³ jako pouhé pokračování v prosazování principů washingtonského konsensu s nevýznamnými modifikacemi vůči SAPům. S tímto názorem se nemohu plně ztotožnit, neboť strategie snižování chudoby mají širší sociálně ekonomický a částečně i environmentální tematický záběr, integrují jednotlivé sektorové politiky a překonávají tak úzké hledisko makroekonomické stability tvořící jádro SAPů.

PRSPs, národní strategie a programy omezování chudoby jsou předpokladem získání půjček, pomoci a případně prominutí části dluhů vysoce zadlužených chudých zemí (HIPC); prostředky ušetřené z dluhové služby jsou přeměřovány na realizaci dlouhodobých programů snižování chudoby. Nástroje půjček byly přejmenovány – MMF zaměnil Fond posílených strukturálních změn (Enhanced Structural Adjustment Facility - ESAF) na Fond snižování chudoby a podporu růstu (Poverty Reduction and Growth Facility - PRGF). Byly zavedeny nástroje nové (např. Poverty Reduction Support Credit - PRSC), úroky a podmínky splácení jsou obdobné, byla zachována kondicionalita.

Ve druhé dekádě tohoto století jde již o strategie snižování chudoby druhé a třetí generace zpracované většinou na období čtyř až pěti let, které se v řadě zemí staly náhradou, doplněním nebo dílčím rozpracováním národních strategií udržitelného rozvoje nebo národních rozvojových plánů a absorbovaly do sebe části politik a akčních programů ochrany životního prostředí. Tak se staly „zastřešujícími“ strategickými dokumenty afrických zemí. Základní principy PRSPs jsou následující: orientace na výsledky a realizace programů obsahujících konkrétní prioritní akce, z nichž mají užitek chudí; vypracování výročních implementačních zpráv²²⁴, řízení programů na úrovni konkrétního státu a orientace na partnerství a koordinaci účasti rozvojových partnerů (bilaterálních, multilaterálních a nevládních) na všech operačních úrovních.

²²³ Viz *Poverty Reduction Strategy Papers (PRSPs): A Rough Guide*. Bretton Woods Project (založen 1995 třiceti britskými nevládními organizacemi) monitoruje činnost SB a MMF ve spolupráci s nevládními organizacemi a odborníky v zájmu šíření informovanosti a uskutečnění institucionálních změn, hodnocení programů SAP, kondicionalit a růstového modelu prosazovaného SB a MMF obecně. Vydává bulletin „*The Bretton Woods Update*“, je financován nadací C.S. Mott. Viz: info@brettonwoodsproject.org.

²²⁴ Dostupné z WWW: < <http://poverty.worldbank.org/prsp/index.php?view=sub&id=4581>>.

Nevládní organizace kritizují skutečnost, že přes zdůraznění spoluvlastnictví a spoluzodpovědnosti („ownership“), jsou programy v gesci státních orgánů (ministerské a meziministerské výbory, sekretariáty pro PRSP v úřadech prezidenta); SB zadává v jednotlivých zemích specializované analýzy činnosti sektorů či institucí, které jsou podkladem pro její rozhodování na úkor vstupů národních vlád či občanské společnosti. Pod tlakem vlád a zejména nevládních organizací se SB a MMF zavázaly k provádění systematické analýzy dopadu politik na míru odstraňování chudoby, problémem je však stále zavádění nástrojů nezávislé analýzy sloužící mj. ke zkoumání alternativ na místě a úpravám politik, např. analýza dopadů na úroveň chudoby a na sociální oblast (Poverty and Social Impact Analysis - PSIA). Organizace občanské společnosti nadále usilují o účast a kontrolu přípravy a využití veřejných rozpočtů i implementace programů a spolupracují na národním monitorovacím systému chudoby.

Po vlně kritiky SB africkými vědci za „opominutí“ zveřejňovat výsledky analytických studií o dopadech strukturálních opatření vyšla v roce 2006 rozsáhlejší publikace²²⁵ věnovaná rozboru reforem uskutečněných v letech 1990 – 2003 (období prvních PRSPs hodnoceno není). Podklady zpracované odborem hodnocení operací SB (Operation Evaluation Department) byly diskutovány na konferenci, konané za účasti 500 odborníků v říjnu 2004 v sídle SB ve Washingtonu. Obsah publikace svědčí o snaze autorů i účastníků konference „přenastavit akcenty“, opatrně balancovat mezi tržním liberalismem a nově populárním institucionalismem, polemizovat s kritickými připomínkami odborníků stojících v opozici k neoliberalismu a na něm založené politice SB.

V souladu s trendem doby je diskutován potenciál zlepšení vládnutí na mezinárodní i národní úrovni, zdůrazněna potřeba hlubšího studia vztahů mezi ekonomickým růstem a efektivním fungováním institucí. Podstatou reforem nemohou být jen záležitosti makroekonomické a obchodní, ale „rostoucí zaměření na širší soubor problémů institucionálních a problémů dobrého vládnutí“; tyto tzv. reformy druhé generace se šíří do oblasti regulatorní, právní a do celého veřejného sektoru s cílem budování prorůstové základny ekonomiky zabezpečované soukromým sektorem. Jsou spíše mikroekonomické povahy a jsou navrženy tak, aby vytvářely lepší regulatorní a právní rámec pro investice a stabilní růst²²⁶. Zároveň je přiznáváno, že veškeré výše uvedené změny přístupu jsou „během na dlouhou trať“, spojené s budováním kapacit a zároveň nutností pojmout do procesů strukturálních změn zkoumání jejich dopadů do dalších oblastí a pružnou reakci na ně²²⁷.

Základním problémem výše uvedených „balíků“ reformních opatření je fakt, že ochrana životního prostředí a budování systému dobré environmentální správy nepatřilo mezi jejich priority. Politika „hlavního článku“ spočívající v provádění změn makroekonomického charakteru nebrala v úvahu sociální ani environmentální dimenze a dopady reforem. Bylo

²²⁵ CHHIBBER, A., *Reform & Growth. Evaluating the World Bank Experience.*

²²⁶ CHHIBBER, A., c.d., s. XV.

²²⁷ CHHIBBER, A., c.d., s. XXIV.

předpokládáno, že v oblasti životního prostředí zafunguje „automatismus“ – ekonomický růst umožní africkým státům získat prostředky k zavedení environmentální správy a realizaci programů ochrany životního prostředí; pokud tento růst nenastane, situaci nelze zlepšit.

Jak uvádějí J. Clapp a P. Dauvergne, od počátku 90. let minulého století po založení Globálního fondu životního prostředí (Global Environment Facility - GEF) SB poněkud změnila slovník v duchu „ozelenění“ („greenspeak“), avšak k radikálnímu zvýšení financování ochrany životního prostředí nedošlo²²⁸. Na počátku tohoto století převzaly iniciativu velké a významné africké státy (zejména JAR, Alžírsko, Ghana, Nigérie, Senegal) a dospěly k přijetí komplexního programu dlouhodobého rozvoje kontinentu NEPAD pod záštitou AU. NEPAD zahrnuje silně vyjádřenou environmentální dimenzi v kontextu udržitelného rozvoje a implementace Rozvojových cílů tisíciletí (vztah udržitelného rozvoje a snižování chudoby, zdraví, přístup k vodě a sanitaci, přístup k energii, udržitelnost životního prostředí) propojenou s úsilím o dobré vládnutí²²⁹.

6.3. Vyhodnocení zkušeností z procesů demokratizace

Pro posouzení úspěšnosti programů udržitelného rozvoje v Africe je klíčovým charakter politického vládnutí a tzv. demokratická praxe. V této podkapitole zobecňuji hlavní poznatky vědců o průběhu demokratizačních procesů a stručně vyhodnotím studii sítě nevládních afrických výzkumných organizací zaměřenou na demokratickou praxi a způsob provádění voleb.

Skupina afrických a amerických vědců se pokusila o zhodnocení demokratizačních tendencí ve vývoji afrických států v průběhu 90. let minulého století²³⁰. Jak uvádí editor a hlavní autor J.-G. Gros, účelem bylo mj. i vyhodnocení dosavadní bohaté literatury, neboť s analýzami cest jednotlivých afrických zemí k demokracii se „doslova roztrhl pytel“. Totéž platí o „přeměně“ chování četných představitelů vojenských režimů, kteří se najednou „objímají s demokracií“. Vysloužilé kádry diktatur se podrobily demokratickému křtu a jsou nyní kandidáty v demokratických volbách, demokracie se stala módou.

Jaká jsou – a jsou je badatelé afrikanisté schopni odhalit - relevantní řešení sociálních, náboženských a politických problémů kontinentu? Lze „kráčet oběma nohama současně“, kombinovat západní hodnoty s tradičními africkými normami a budovat kulturně ukotvený demokratický styl vlády? Dle J.-G. Grose lze podstatu demokracie chápat jako systém tří proměnných či úrovní analýzy: vedení, společnost a mezinárodní společenství²³¹, jejichž interakce umožní vyvodit závěry o dostatečné úrovni či absenci demokracie. V tomto metodologickém duchu přistupují autoři k rozboru etapy přechodu k demokracii v osmi

²²⁸ CLAPP, J.; DAUVERGNE, P. *Paths to a Green World. The Political Economy of the Global Environment*, s. 204.

²²⁹ *The African Union's New Partnership for Africa's Development. Programme of Actions*, s. 13-16, 22.

²³⁰ GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. J.-G. Gros je docentem politických věd University of Missouri v Saint Louis.

²³¹ GROS, J.-G. (ed.). C.d., s. 4 -14.

afričkých zemích, z nichž sami pocházejí – Malawi, Kamerunu, Nigérii, Ghaně, Etiopii, Eritreji, Tanzanii a Gabonu.

Výsledky analýzy přesvědčivě ukazují, že změny politického stylu vládnutí v Africe se pod tlakem vnitřní opozice a mezinárodního společenství prosazují velmi obtížně, mnohdy jsou jen nasazením demokratické fasády na staré struktury vztahů moci a vlivu. V Malawi dlouholetý diktátor Banda zvolil „šnečí posun“ a budování „nárazníků“ proti demokratickému otevření společnosti. Jen díky vlivu církve, nelegálních sdělovacích prostředků a soustředěnému tlaku donorů mohly být uskutečněny volby za účasti více stran²³². Kamerun je dle T. Mentana ukázkou „zpackané cesty k demokracii“ zosobněné Ahidjem a Biyaem prosazovanou geoetnickou kartou a upevněním socioetnické vládnoucí kasty, zamlčováním ekonomických problémů země a procedurálními obstrukcemi – „konstitučním šťouráním se v detailech“²³³.

Dle nigerijského vědce J. Ihonvbere vojenská a politická elita ovládá národní bohatství a blokuje pokusy o zavedení dobrého vládnutí, bezostyšně manipuluje volební procesy. Strastiplná cesta k demokracii je přešlapováním na místě ("transition without transition") manipulovaným vojenskými plutokraty. Nigérie je africkou velmocí, ekonomické sankce či diplomatický tlak zvnějšku nebyly dostatečným prostředkem prosazení změn²³⁴. Etiopský odborník spatřuje v demokratizačním úsilí v rodné zemi spíše posílení decentralizačních tendencí²³⁵ a prosazování zájmů národností na úkor jednoty země. V posledních třiceti letech národnosti vidí stát jako nepotřebný a v konsolidaci etnických formací spatřují lepší záruku přežití a sounáležitosti. Samostatnost Eritreji a nynější vítězství etnického federalismu v zemi je objektivně možno posoudit jako výraz touhy lidí po změně a demokracii, není jasno, k čemu tento vývoj povede, zda k zefektivnění správy země či její atomizaci²³⁶.

V kapitole o ghanské cestě k demokracii Kwamina Panford poznamenává: "Pokud se obecně předpokládá, že sám fakt uskutečnění voleb je výhradní podmínkou demokracie, pak byl Rawlings po dvou po sobě následujících volbách za účasti více stran správně přesvědčen o tom, že je legitimním vládcem Ghany²³⁷. To je ovšem velmi pochybné, demokratický přechod začal v Ghaně teprve tehdy, když jeho éra skončila²³⁸. V Gabonu se diktátor Bongo záhy připojil k demokratizační vlně a odmítal intervence ze strany Francie vědom si síly svého postavení díky ropnému boomu²³⁹. Politický prostor se opticky rozšířil, držitel prezidentského úřadu (otec a poté syn) důmyslně manipuluje volební systém, podporuje vytváření četných opozičních skupin a rozměšňuje tím hrozbu, kterou opozice představuje pro dominantní politickou stranu.

²³² MCHOMBO, S.A., *Democratization in Malawi: Its Roots and Prospects*, s. 25, 28-31.

²³³ MENTAN, T., *Cameroon: A Flawed Transition to Democracy*, s.45, 48-52.

²³⁴ IHONVBERE, J., *Nigeria: Militarization and Perpetual Transition*, s. 60, 63-68, 71.

²³⁵ BERHANU, K., *Democracy, State-Building, and "Nations" in Ethiopia: 1974-95*, s. 83 -88.

²³⁶ BERHANU, K., c.d., s. 90.

²³⁷ PANFORD, K., *Elections and Democratic Transition in Ghana*, s. 113.

²³⁸ PANFORD, K., c.d., s. 115, 123-124.

²³⁹ MESSONE, N. N., *The Irony of Wealth: Democratization in Gabon*, s. 143.

Optimističtěji vyznívá pojednání o tanzanské cestě k demokracii, kdy autor pozitivně hodnotí postoje dlouholetého prezidenta J. Nyerereho i jeho úlohu v prosazování demokratizace. Tím, že sám odešel z funkce, dal celé Africe příklad. Jeho realismus následně přispěl k vítězství doposud jediné vládnoucí strany Revoluční strany Tanzanie (CCM) v pluralitních prezidentských a parlamentních volbách²⁴⁰. S odkazem na „tři proměnné“ editor závěrem dovozuje, že „leadership“ čili úroveň politického vedení ztělesněná J. Nyererem a stranou CCM v Tanzanii pozitivně přispěla k demokratizaci země, tlak opozičních společenských sil uvnitř země má šanci změnit stav politiky v Nigérii a tlak mezinárodního společenství byl oním klíčovým faktorem, který napomohl demokratizačním procesům v Ghaně.

Sít' nevládních afrických výzkumných organizací zpracovala v rámci African Human Security Initiative (AHSI) v letech 2003-2004 rozsáhlou souhrnnou studii monitorující demokratickou teorii a praxi v afrických zemích²⁴¹. Data, podobně jako výše uvedená kniha mezinárodního kolektivu pod vedením J.-G. Grose, odrážejí situaci konce 80. a dekády 90. let 20. století. Základní nosnou ideou studie je posouzení, zda jsou v dlouhodobém měřítku v praxi plněny politické závazky NEPAD, v aktuálně platné podobě schválené na summitu AU v roce 2001. Africká unie v rámci programu NEPAD též schválila, jak uvedeno výše, monitorovací a hodnotící nástroj – Africký hodnotící mechanismus (African Peer Review Mechanism, APRM) ke sledování a zlepšení politické správy, dobrého vládnutí a vytvoření podmínek pro růst a rozvoj vlastními silami jednotlivých států a jejich integračních uskupení, stejně jako s pomocí zahraničních donorů a zahraničních investic .

Pro účely studie bylo vybráno 8 zemí (Alžírsko, Etiopie, Ghana, Keňa, Nigérie, Senegal, JAR a Uganda), tvořící v roce 2004 okolo 43 % afrického obyvatelstva a produkujícího 33 % HDP²⁴². AHSI se kromě naplňování koncepce dobrého vládnutí soustředila na otázku lidské bezpečnosti v období posledních 10 - 15 let. Výsledkem je následující konstatování: Ghana, Senegal a částečně JAR mohou být relativně spokojeny s pokrokem v oblasti demokratické praxe; Alžírsko, Etiopie a Uganda udělaly na konci 80. a na počátku 90. let velký pokrok, avšak jejich demokratizační proces se zastavil „několik kroků před branou demokracie“. Nigérie se vrátila k civilní vládě až v roce 1999 a v jejím demokratickém systému je zřetelná řada nedostatků. Vývoj v Keni v letech 2003-2004 dával důvody k optimismu. Autorka syntetizujícího pohledu A. Hammerstad činí závěr: bez ohledu na obavu, že některé zkoumané země mohou uvíznout v systému svou podstatou autoritářském či systému jedné strany přioděném v demokratický háv, není vyložený důvod k afropesimismu – vývojový trend od počátku 90. let do roku dokončení projektu (2004) byl celkově pozitivní.

Odhlédnu-li od výše uvedeného tvrzení, hlubší analýza osmi případových studií mne vede částečně k obdobným poznatkům, jaké obsahuje publikace afrických vědců pod vedením J.-G.

²⁴⁰ GROS, J.-G., *Leadership and Democratization: The Case of Tanzania*, s. 100, 105.

²⁴¹ *AU Commitments to Democracy in Theory and Practice: An African Human Security Review*. Informace o činnosti AHSI dostupné z WWW: < www.africanreview.org >.

²⁴² CILLIERS, J., *Human and State Security in Africa*, s. 1.

Grose. Autoři obou prací se shodují, že dokladem fungování demokracie není formální provádění voleb. I relativně svobodné a spravedlivé volby jsou jen jedním prvkem či v lepším případě mezníkem demokratizačního procesu. Jak uvádějí autoři publikace AHSI, je důležité se v konkrétním případě Afriky zabývat otázkou, zda a jak demokratizace afrických politických systémů přispívá k odstranění všudypřítomných politických hrozeb (přímé či nepřímé politické a ozbrojené násilí proti jednotlivcům či skupinám či hrozba použití násilí) a naplňování koncepce lidské bezpečnosti. Jde o klidný proces předání politické moci, funkční systém institucionálních pojistek na všech úrovních počínaje ústavou a konče nezávislou justicí, určitou úroveň demokratických hodnot ve společnosti a jejich uznání politickými elitami, ochranu práv žen a ochranu menšin, praktickou možnost využívat politických svobod, jako jsou svoboda projevu a spolčování.

Ke zlepšení situace došlo od konce 80. let do roku 2004 ve smyslu proměny institucí a procesů. Těchto osm zemí má spravedlivější volební systémy i praxi. V době realizace studie pouze Uganda nezavedla oficiálně systém více politických stran (jsou tolerovány) a trvá na jednotném „hnutí“²⁴³. V polovině minulého desetiletí a stejně tak ani k dnešnímu dni nebylo dosaženo kvalitativního stupně, který by umožnil s dostatečnou mírou jistoty říci, že některé ze studovaných zemí je již možno zařadit mezi „standardní“ demokratické režimy. Všechny země strádají kvalitativními nedostatky v oblasti dodržování pravidel veřejné politické soutěže, spravedlivého převádění volebních výsledků do složení zákonodárných a výkonných orgánů moci, v oblasti statutu a reálného postavení volebních komisí a sestavování volebních seznamů, monitorování průběhu voleb a sčítání hlasů, apod. Výsledky studie podle mého názoru ve vztahu k JAR neodpovídají realitě, neboť její volební systém je na africké podmínky velmi sofistikovaný.

K výše uvedenému přistupuje chronický nedostatek finančních prostředků na provedení voleb, systematické kontroly a monitorování na místech, nedostatek logistických a lidských zdrojů komplikující dodávání volebních lístků do okrsků, kontrolu hlasování, vhazování volebních lístků a sčítání hlasů. Sama organizace a příprava voleb zejména v zájmu úspěchu vládnoucí strany pak může vést k „přednastavení“ jejich rámce a zinscenovanému odklonu od demokracie. Je trvalým jevem, že se vládnoucí elity silně vměšují do fungování formálně demokratického politického systému, např. probíhají manipulace s hranicemi volebních obvodů, kupování hlasů a zneužívání státních zdrojů na financování volebních kampaní.

Ošidnost vyvozování předčasných optimistických závěrů je patrná v případě Keni, kdy je tato země v mnoha parametrech a i celkově hodnocena dobře (zavedený systém více politických stran, volební řád, relativně inkluzivní politické prostředí, mírový mechanismus změny vládnoucí

²⁴³ Systém „hnutí“ je vládnoucí garniturou vykládán jako široce koncipovaný, inklusivní a nestrannický. V praxi potvrzuje monopol Národního hnutí odporu (NRM) v politice, jde v podstatě o systém jedné státní strany. Nezávislé politické činnosti nebyly v té době možné, nesouhlas s vládní politikou vedl k represí. Došlo sice k jisté liberalizaci médií, státem finančně podporované sdělovací prostředky mají však nesrovnatelně větší možnosti ovlivňování veřejného mínění.

strany či koalice stran). Na přelomu let 2007-2008 se však v Keni potvrdilo, že aktuální největší hrozbou pro zvrát demokratického procesu je výbuch povolebního násilí, umocňovaný podněcováním etnické nevraživosti ze strany politických vůdců.

V roce 2009 vydala Africká hospodářská komise OSN v pořadí již druhou zprávu (první vydána v roce 2005) hodnotící vývoj v oblasti dobrého vládnutí na africkém kontinentu na vzorku 35 afrických zemí. Celkové hodnocení je důsledně vztaženo k první publikaci z roku 2005. Kvantifikované výsledky ukazují na nepatrný 2% pokrok v agregovaných ukazatelích dobrého vládnutí, kvalitativní výsledky pak téměř úplně korespondují s výše uvedenou studií AHSI (nedostatek demokratické kultury, volby provázené politickým násilím či jako „spouštěč“ násilností, potlačování opozice, zneužití postavení vládnoucí strany k manipulaci voleb, slabé a závislé postavení ústředních volebních orgánů a celé jejich struktury, neúcta ke konstitucionalismu a provádění změn ústavy v zájmu prodloužení funkčního období prezidenta (mezi lety 1990 až 2008 uvádí zpráva nejméně v 8 afrických zemích provedení ústavních změn tohoto druhu bez ohledu na odpor veřejného mínění i opozičních stran), hypertrofovaná síla výkonné složky vládní moci, potlačování svobody tisku, masivní korupce, apod.) Pozitivně zpráva hodnotí přijetí Africké charty o demokracii, volbách a dobré správě Africkou unií v roce 2007²⁴⁴.

Demokratizace afrického politického života má rozhodující vliv na kvalitu vládnutí a efektivitu státní správy na všech úrovních a ve všech sektorech, tedy i na správu životního prostředí a udržitelného rozvoje.

6.4. Africká integrace ve 21. století a Nové partnerství pro africký rozvoj

Plány a programy ekonomické a politické integrace afrických zemí mají bohatou historii. Po vyhlášení nezávislosti byl deklarován „panafricanismus“ jako základní princip kontinentální spolupráce a integrace. Plány politické a ekonomické integrace byly projednávány na mnoha konferencích a summitech Organizace africké jednoty (OAJ) a její nástupkyně Africké unie (AU). Postupně byly zakládány regionální a subregionální integrační mechanismy.

Počínaje založením Organizace africké jednoty v roce 1963 přes Lagoský akční plán z roku 1980, Africký program priorit v oblasti ekonomické obnovy z roku 1985, Zakládající smlouvu Afrického hospodářského společenství z roku 1991, Zakládající akt Africké unie z roku 2000 až po nyní naplňované Nové partnerství pro africký rozvoj (NEPAD) z roku 2001 tyto dohody a dokumenty vždy odrážely aktuální politickoekonomický vývoj v Africe, stejně tak obsahovaly i reakci na světové dění a snahu vyrovnat se s výzvou rozvoje a globalizace.

Africký kontinent po formální stránce disponuje velkým množstvím strategických politických rozhodnutí a závazků, jež po obsahové stránce jsou na vysoké úrovni, jsou progresivní,

²⁴⁴ *African Governance Report II*, s. 1-4.

absorbující iniciativně poslední trendy mezinárodního vývoje a jejich reflexi v Africe. Řada těchto relativně kvalitních dokumentů vznikla za pomoci mezinárodního společenství, především systému OSN, a jejich vznik byl motivován snahou splnit po formální stránce minimální mezinárodní požadavky a standardy politických a programových rámců pro posílení mezinárodní spolupráce a pomoci. Významná pozornost je věnována prohloubení vnitroafrické spolupráce a integračních procesů, v dlouhodobém horizontu přispívajících k překonání ekonomické a sociální zaostalosti kontinentu i k nastolení stabilních demokratických institucí a k prosazení udržitelného rozvoje včetně uchování životního prostředí a zlepšení jeho stavu²⁴⁵.

Na o stupeň nižší úrovni se nacházejí programy prohloubení regionální či subregionální spolupráce prostřednictvím vytvoření sítě integračních seskupení různé škály aktivit a specializace včetně přiznání neúspěchu integračních snah 70. a 80. let minulého století z důvodu politické nestability jednotlivých členských států a s tím souvisejících ekonomických krizí.

Přijetím smlouvy o Africkém hospodářském společenství (AHS) v roce 1991 (vstoupila v platnost v květnu 1994) s hlavním cílem vytvořit po příkladu Evropského hospodářského společenství v šesti etapách do r. 2034 panafrickou hospodářskou a měnovou unii²⁴⁶ se africké státy zavázaly budovat podmínky systematickým posilováním subregionálních integračních seskupení a vytvořením do r. 2019 subregionálních zón volného trhu a subregionálních celních unií do roku 2019. Významnou úlohu hraje harmonizace a koordinace rozvojových plánů, strategií a plánů rozvoje sektorálních politik včetně oblasti životního prostředí, ochrany přírody a udržitelného nakládání s přírodními zdroji. Dosavadní málo výkonná subregionální integrační seskupení proto doznala značných institucionálních a programových změn či byla nahrazena novými se silnějším politickým mandátem (viz schéma č. 1 subregionálních seskupení zpracované autorem).

²⁴⁵ *Lagos Plan of Action (LPA) and the Final Act of Lagos (1980)* zahrnující programy a strategie rozvoje se spoléháním se na vlastní síly (self-reliant development) a spolupráci afrických států mezi sebou navzájem; *The African Charter on Human and People's Rights* (Nairobi, 1981) a *Grand Bay Declaration and Plan of Action on Human Rights; Africa's Priority Programme for Economic Recovery (APER)* z r. 1985 jako rychlá reakce na rozvojovou krizi z počátku 80. let 20. století; *OAU Declaration on the Political and Socio-Economic Situation in Africa and the Fundamental Changes Taking Place in the World (1990)* s jasným rozhodnutím afrických vůdců chopit se iniciativy, znovu si uvědomit nutnost samostatně určovat osud zemí kontinentu a znovuzaměřit se na otázky míru, demokracie a bezpečnosti; *The Charter on Popular Participation* přijatá v roce 1990: závazek OAJ prosazovat občanská práva a umístit občany do centra politického rozhodování o otázkách rozvoje; *The Treaty establishing the African Economic Community (AEC)* z r. 1991, označovaná jako Smlouva z Abuji, jejímž cílem je vytvořit v průběhu šesti na sebe navazujících fází rozvoje společný africký trh propojením existujících regionálních ekonomických seskupení; *the Mechanism for Conflict Prevention, Management and Resolution (1993)* jako vyjádření odhodlání řešit aktuální problémy politického vývoje; *Cairo Agenda for Action (1995)*; *African Common Position on Africa's External Debt Crisis (1997)*; *The Algiers Decision on Unconstitutional Changes of Government (1999)* a *the Lome Declaration on the Framework for an OAU Response to Unconstitutional Changes (2000)*. V roce 2000 byla přijata *Declaration on the Conference on Security, Stability, Development and Cooperation* obsahující základní principy podpory demokracie a dobrého vládnutí na kontinentu. Následoval *The Constitutive Act of the African Union*, přijatý v témže roce na summitu v Lomé. V dalších částech bude mj. pojednáno o kolektivních akcích afrických zemí především v oblasti ochrany životního prostředí a v úzce spjatých oblastech.

²⁴⁶ *Treaty Establishing the African Economic Community*.

Páteří, resp. hnacím motorem africké regionální integrace se mají stát:

1) Společný trh států východní a jižní Afriky (Common Market of Eastern and Southern Africa - COMESA), který zahájil činnost v prosinci 1994. Cílem bylo vytvořit do r. 2000 zónu volného obchodu, do r. 2005 společný trh s volným pohybem pracovní síly, kapitálu, zboží a služeb, do r. 2009 celní unii. Společné politiky a programy udržitelného růstu a rozvoje (čl. 3 Ustavující smlouvy z prosince 1993) mají sloužit rozvoji spolupráce při ochraně divoké přírody, přírodních zdrojů, v energetice a životním prostředí (čl. 4), účasti veřejnosti na rozvoji za podmínky vlády práva a prosazování demokratického systému vládnutí (čl. 6)²⁴⁷. Ambiciózní cíle se největšímu subregionálnímu společenství (24 členů) nedaří plnit podle předpokládaného harmonogramu. Nový strategický plán COMESA na léta 2011-2015 se soustředí na 6 priorit – odstranění bariér pro mobilitu, vybudování konkurenceschopných výrobních kapacit, překonání nedostatků v zásobovací infrastruktuře, zajištění míru a bezpečnosti, integrace průřezových témat (gender, mládež, socioenvironmentální aspekty lidského zdraví, změna klimatu, znalostní společnost, statistika, rozvoj obchodu a institucionální rozvoj)²⁴⁸.

2) Společenství rozvoje jižní Afriky (Southern Africa Development Community – SADC), funguje od září 1993 se sídlem v botswanském Gaborone (vzniklo transformací Konference pro koordinaci rozvoje jižní Afriky - SADCC, existující od r. 1980). Klade si za cíl přispět k vytvoření Afrického hospodářského společenství. Zakládací smlouva ze srpna 1992²⁴⁹ se hlásí mj. k prosazování udržitelného rozvoje na základě společné soběstačnosti, k udržitelnému využívání přírodních zdrojů prostřednictvím efektivní ochrany životního prostředí (čl. 5) a k principům demokracie, lidských práv a vlády práva (čl. 4). Společenství 14 států je též ve skluzu při dosahování integračních subregionálních a regionálních celoafrických cílů, což je zapříčiněno např. dlouhodobou hospodářskou krizí v Zimbabwe, procesy obnovy v Mosambiku, Angole a Konžské demokratické republice po vleklých občanských konfliktech. S ohledem na ekonomickou sílu a vedoucí úlohu JAR (členem od r. 1994), rostoucí ekonomiku Angoly a tradiční stabilitu v Botswaně, Tanzanii, Namibii, na Mauriciu a Seychelách je sdružení pokládáno za relativně spolehlivého partnera. Regionální indikativní strategický plán SADC na léta 2011-2015 zahrnuje respekt k principům udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí zajišťujícím spravedlivé a udržitelné využívání přírodních zdrojů pro rozvoj regionu a kontinentu²⁵⁰.

3) Východoafrické společenství (East African Community – EAC), nově založené zakládací smlouvou²⁵¹ v listopadu 1999 a mající sídlo v tanzanské Aruši, jde v integračních snahách nejdále ze všech subregionálních společenství. EAC si stanovilo velmi ambiciózní cíle: do roku 2010 vytvořit celní unii (splněno), po r. 2010 pokročit v jednání o společném trhu (protokol

²⁴⁷ *Treaty Establishing the Common Market for Eastern and Southern Africa.*

²⁴⁸ *COMESA Strategy 2011-2015: Towards an Integrated and Competitive Common Market.*

²⁴⁹ *The Treaty establishing the Southern African Development Community.*

²⁵⁰ *The Regional Indicative Strategic Development Plan (RISDP).*

²⁵¹ *The Treaty for the Establishment of the East African Community.*

uzavřen v listopadu 2009, vstoupil v platnost 1. července 2010, nyní jsou v jednání a poté ve schvalovacím procesu příslušné prováděcí předpisy)²⁵², po r. 2012 ustavit měnovou unii (nesplněno) a po r. 2015 vytvořit politickou federaci (pravděpodobně nebude splněno). V zakládací smlouvě je dobře ošetřena spolupráce v oblasti ochrany životního prostředí a udržitelného využívání přírodních zdrojů (kapitoly 18-19) a v praktické činnosti jsou podnikány konkrétní kroky s hmatatelnými výsledky. Rozvojová strategie EAC na léta 2011/12-2015/16 určuje jako prioritu i udržitelné využívání přírodních zdrojů, ochranu životního prostředí, adaptaci na změnu klimatu a udržitelnost energetických zdrojů²⁵³. Vzhledem k relativně malému počtu členských států (5) původně tři historicky velmi propojené ekonomiky (Keňa, Tanzanie a Uganda) a dva noví členové (od r. 2007 malé země Burundi a Rwanda) za podmínky politické stability a nevýznamných výkyvů na mezinárodních trzích se zemědělskými komoditami a turistickým ruchem by toto společenství mohlo pokročit v plnění příspěvku pro vytvoření AHS. Ohrožení cílů je spatřováno v politických snahách o vstup Jižního Súdánu do EAC motivovaných slibů jihosúdánských dodávek ropy do východní Afriky za podmínky vybudování ropovodu do keňského přístavu Lamu (tyto plány jsou předmětem ostré kritiky ochránců životního prostředí a místních komunit).

4) Hospodářské společenství států západní Afriky (angl. Economic Community of West African States - ECOWAS, fr. Communauté économique des Etats de l'Afrique de l'Ouest – CEDEAO) založené v květnu 1975 revidovalo dohodu o založení v červenci 1993 tak, aby byla plně v souladu s Abujskou smlouvou o AHS. Hlavními cíli ECOWAS, sdružujícího nyní 15 států a sídlícího v nigérijské Abuji, jsou vytvoření společného trhu a měnové unie v zájmu budoucího AHS. Tento cíl potvrdila Vize 2020 „Směrem k demokratickému a prosperujícímu společenství“, schválená v r. 2008²⁵⁴ vykreslující společenství bez hranic, společenství udržitelného rozvoje, míru a dobrého vládnutí, integrace do globálního trhu. Jisté předpoklady byly již vytvořeny např. používáním společné měny v některých členských státech ECOWAS – CFA (západoafrický a středoafický frank) v bývalých francouzských koloniích a v Guineji-Bissau vázané nyní na euro (dříve na francouzský frank jako pokračování zavedené koloniální praxe). Anglofonní členské státy ECOWAS v čele s Nigérií a Ghanou si zachovávají národní měny. Za dobu existence ECOWAS byla vytvořena řada společných institucí a programů včetně společné strategie snižování chudoby a udržitelného rozvoje se zohledněním především přeshraničních aspektů. Strategický plán ECOWAS na léta 2011-2015 prioritizuje udržitelný rozvoj a spolupráci regionu při udržitelném využívání přírodních zdrojů a ochraně životního prostředí (např. v r. 1999 a 2011 byl přijat společný subregionální program boje proti desertifikaci, v r. 2008 společná politika životního prostředí, v r. 2010 strategický program snížení zranitelnosti a adaptace na změnu klimatu), posilování míru, bezpečnosti a dobrého vládnutí²⁵⁵. Rozvoj integrace v západní Africe může být úspěšný za předpokladu stabilního politického a ekonomického vývoje ve vedoucích

²⁵² *Protocol on the Establishment of the East African Community Common Market.*

²⁵³ *EAC Development Strategy to Enhance Competitiveness*, s. 5-9.

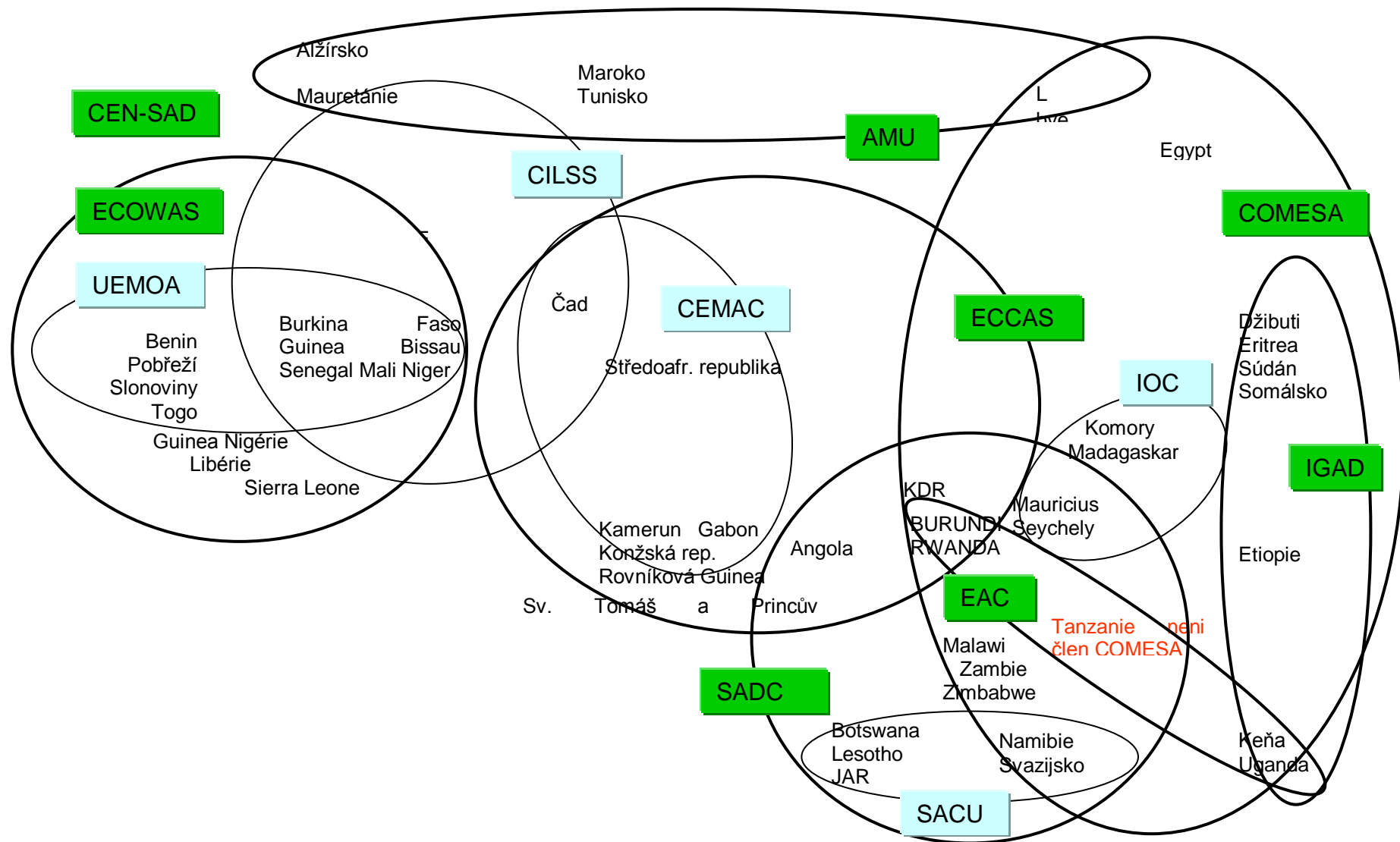
²⁵⁴ *ECOWAS Vision 2020: "Towards a Democratic and Prosperous Community"*.

²⁵⁵ *Regional Strategic Plan (2011-2015)*.

zemích regionu, zvláště Nigérie, Ghany a Senegal. Trvalou hrozbou zůstává destabilizace politickými převraty a vnitropolitickými krizemi (Mali, Niger, Guinea-Bissau). Otázkou je, jak úspěšná bude rekonstrukce zemí postižených dlouholetými občanskými válkami (Sierra Leone, Libérie, Pobřeží Slonoviny).

Další integrační či kooperační společenství a organizace v Africe v rámci svých mandátů a ekonomických možností přispívají k vytvoření AHS - např. Středoafriické měnové a hospodářské společenství (Central African Monetary and Economic Community – CEMAC), založené v r. 1994, Hospodářské společenství států střední Afriky (Economic Community of Central African States – ECCAS), vzniklé v r. 1983, Západoafriická hospodářská a měnová unie (West African Economic and Monetary Union - WAEMU), ustavená v r. 1994, Arabský svaz Maghrebu (AMU) z r. 1989, Mezivládní úřad pro rozvoj (IGAD), založený v r. 1996, Společenství sahelských a saharských států (CEN-SAD), ustavené v r. 1998, Hospodářské společenství velkých jezer (CEPLG), založené již v r. 1976 a obnovené v r. 2007, Komise Indického oceánu (IOC) z r. 1984. Činnost těchto integračních či kooperujících sdružení demonstruje snahu o přispění k rámcovému cíli, tj. k vytvoření AHS, a svědčí o formálním odhodlání afrických zemí rozvíjet spolupráci na ose Jih-Jih a hledat partnery i v jiných částech světa, nejvíce v Evropě (EU), v Latinské Americe (MERCOSUR) a v Asii (ASEAN). Některá sdružení vznikla na politickou objednávku, vykazují velmi nízkou úroveň aktivit (např. AMU a CEPLG), členské státy nemají kapacity na expertní a implementační úrovni pokrýt veškerou agendu, tím spíše, že jsou často členy více sdružení (viz schéma č. 1).

Schéma č. 1: Přehled afrických integračních organizací k prosazování udržitelného rozvoje a s environmentální dimenzí

Tato společenství mají v programech zahrátovaným vytvořením AHS a plněním cílů NEPAD významnou část aktivit věnovanou prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. Komise Indického oceánu (Mauricius, Madagaskar, Komory, Seychely a Francie-Réunion) spolupracuje kromě diplomacie (mír a bezpečnost) v zemědělství, rybolovu a ochraně životního prostředí. Strategické směry spolupráce (2005) stanovily jako čtvrtou strategickou oblast životní prostředí a přírodní zdroje, zahrnující biologickou rozmanitost, pobřežní zóny, ochranu oceánu před znečištěním, ochranu korálových útesů a nakládání s odpady, včetně odpovídajících regionálních programů²⁵⁶.

Mezinárodní vývoj konce 80. let a počátku 90. let minulého století (nutnost reakce na zostřující se ekonomickou krizi v Africe, formulace koncepce udržitelného rozvoje v roce 1987, příprava na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v roce 1992 a potenciální vznik nových finančních mechanismů na pomoc rozvojovým zemím, posílení integračních procesů v jiných částech světa a procesy globalizace) inspirovaly africké politické vůdce k podpisu Abujské smlouvy (červen 1991) o Africkém hospodářském společenství (AHS), jež má být realizováno v časovém horizontu 34 let od vstupu smlouvy v platnost (tj. od května 1994) cestou koordinace, harmonizace a postupné integrace regionálních ekonomických uskupení a též rozšířením funkcí OAJ. Na základě zkušeností Evropské unie došlo k transformaci OAJ v Africkou unii (AU, ustavující akt podepsán v červenci 2000, vstoupil v platnost v květnu 2001) se strategickými cíli dosažení spolupráce, míru a bezpečnosti a zlepšení pozice Afriky v mezinárodních ekonomických a sociálních vztazích, v ochraně životního prostředí.²⁵⁷ Ustavující akt jedním z klíčových cílů vyhlásil prosazování udržitelného rozvoje (čl. 3, j), rozvoje demokratických principů a institucí, účast obyvatelstva na správě a dobré vládnutí (čl. 3,g)²⁵⁸.

Nové partnerství pro africký rozvoj (The New Partnership for Africa's Development - NEPAD) je nejvýznamnějším současným nástrojem celoafrické integrace a oficiálním programem AU přijatém na summitu v Lusace v červenci 2001 v odpověď na vyhlášení Rozvojových cílů tisíciletí OSN v září 2000 a v rámci přípravy na konání Světového summitu udržitelného rozvoje v jihoafrickém Johannesburgu v roce 2002. Zaintegrovan byl tzv. plán Omega AU. Základním dlouhodobým cílem dokumentu je „vymýtit chudobu v Africe a navést jednotlivé africké země i kontinent jako celek na cestu udržitelného rozvoje a obecně rozvoje tak, aby byla zastavena marginalizace Afriky v procesu globalizace“²⁵⁹. Dokumentem prochází orientace na „dobré vládnutí“ z logiky podmínky naplnění požadavků udržitelného rozvoje.

Program NEPAD identifikuje sektory prioritního zájmu (rozvoj všech oblastí infrastruktury, lidských zdrojů, zemědělství, ochrany životního prostředí, zakládání vědeckotechnologických platforem), jejichž podporou, jak uvedeno výše, by měla být zvrácena dosavadní tendence ekonomické a sociální marginalizace Afriky. NEPAD se zaměřuje na mobilizaci vnitřních zdrojů

²⁵⁶ Podrobněji strategické směry spolupráce Komise Indického oceánu.

²⁵⁷ *Assessing Regional Integration in Africa. Rationalizing Regional Economic Communities*, s. 35-36.

²⁵⁸ *The Constitutive Act of the African Union*.

²⁵⁹ *The New Partnership for Africa's Development (NEPAD)*, § 67, s. 12.

kontinentu i zdrojů vnějších k efektivní implementaci politik v zájmu dosažení Rozvojových cílů tisíciletí a v dlouhodobém horizontu k vybudování AHS a je možno jej charakterizovat jako strategii přežití Afriky v podmínkách globalizace a ekonomické liberalizace.

V rámci NEPADu byla schválena tzv. Iniciativa demokracie a politického vládnutí (“Democracy and Political Governance Initiative”) za účelem “přispět k posílení politického a administrativního rámce zúčastněných zemí v souladu s principy demokracie, transparentnosti, odpovědnosti a integrity, respektu k lidským právům a posílení vlády práva”²⁶⁰. Iniciativa ekonomického a korporátního vládnutí (“Economic and Corporate Governance Initiative”) je zaměřena na „prosazování souboru konkrétních a časově ukotvených programů zlepšení kvality ekonomického řízení a správy veřejných financí, zlepšení kvality řízení soukromých společností v účastnících se zemích”²⁶¹.

Průřezovou a tedy velmi významnou je Environmentální iniciativa („Environmental Initiative“). Členské státy uznaly, že „zdravé a produktivní životní prostředí je předpokladem pro splnění cílů NEPAD“ a zdůraznily potřebu udržitelného využívání afrických přírodních zdrojů, vysokou měrou přispívajících k zaměstnanosti, sociálnímu a ekonomickému vzestupu a ke snížení chudoby. Za 8 prioritních oblastí byly vybrány boj s desertifikací, ochrana mokřadů, prevence proti invazivním druhům flóry a fauny, management pobřeží, globální oteplování, přeshraniční ochrana přírody, environmentální správa a financování ochrany životního prostředí²⁶².

V rámci NEPAD byl ustaven Africký hodnotící mechanismus (African Peer Review Mechanism, APRM) ke zkoumání a posuzování naplňování závazků jednotlivých afrických zemí zlepšovat politickou a také ekonomickou správu.

První zemí, která podstoupila proces hodnocení, byla v letech 2003-2005 Ghana. Výsledná doporučení byla soustředěna do průběžně monitorovaného a každoročně vyhodnocovaného národního akčního programu (National Programme of Action - NPOA). Např. Situační zpráva Ghany z roku 2007 již obsahuje některá pozitivní zjištění z hodnocení období 2005-2007, zejména ratifikaci Africké charty lidských práv a práv národů ve vztahu k právům žen, reformu ghanského daňového systému, snížení korporátních daní a zrušení řady bankovních poplatků, zlepšení přístupu k základním sociálním službám, např. ke vzdělávání a zdravotním službám²⁶³. Ghana v roce 2011 požádala o provedení dalšího „peer review“. Nyní je do hodnocení NEPAD zapojeno již téměř 40 afrických zemí.

První vyhodnocení Keni v roce 2007 přineslo pozitivní výsledek o hmatatelném pokroku země při řešení vnitrostátních a mezistátních konfliktů (po změně ve funkci prezidenta a složení vlády

²⁶⁰ *The New Partnership for Africa's Development (NEPAD)*, (ii) Democracy and Political Governance Initiative, § 79-85, s. 14.

²⁶¹ *The New Partnership for Africa's Development (NEPAD)*, A2 The Economic and Corporate Governance Initiative, § 86-95, s.15.

²⁶² C.d., § 138-142, s. 22.

²⁶³ *Ghana and the APRM*, s. 11-13.

po volbách v prosinci 2002) a rozšiřování občanských a lidských práv v zájmu upevnění demokracie a dobrého vládnutí²⁶⁴. Bohužel toto teoretické vyhodnocení nezabránilo vypuknutí násilných nepokojů na počátku roku 2008 jako následku vývoje během a po prezidentských a parlamentních volbách v prosinci 2007.

Situační zprávy obou zemí se pozitivně vyjádřily o provedeném procesu v rámci APRM, který “urychlil jejich postup k přijetí a provádění programových priorit NEPADu”²⁶⁵. V případě Keni je velkým úspěchem e-školní iniciativa realizovaná v rámci NEPADu s cílem “poskytnout mladým Afričanům na základních a středních školách znalosti a dovednosti v oblasti informačních technologií a využít ICT ke zlepšení, obohacení a prohloubení vzdělání v afrických zemích”, umožnit jim “efektivně se účastnit vytváření globální informační společnosti” jako součásti celoafrického e-programu²⁶⁶.

Pozitivním procesem je skutečnost, že ekonomická a politická integrace afrických zemí pod záštitou AU a s využitím existujících regionálních uskupení je podpořena orientací na udržitelný rozvoj, např. širěji koncipovanou a na výsledky orientovanou spoluprací s partnery z vyspělého světa na mnohostranném (zejména s EU) a dvoustranném základě.

Tyto tendence jsou též posilovány novými národními strategiemi, politikami a akčními plány jednotlivých zemí. Příkladem mohou sloužit strategie prosazování dobrého vládnutí (tanzanský Národní rámec dobré správy z r. 1999, kamerunský Národní program dobrého vládnutí z r. 2000, mauretánská Strategie boje proti korupci z r. 2011), ekonomické obnovy (konžský prezidentský plán postupného rozvoje ekonomických sektorů na základě politické stabilizace, míru a bezpečnosti z r. 2002 pod názvem „Dobrá naděje“, Strategie obnovení ekonomiky Pobřeží Slonoviny z r. 2011), strategie rozvoje individuálních sektorů (alžírská Integrovaná strategie snižování chudoby a rozvoje venkova na léta 2008-2020, ghanská Politika důlního průmyslu z r. 2006, tuniská Strategie rozvoje turistiky do r. 2016), strategie reformy veřejných výdajů (guinejský Program ekonomických a finančních reforem z r. 1992, ugandská Národní investiční strategie z r. 2005, nigérijské Střednědobé rozpočtové rámce z r. 2012), strategie rozvoje soukromého sektoru (botswanská Privatizační politika z r. 2000, gambijská Národní politika podpory středního a drobného podnikání z r. 2009, sierraleonská Strategie rozvoje soukromého sektoru z r. 2009). Jejich konečné výsledky budou vyhodnoceny až po uplynutí delšího časového období a v kontextu prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. Strategie udržitelného rozvoje a životního prostředí budou analyzovány a hodnoceny v části věnované environmentální správě.

NEPAD jako celoafrická strategie a její implementace se stal předmětem vědeckého zkoumání. Nigérijstí vědci ji charakterizují nikoli jako žádoucí propojení politických i ekonomických sil,

²⁶⁴ Viz např.: BING-PAPPOE, A., *Reviewing Africa's Peer Review Mechanism*.

²⁶⁵ *Country Self-Assessment for the African Peer Review Mechanism' African Peer Review Mechanism*, s. 6.

²⁶⁶ NEPAD *e-Schools Initiative*., AYERE, M., *E-learning in secondary Schools in Kenya*, s. 220, 222.

jejich „zdvojení“, vytváření koherentního politického systému z dříve oddělených jednotek, z nichž každá dobrovolně přenechává část své suverenity centrální autoritě a vzdává se použití síly v řešení konfliktů mezi členy (federalismus). Nejedná se o sdílení politické moci mezi národními a nadnárodními orgány (funkcionalismus), ale o rozšíření mezivládní spolupráce a vytvoření specializované administrativní instituce na nadnárodní úrovni, která bude usilovat o to, aby demonstrovala důležitost regionální integrace. Pokud se osvědčí, bude zvažováno ustavení nadnárodního orgánu vybaveného většími pravomocemi (neofunkcionalismus jako svého druhu syntéza dvou předešlých koncepcí). Bez ohledu na integrační teorii v reálné situaci afrických zemí může být využito nepřehledného množství integračních pobídek, např. na politické úrovni v oblasti bezpečnosti a řešení konfliktů, v ekonomické oblasti pobídek k urychlení ekonomického růstu vytvářením funkčních hospodářských celků, optimální alokací zdrojů, ve prospěch mobility pracovníků či naopak zastavení přílivu běženců a jejich repatriaci²⁶⁷.

L. Olu-Adeyemi a B. Ayodele píší, že průběh implementace NEPAD odhalil řadu slabých míst v oblasti strategického plánování (vztah a rozdělení funkcí vedení AU a aparátu NEPAD z hlediska poměru politického řízení a praktické implementace, nutnost deklasifikace v zájmu řízení orientovaného na výsledky). Implementace nezbytně narazila na objektivní realitu afrického života (persistence politických konfliktů, nízká úroveň vnitroregionálního obchodu a přemíra interregionálních uskupení, klientelismus, korupce, nekoordinovanost a neochota spolupracovat se soukromým sektorem a nevládními organizacemi při realizaci programů, neschopnost logicky zapracovat základní cíle NEPAD do národních rozvojových plánů a naplnit je, nehledě na jejich nepřijetí občany).

Nevládní organizace a organizace občanské společnosti hodnotí NEPAD jako klasický produkt rozhodování na nejvyšší úrovni (“top-down” přístup) a záležitost elit. Vyloučení občanské společnosti z přípravy a posouzení programu (hlavními konzultanty byli experti Skupiny G8) “těžce poškozuje legitimitu” programu a popírá zájmy a potřeby jednotlivých skupin obyvatelstva. Je založen na již překonané neoliberální ideologii, která dle nevládních odborníků neobsahovala návody na uspokojení rozvojových potřeb Afričanů a v posledních desetiletích je silně poškodila²⁶⁸.

Jednou z relevantních připomínek (ne nutně představitelů pouze občanské společnosti) je reálnými fakty podložené tvrzení, že NEPAD a regionální integrace jím prosazovaná může být nástrojem větších ekonomik Afriky (např. Alžírsko, Nigérie, Egypt, JAR, Keňa, Senegal) k exploataci chudších, politicky i ekonomicky méně významných států²⁶⁹.

²⁶⁷ OLU-ADEYEMI, L., *The Challenges of Regional Integration for Development in Africa*, s. 213-218.

²⁶⁸ Např. LANDSBERG, C., *NEPAD: What is it? What is missing?* s. 8., *Greenpeace Backrounder-New Partnership for Africa's Development (NEPAD)*, PREMPEH, O. K., *Against Global Capitalism: African Social Movements Confront Neoliberal Globalization*, s. 103-104.

²⁶⁹ SMITH, Malinda, *Beyond the “African Tragedy”: Discourses on Development and the Global Economy*, s. 15; ADÉSÍNÁ, J., *Development and the Challenge of Poverty: NEPAD, post-Washington Consensus and Beyond*, s. 34.

NEPAD nesporně na politické mezinárodní úrovni přispěl k překonání marginalizace Afriky, prokázal schopnost reakce afrických vůdců na mezinárodní výzvy v zájmu zachování „privilegovaného“ postavení kontinentu v systému mezinárodní rozvojové pomoci a spolupráce. Obsahoval alespoň deklarativně závazek zapojit do realizace široké vrstvy obyvatelstva jako podmínku dosažení pozitivních výsledků, „kritiku do vlastních řad“ za minulé chyby a přiznání zodpovědnosti za budoucí rozvoj (viz Iniciativa demokracie a politického vládnutí); rovnoprávnost ekonomických sektorů (viz Iniciativa ekonomického vládnutí), apod. NEPAD ve spojení s dalšími globálními a regionálními procesy odstartoval zpracování národních rozvojových strategií a strategií sektorových (někdy až hraničí s inflací těchto dokumentů). Úspěchem je uznání koncepce a politik udržitelného rozvoje za zastřešující cíl NEPAD, ochrany životního prostředí za průřezový úkol (viz Environmentální iniciativa). Implementace závazků NEPAD jako součásti politiky AU a aktivit Africké hospodářské komise OSN vyžaduje na národní a regionální úrovni systematickou podporu. Základem úspěchu NEPAD a jeho aktuálního Akčního plánu AU-NEPAD na léta 2011-2015 je demokratické „dobré“ vládnutí, které i v Africe stále rozhodujícím způsobem ovlivňuje ekonomickou, sociální a environmentální správu.

V zájmu posílení politiky „nulové tolerance“ AU vůči neústavním změnám vlády se 16. zasedání Shromáždění AU v lednu 2011 zavázalo k ustavení tzv. Panafrické architektury vládnutí (Pan-African Governance Architecture, AGA) za účelem rozšíření kapacit AU napomáhat prosazení dobrého vládnutí. V první etapě AGA vyhodnocuje a aktualizuje již existující dokumenty včetně nejdůležitějšího z nich - Africké charty demokracie, voleb a dobrého vládnutí, přijaté AU v lednu 2007 (byla podepsána 41 z 54 členských států, ratifikovalo ji jen 17 států (stav k 31.12.2012) a vstoupila v platnost 15. února 2012 po ratifikaci potřebnými minimálně 15 státy). Chartu doposud nepodepsala např. Botswana, hodnocena jako relativně demokratická země s dobrou úrovní vládnutí, či významné africké státy, např. Egypt, Tanzanie a Tunisko. Naopak v případě Libye, Eritrei, Somálska a Zimbabwe jsou důvody nepodepsání nasnadě²⁷⁰. Po vstupu v platnost je uzákoněna povinnost členských států AU (smluvních stran Charty) jednoznačně se vymezovat vůči neústavním pokusům o změnu vlády (převratům) v jednotlivých zemích a podnikat rozhodné kroky na obhajobu demokracie a demokratického ústavního pořádku.

Výsledky implementace programů NEPAD jsou obsahem společných situačních zpráv připravovaných Africkou hospodářskou komisí OSN a OECD na jedné straně a agenturou programu NEPAD (NPCA) na straně druhé²⁷¹. Situační zprávy jsou zpracovávány na základě požadavku hlav států a vlád NEPAD z roku 2003, mají objektivně posoudit plnění závazků afrických zemí a jejich rozvojových partnerů, zjistit, zda bylo dosaženo očekávaných výsledků a jaké jsou budoucí priority a upřesněné prvky implementace. Každá ze stran provádí

²⁷⁰ Aktuální stav signatářů Charty viz: Dostupné z WWW:

<http://au.int/en/sites/default/files/Charter%20on%20Democracy%20and%20Governance_0.pdf>.

²⁷¹ *Mutual Review of Development Effectiveness (MRDE) in Africa 2011*, s. 1-36.

sebehodnocení, následně konfrontované se stanoviskem partnera a konsensuálně zobecněné. 30. listopadu 2011 byla při příležitosti Fóra na vysoké úrovni o efektivitě pomoci v jihokorejském Busanu zveřejněna v pořadí již čtvrtá zpráva. Ve čtyřech okruzích (udržitelný ekonomický růst, investice do lidských zdrojů, dobrá správa a financování rozvoje) podrobněji analyzuje 18 témat, poprvé je ve zprávě zahrnuta otázka potravinové bezpečnosti. Data zahrnují r. 2010, pro r. 2011 pracovala s kvalifikovanými odhady.

Hlavní závěry situační zprávy z roku 2011 pod zorným úhlem plnění Rozvojových cílů tisíciletí (RCT) jsou tyto:

- státy NEPAD se zavazují k prosazování míru a bezpečnosti na kontinentě, užší regionální spolupráci, k pokračování ve vnitřních politických a ekonomických reformách v zájmu dobrého vládnutí a mobilizaci vnitřních zdrojů a získání zahraničních investic k dosažení RCT;
- rozvojoví partneři slibují pomoc při zlepšování ekonomické správy zejména na makroekonomické úrovni a provádění reform v zájmu růstu vnitřních daňových příjmů, harmonizaci mezinárodních daňových režimů, omezování nelegálních kapitálových toků, přehodnocení protekcionistických opatření v zájmu tržní liberalizace, vypracování nového rozvrhu plnění závazků donory, posílení vlivu Afriky v systému globální správy především v zájmu rychlého poskytnutí finančních prostředků na programy boje proti změně klimatu, která je označena jako největší hrozba pro udržitelný růst afrických zemí;
- tempo pozitivních změn není souměřitelné se zlepšeným ekonomickým výkonem afrických ekonomik minulého desetiletí a je stále neadekvátní ve vztahu ke splnění RCT;
- zahraniční rozvojová pomoc v roce 2010 rekordně rostla a dosáhla výše 48 mld. USD, ale nedosáhla úrovně závazku summitu Skupiny G8 v Gleneagles z roku 2005, který předpokládá její postupné zvyšování až na úroveň 75 mld USD v roce 2015;
- vyostření hrozby nedostatku potravin v Africe bezodkladně vyžaduje od všech zemí dosáhnout financování rozvoje zemědělství nejméně ve výši 10 % státního rozpočtu (tzv. Maputský cíl z roku 2009); úkol obsažený v cíli 1 RCT „do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí, kteří trpí hladem“, pravděpodobně v Africe nebude splněn;
- většina afrických států schválila základní dokumenty (obecné a sektorové strategie, akční plány, apod.) vztahující se k environmentální udržitelnosti; implementace je však nedostatečná, chybí institucionální kapacity a finanční a lidské zdroje, spolehlivé údaje a jejich vyhodnocování, politická vůle prosazovat realizaci schválených dokumentů. Všechny africké země s výjimkou jedné se tak v roce 2010 propadly ke dnu indexu stavu životního prostředí (Environmental Performance Indexu – EPI, prováděného Yaleskou univerzitou), řadícího 163 země světa za pomoci 25 indikátorů hodnotících plnění závazků vůči schváleným cílům politiky ochrany životního prostředí. V r. 2011 v rámci 132 hodnocených zemí se z Afriky nejlépe umístily Gabon (40. místo), Zambie (57. místo) a Egypt (60. místo).

- implementace Africké mírové a bezpečnostní architektury (APSA) vázne na neúnosném kapacitním, finančním a vojenském břemeni, které není rovnoměrně sdíleno jejími členy, ale i na absenci efektivního zásahu v případech nedávných vnitrostátních konfliktů;
- dopady demokratizačních procesů „arabského jara“ v severní Africe v současné době přispívají ke zhoršování některých celoafrických makroekonomických ukazatelů (pokles výkonu ekonomiky a exportu, turistiky, poškozování stávající infrastruktury, emigrace obyvatel).

Před africkými státy tak při plnění závazků NEPAD stojí stále velké množství výzev, jejichž překonání závisí na schopnosti efektivně kombinovat a propojit národní úsilí se zahraniční spoluprací a pomocí.

6.5. Shrnutí

Vládnutí je průřezová, horizontální základní podmínka pro zajištění míru a bezpečnosti, pro vybudování politické, ekonomické, sociální a environmentální stability a pro upevnění rozvoje včetně udržitelného nakládání s přírodními zdroji. Vládnutí/správa je výkon – poskytnutí vysoké kvalitního veřejného statku (bezpečnosti, vlády práva, participace a lidská práva, udržitelné ekonomické příležitosti včetně přístupu k přírodním zdrojům, lidský rozvoj) občanům ze strany vládnoucích struktur na všech úrovních – globální, regionální, subregionální, národní a místní.

Koncepce dobré správy nevyklučuje rozdíly v chápání jejího normativního obsahu a významu. Je vnímána pouze jako efektivní manažerský nástroj či naopak jako nástroj usměrňování globální ekonomiky a politických procesů a otevřené „okno příležitosti“ pro širší participaci občanské společnosti v rozhodovacích procesech.

Environmentální vládnutí je soustava „víceúrovňové interakce (místní, národní, subregionální, regionální a mezinárodní/globální) mezi třemi klíčovými aktéry: státem, trhem a občanskou společností. Dochází ke konfrontaci aktérů, porovnávání stanovisek, dosahování konsensu při formulaci a implementaci politik v reakci na vstupy spjaté s ochranou životního prostředí poskytované společností. Vzájemné vztahy jsou vymezeny pravidly, procedurami, procesy a obecně přijatým způsobem chování pod hlavičkou „dobrého vládnutí“ za účelem dosažení udržitelného rozvoje.

Ve vztahu k Africe obecně charakterizují „dobré vládnutí“ jako soubor institucí, procesů a politik napomáhajících demokratizaci afrických politických režimů, lidskému rozvoji a prosazování lidských práv, přispívajících k prosazování udržitelného rozvoje, ochrany životního prostředí a řešení afrických environmentálních problémů.

Dle mého hodnocení jsou v afrických státech podstatnými podmínkami vládnutí umožňujícími realizaci strategií udržitelného rozvoje a programů ochrany životního prostředí a realizaci práv občanů a jejich organizací: dodržování základních lidských a občanských práv a hodnot typu

spravedlnosti, rovnosti a odstraňování chudoby; existence a rozvíjení kapacit k implementaci programů; prosazování práva, omezení korupce a standardů etického chování včetně silných kontrolních a auditních mechanismů; existence monitorovacích mechanismů, systémů sběru a vyhodnocování údajů a vědeckých informací jako podkladu pro rozhodování a hodnocení výsledků; právo a reálná možnost veřejnosti vstupovat do procesů politického rozhodování na všech etapách a úrovních rozhodování; komunikace a vzdělávání nutné k efektivní participaci veřejnosti, rozvoj etiky udržitelnosti, environmentální etiky, spravedlnosti pro chudé a marginalizované ve vztahu k rozvoji a k životnímu prostředí.

Požadavky hlubokých reforem, vznášených na africké politické reprezentace mezinárodními institucemi, donory a domácími zájmovými skupinami včetně soukromého sektoru, občanských sdružení a vědecké komunity, zainteresovanými na široce participativní politické stabilitě, jsou odrazem nutnosti vytvořit demokratickou základnu pro ekonomický rozvoj, zlepšení sociální situace a zajištění zdravého životního prostředí.

Africké státy i Afrika po formální stránce disponují velkým množstvím strategických politických dokumentů a závazků, obsahově progresivních a absorbujících aktuální trendy mezinárodního vývoje spolu s africkou reflexí koncepce a politik udržitelného rozvoje a zachování životního prostředí a zlepšení jeho stavu.

Nové partnerství pro africký rozvoj (NEPAD) je nejvýznamnějším současným nástrojem celoafrické integrace a oficiálním programem AU přijatém v červenci 2001 v odpověď na vyhlášení Rozvojových cílů tisíciletí OSN v rámci přípravy na konání Světového summitu udržitelného rozvoje v roce 2002. Základním cílem NEPAD je vymýtit chudobu a navést africké země i celý kontinent na cestu udržitelného rozvoje za pomoci „dobrého vládnutí“.

NEPAD ve spojení s dalšími celoafrickými i subregionálními iniciativami pomáhá na politické mezinárodní úrovni překonat marginalizaci Afriky. Ukazuje, že afričtí političtí vůdci musí pružněji reagovat na mezinárodní výzvy v zájmu „privilegovaného“ postavení kontinentu v systému mezinárodní rozvojové spolupráce a že musí respektovat názory širších vrstev obyvatel a hlásit k zodpovědnosti za rozvoj (viz Iniciativa demokracie a politického vládnutí) všech ekonomických sektorů (viz Iniciativa ekonomického vládnutí) v zájmu snižování chudoby a udržitelného rozvoje.

NEPAD ve spojení s dalšími globálními a regionálními procesy odstartoval zpracování velkého množství národních strategií rozvoje jednotlivých ekonomických a sociálních sektorů. Nasměrovává ústřední vlády, místní samosprávu, podnikatelskou sféru a různé zájmové skupiny chápat procesy integrovaně. Udržitelný rozvoj byl uznán za zastřešující cíl NEPAD a ochrana životního prostředí za průřezový úkol (viz Environmentální iniciativa). Při implementaci závazků NEPAD je základem úspěchu demokratické „dobré“ vládnutí včetně efektivní participativní a kontrolní funkce občanské společnosti.

7. Občanská společnost v Africe

Od 80. let minulého století dochází v Africe v návaznosti na demokratizační procesy a vyhlášenou změnu ve způsobech a metodách poskytování zahraniční rozvojové pomoci ke značnému nárůstu počtu a druhů nevládních neziskových organizací s významnou úlohou občanských sdružení věnujících se otázkám udržitelného rozvoje a ochraně životního prostředí. Ta nebyla vyloženě politicky orientovaná a soustředila se na ochranu lesů, zalesňování a přístup k topivu a k vodě, k důstojnějšímu bydlení a podmínkám života. Předpokladem pro vytvoření sítí nevládních organizací a organizací občanské společnosti bylo nesporně dosažení určitého stupně demokratizace a rozšíření veřejného prostoru, v němž tyto organizace nalézají své uplatnění.

7.1. Nevládní organizace a zájmové skupiny v Africe

Tradičně je občanská společnost v afrických zemích zaměřena na poskytování sociálních služeb všeho druhu. Institute státu mají chronický nedostatek prostředků a fungují neefektivně, pokud zabezpečují sociální služby, pak jen částečně a na nízké úrovni. Círky a náboženská uskupení, odbory, ženské spolky apod. podporují finančně a organizačně vzdělání na úrovni prvního i druhého stupně škol, zdravotní péči a programy boje proti HIV/AIDS, výživové programy pro matku a dítě, poskytování přístřeší a potravy pro utečence a bezdomovce apod. Významnou úlohu zaujaly organizace věnující se širšímu konceptu prosazování udržitelného rozvoje (především v kontextu snižování chudoby) a ochrany životního prostředí, především ve spojitosti se zalesňováním, zajištěním přístupu k vodě a k základním sanitárním standardům. Příkladem je keňské „Hnutí zeleného pásu“ (Green Belt Movement), založené v r. 1977 Wangari Maathai, které bylo později schopno vytvořit i celoafrickou síť²⁷².

S orientací rozvojových strategií na poskytování finanční pomoci přímo nevládním organizacím a snahou „obejít“ zkorumpovaný stát byly nevládní organizace apriorně popisovány jako efektivní a fungující na participatorním základě, významně přispívající k udržitelnému rozvoji jednotlivých komunit. V knize „Dvě tváře občanské společnosti: nevládní organizace a africká politika“²⁷³ analyzuje S. Ndegwa jejich působení v keňských podmínkách po dobu dvou desetiletí (v Keni ve srovnání se všemi státy subsaharské Afriky v době vzniku knihy působil největší počet nevládních organizací mezinárodního i lokálního typu). Autor činí obecné závěry na základě srovnání dvou nejvýznamnějších keňských nevládních organizací „Hnutí zeleného pásu“ vedené W. M. Maathai a „Undugu Society of Kenya“ (Společnost bratrství Keni)

²⁷² MAATHAI, Wangari M., *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*, s. 6-32.

²⁷³ NDEGWA, Stephen N., *The Two Faces of Civil Society: NGO's and Politics in Africa*. S. Ndegwa, tehdejší spolupracovník nairobského Ústavu pro rozvojová studia (Institute for Development Studies), je nyní ekonomickým odborníkem SB a členem týmu pro zpracování Zprávy o světovém rozvoji (WDR).

zabývající se pomocí „dětem ulice“. „Hnutí zeleného pásu“ za dobu své existence od r. 1977 ztělesnilo „první tvář“ občanské společnosti – stalo se aktivní politickoopoziční složkou keňské reality a hlasatelem politického pluralismu, zatímco druhá občanská organizace „Undugu Society of Kenya“, založená v r. 1975, se nevymanila ze závislosti na represivním státu a dle autora se vyznačovala „politickou zbedněností“, byla plně ve vleku politické situace. Tyto dvě, jakož i ostatní složky nevládního neziskového sektoru byly plně závislé na zahraničních zdrojích a na politických příležitostech přicházejících ze zahraničí či z působení mezinárodních organizací na území Keni, zvláště OSN.

Dvěma klíčovými problémy jejich činnosti a podstatou polemiky jsou otázky: a) je činnost organizace občanského sektoru již svou povahou založená na demokratických hodnotách, či jde pouze/spíše o reakci na vnější podněty a financování?; b) stojí v činnosti organizace na čelném místě úsilí o vnesení znalostí a dovedností (označované jako „grassroots empowerment“) do řad občanů v zájmu obhajoby jejich občanských a demokratických práv vlastními silami, nebo jde výlučně o „dobročinné“ aktivity těchto uskupení bez širšího dopadu na voliče? ²⁷⁴ Dle S. Ndegwy nejsou odpovědi na vznesené otázky jednoznačné a jím shromážděný materiál je spíše rozporuplný. Nevylučuje, že v budoucnosti převládnu kampaňovité modernizační projekty (včetně zaštitěných hlavičkou udržitelného rozvoje) bez širšího sociálního a politického dopadu na společnost, kdy se vedení organizací občanské společnosti stane novou společenskou elitou, mající zájem na „sdílení prostoru“ a zdrojů společně se státem bez ambicí usilovat o přechod k demokracii a její konsolidaci.

Výše uvedený rozbor dostatečně dokresluje složité a stále se vyvíjející postavení nevládních neziskových a obecně občanských organizací v rámci afrických politických systémů.

Občanská společnost a její hlavní skupiny získaly nové uznání Světovou konferencí o životním prostředí a rozvoji (UNCED) v r. 1992, což mělo pozitivní dopad na její aktivnější úlohu i v afrických státech (Princip 10 Rio de Janeirské deklarace o životním prostředí a rozvoji a část Agendy 21 „Posílení úlohy hlavních skupin). Při přechodu k alespoň formální pluralitní společnosti občanské organizace sehrály důležitou úlohu při prosazování lidských práv a občanských svobod, v účasti veřejnosti na rozhodování při ochraně životního prostředí a využití přírodních a nerostných zdrojů. Africká občanská společnost přispívá ke zlepšení národní, subregionální a regionální správy životního prostředí a k prosazování udržitelného rozvoje. Její úloha byla uznána v nových nebo ve změněných ústavách v kontextu prosazování dobrého vládnutí, v zákonech a ve strategických rozvojových dokumentech. Příkladem jsou ústava Namibie z r. 1990, změněná v r. 1998 a 2010 (čl. 89-94), Rwandy z r. 2003 (čl. 182) a Seychel z r. 1993, naposledy změněná v r. 2011 (čl. 143), v nichž je zaveden i institut ombudsmana sloužící i prosazování udržitelného rozvoje a ochraně životního prostředí²⁷⁵. Ze strategických

²⁷⁴ NDEGWA, Stephen N., c.d., s. 2, 6, 3-4.

²⁷⁵ *The Constitution of the Republic of Namibia*, Chapter 10. „The Ombudsman“, Articles 89-94. *The Constitution of the Republic of Rwanda*. Chapter VII. The Office of the Ombudsman”, Article 182. *The Constitution of the Republic of Seychelles*. Schedule 5 “Ombudsman”, Articles 143-168.

dokumentů je možné uvést angolský Střednědobý rozvojový plán na léta 2009-2013, kdy je jednou ze tří priorit zajištění udržitelného ekonomického rozvoje a budování občanské společnosti. Guinea přijala v r. 1997 Národní program decentralizace a posílení občanské společnosti, Kamerun Program národního participativního rozvoje a Národní program vládnutí a Program správy měst.

V téměř všech zemích existují občanská sdružení, věnující se rámcově problematice udržitelného rozvoje a životního prostředí, a zároveň představující vyhraněné sociální zájmové skupiny (ženy, mládež, zemědělci, původní obyvatelstvo, vědecká komunita, podnikatelská sféra a průmysl, odbory, místní iniciativy). Výzvou je výraznou měrou uspět při ovlivňování občanské společnosti při prosazování udržitelného rozvoje, vyvíjet konstruktivní tlak na státní správu, vzájemně spolupracovat a sladovat své zájmy²⁷⁶.

Jako rámcové občanské sdružení věnující se otázkám životního prostředí pracuje např. Tanzanské fórum změny klimatu, etiopské Fórum pro udržitelné užití půdy, guinejská Asociace dobrovolníků pro udržitelný rozvoj, Namibijská nadace přírody, Ghanská společnost ochrany divoké přírody, Východoafrická společnost historie přírody, Malgašská liga ochrany ptáků, Nigérijské středisko životního prostředí, lidských práv a rozvoje.

Překryv s udržitelným rozvojem a životním prostředím z ženských sdružení má např. Síť afrických žen pro ekonomickou analýzu se sídlem v Egyptě, burkinafaský Ženský program životního prostředí, čadská Asociace žen původního obyvatelstva. Mládež představují např. Asociace maliské mládeže pro rozvoj, místní iniciativy, jako např. nigérijská Místní iniciativa pro udržitelnost životního prostředí. V r. 2006 byla založena Environmentální síť africké mládeže (AYEN), ve stejném roce Iniciativa africké mládeže o změně klimatu (AYICC) a byla přijata Africká charta mládeže, která vyzvala africké vlády k přijetí ucelené koncepce podpory mládeže při jejím uplatnění v rozvoji kontinentu a při rozhodování o cestách rozvoje.

Z vědeckých sdružení nelze opomenout Institut jižní a východní Afriky pro obchod, informace a vyjednávání (SEATINI) se sídlem v ugandské Kampale, Jihoafrické středisko výzkumu a dokumentace (SARDC) se sídlem v zimbwabském Harare, Africkou regionální úřadovnu Mezinárodní rady vědy sídlící v jihoafrické Pretorii (ICSU), Etiopský institut výzkumu rozvoje se sídlem v Addis Abebě.

V rámci odborů působí např. Regionální africká organizace Mezinárodní konfederace odborů (ITUC-Africa) v tožském Lomé. Rolníky reprezentuje např. keňská Organizace Mainyoto pastevců pro integrovaný rozvoj, původní obyvatelstvo např. Koordinační výbor původního obyvatelstva Afriky (IPACC), podporovaný německou nadací „Chléb pro svět“ a norskou církevní nadací. Africké subregionální integrační organizace se rovněž snaží úzce spolupracovat s občanskými sdruženími a nevládními organizacemi, příkladem slouží SADC a jeho Rada nevládních organizací (SADC-CNGO) se sídlem v botswanském Gaborone.

²⁷⁶ HEMMATI, Minu, *Multi-stakeholder processes for governance and sustainability*.

V souladu s novými ústavami a zákony o životním prostředí od počátku 90. let minulého století budované pluralitní režimy umožnily organizacím občanské společnosti ve větší míře přístup k informacím, podíl na konzultacích a formulování dlouhodobých strategií rozvoje; částečně se tak dělo pod tlakem mnohostranných a dvoustranných donorských institucí (např. SB, UNDP, IDA) a v souladu s mezinárodními doporučeními, odsouhlasenými i africkými státy, např. s dokumenty UNEP „Směrnice pro rozvoj národní legislativy o přístupu k informacím, o účasti veřejnosti a o přístupu k právní ochraně v otázkách životního prostředí²⁷⁷ a Směrnice o účasti hlavních zájmových skupin při formulování politik²⁷⁸. Občanská společnost a její diferenciované složky jsou i jedním z kontrolních mechanismů implementace a dodržování závazků státu v národním i v mezinárodním měřítku²⁷⁹.

Afričtí podnikatelé jako součást posilující občanské společnosti mají zájem na stabilizaci dobré správy na kontinentu jako podmínky úspěchu ekonomických činností v zájmu udržitelného rozvoje, o čemž svědčí z iniciativy Fóra afrického vedení (African Leadership Forum, zal. v r. 1988 jako občanská nezisková organizace) v r. 2010 založený Konvent afrického vedení, správy a managementu a Fórum afrického soukromého sektoru (African Private Sector Forum).

Vliv a schopnost občanských sdružení prosazovat programy udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí závisí přímo úměrně na úrovni demokratického vládnutí v jednotlivých zemích.

7.2. Etnický faktor

Hodnocení úlohy etnického faktoru v politice se kontinuálně věnuje zejména západní věda. Afričtí odborníci kolem této otázky z historických důvodů spíše přešlapují, neboť v období budování nezávislých států byl etnický faktor záměrně potlačován jako brzdicí vytváření moderních „státních“ národů. Afričtí politikové první generace (tj. v rozmezí let 1955-1980) s různým stupněm úspěchu usilovali o konsolidaci národů v evropském chápání 19. až počátku 20. století a o potlačení etnických excesů. Etnické spory mj. dlouhodobě negativně ovlivňovaly a ovlivňují životní prostředí a podlamují ekonomiky (v minulosti např. konžská krize, konflikt federální Nigérie a Biafry, konflikt federální Ugandy a království Buganda, svržení tutsiovských monarchií v Burundi a ve Rwandě).

B. Berman ve studii zobecňující názory antropologů a politologů na úlohu etnik a etnické příslušnosti v politickém životě Afriky považuje za prokázané, že moderní africká etnicita je sociální konstrukcí koloniálního období - nasazením struktur předkoloniálních společností na

²⁷⁷ *Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters.*

²⁷⁸ *Guidelines for Participation of Major Groups and Stakeholders in Policy Design.*

²⁷⁹ HOARE, A., *International Environmental Governance: Report of a Chatham House Workshop*, s. 35-36.

sociální, ekonomické, kulturní a politické struktury kolonialismu. Koloniální moc se spojila s africkými „velkými muži“ a kmenovými náčelníky, etnicky definovala nové administrativní jednotky a posílila předkoloniální vztah patron - klient. Kmeny byly klasifikovány, sčítány, stavěny proti sobě, odměňovány přístupem ke zdrojům modernity, ekonomické akumulace a přírodním zdrojům. Politický tribalismus v Africe je podporován elitami budujícími základnu konzervativní modernizace²⁸⁰. Síť patronů a klientů zůstávají pojivem státu a společnosti v podmínkách sociální krize a nejistoty a prostoupily i klíčové státní struktury a jsou základnou personalistické, materialistické (tj. rentu dobývajícího) a oportunistické africké politiky. Síť pronikají i do institucí občanské společnosti a liberální demokracie a podlamují programy sociálněekonomických a politických reforem.

Se závěry B. Bermana koresponduje obsah knihy M. Mutui vysvětlujícího pozadí násilných událostí v Keni na přelomu let 2007-2008²⁸¹. Jed etnických sporů prosakoval do debat o přípravě nové demokratické ústavy po celá 90. léta i v novém století, čemuž napomáhaly jak manipulace vlády prezidenta Daniela arapa Moie, představitele etnické skupiny Kalenjin, proti demokratickým silám a podněcující politické zneužívání etnického faktoru, tak lavírování vlády nového prezidenta Mwaie Kibakiho, představitele historicky nejpočetnějšího etnika Kikujů. Etnické násilí zmařilo demokratický pokrok, považovaný za téměř přirozený či „automatický“. Příčinou neúspěchu politických reforem jsou dle autora dopady machiavelistického působení hypertrofované exekutivní složky vlády, absence nezávislého soudnictví, slabý, „schopný pouze přitakávání“ parlamentarismus a nerozvinutost občanské společnosti; Keňa přitom patří v Africe k relativně „rozvinutým a demokratickým“ zemím.

Etnický faktor v kombinaci s náboženskými a kulturními faktory nabírá na významu v „zápase“ o africké přírodní bohatství. Etnikum, na jehož území se nacházejí zdroje, s nimi chce výhradně disponovat s využitím argumentu o neschopnosti (úmyslné či neúmyslné) vlády zabezpečit racionální dělení prospěchu v zájmu místního rozvoje (např. Somálsko, Súdán, spor Etiopie a Eritreje, Pobřeží Slonoviny). Perspektivní zdroje budou těženy v odlehlých teritoriích dosud infrastrukturně, ekonomicky a sociálně zaostalých (plány těžby ropy v severní části Keni u jezera Turkana, kde žije kmen Turkana, v jižních oblastech Tanzanie, kde žijí kmeny Makonde a Ngoni). Pokud politika ústředních vlád vyúsťuje v ignorování zájmu místních komunit a etnik podílet se na příjmech z těžby přírodních zdrojů a dochází pouze k ničení životního prostředí, vznikají nové zdroje etnické nevraživosti.

²⁸⁰ BERMAN, B., *Ethnicity, Patronage and the African State: the Politics of Uncivil Nationalism*, s. 305 - 341.

²⁸¹ MUTUA, Makua, *Kenya's Quest for Democracy: Taming Leviathan*, s. 331. M. Mutua je významným právním teoretikem keňského původu nyní působícím na Státní univerzitě státu Buffalo v USA. V letech 2002-2003 stál v čele Kenya Human Rights Commission, byl předsedou Truth, Justice, and Reconciliation Commission pro řešení kmenových konfliktů a jako delegát národní ústavní konference se podílel na přípravě nové keňské ústavy (v platnosti od r. 2010).

7.3. Postoj církví

Z historických důvodů jsou v Africe nejorganizovanější silou občanské společnosti církve. Subsaharská Afrika představuje třetí nejpočetnější křesťanskou komunitu na světě (více než 517 milionů věřících, tj. téměř 24 % podíl na světovém počtu křesťanů) s největší koncentrací v Nigérii (78 mil., především protestanté), v Konžské demokratické republice (63,2 mil., zvláště římskokatolická církev), v Etiopii (52 mil., etiopská ortodoxní církev). Islám má téměř 370 milionů vyznavačů především díky severní Africe, v subsaharské Africe se hlásí k islámu zhruba 30 % obyvatelstva. Animistická náboženství vyznává asi 30 mil. obyvatel²⁸².

Úloha (především křesťanských) církví spočívala v přerodu z podporovatele privilegovaného postavení koloniálních metropolí a garanta vzdělávacích, zdravotnických a charitativních funkcí koloniální administrativy v jednu z opor nově budovaných nezávislých afrických států a útočištěm obyvatel v době politických a ekonomických krizí. Za podpory ze zahraničí církevní představitelé na přelomu 80. a 90. let minulého století vystoupili s ostrou kritikou diktátorských režimů a napomohli formálnímu či skutečnému přechodu zemí k pluralitní demokracii.

Africké církve vykazují na počátku tohoto století podstatný posun v chápání svého poslání. Hovoří o „ekologické teologii“ a „teologii sociální zodpovědnosti“ spočívající v podpoře udržitelného sociálněekonomického rozvoje. Odvolávají se na tradici angažovaného postoje afrických církví a působení z afrického kontinentu vzešlých náboženských filozofů ztělesněnou především celoživotním úsilím Johna S. Mbitiho²⁸³, zabývajícího se studiem afrického tradičního myšlení a mj. rozvíjením motivů posvátnosti Matky Země v původním náboženství a lidové kultuře.

Na rozdíl od sekulárních vůdců jsou církve a jejich činitelé považováni za důvěryhodné. Církevní činitelé mají schopnost apelovat na mysl, srdce a duše věřících v komunitách na venkově i ve městech a chrání je tak před „směřováním do zkázy“. S využitím mluveného slova, tištěných i elektronických médií zdůrazňují africké tradice holistického přístupu k člověku, přírodě a kosmu včetně pozitivních tabu. Kázání představitelů církví zahrnuje tradiční lidovou moudrost, „ekosofii“, odvolávají se na původní křesťanství nebo islám a na soulad moderních tezí o udržitelném rozvoji se základy biblického učení či koránu. Součástí evangelizační mise je tedy prioritizace environmentálních prvků a aktivismus v boji za ochranu přírodního dědictví, který má pevnou oporu v dokumentech Světové konference církví již od 80. let 20. století²⁸⁴.

Církve deklarují podporu odpovědného rodičovství, vychovávají věřící k pochopení důsledků zakládání velkých rodin, jejichž potřeby nemohou být uspokojeny. Etnická nenávisť či negativní

²⁸² *The Global Religious Landscape*, s. 17-18, 21-22, 35-36.

²⁸³ MBITI, John S., *African Religions and Philosophy*.

²⁸⁴ MUGAMBI, J.N.K.; VAHAKANGAS, M. (ed.), *Christian Theology and Environmental Responsibility*. GITAU, Samson K., *The Environmental Crisis: A Challenge for African Christianity*.

etnicita jsou největším zlem a překážkou dosažení cílů udržitelného rozvoje, k nimž lze směřovat jen v podmínkách míru a jednoty²⁸⁵.

V Africe jsou rozšířeny náboženské formy myšlení, kdy svět a politika jsou stále vykládány náboženským jazykem. Jazyk náboženství je pro Afriku politickým jazykem doby, kdy náboženská epistemologie vkládá do koncepce udržitelného rozvoje nemateriální rozměr, chápe jej jako integrovaný proces různorodých prvků individuální a kolektivní existence a sociální změnu chápe i jako duchovní a kulturní přeměnu člověka. I normativní aspekt „dobré správy“, „dobrého vládnutí“ je vykládán jako úsilí „být v souladu s božím právem“. Specifické institucionální formy dobré správy nemohou být pouze slepě či automaticky převzaty ze zahraničí, ale přetvořeny a uzpůsobeny africké mentalitě a africkým podmínkám²⁸⁶.

Církev hraje ve vztahu k udržitelnému rozvoji a udržitelnosti životního prostředí Afriky pozitivní úlohu, jak z hlediska etického, tak z hlediska podpory udržitelného využívání přírodních zdrojů, rovného přístupu a nepřímé udržitelné výroby a spotřeby. Současné generaci jsou vodní zdroje, půda a pastviny i lesní bohatství pouze propůjčeny božskou mocí k racionálnímu užití a předání generacím příštím. Jejich participace na rozvojových a charitativních aktivitách na místní úrovni, v oblasti přístupu k vodě, zalesňování a ozeleňování měst, nakládání s odpady ve slumech apod. je provázána podporou legislativy v oblasti vlastnických a dědických práv k půdě a majetku (zrovnoprávnění mužských a ženských vlastníků půdy a všech dědiců). Církev, reprezentované např. Všeafričskou radou církví (AACC) či Radou křesťanských církví západní Afriky, se staly přirozenou a respektovanou součástí snah o dobrou správu udržitelného rozvoje a životního prostředí.

7.4. Původní systémy znalostí a původní obyvatelstvo

První globální konference o původních znalostech v Torontu v červnu 1997 uložila SB úkol věnovat se této problematice jako součásti rozvojové tematiky. V r. 1998 tato instituce zahájila program „Původní znalosti po rozvoj“, o rok později opublikovala zprávu o rozvoji. V instrumentáriu mezinárodních finančních institucí i rozvojových organizací zakotvil pojem „původní systémy znalostí“ („Indigenous Knowledge Systems“) vztažený k obyvatelům především rozvojových zemí, o nichž se předpokládá, že společně s využitím moderních technik ochrany přírody („global best practices“) poslouží naplnění koncepce udržitelného rozvoje²⁸⁷.

Dle Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) mohou být původní znalosti v širokém slova smyslu definovány jako znalosti, které původní (místní) obyvatelstvo nashromáždilo po dobu několika generací v určitém životním prostředí. Tato definice zahrnuje všechny formy znalostí –

²⁸⁵ Environmental Crisis. *African Ecclesial Review*, June 2011, vol. 53, no. 2 (zvláštní číslo věnované udržitelnému rozvoji a ochraně životního prostředí a úloze církví).

²⁸⁶ ELLIS, S., *Religion and Politics: Taking African Epistemologies Seriously*, s. 398.

²⁸⁷ GORJESTANI, N., *Indigenous Knowledge for Development: Opportunities and Challenges*.

technologie, poznatky, praxi i přesvědčení, které umožňují komunitě dosáhnout v původním prostředí stabilních životních podmínek a zajištění obživy. Původní znalosti jsou jedinečné ve vztahu ke kultuře a společnosti a jsou odraženy v praxi komunity, v institucích, ve vztazích a rituálech; jsou pokládány za součást místních znalostí, neboť mají původ v určité komunitě a jsou situovány v rámci širších kulturních tradic²⁸⁸.

V Africe původní znalosti pomáhaly obyvatelstvu udržitelně využívat přírodní zdroje a uplatňovat inovace k ochraně životního prostředí a k prevenci přírodních katastrof. Počátkem tohoto století koncept zaujal i africké vědce. Burford, Ngila a Rafiki označují za největší hrozbu pro ekonomický vývoj afrického kontinentu „postupnou erozi původních znalostí provázenou destrukcí přírodního bohatství jako jsou rostliny a zvířata, hmyz, půda, čistý vzduch a voda, stejně jako lidského kulturního bohatství, tj. písní a přísloví, lidových zvyků a společenské spolupráce“. Tato destrukce zbavuje lidi nástrojů odvrácení sociální a environmentální hrozby²⁸⁹. Ideálem je tedy sbírat a katalogizovat systémy původních znalostí a pokusit se je integrovat do rozvojových projektů a programů, do výchovy k udržitelnému rozvoji.

Afričtí autoři charakterizují systémy původních znalostí jako soubor znalostí a technologií sloužící k zabezpečení materiálních a duchovních potřeb obyvatel a komunit patřících k určitému geografickému prostoru, jako poznatky z oblasti víry a náboženství, medicíny a využití léčivých přírodních prostředků, poznatky agrotechnické a agroekologické, způsob využívání hojnosti genetických přírodních zdrojů, ovlivňování mikroklimatu apod., to vše za podmínky šetrné exploatace ekosystémů. Pojmy jako „původní“, „tradiční“, „místní“ znalosti jsou v odborné literatuře i politické praxi libovolně zaměňovány či používány jako synonyma. Jsou popisovány jako znalosti kreativní, experimentální, dynamické; jejich nositelé jsou schopni výběrově absorbovat vnější vstupy a ty pak adaptovat v zájmu přizpůsobení se novým podmínkám. Hlavní devízou je údajně schopnost nositelů těchto znalostí řešit otázky obživy komunity a otázky rozvoje obecně, zejména pak praxi ochrany životního prostředí²⁹⁰. Jak uvádí jihoafrický odborník T. J. Lebakeng, původní znalosti jsou často idealizovány a brány jako všelék na krizi modernismu. Přes to, že je Afrika bohatá tradičními znalostmi a technikami ztělesněnými v různorodosti kulturních a ekologických podmínek kontinentu, ne všechna původní praxe je pro udržitelný rozvoj přínosem a není a priori správným řešením (uvádí příklady typu likvidace lesních porostů a žďáření ploch pro zemědělství, ženskou obřízku apod.)²⁹¹.

Domnívám se, že volání po využití původních znalostí je jednak přiznáním ne vždy úspěšné aplikace moderních přístupů k rozvoji, jednak vyjádřením snahy více zapojit místní, původní komunity do rozvojových iniciativ. Je ironií, jak se mění akcenty západního, v případě Afriky především koloniálního, pojetí pokroku. Dříve byly místní znalosti a postupy odmítány jako

²⁸⁸ UNEP and Indigenous Peoples.

²⁸⁹ BURFORD, G., Education, indigenous knowledge and globalization.

²⁹⁰ Podrobně o systémech původních znalostí pojednávají např.: MASOGA, M.; MUSYOKI, A. (ed.), *Building on the Indigenous: An African Perspective*. LEBAKENG, T. J., Discourse on Indigenous Knowledge Systems.

²⁹¹ LEBAKENG, T. J., c.d., s. 27-28.

zaostalé a „nedorozvinuté“, nyní byl původní znalostní systém identifikován jako „chybějící článek“ v udržitelném rozvoji. Paradoxu si povšiml zimbabwský vědec A. Viriri, koncept však absolutizoval do podoby existenciálního rozporu „my“ a „oni“. Příčina environmentálních problémů v Africe dle jeho názoru spočívá v přejímání modelů rozvoje a vzorců spotřeby bohatých zemí. Místní africké komunity a jejich kultura zahrnují rezistenci k modernitě a rozvoji, pokud rozvojová praxe není slučitelná s jejich tradičními hodnotami. Lidé mají schopnost zpomalit, změnit či zablokovat „zvnějšku přicházející“ nepřátelské praktiky, které chápou jako ohrožení svého životního způsobu²⁹².

Dle E. R. Carra výše uvedená logika zcela neplatí. Výsledkem dvanáct let trvajících výzkumu komunit střední Ghany Dominase a Ponkrum v časovém rozpětí posledních dvou set let s využitím široké škály vědeckých metod (archeologických, etnografických, historických, ekonomických a sociologických) je závěr, že nebyly schopny ubránit se tlaku globalizace a „rozvoj“ nejen že neuspěl, ale i negativně ovlivnil způsob tradičního života a přispěl ke zbídačení obou komunit²⁹³. Autor se nevyhýbá provokující úvaze, jak by se tyto komunity vyvíjely autarkně bez zásahů zvenčí. Výzkum dostatečně prokázal, že v nedávné minulosti „chudoba“ v těchto vesnicích byla jen relativním pojmem, všichni obyvatelé měli dostatek základní potravy, těšili se dobrému zdraví a dožívali se relativně vysokého věku, měli základní vzdělání. Jejich následnou bídu způsobila právě omezená možnost a schopnost reagovat na zvraty ekonomického a klimatického vývoje v širších souvislostech. Návodem E.R. Carra na udržitelnou budoucnost Afriky je decentralizovaný rozvoj komunit a snad i autarkie s udržením dostatečné vzdálenosti od globálních trhů²⁹⁴.

Členské státy OSN uznaly úlohu původních znalostí i v rámci Deklarace práv původních obyvatel v r. 2007. „Původní znalosti, kultury a tradiční praxe přispívají k udržitelnému a spravedlivému rozvoji a správnému nakládání s životním prostředím“. V článku 29 Deklarace je potvrzeno právo původních obyvatel „na zachování a ochranu životního prostředí a produktivních kapacit jejich půdy nebo území a zdrojů“. V článku 32 je garantováno právo „na určení a vypracování jejich priorit a strategií rozvoje nebo využití jejich půdy nebo území a zdrojů“²⁹⁵.

Jak uvádí UNEP ve své v r. 2012 nově zformulované politické směrnicí ve vztahu k původnímu obyvatelstvu, zahrnutí sociálních a kulturních faktorů do praxe moderní environmentální správy vyžaduje, aby akční plány ochrany životního prostředí a národní plány ochrany přírody, biologické rozmanitosti a další byly navrhovány nikoli „vnějšními“ agenturami, ale za účasti těch, kteří v afrických zemích žijí a jsou realizací těchto plánů přímo dotčeni. Důležitými metodami

²⁹² VIRIRI, A., *The Paradox of Africa's Poverty: the Role of Indigenous Knowledge in Zimbabwe*, s. 131.

²⁹³ CARR, Edward R., *Delivering Development: Globalization's Shoreline and the Road to a Sustainable Future*. E. Carr působí na katedře geografie University Jižní Karolíny, je spolupracovníkem USAID; byl spoluautorem publikací *Millennium Ecosystem Assessment a Fourth GEO12*, od r. 2010 je členem WG II k přípravě *IPCC Fifth Assessment Report*.

²⁹⁴ CARR, Edward R., c.d., s. 3, 6, 189 -208.

²⁹⁵ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous People*, s. 12.

„mobilizace“ znalostí a schopností místních obyvatel jsou na souhlasu komunity založený („community based“) a participatorní přístup k projednávání a schvalování obsahu rozvojových projektů inkorporujících i původní systémy znalostí²⁹⁶. Např. při projektu na ochranu lesa Mau v Keni byla zapojena místní komunita kmene Ogiek, při ochraně území Mayombe na rozhraní Angoly, Konžské demokratické republiky a Konžské republiky se ústřední vlády při vytváření chráněných oblastí zavázaly úzce spolupracovat s místními komunitami. Velký prostor vytváří zapojení místních původních komunit do implementace Nagojského protokolu o přístupu a spravedlivém využívání biologických zdrojů, do Mezivládní platformy pro biologickou rozmanitost a ekosystémové služby.

Respekt k původním znalostem a obyvatelstvu s jeho potenciálem přispět k udržitelnému rozvoji a k šetrnému vztahu k životnímu prostředí závisí opět na dobrém vládnutí a na implementaci morálních závazků států (např. Deklarace OSN o právech původních obyvatel, Africká charta lidských práv a práv obyvatel), závazné africké legislativy (např. Africký modelový zákon o ochraně oprávněných komunit, zemědělců a chovatelů), mezinárodních environmentálních smluv, jako jsou např. Úmluva o biologické rozmanitosti, Úmluva OSN o boji proti desertifikaci a Rámcová úmluva OSN o změně klimatu.

7.5. Otázky účasti místních komunit na správě přírodních zdrojů

V této podkapitole se předmětně věnuji teoretickým otázkám i praktickým poznatkům z oblasti environmentální správy a ochrany biodiverzity za účasti místních komunit.

W. Adams (Universita v Cambridgi) a J. Hutton²⁹⁷ (Světové monitorovací středisko UNEP pro ochranu přírody, Cambridge, Velká Británie) s využitím starší odborné literatury dokazují, že od počátku existence národních parků a chráněných oblastí se filozofie jejich fungování značně vyvíjela („neposkvrněná příroda bez lidí“, vysídlování obyvatel, státní vlastnictví parků). První přírodní rezervace vznikaly v afrických zemích v době koloniální, např. ve východní Africe ve druhé polovině 30. let minulého století, národní parky v poválečném období. Např. v koloniální Keni vznikl první národní park v r. 1946 (Nairobský národní park), v Angole v roce 1957 (Národní park Cameia). Chápání pojmů „environmentální“ a „sociální“ ochrana nebylo propojeno, sociální otázky se dostaly do popředí pozornosti teoretiků i praktiků v 70. letech 20. století. Zakládání biosférických rezervací předpokládalo zonifikace. Různý stupeň ochrany jednotlivých zón již počítal i v Africe se zónami obývanými lidmi a se zachováním tradičních způsobů obživy. Od 80. let začal být kladen důraz na práva místních komunit a jejich zapojení do

²⁹⁶ *UNEP and Indigenous Peoples.*

²⁹⁷ ADAMS, W.M.; HUTTON, J. *People, Parks and Poverty: Political Ecology and Biodiversity Conservation*, s. 147-183.

správy chráněných oblastí jako rovnoprávných partnerů²⁹⁸. Vznikl nový vědní obor „politická ekologie“, zkoumající interakce mezi chápáním ochrany přírody biologi a environmentalisty a politikami a jejich dopadem na životní prostředí i obyvatele chráněných oblastí (změněné postavení komunit, interakce se státními orgány a mezinárodními donorskými a nevládními organizacemi, společná správa chráněných oblastí a její problémy, dělení nákladů a zisků z provozu apod.).

V Rozvojových cílech tisíciletí je ochrana přírody pojímána tradičně (cíl 7 „zajistit udržitelnost životního prostředí“ má přiřazen indikátor „rozloha chráněných oblastí v zájmu uchování biodiverzity v poměru k celkové rozloze“), obdobně Strategický plán Úmluvy o biologické rozmanitosti z roku 2002 i 2010 obsahuje cíl zastavení poklesu biodiverzity do roku 2010, resp. 2020 a kvantifikovaný cíl ustavení plochy chráněných oblastí v každém ze světových ekologických regionů. Na summitu v Johannesburgu v r. 2002 byl již kladen důraz na prioritu boje proti chudobě a na popularitě získávala myšlenka vzájemně výhodného řešení („win-win solution“): současné úsilí o ochranu přírody a biodiverzity a paralelně o odstraňování chudoby, vytváření pracovních příležitostí, vzdělávací programy, i když v praxi je často obtížné potvrdit relevanci této myšlenky. V Africe existuje přes 1 200 národních parků s velmi různou úrovní managementu, výsledky práce a kvalitou podpory ze strany ústředních vlád a samosprávy i spolupráce s místními komunitami. Po r. 2002 se v dokumentech důležitých mezinárodních jednání na čelném místě objevuje požadavek obhajoby práv původních obyvatel chráněných oblastí, sdílené správy parků či parky ve správě komunit žijících na jejich území²⁹⁹.

V teorii i realitě koexistují a soupeří protichůdné přístupy. Např. soukromá nezisková organizace Nadace afrických parků - APF³⁰⁰ uvádí, že „chce obnovit, spravovat a uchovat přírodní zdroje parků a zajistit dlouhodobou ekologickou a finanční udržitelnost“. I když si nestaví za cíl sociální inkluзивitu a jako svou prioritu uvádí ochranu fauny a flóry v původním pojetí, nijak se nepodílí ani nepožaduje vysídlování původních obyvatel. Naopak byly zaznamenány případy, kdy národní vlády afrických států před předáním parku do správy APF či jiného subjektu nuceně místní obyvatelstvo přesunuly (v nedávné době např. v Etiopii)³⁰¹. V roce 2012 se postup tanzanské vlády stal předmětem kritiky UNESCO za rozhodnutí zmenšit rozlohu území Selous Game Reserve patřícího do seznamu světového přírodního dědictví z důvodu rozvoje těžby

²⁹⁸ Od poloviny 80. let připravované programy pod názvem Lidé a park (GEF); Integrovaná ochrana a rozvojové projekty (Integrated Conservation and Development Projects, ICDPs) a Komunitní správa přírodních zdrojů (Community-based Natural Resource Management, CBNRM) podporované USAID v rámci prosazování udržitelného rozvoje.

²⁹⁹ Např. Durbanský akční plán.

³⁰⁰ African Parks Foundation (APF), dostupné z WWW: <<http://www.african-parks.org/APF-NL.html>>. Nadace AFP byla založena v r. 2000 díky podpoře významného nizozemského podnikatele, oficiálně sídlí v JAR; spravuje parky v Zambii, Malawi, Etiopii, Kongu, Čadu, Rwandě a JAR.

³⁰¹ PANKHURST, A.; PIGUET, F. (ed.). *Moving People in Ethiopia: Development, Displacement and the State*, s. 125, 301. V Etiopii bylo za posledních 30 let přesídleno asi 1,2 mil. lidí a státem řízené přesídlování pokračuje i nyní, a to s dramatickými sociálně-ekonomickými následky a škodami na životním prostředí a v rozporu s názory komunit.

uranu v této lokalitě³⁰². V teorii tradiční ochranné paradigma obhajuje např. významný americký biolog a ochránce tropických pralesů prof. J. Terborgh, pro něhož je udržitelné využití biodiverzity šedou zónou, v níž „politika, ekonomika a sociální tlaky, nikoli věda, rozhodují o tom, co je dobré pro lidi, pouze s občasným přitakáním přírodě“³⁰³.

Duální (zmírnění chudoby na jedné straně a uchování přírodních zdrojů a ochrana biodiverzity na straně druhé) přístup k zakládání a správě národních parků a chráněných oblastí je prosazován od poloviny 80. let minulého století a našel vyjádření především v okolo 20 programech „komunitní správy přírodních zdrojů“ (Community-based Natural Resource Management - CBNRM), financovaných zejména USAID a uskutečněných v řadě zemí subsaharské Afriky (v některých pod speciálním názvem, např. CAMPFIRE v Zimbabwe, ADMADE v Zambii). Po dvaceti letech realizace programů jako jedné ze strategií rozvoje venkova, píše kolektiv autorů z univerzit a vědeckých pracovišť JAR, byl již nashromážděn dostatek různorodých zkušeností, jak pozitivních, tak negativních, a je možno pokusit se o jejich zobecnění³⁰⁴. Dosažení cíle sladění ochrany biodiverzity s rozvojem venkovských komunit je možno připodobnit k „hledání svatého grálu“³⁰⁵.

Je hodnocena např. zkušenost společného řízení Krugerova národního parku komunitou Makuleke (byli vystěhováni v r. 1969 a získali právo k půdě zpět ihned po vyhlášení „vlády většiny“ v JAR v r. 1994) a správou jihoafrických národních parků na základě dohody o právech a kompetencích. Přínos komunity se nakonec ukázal být diskutabilní, postupem doby zavládly spory o rozdělení výnosů, spory mezi novými elitami a tradičními autoritami, došlo k vpádu podnikatelského živlu a zápasu o komerční využití přírodních zdrojů při potlačení tradičního způsobu obživy, apod.³⁰⁶.

Ukazuje se, že na úspěch programů komunitní správy má vliv složitá interakce vlád a místních politiků (např. rozhodování v zájmu získání voličských hlasů venkovských obyvatel, převod vlastnických práv či práv užívání k přírodním zdrojům komunitám, převod rozhodovacích pravomocí z centrální úrovně na úroveň místní), donorských i nevládních organizací (reálné cíle projektu a důsledné vycházení z místních podmínek a potřeb, stanovení adekvátní jednotky velikosti produkce, zvládnutelné z hlediska správy, transparentnosti, poměru nákladů a zisků) a soukromého sektoru (princip sociálního podnikání), samotných komunit (kvalita vztahů uvnitř komunit, řešení konfliktů, formální a neformální vedení, administrativní kapacity, způsob empowermentu i síla tradičních znalostí).

Dále je důležité, aby program přispěl k diverzifikaci možností a dlouhodobému zajištění podmínek obživy místních komunit a příznivému poměru nákladů a výnosů, aby i po skončení

³⁰² Dostupné z WWW: <<http://www.uranium-network.org>>.

³⁰³ TERBORGH, John, *Requiem for Nature*, s. 140.

³⁰⁴ FABRICIUS, C., et al. *Rights, Resources & Rural Development*.

³⁰⁵ FABRICIUS, C., et al., c.d., s. 92.

³⁰⁶ FABRICIUS, C., et al., c.d., s. 249.

programu byl zachován a množován produktivní potenciál a u přírodních zdrojů byl vhodně nastaven právní rámec jejich užívání, byly vybudovány efektivně a ve prospěch programů jednající komunitní instituce včetně přenesení rozhodovacích pravomocí na nejnižší možnou úroveň, v případě potřeby zajištěna citlivá facilitace zevně³⁰⁷.

Původní znalosti jako zásobník historických informací o změnách ekosystémů a přizpůsobování se jim ze strany lidí se dle autorů s vpádem konzumní společnosti a postupem globalizace rychle ztrácejí, nejsou předávány a uchovávány. Pro země subsaharské Afriky je navíc typická spirituální ekologie spojená s dědičným náčelnictvím a tradičními léčitelstvími praktikami, vycházející z harmonie mezi přírodním, sociálním a duchovním světem a odmítající pokrok založený na moderní, za rámec tradičních způsobů obživy vycházející ekonomice globálního typu. Spirituální ekologie z principu nesouhlasí s „rozvojem“, tedy ani s udržitelným rozvojem z obavy, že vždy vede k sociální nerovnosti a soupeření o moc a bohatství, komercializaci a ničení přírodních zdrojů, ohrožuje duchovní a sociální integritu oblasti³⁰⁸.

Analýza potvrzuje rozpor mezi teorií a praxí „duálního“ přístupu ke správě přírodních zdrojů Afriky, založeného na propojení cílů odstraňování chudoby místních komunit a ochrany biodiverzity a životního prostředí jako celku (který ovšem neznamená požadavek jeho negace). Byla a je podnikána řada legislativních a praktických kroků při zajišťování účasti či spolupráce místních komunit při ochraně i správě národních parků či dalších chráněných území. Např. gambijská ústava z r. 1997 uděluje místní samosprávě a tradičním kmenovým vládcům pravomoci v oblasti ochrany životního prostředí (čl. 193, 3, g)³⁰⁹. Konžská demokratická republika přijala Program decentralizace provinčního a místního rozvoje a Madagaskar Národní politiku decentralizace a dekoncentrace, které by měly napomoci uplatňovat principy udržitelného rozvoje a angažovat místní komunity, mj. i v ochraně životního prostředí.

Keňský Národní park Tsavo³¹⁰, začal v září 2005 uskutečňovat program angažovanosti místních komunit při ochraně přírodního bohatství země za účelem eliminace ekonomických a sociálních tlaků a pytláctví. Společný program Keňské správy národních parků (Kenya Wildlife Service – KWS) a východoafrické kanceláře americké nadace International Fund for Animal Welfare (IFAW) se soustředil na prosazování příslušné legislativy, budování základní infrastruktury pro park a komunity žijící v blízkosti parku (školy, zdravotní střediska, podpora lidových řemesel), na osvětovou činnost, vytváření partnerství mezi parkem a komunitami a zajištění prospěchu z turistiky i pro místní komunity na území téměř 44 000 km². Financování projektu v celkovém objemu 1,7 mil. USD však z velké části zajistili zahraniční soukromí donoři z USA, Velké Británie, Nizozemí a též donoři domácí. KWS a keňská vláda do projektu vložily pouze

³⁰⁷ C.d., s. 272.

³⁰⁸ FABRICIUS, C., et al., c.d., s. 35, 118, 123 -124.

³⁰⁹ *The Constitution of the Second Republic of the Gambia*. Chapter XV „Local Governments and Traditional Rulers“, Article 193.

³¹⁰ Národní park Tsavo byl založen v r. 1948, tehdy se jednalo o největší národní park Afriky s rozlohou přes 21 000 km² (později byl z důvodu praktičtějšího managementu rozdělen na tři národní parky: Tsavo západ, Tsavo východ a Chyulu Hills).

průběžně plánované výdaje, pokrývající náklady na management parku a minimální údržbu stávající infrastruktury³¹¹.

I při úspěšném modelu decentralizace vládnutí a finančních a lidských zdrojů je výsledek těchto projektů silně závislý na zahraniční pomoci a spolupráci: dobré vládnutí na ústřední a místní úrovni je v tomto případě prvotně mikroekonomickým řízením v zájmu podpory malých rolníků a pastevců, realizace integrovaných programů ochrany životního prostředí, půdy, pastvin a vodních zdrojů sloužících zachování a obnově základních podmínek obživy venkovského obyvatelstva.

Reformy veřejné správy, jak uvádí G. Harrison, jsou z prostředků SB prováděny zejména v zemích subsaharské Afriky. Není v nich však uchopena podstata africké reality a politiky, skrytá ve třech podstatných aspektech: v propojení ekonomické a politické moci, v extrémní otevřenosti afrických států vnějším tlakům, v důležitosti historicky ukotvených kulturních a politických vztahů. Jsou-li tyto tři aspekty vzaty v úvahu, nemohou nevyvolat vážné pochybnosti o vyhlídkách na úspěch reformy v duchu dobrého vládnutí řízenou SB. „Klíčové rysy koncepce dobrého vládnutí trpí hlubokým rozparem. Reforma vlády vyjadřuje troufalý projekt sociálního inženýrství, založený na holistické vizi, v níž mají být všechny aspekty sociálního života (na úrovni státu, trhu, na úrovni kulturních vztahů i rodiny) připodobněny modelu svobodného trhu. Sám projekt je však koncipován ve vysoce centralizovaném a etatistickém duchu, jen málo ohledu bere na skutečnost, jak tyto reformy prosadit ve složitých a rozporuplných sociálních podmínkách, které jsou realitou postkoloniálního vývoje většiny afrických zemí“³¹².

Např. v Tanzanii byla integrovaná reforma veřejné správy z prostředků donorů prováděna od r. 1995 a v prvních pěti letech se zaměřila na centrální úroveň. Pod ústředními hesly o vlastnictví, participaci a odpovědnosti (ownership, participation, accountability) byl zaveden systém finančního řízení a systém správy dat založený na komputelizaci, budovány lidské kapacity a školeni státní zaměstnanci, prováděna parlamentní reforma, přijat etický kodex veřejné správy i strategie boje proti korupci, apod. V r. 2000 po schválení zákona o místní správě (Local Government Act, 1999) se ohnisko reformy přesunulo na úroveň místní, což je v tanzanských podmínkách okres (district). Po provedení hloubkového výzkumu v okrese Lushoto ve střední Tanzanii autor dochází k závěru, že reforma dobře funguje na papíře, jsou schváleny rozvojové plány formulované jazykem mezinárodních expertů a rekonstruovány orgány místní správy.

³¹¹ Tsavo: *Challenges, Solutions, Hopes*, July 2005 – June 2011.

³¹² HARRISON, G., *From the Global to the Local? Governance and Development at the local level: reflections from Tanzania*, s. 169.

³¹² G. Harrison od roku 1999 zkoumá situaci v Ugandě, Mozambiku a Tanzánii, kde strávil řadu let výzkumnou činností „v poli“ nad dopady projektů SB. V roce 2006 opublikoval knihu *The World Bank and Africa: the Construction of Governance States*, jíž byla udělena cena Skupiny pro mezinárodní politiku a ekonomiku Britské asociace mezinárodních studií (IPEG). Stať *The World Bank, Governance and Theories of Political Action in Africa* byla vyznamenána cenou za nejlepší článek opublikovaný v prestižním *British Journal of Politics and International Relations* v roce 2005. G.Harrison působí na katedře politických věd univerzity v Sheffieldu.

Kritériem úspechu reformy miestnej správy by však mala byť evaluácia, zda dochádza k lokalizácii a implementácii vládnych rozvojových programů, ke zpeťnej väzbe a propojení štátu a občanů, zapojení občanů do rozhodování o finančných točích a uskutečnení projektů vedoucích ke zlepšení situácie na mieste. Navíc dobrá správa na miestnej úrovni spočíva zejména ve finančnom riadení, rozdeľovaní zdrojů transparentným spôsobem; realita okresu však týmto výše uvedeným požiadavkám neodpovedá; rozdeľovanie je často provádzeno na základe zákulisného vyjednávaní („veranda politics“) a klientelistických väzob a zájmov miestnych politiků (např. radní stojí v čele jimi založených nevládních organizácií, ty pak prosazujú jako príjemce podpory ze zahraničných zdrojů; ve veľkém rozsahu a za „prihlížením“ miestnych politiků probíhá v chránených oblastiach nelegálna ťžba dreva, apod.)³¹³.

7.6. Shrnutí

V podmínkach dosazeni určitého stupně demokratizácie politického života v Afrike pôsobí občanská sdružení vėnující se rámcově problematice ochrany životního prostředí a zároveň představující vyhraněné sociální a zájmové skupiny (ženy, mládež, zemědělci, původní obyvatelstvo, vědecká komunita, podnikatelé, odbory, místní iniciativy, nevládní organizace). Soustřeďují se zejména na ochranu a výsadbu lesů, přístup k vodě a sanitárním službám, k důstojnějšímu bydlení. Jejich cílem je vést občanskou společnost k udržitelnému rozvoji, vyvíjet konstruktivní tlak na státní správu a kultivovat vzájemnou spolupráci.

Ve vývoji afrických zemí stále sehrává podstatnou úlohu etnický faktor, v současnosti zejména v souvislosti se „zápasem“ o přírodní bohatství a nerostné suroviny přesunujícím se do odlehlých regionů s neposkvrněnou přírodou. V případě ignorování zájmu místních komunit a etnik podílet se na prospěchu z čerpání přírodních zdrojů ústřední vládou vznikají nová ohniska etnické nevraživosti a je ohrožováno přirozené životní prostředí.

Africké církve zaměřily soustředěnou pozornost na ochranu životního prostředí v rámci „ekologické teologie“ a „teologie sociální zodpovědnosti“ spočívající v podpoře udržitelného sociálněekonomického rozvoje.

Generace původního/místního obyvatelstva nashromáždily v průběhu staletí znalosti aplikovatelné při prosazování udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí. Metodami mobilizace původních znalostí a kompetencí místních obyvatel jsou např. na souhlasu komunity založený, participatořní přístup k projednávání a schvalování rozvojových projektů zároveň inkorporujících původní systémy znalostí; dále zapojení místních komunit jako rozvořprávných partnerů do správy chránených oblastí. Duální (zmířnení chudoby na jedné straně a uchování přírodních zdrojů a ochrana biodiverzity na straně druhé) přístup k zakládání a správě národních parků a chránených oblastí našel vyjádření v modelu „komunitní správy přírodních zdrojů“.

³¹³ HARRISON, G., c.d., s. 177, 183, 186.

Pozitivní hmatatelné výsledky činnosti různých složek občanské společnosti závisí na kvalitě dobrého vládnutí, decentralizaci kompetencí, finančních a lidských zdrojů, na zahraniční pomoci a spolupráci.

8. Teorie a praxe environmentálního vládnutí v Africe

Environmentální vládnutí je soustava „víceúrovňové interakce (místní, národní, subregionální, regionální a mezinárodní/globální) zejména mezi třemi klíčovými aktéry: státem, trhem a občanskou společností, kteří se vzájemně ovlivňují formálně i neformálně při formulaci a implementaci politik v reakci na požadavky a vstupy spjaté s životním prostředím ze strany společnosti, vymezené pravidly, procedurami, procesy a obecně přijatým způsobem chování, mající charakteristiku „dobrého vládnutí“ („good governance“). To vše za účelem dosažení udržitelného rozvoje v oblasti životního prostředí“³¹⁴.

Dle definice Mezinárodního ústavu pro udržitelný rozvoj ISSD se pod globálním environmentálním vládnutím rozumí „souhrn organizací, politických nástrojů, finančních mechanismů, pravidel, procedur a norem, které usměrňují procesy globální ochrany životního prostředí“³¹⁵.

Základním rámcem environmentální governance v podmínkách Afriky je dynamické propojení a vývoj vztahů různých úrovní a různých aktérů vládnutí. Hlavní pozornost je v tomto výzkumu věnována tzv. veřejné formě vládnutí (public form of governance), jež je zejména implementací mezinárodních norem prostřednictvím výkonu činností mezinárodních organizací, vlád a vládních agentur, institucí a organizací na nižší než státní úrovni, nevládních organizací a hlavních zájmových skupin, veřejných vědeckých institucí, nadnárodních společností a dalších soukromých subjektů.

Efektivní mezinárodní, národní i místní dobrá správa v oblasti ochrany životního prostředí je dlouhodobě chápána jako klíčová kategorie a zároveň souhrn nástrojů k naplnění institucionálního rámce udržitelného rozvoje. Výrazem rostoucího mezinárodního přiznání významu governance jsou výsledné dokumenty typu Deklarace z Ria (1992), Johannesburgský implementační plán (2002) a aktuálně dokument „Budoucnost jakou chceme“ z června 2012.

Účelem environmentální správy je vytvořit ucelený soubor vzájemně propojených a vzájemně se podporujících součástí na mezinárodní, národní a místní úrovni, počínaje mezinárodním a národním právem životního prostředí, implementačními mechanismy, institucemi, systémy

³¹⁴ Dostupné z WWW:

<http://www.unep.org/training/programmes/Instructor%20Version/Part_2/Activities/Interest_Groups/Decision-Making/Core/Def_Enviro_Governance_rev2.pdf>.

³¹⁵ *International Institute for Sustainable Development*, 2002 <<http://www.iisd.org/pdf/2006/geg.pdf>>.

kontroly, monitorování, vyhodnocování apod. Za podmínky dostatečného financování mají tyto a další prvky vytvořit základnu ochrany životního prostředí a uchování přírodních zdrojů v rámci úsilí o udržitelný rozvoj, nástrojem prosazení vlády práva v této oblasti a dodržování norem ochrany životního prostředí³¹⁶.

Efektivní environmentální governance na národní a nižší než národní úrovni je komplementární se zlepšováním mezinárodních mechanismů ochrany životního prostředí. Mechanismy by ideálně měly vymezovat mantinely pro mezinárodní byznys operující na globální úrovni a napomoci znemožnit existenci "rájů znečištění", naopak vytvářet regulační prostředí příznivé investicím do „zelené ekonomiky“.

Z dostupné literatury je možno vyspecifikovat zásady (podmínky) dobré environmentální správy na národní či nižší než národní úrovni tvořící základnu její efektivity:

- existence nezávislého právního systému včetně přehledného a konzistentního systému environmentálního práva, implementovatelnost a vynutitelnost tohoto práva;
- jasné rozdělení zodpovědností a stanovení rozhodovacích úrovní a jejich koordinace, dělba práce na úrovni národní, regionální a místní;
- zodpovědnost a skládání účtů (accountability) hlavních rozhodovatelů ve veřejné a soukromé sféře;
- systém sběru, vyhodnocování a zveřejňování informací o stavu životního prostředí pro potřeby odborníků, politiků a veřejnosti;
- umožnění účasti veřejnosti a zájmových skupin na procesu rozhodování o otázkách životního prostředí;
- integrovaná účast veřejnosti na implementaci programů ochrany životního prostředí;
- přístup dotčených zájmových skupin k otevřenému a spravedlivému mechanismu řešení sporů v oblasti ochrany životního prostředí³¹⁷.

8.1. Globální environmentální správa a její interakce s regionální environmentální správou v Africe

Životní prostředí jako nová, významná dimenze moderních mezinárodních vztahů doznalo formálního globálního podstatného uznání počátkem 70. let 20. století. Počátkem zrodu globální environmentální správy byla Konference OSN o lidském životním prostředí (UNCHE) v červnu 1972 ve Stockholmu i za účasti zástupců afrických států, vedoucí k ustavení Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) se sídlem v africké metropoli Nairobi jako hlavního koordinátora globálních environmentálních záležitostí v prosinci 1972.

³¹⁶ NAJAM, A., *Global Environmental Governance: A Reform Agenda*.

³¹⁷ Viz např.: EVANS, James. *Environmental Governance*, zejména s. 45-75, 104-122, 187-209.

Stockholmská konference a její Deklarace o lidském životním prostředí s 26 principy a Mezinárodní akční plán lidského životního prostředí se 109 doporučeními měly podstatný vliv na vytváření systému správy, dobrého vládnutí a na spolupráci v oblasti životního prostředí a později i udržitelného rozvoje.

První princip Deklarace potvrdil základní lidské právo na svobodu, rovnost a rovné životní podmínky v kvalitním životním prostředí, které dovoluje důstojný život a blahobyt. Člověk nese zodpovědnost za ochranu a zlepšení životního prostředí pro dnešní a budoucí generace. Principy č. 18 až 20 zmínily nástroje pro plánování mezinárodní politiky životního prostředí a řízení ze strany národních institucí, úlohu rozvoje vědy a technologií, výměnu informací, vzdělávání a informování o environmentálních záležitostech. Princip č. 21 potvrdil a dále rozvinul zodpovědnost států za zajištění toho, že činnosti v rámci jejich jurisdikce nebo kontroly se nestanou příčinou poškození životního prostředí jiných států nebo území, která se nacházejí mimo jejich národní jurisdikce. Stockholmská deklarace vyžadovala, aby státy spolupracovaly při přípravě mezinárodního práva o zodpovědnosti a o náhradách škod pro oběti znečištění a dalších environmentálních škod, vzniklých vně jejich národních hranic. Státy musí rovněž určit kritéria a normy v otázkách životního prostředí a brát přitom v úvahu hodnotový systém, platný v každé zemi, především v zemích rozvojových. Musí spolupracovat při ochraně a zlepšení stavu životního prostředí a zajistit, aby mezinárodní organizace hrály koordinační, účinnou a dynamickou úlohu v této oblasti.

Dalším důležitým výsledkem Stockholmské konference byl „Mezinárodní akční plán lidského životního prostředí“, obsahující 109 doporučení v různých oblastech životního prostředí a lidských sídel a vyzývající mezinárodní agencie systému OSN, které ve své činnosti již pokrývaly některé oblasti životního prostředí nebo k němu měly vztah, k intenzivní spolupráci mezi sebou a s členskými státy³¹⁸.

Týkalo se to především FAO (zemědělství, lesnictví, půda, zavlažování), UNESCO (člověk a biosféra, hydrologie, oceány, mokřady), WHO (zdravotnické standardy pracovního prostředí, ochrana lidského zdraví před negativními vlivy chemických látek, psychotropních látek), UNIDO (průmyslový rozvoj, šetrné standardy průmyslové výroby ve vztahu k životnímu prostředí a přírodním zdrojům) a UNDP (celkové zohlednění principů ochrany životního prostředí v široké rozvojové agendě). Byly položeny základy pro globální vyhodnocování stavu životního prostředí, pro ustavení systematického řízení záležitostí životního prostředí (což se odrazilo ve zřízení prvních ministerstev životního prostředí), pro intenzivnější mezinárodní spolupráci při ochraně životního prostředí využívající jak dosavadní zkušenosti agencí OSN, tak i integračních seskupení a mezinárodních organizací (např. OECD, EHS) a některých států (např. USA). Vedoucí a koordinující úlohu měl převzít nově vzniklý Program OSN pro životní prostředí (UNEP), působící jako specializovaný program pod Hospodářskou a sociální radou OSN (ECOSOC), jejímž prostřednictvím předkládá zprávy, doporučení a návrhy Valnému

³¹⁸ ENGFELDT, L.-G. *From Stockholm to Johannesburg and beyond*, s. 41.

shromáždění OSN (VS OSN) ke konečnému rozhodnutí (viz schéma č. 2 – Systém Organizace spojených národů).

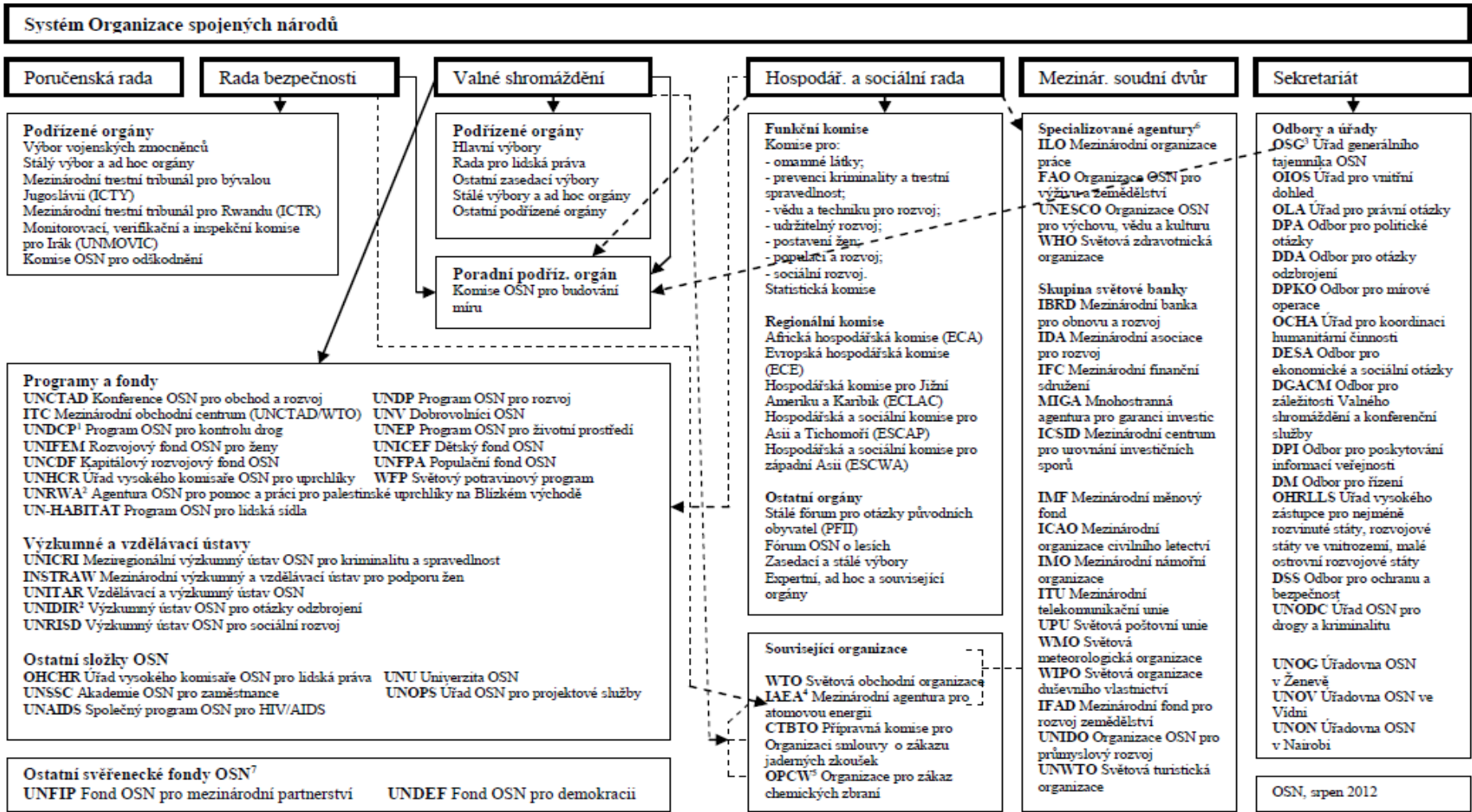
OAJ při svém založení v r. 1963 deklarovala v článku II, 1 b) záměr „koordinovat a posilovat spolupráci v zájmu lepšího života obyvatel Afriky“ a v 2 d) rozvíjet spolupráci v oblasti „zdravotnictví, sanitárních služeb a výživy“³¹⁹, v srpnu 1968 přijala modernizovanou Africkou úmluvu o ochraně přírody a přírodních zdrojů (tzv. Alžírskou úmluvu)³²⁰. Byla zahájena spolupráce v povodí řady hraničních a společně sdílených řek, jezer a povodí (např. založení Komise povodí jezera Čad v r. 1964). Vzhledem k dramatickému vývoji na kontinentu ve druhé polovině 60. a počátkem 70. let minulého století (první vlna vojenských převratů, první ekonomická krize) bylo v praktické ochraně životního prostředí dosaženo minima pokroku.

Nezávislé africké státy v zatím neprioritní ochraně životního prostředí a přírodních zdrojů navazovaly na koloniální legislativu. Úmluva o ochraně divoké zvěře, ptáků a ryb v Africe (Londýnská úmluva) z r. 1900 byla revidována v r. 1933 a tvořila základ pro Alžírskou úmluvu z roku 1968. Byly přijaty zákony o zřízení národních parků (první národní park - Krugerův - v Africe vznikl už v r. 1898, druhý v r. 1946 v Keni), fytosanitární předpisy (ve francouzských koloniích již r. 1913), nařízení o regulaci a zákazu lovu divoké zvěře (v Gabonu z r. 1944). Nová legislativa odrážela nutnost řešení klasických afrických problémů, jako jsou půda, její využití pro zemědělství a skloubení rozvoje venkova s ochranou přírody (např. botswanský zákon o půdě z r. 1966, malawiský zákon o ochraně půdy z r. 1969), přístup k vodním zdrojům a využívání vody, rozvoj pěstování exportních zemědělských plodin (např. botswanský zákon o vodách z r. 1968), skloubení ochrany národních přírodních zdrojů a jejich využití (např. libyjský zákon o přírodních zdrojích a těžbě z r. 1956).

Pozornost problematice životního prostředí začala být věnována až v době jeho již evidentní a postupující degradace následkem extenzivního zemědělství orientovaného na pěstování exportních plodin, těžby tropického dřeva, ropy a nerostných surovin pro světový trh. Opakující se sucha a hladomor, nedostatek vody, environmentální problémy urbanizace, intenzivního mořského rybolovu apod. vyžadovaly neodkladně společné akce afrických zemí a aktivní přístup jednotlivých států a subregionů.

³¹⁹ *OAU Charter.*

³²⁰ *African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources.*

Pozn.: Plné šipky od hlavních orgánů vyznačují vztah přímé podřízenosti příslušnému hlavnímu orgánu, přerušované šipky a čáry označují, že se zde není vztah nadřízenost – podřízenost.

¹ Program OSN pro kontrolu drog je součástí Úřadu OSN pro drogy a kriminalitu.

² UNRWA a UNIDIR podávají zprávu VS OSN.

³ Úřad OSN pro etiku a Úřad ombudsmana OSN podávají zprávu přímo generálnímu tajemníkovi OSN.

⁴ IAEA podává zprávu Radě bezpečnosti a VS OSN.

⁵ CTBTO Prep.Com a OPCW podávají zprávu VS OSN.

⁶ Specializované agentury jsou autonomní organizace spolupracující s OSN a vzájemně mezi sebou prostřednictvím koordinace ECOSOCu na mezivládní úrovni a prostřednictvím Výboru výkonných ředitelů pro koordinaci (CEB) na úrovni sekretariátů.

⁷ UNFIP je autonomní svěřenecký fond pod vedením zástupce generálního tajemníka OSN. Poradni grémium UNDEF předkládá návrhy na financování ke schválení generálnímu tajemníkovi OSN.

Schéma č. 2: Systém Organizace spojených národů (převzato z www.un.org a přeloženo autorem)

V polovině 70. let 20. století vznikaly nejdříve v úřadech prezidentů, předsedů vlád či ministrů hospodářského plánování a financí odbory pro životní prostředí nebo komise životního prostředí, v 80. a počátkem 90. let převážně transformované v ministerstva životního prostředí nebo agentury životního prostředí (v některých zemích až na počátku tohoto století). Příkladem je Středoafriická republika, kde byla v r. 1975 nejdříve ustavena Národní komise pro otázky životního prostředí, v r. 1991 Národní výbor pro životní prostředí a v r. 2003 byly konstituovány ministerstvo životního prostředí a ekologie jako ústřední politický a koordinační orgán a agentura životního prostředí a udržitelného rozvoje jako správní a implementační orgán.

OAJ uznala formálně přijetím Africké charty práv člověka a národů v červnu 1981 principy Stockholmské deklarace, kdy v článku 21 konstatuje, že „národy mají právo svobodně disponovat se svým bohatstvím a přírodními zdroji“ a že „toto právo se uskutečňuje ve výlučném zájmu obyvatel“. Dlouhodobě vyjednávaná a podepsaná většinou autoritářskými/diktátorskými hlavami států Charta čekala dalších 5 let, než získala potřebný počet ratifikací a mohla v říjnu 1986 vstoupit v platnost³²¹.

V prosinci 1985 založily africké státy na společném zasedání v Káhiře s pomocí UNEP Africkou ministerskou konferenci o životním prostředí (African Ministerial Conference on the Environment - AMCEN) za účelem celoafrické koordinace akcí na ochranu životního prostředí. Africká hospodářská komise OSN ani OAJ nebyly schopny hrát významnější úlohu v oblasti životního prostředí, neboť se prioritně věnovaly ekonomickým a politickým otázkám. Účastníci zakládajícího zasedání AMCEN přijali Káhirský program africké spolupráce v zájmu podpory spolupráce subregionální se zaměřením na 4 prioritní oblasti – pouště a semiaridní půdy, povodí řek a jezer, lesy a dřevinové porosty, moře. Byly vytvořeny technické výbory a stanoveno vytvořit síť spolupráce a zavést environmentální výchovu³²². Afrika tak byla po Asii a Tichomoří (Asian Ministerial Conference on the Environment and Development - AMCED) druhým kontinentem, který ustavil formálně pravidelný mechanismus koordinace politiky životního prostředí³²³.

Smlouva ustavující Africké hospodářské společenství – AHS (The African Economic Community – AEC) z června 1991 (vstoupila v platnost v r. 1994) již reflektovala nadcházející přijetí závěrů Komise Gro Harlem Brundtlandové o udržitelném rozvoji na konferenci v Rio de Janeiru a také možné ustavení nových finančních mechanismů či rozšíření mechanismů stávajících, využitelných pro oblast životního prostředí v Africe a aktivní participaci afrických zemí v široké

³²¹ *African Charter on Human and People's Rights*. Dostupné z WWW: <<http://au.int/en/content/african-charter-human-and-peoples-rights>>.

³²² *The Constitution of the African Ministerial Conference on the Environment (AMCEN)*. Dostupné z WWW: <www.unep.org/roa/AMCEN_Decisions>.

³²³ V případě Asie hlavní podporu poskytovala Hospodářská a sociální komise OSN pro Asii a Tichomoří, tak se stalo podobně v r. 1991 v Evropě pod záštitou Evropské hospodářské komise (proces „Životní prostředí pro Evropu“), v Latinské Americe a Karibiku pod záštitou UNEP.

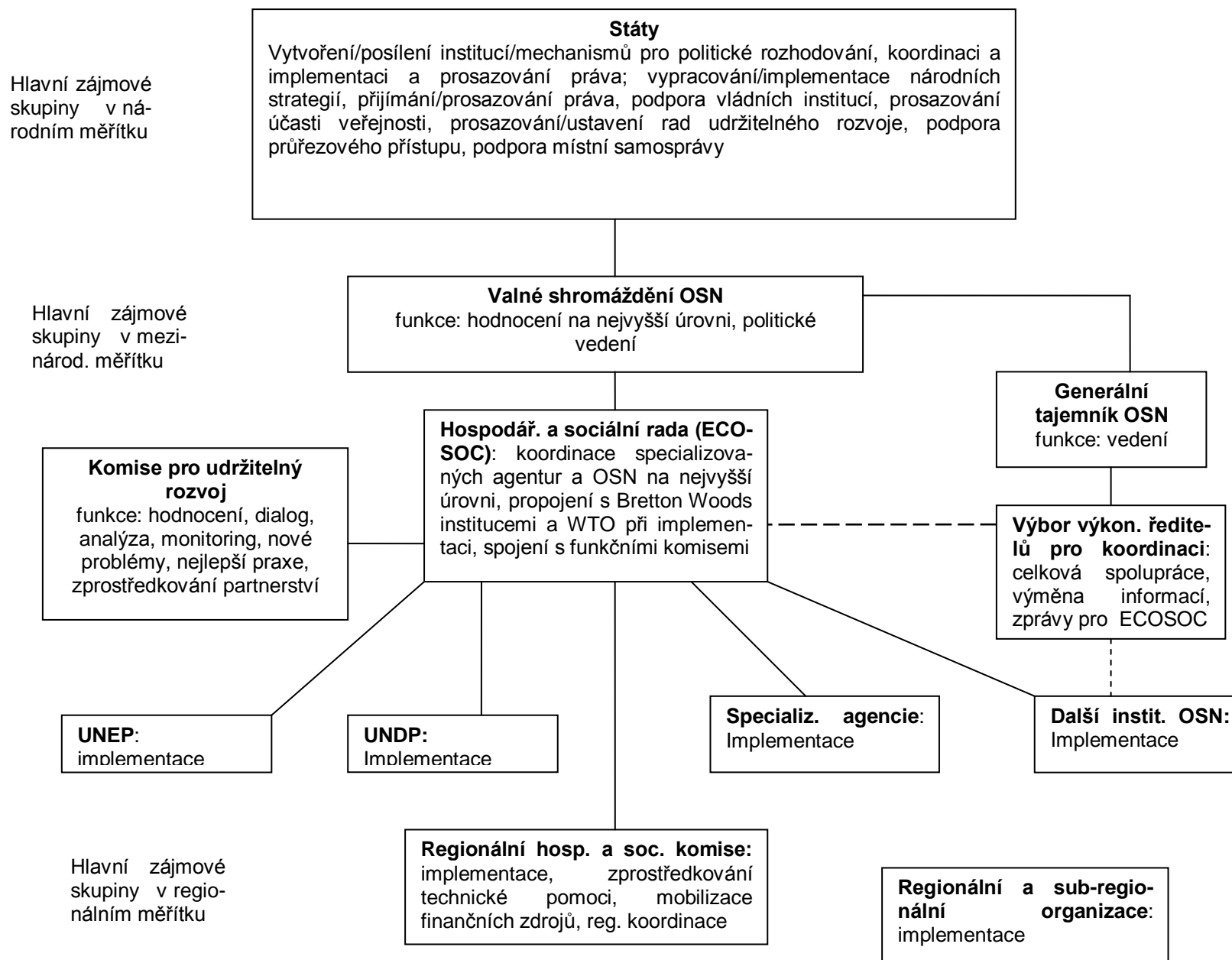
škále již sjednaných a především nových mezinárodních environmentálních smluv včetně smluv globálních.

Smlouva o AHS v preambuli podtrhuje povinnost členských států „rozvíjet a využívat lidské a přírodní zdroje kontinentu pro všeobecné blaho národů ve všech oblastech lidské činnosti“. Principy v čl. 3 mj. obsahují „ b) prosazování harmonického rozvoje ekonomických aktivit, h) účast lidu na rozvoji“, v cílech v čl. 4,1 pak „a) prosazování ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje a integrace afrických ekonomik v zájmu dosažení ekonomické soběstačnosti a prosazování sjednocujícího udržitelného rozvoje, b) vytvořit rámec pro rozvoj, mobilizaci a využití lidských a materiálových zdrojů Afriky v zájmu dosažení soběstačného rozvoje“, kterému má napomoci „e) harmonizace národních politik v zájmu prosazování AHS v oblasti zemědělství,..., energetiky, přírodních zdrojů..., o) harmonizace a koordinace politik na ochranu životního prostředí“. Článek 25 vytváří specializované výbory, m.j. Výbor pro ekonomiku venkova a otázky zemědělství, Výbor pro průmysl, vědu, technologie, energetiku, přírodní zdroje a životní prostředí. Smlouva věnuje samostatné kapitoly jednotlivým oblastem – hlava IX „Průmysl, věda, technologie, energetika, přírodní zdroje a životní prostředí, čl. 54 energetika a přírodní zdroje, čl. 55 energetika včetně nerostných a vodních zdrojů, čl. 56 přírodní zdroje, čl. 58 životní prostředí, čl. 59 kontrola nebezpečných odpadů, čl. 60 závazek uzavřít Protokol o životním prostředí³²⁴.

Na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v červnu 1992 africké státy podpořily přijetí Deklarace o životním prostředí a rozvoji i Agendy 21 jako koncepci udržitelného rozvoje, napomáhající Africe překonat chudobu a zároveň zajistit udržitelnost životního prostředí. Africké státy podpořily v prosinci 1992 na VS OSN ustavení Komise OSN pro udržitelný rozvoj (Commission on Sustainable Development - CSD) jako funkční, pracovní komise Hospodářské a sociální rady OSN (ECOSOC) pro koordinaci celosvětového prosazování udržitelného rozvoje. Doporučení a rozhodnutí CSD podléhají schválení VS OSN podaných prostřednictvím ECOSOC, jakož i doporučení a rozhodnutí regionálních hospodářských a sociálních rad OSN včetně africké (AHK OSN), zodpovědných za koordinaci problematiky udržitelného rozvoje na úrovni regionů OSN. (Schéma č. 3 zpracované autorem práce demonstruje současnou mezinárodní správu udržitelného rozvoje, která by měla doznat radikálních změn v letech 2013-2014.)

³²⁴*Treaty Establishing The African Economic Community.*

Schéma č. 3: Instituc. globální rámec udržitelného rozvoje

V návaznosti na UNCED byla přijata řada významných globálních environmentálních smluv s dopadem na ekonomický a sociální rozvoj Afriky, lidská a občanská práva, na prohloubení demokratických participatorních elementů (Rámcová úmluva OSN o změně klimatu, Úmluva o biologické rozmanitosti, pro africké státy klíčová Úmluva OSN o boji proti desertifikaci v zemích postižených velkým suchem a/nebo desertifikací, zejména v Africe).

V září 2000 se v New Yorku uskutečnil Summit tisíciletí, potvrzující odhodlanost mezinárodního společenství pomoci rozvojovým zemím překonat hospodářskou zaostalost, sociální problémy a mj. pomoci zastavit degradaci jejich životního prostředí. Deklarace tisíciletí a Rozvojové cíle tisíciletí (Millennium Development Goals – MDG) zahrnují mezi 8 hlavních cílů úsilí o zajištění udržitelnosti životního prostředí (cíl č. 7) a posílení globálního partnerství pro rozvoj. Africké státy v čele s již demokratickou JAR, Senegalem, Egyptem a Nigérií byly hnací silou přijetí Rozvojových cílů.

Ustavující akt Africké unie z listopadu 2000 kromě uznání principů udržitelného rozvoje a dobrého vládnutí (čl. 3 – cíle: j) prosazování udržitelného rozvoje na ekonomické, sociální a kulturní úrovni, jakož i integrace afrických ekonomik, g) demokratické principy a instituce, účast obyvatelstva na správě a dobrém vládnutí, čl. 4 – principy: c) participace afrických národů na činnosti AU, k) prosazování soběstačnosti v rámci AU, m) dobré vládnutí a vláda práva), určil prioritními oblastmi spolupráce afrických zemí prosazování udržitelného rozvoje v sektorálních politikách včetně životního prostředí³²⁵.

Africký kontinent představovaný hostitelskou JAR a Johannesburgem se stal v srpnu a v září 2002 místem konání Světového summitu o udržitelném rozvoji (World Summit on Sustainable Development - WSSD). Summit demonstroval rovnoprávnost, propojenost a vzájemnou závislost všech tří pilířů udržitelného rozvoje jako nezbytné podmínky pro překonání stávajících i potenciálních problémů planety; Afrika je kontinentem, který v tomto směru vyžaduje mimořádnou pozornost. Afrika přišla na Summit připravena jak s vlastními ambiciózními odhodláními, tak i náměty pro mezinárodní spolupráci vtělenými v Nové partnerství pro africký rozvoj (NEPAD).

Johannesburská deklarace o udržitelném rozvoji a obsáhlý Implementační plán potvrdily nejvyšší politickou podporu prosazování udržitelného rozvoje za podmínky úzké a účinné spolupráce vlád, mezinárodních organizací a integračních uskupení včetně afrických, mezinárodních finančních institucí, veřejného a soukromého sektoru a občanské společnosti. Nově byly doporučeny cíle v takových důležitých oblastech, jako jsou např. oblast vod (integrované řízení vodních zdrojů), zemědělství (podpora ekologického zemědělství, snižování používání pesticidů), rybolov (udržitelné využívání mořských zdrojů a postupné snižování rybolovu), ochrana životního

³²⁵ *The Constitutive Act of the African Union.*

prostředí (důraz na udržitelnou spotřebu a výrobu, šetrné nakládání s chemickými látkami) a energetika (čisté technologie, úspory energie, energetická činnost, obnovitelné zdroje energie)³²⁶.

Zpráva Panelu generálního tajemníka OSN k systému široké soudržnosti v oblastech rozvoje, humanitární pomoci a životního prostředí, volně přeloženo jako „Poskytování jako jedna OSN“ („Delivering as One“) z listopadu 2006 vyhodnotila silné a slabé stránky systému OSN, doporučila posílit koordinaci mezi orgány a agenturami OSN za účelem překonání roztříštěnosti systému, kdy si často různé orgány OSN konkurují nebo se překrývají. Odstranění prvků, které činí systém OSN nepřehledným, by mělo mít pozitivní dopad na komunikaci členských států s orgány OSN. Opatření ke zpřehlednění systému přispějí k efektivnějšímu využití finančních prostředků v aktivitách orgánů a mezinárodních smluv v gesci OSN, především aktivitách rozvojových, preventivních a regionálních. Výrazem těchto pro Afriku důležitých změn je způsob poskytování pomoci, která je koordinována agencemi OSN, především UNDP, tj. Rámce OSN pro rozvojovou pomoc (United Nations Development Assistance Framework – UNDAF) v případě nejhudších afrických zemí a Rámce partnerství OSN pro rozvoj (United Nations Development Partnership – UNDPF) v případě zemí se střední výší indexu lidského rozvoje. UNDAF i UNDPF označily za jeden z hlavních cílů prosazování udržitelného sociálněekonomického rozvoje a udržitelnosti životního prostředí ve spolupráci s recipientskou zemí.

Při přípravě a v průběhu Konference OSN o udržitelném rozvoji (UNCSD, tzv. Rio+20) v červnu 2012 patřily africké státy při jednání o institucionálních otázkách udržitelného rozvoje a životního prostředí i o zelené ekonomice v kontextu udržitelného rozvoje a vymýcení chudoby k relativně progresivnímu křídlu mezinárodního společenství.

V institucionálních otázkách se členské státy AU snažily vystupovat jednotně (za obtížného překonávání konzervativního přístupu arabských zemí severní Afriky v čele s Egyptem a váhající počáteční pozice JAR). Podpořily závěry k posílení správy udržitelného rozvoje vytvořením Politického fóra na vysoké úrovni o udržitelném rozvoji, které by mělo nahradit Komisi OSN pro udržitelný rozvoj za podmínky, že toto nové uspořádání vezme na zřetel specifické potřeby Afriky především v implementaci, při budování potřebných institucionálních, odborných a technických kapacit, při přenosu technologií a při propojení vědeckého výzkumu s politickým rozhodováním v zájmu udržitelnosti životního prostředí. Potvrdily význam NEPAD jako regionálního rámce udržitelného rozvoje, jehož implementaci by měly napomoci subregionální iniciativy v rámci subregionálních integračních seskupení. Z institucí OSN členské státy AU opětovně zdůraznily vedoucí úlohu AHK OSN jako koordinátora tří pilířů udržitelného rozvoje v regionu a vyzvaly AU, Plánovací a koordinační agenturu NEPAD (působící v rámci struktury

³²⁶ *Světový summit o udržitelném rozvoji (Johannesburg 2002)*, s. 28-30, 32-33, 22-26.

AU od r. 2010), Africkou rozvojovou banku a subregionální integrační organizace ke spolupráci s AHK OSN při posílení implementace cílů udržitelného rozvoje³²⁷.

Africké státy společně s EU byly hlavními zastánci posílení mezinárodní správy životního prostředí změnou mandátu a povýšením statutu Programu OSN pro životní prostředí (UNEP), tj. jeho transformaci ve specializovanou organizaci životního prostředí, za podmínky jejího stálého sídla v keňském Nairobi, případného stažení detašovaných specializovaných pracovišť do Nairobi a za podmínky posílení činnosti UNEP na úrovni regionů a zemí. Africké státy podpořily zavedení univerzálního členství v Řídící radě UNEP a požadovaly, aby z kmenového rozpočtu OSN byla alokována minimálně 2 % pro UNEP.

Při projednávání otázky přechodu k zelené ekonomice africké státy přes chápání tohoto nástroje k prosazení udržitelného rozvoje a ke snížení chudoby trvaly na zohlednění národních specifik a potřeb, jakož i nutnosti opět zvýšit pomoc Africe při transferu technologií a budování kapacit, jakož i zohlednění potenciálu afrického přírodního kapitálu³²⁸. Projekty zavádění konceptu „zelené ekonomiky“ se realizují v Burkina Faso, Egyptě, Ghaně, JAR, Rwandě a Ugandě.

V závěrečném dokumentu UNCSD „Budoucnost jakou chceme“ jsou problémy a výzvy Afriky ošetřeny v rámci všeobecně aplikovatelných závěrů a ve specifických částech dokumentu zdůrazňujících potřeby Afriky. Jsou to např. čl. 35, vyzývající mezinárodní společenství věnovat větší pozornost problémům Afriky, čl. 129 o „Udržitelné energii pro všechny“, čl. 178-180 o malých ostrovních rozvojových státech, čl. 181 o nejméně rozvinutých zemích, čl. 182 o vnitrozemských nejméně rozvinutých zemích, čl. 183-184 věnovaný úloze NEPAD a vyzývající africké země, mj. prohlubovat demokracii, aplikovat lidská práva, dobré vládnutí, a čl. 205 o desertifikaci, degradaci půdy a suchu³²⁹.

Afrika, jednotlivé státy a integrační subregionální seskupení jsou obecně pozitivně nakloněny progresivním trendům v oblasti udržitelného rozvoje a životního prostředí. Za odborné a finanční pomoci mezinárodního společenství přijaly africké regionální a subregionální organizace strategické dokumenty, implementační plány a legislativu (viz stručné hodnocení v předchozí podkapitole „6.4. Africká integrace ve 21. století a Nové partnerství pro africký rozvoj“ a podrobněji v přehledové příloze č. 2 této práce „Integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí do regionálních, subregionálních a národních strategických a programových dokumentů, legislativy a institucí“). Zároveň svoji náklonnost podmiňují vstřícností vůči specifickým potřebám Afriky a kladou požadavky na intenzivní mezinárodní pomoc. Odezvy Afriky na hlavní mezinárodní události v oblasti udržitelného rozvoje a životního prostředí po r. 1945 dokládá tabulka č. 12.

³²⁷ *Africa Consensus Statement to Rio+20*, s. 6-9.

³²⁸ *Africa Consensus Statement to Rio+20*, s. 4-6.

³²⁹ *The Future We Want*. Dostupné z WWW:

<<http://www.uncsd2012.org/content/documents/727The%20Future%20We%20Want%2019%20June%201230pm.pdf>>.

Tabulka č. 12: Přehled hlavních mezinárodních událostí v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje a jejich odezva v Africe (zpracoval autor práce)

Rok	Událost	Hlavní výstup	Odezva v Africe
1945	založení Organizace spojených národů se sídlem v New Yorku	Charta OSN, ustavení Valného shromáždění jako vrcholného rozhodovacího orgánu a vznik Hospodářské a sociální rady (ECOSOC) v budoucnu politicky zastřešujících oblast životního prostředí a udržitelného rozvoje.	4 africké státy zakládajícími členy (Egypt, Etiopie, Jihoafrická unie a Libérie), akceptace Charty OSN a struktury OSN.
1957	vznik Evropských společenství	Legislativa životního prostředí ES přijímána od r. 1968, akční programy životního prostředí od r. 1972, vznik EHS, vznik EU, strategie udržitelného rozvoje od r. 2001 s externí mezinárodní dimenzí – prioritní pomoc Africe.	Afričtí politici inspirováni evropskou integrací, nejdříve navazování na ideu panafricanismu, poté řada ambiciózních námětů převzata pro založení OAJ v r. 1963, později od r. 2002 pak AU. Využívání nástrojů ACP (EDF), Partnerství EU – Afrika, Svaz pro Středomoří.
1958	ustavení Africké hospodářské komise OSN (AHK OSN) se sídlem v Addis Abebě	Realizace hlavních závěrů OSN v podmínkách afrického kontinentu, koordinace činnosti agencí OSN v Africe. Po r. 1992 koordinace prosazování koncepce udržitelného rozvoje na kontinentu.	Všechny africké státy postupně získávající nezávislost se staly členy. Vytvoření Afrického výboru pro udržitelný rozvoj na úrovni ministrů hospodářství, rozvoje a sociálních věcí (1997), Výboru potravinové bezpečnosti a udržitelného rozvoje (2007). Organizace přípravných regionálních zasedání pro zasedání Komise pro udržitelný rozvoj a pro světové summity.
1960	Rok Afriky	Vznik velkého počtu nezávislých afrických států,	Směrování k založení Organizace africké jed-

		vznik různých afrických teorií samostatného specifického „afrického“ rozvoje.	noty (OAJ).
1960	založení Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD)	ustavení Výboru životního prostředí v r. 1970 (od r. 1992 Výbor pro politiku životního prostředí), přijetí hlavních principů mez. ochrany životního prostředí v r. 1972, vznik programu pro udržitelný rozvoj v r. 1998, Environmentální strategie pro 21. století (2000), Enviromentální výhled do r. 2020, ustavení Výboru pro rozvojovou pomoc (DAC), Pařížská deklarace o efektivnosti pomoci a další.	Poskytování rozvojové pomoci, rozšířené partnerství OECD s JAR, spolupráce OECD s AU AfDB a AHK OSN.
1963	založení Organizace africké jednoty (OAJ) se sídlem v Addis Abebě	Založení komise pro spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí v r. 1986.	Zahájení především přeshraniční spolupráce v oblasti životního prostředí.
1963	založení Africké rozvojové banky (AfDB) se sídlem v Abidžanu (poté přemístěno do Tunisu)	Všechny africké státy členy AfDB.	Financování rozvojových projektů v Africe včetně vodohospodářských, zemědělských životního prostředí.
1964	vznik Mezinárodního biologického programu v rámci Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu	Přijetí programu „Člověk a biosféra“ v r. 1970 a Ramsarské úmluvy v r. 1971, Oceánografická komise, Úmluva o kulturním a přírodním dědictví.	Africké státy členem UNESCO a environmentálně orientovaných programů, komisí a smluv UNESCO.
1972	Světová konference OSN o lidském životním prostředí	Stockholmská deklarace	řada afrických států v čele s Egyptem participovala, africké státy výsledky akceptovaly.
1972	VS OSN přijalo rezoluci o založení a mandátu Programu OSN pro životní prostředí (UNEP)	Vznik UNEP jako globálního koordinátora ochrany životního prostředí.	Keňa za podpory OAJ nabídla své hlavní město Nairobi za sídlo UNEP (od r. 1974), UNEP ustavil Regionální kancelář pro

			Afriku se sídlem v Nairobi, styčný úřad v Addis Abebě pro spolupráci s AU a AHK OSN, v Káhiře pro spolupráci s Ligou arabských států, v Pretorii pro spolupráci se SADC.
1974	První konference OSN o environmentálním vzdělávání v Tbilisi	Environmentální vzdělávání prioritou UNEP a UNESCO.	Závěry inspirovaly zakládání prvních nevládních organizací environmentálního charakteru a jejich osvětovou práci.
1974	Vědci Molina a Rowland dokázali poškození ozonové vrstvy Země	Přijetí Vídeňské úmluvy o ochraně ozonové vrstvy v r. 1985 a Montrealského protokolu o látkách, které poškozují ozonovou vrstvu v r. 1987.	Africké státy nevyrábějí látky poškozující ozonovou vrstvu, ale používají je především v zemědělství, zdravotnictví a v průmyslu, souhlasily se svým členstvím ve smlouvách za podmínky vytvoření finančního mechanismu pomoci pro rozvojové země – Mnohostranného fondu pro plnění Montrealského protokolu (1991).
1977	Světová konference OSN o vodě, Světová konference OSN o desertifikaci	Přijetí Úmluvy o boji proti desertifikaci v r. 1994.	Využití mezinárodní pomoci pro implementaci již uzavřených smluv o spolupráci v povodí velkých afrických řek a jezer (např. jezera Čad z r. 1964, řeky Senegal z r. 1972) a uzavírání nových (např. řek Gambie a Kagery v r. 1978, Limpopo v r. 1986), přijetí Přílohy č. I o implementaci Úmluvy OSN o desertifikaci v Africe

			v r. 1994.
1980	Zpráva Brandtovy komise „Sever-Jih: Program přežití“	Aktivnější zapojení rozvojových států do mez. diskuse o potřebě ochrany životního prostředí, příprava přijetí v budoucnu principu společně sdílené, avšak diferenciované zodpovědnosti.	Africké státy zprávu podpořily (aktivně se zúčastnil tanzanský prezident Nyerere). Založení Střediska Jih-Jih se sídlem v Ženevě z iniciativy J. Nyerereho, I. Gandhiové, W. Brandta a O. Palmeho.
1980	Přijetí Lagoského akčního plánu OAJ.	Dosažení afrického ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje cestou vytváření subregionálních struktur vedoucích ke vzniku společného afrického trhu v r. 2025.	Přehodnocení dosavadních subregionálních afrických organizací (např. ECOWAS z r. 1975, CEPLG z r. 1976) a zakládání nových subregionálních integračních seskupení (např. ECCAS v r. 1983, IOC v r. 1984), začíná být obsažena i harmonizace politiky ochrany přírody a přírodních zdrojů.
1982	přijetí Světové charty ochrany přírody VS OSN	Akceptace africkými státy.	Afrika již sdílí zkušenosti z implementace Africké úmluvy (OAJ) o ochraně přírody a přírodních zdrojů z r. 1968.
1985	Ustavení Africké ministerské konference o životním prostředí (AMCEN)	Káhirský program spolupráce, Kampalská agenda akcí pro udržitelný rozvoj	Počátek organizované spolupráce v oblasti životního prostředí a harmonizace politik životního prostředí za podpory UNEP, zakládání ministerstev životního prostředí a agentur životního prostředí, nová etapa přijímání environmentální legislativy.
1987	Zpráva Světové komise o životním prostředí a rozvoji (Zpráva G.H.Brundtlandové)	Vypracování koncepce udržitelného rozvoje.	Africké státy analyzují přínos nové koncepce pro rozvoj kontinentu a snížení chudoby a také možnosti zintenzivnění

			zahraniční pomoci.
1989	Založení Mezivládního panelu o změně klimatu (IPCC) společně UNEP a WMO	Zpracování vědeckých podkladů pro sjednání Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu v r. 1992.	Afrika při vědomí problémů sucha a přírodních katastrof zpočátku váhá s doporučením nové globální smlouvy, za podmínky vytvoření finančních nástrojů pro implementaci nové smlouvy souhlasí (GEF, Světová banka, IFAD, AfDB, UNDP).
1991	Abujská smlouva OAJ	Po vstupu v platnost zahájení procesu vytvoření Afrického hospodářského společenství do r. 2034. Zohledněna potřeba dobrého vládnutí, udržitelný rozvoj a spolupráce při ochraně životního prostředí.	Nová kvalitativní etapa činnosti a transformace subregionálních integračních organizací se silnou dimenzí udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí – SADC v r. 1992, COMESA a ECOWAS v r. 1993, WAEMU a EMCCA v r. 1994, IGAD v r. 1996, CEN-SAD v r. 1998, EAC v r. 1999.
1992	Světová konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiro (UNCED)	Přijetí koncepce udržitelného rozvoje, Rio de Janeirská deklarace, Agenda 21, nové globální environmentální smlouvy (UNFCCC, CBD, UNCCD).	Africké státy podpořily závěry UNCED, postupně promítnuty v legislativě a ve strategických celoafrických, subregionálních a národních rozvojových strategiích a sektorových politikách.
1992	Založení Komise OSN pro udržitelný rozvoj (UN CSD)	Pravidelné vyhodnocování plnění cílů udržitelného rozvoje.	Africké státy podpořily založení UN CSD a postupně začaly vytvářet národní instituce a strategie prosazování udržitelného rozvoje. V rámci OAJ přijata Africká strategie pro implementaci Agendy 21 (1993).
1997	Zvláštní zasedání VS OSN	Urgence přijetí národních	Národní rozvojové stra-

	(Rio + 5)	a regionálních strategií udržitelného rozvoje, návrh SRN za podpory i JAR na založení Světové organizace životního prostředí.	tegie a rozvojové plány postupně formálně inkorporují koncepci udržitelného rozvoje za finanční podpory mez. společností.
1999	Mimořádný summit OAJ	Rozhodnutí o rozpuštění OAJ a založení Africké unie (AU) jako kvalitativně nové integrační politické a sociálněekonomické organizace.	Sjednání a podpis Ustavujícího aktu AU v r. 2000, zahájení činnosti AU v r. 2002 s cílem prosazovat udržitelný rozvoj kontinentu a ochranu životního prostředí.
2000	Summit tisíciletí	Deklarace tisíciletí a Rozvojové cíle tisíciletí.	OAJ schválila jako odpověď Nové partnerství pro africký rozvoj (NEPAD) v r. 2001, kdy udržitelný rozvoj uznán za základ budoucnosti kontinentu, životní prostředí uznáno za integrální podmínku rozvoje. NEPAD schválen AU v r. 2002 a VS OSN v r. 2003, kdy vyzváno mez. společností k jeho podpoře. V r. 2010 NEPAD plně integrován do struktury AU. Etapa strategií snižování chudoby a plnění Rozvojových cílů.
2002	Světový summit o udržitelném rozvoji v Johannesburgu (WSSD)	Johannesburská deklarace, Implementační plán.	Příslib mezinárodního společenství zintenzivnit pomoc Africe (v budoucnu G8 iniciativy, partnerství, např. EU – Afrika). Dokončování národních strategií udržitelného rozvoje.
2005	Hodnotící summit OSN	Potvrzení Rozvojových cílů tisíciletí, proces reformy systému OSN „UN Delivering as One“, návrh Francie na transformaci	Africké státy za pomoci UNDP přistoupily k propojení strategií udržitelného rozvoje se strategiemi snižování

		UNEP v UNEO.	chudoby, etapa druhé generace strategií, zintenzivnění pomoci ze strany OSN (UNDAF). Africké státy, především frankofonní, přislíbily podporu francouzského návrhu na vytvoření UNEO, zintenzivnění zahraniční rozvojové pomoci včetně její environmentální dimenze (efektivnost pomoci). Politická deklarace VS OSN o potřebách afrického rozvoje (2008).
2012	Konference OSN o udržitelném rozvoji (UNCSD).	Dokument „Budoucnost jakou chceme“. Potvrzení politické vůle prosazovat udržitelný rozvoj, koncept „zelené ekonomiky“ jako nástroj k prosazování udržitelného rozvoje a snižování chudoby, posílení institucionálního rámce udržitelného rozvoje vytvořením fóra na vysoké politické úrovni k udržitelnému rozvoji, posílením a povýšením statutu UNEP, posílení spolupráce a pomoci Africe a zejména rozvinutým zemím.	Afrika jedním z hlavních podporovatelů koncepce zelené ekonomiky, posílení institucionálních rámců udržitelného rozvoje a posílení/povýšení statutu UNEP. Výstupy UNCSD rozpracovány 14. zasedáním AMCEN – „přechod afrického kontinentu k zelené ekonomice“ a 10 hlavních programů AMCEN pro realizaci závěrů Rio+20.

8.2. Africká regionální, subregionální správa udržitelného rozvoje a životního prostředí

Jak uvádím výše, Afrika, její integrační regionální a subregionální seskupení a jednotlivé státy byly a jsou ochotny podílet se na aplikaci politik udržitelného rozvoje a zajištění udržitelnosti životního prostředí. Za odborné a finanční pomoci mezinárodního společenství byly přijaty strategické dokumenty, implementační plány a legislativa, je budováno institucionální zázemí implementace. Po Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) africké státy pod záštitou Africké hospodářské komise OSN v r. 1997 vytvořily koordinační mechanismus pro otázky udržitelného rozvoje - Africký výbor udržitelného rozvoje (Africa – Committee on

Sustainable Development, A-CSD) na úrovni ministrů hospodářství, plánování, rozvoje a sociálních věcí. V r. 2007 agendu převzala AU a poté Agentura NEPAD. Organizace občanské společnosti v návaznosti na Rio de Janeirskou konferenci založily Fórum africké občanské společnosti pro udržitelný rozvoj (Forum for African Civil Society on Sustainable development – FACS-SD).

V současnosti na celoafrické úrovni zastřešuje problematiku udržitelného rozvoje AU a konkrétně od r. 2010 její integrální součást Koordinační agentura Nového partnerství pro africký rozvoj (NPCA), řídící se Africkou strategií pro implementaci Agendy 21 z r. 1993, programem NEPAD z r. 2001, Strategií udržitelného rozvoje AU z r. 2012 a Akčním plánem AU-NEPAD pro léta 2010-2015.

Hlavními principy NEPAD při prosazování udržitelného rozvoje jsou: dobré vládnutí (s využitím mechanismu pravidelného hodnocení vládnutí v jednotlivých zemích – APRM, jak již zmíněno v předchozích kapitolách), posilování zodpovědnosti a vedoucí úlohy Afriky při prosazování udržitelného rozvoje, široká participace občanské společnosti, soustředění rozvoje na africké zdroje, partnerství na úrovni kontinentu i mimo něj, urychlení integrace kontinentu, prosazování plnění Rozvojových cílů tisíciletí a propojení s mezinárodní rozvojovou agendou.

Prioritními sektory jsou zemědělství a potravinová bezpečnost, školství a vzdělání, ochrana životního prostředí a šetrná turistika, rozvoj infrastruktury, zdravotnictví, vnitřní africký obchod a přístup na mezinárodní trh, věda a technologie, dobrá vláda, genderová otázka a posílení úlohy občanské společnosti; rozvoji sektorů slouží dlouhodobé ambiciózní rámcové strategie, programy a plány (např. Společný program rozvoje afrického zemědělství – CAADP z r. 2009, Africká energetická vize 2035, Desetiletý akční plán znalostní ekonomiky, Strategický rámec rozvoje kapacit, Rámec sociální politiky pro Afriku z r. 2008 - další programy viz příloha 2).

Za koordinaci všech tří pilířů udržitelného rozvoje na kontinentě a za zprostředkování komunikace s Komisí OSN pro udržitelný rozvoj je zodpovědná AHK OSN, organizující přípravná regionální jednání pro vrcholná globální setkání k udržitelnému rozvoji. Financování implementace programů je zajišťováno prostřednictvím regionálních koordinačních mechanismů (RCM) programů a organizací OSN, především rezidentních kanceláří UNDP, FAO, WFP, WHO, UNICEF, UNESCO, regionálně rezidentních kanceláří, jako např. UNEP, UN-Habitat, a mezinárodních finančních institucí a mechanismů, zvláště SB, MMF, IDA, IFAD, Africké rozvojové banky a donorů. NEPAD založil Nadaci NEPAD k mobilizaci finančních zdrojů ze strany soukromého sektoru, ustavil Kulatý poradní stůl, vytvořil síť hlavních skupin občanské společnosti. Regionální uspořádání správy udržitelného rozvoje a environmentální správy ve zjednodušené formě poskytují níže uvedená mnou zpracovaná schémata č. 4 a č. 5.

Environmentální pilíř udržitelného rozvoje je obsažen v Akčním plánu Environmentální iniciativy z r. 2003, Africké vodní vizi 2025 (již z r. 2000), v Rámci a směrnici pro africkou regionální politiku ochrany a nakládání s půdou z r. 2009, Africké vizi důlního průmyslu

s důrazem na správu přírodních zdrojů, Výzvě k rozvíjení společného integrovaného akčního programu životního prostředí z r. 2012. Programy v dalších pilířích úzce souvisí s problematikou životního prostředí. Koordinaci plnění úkolů v rámci environmentálního pilíře udržitelného rozvoje zabezpečuje Africká ministerská konference o životním prostředí (AMCEN), založená v r. 1985. Je nezávislou mezivládní institucí, která se schází na pravidelných zasedáních jednou za dva roky (v případě nutnosti častěji). Úlohu sekretariátu AMCEN zajišťuje Program OSN pro životní prostředí (UNEP) a jeho Regionální kancelář pro Afriku se sídlem v Nairobi. AMCEN úzce spolupracuje s AU, AHK a UNEP; snaží se o koordinaci aktivit s dalšími celoafrickými specializovanými mechanismy, tj. např. konferencemi ministrů vodního hospodářství (AMCOW), ministrů zemědělství a rozvoje venkova (AMCARD), využívá úlohy komisařky AU pro zemědělství a rozvoj venkova, do jejíž kompetence patří udržitelný rozvoj a životní prostředí, a také Divize pro potravinovou bezpečnost a udržitelný rozvoj AHK OSN.

Implementace cílů udržitelného rozvoje i ochrany životního prostředí závisí na politické podpoře ze strany hlav států a vlád, na stabilitě politické situace v jednotlivých zemích a subregionech a dobrém vládnutí. Na celoafrické úrovni hrají úlohu propagátorů i přesvědčovatelů a reprezentantů navenek prezidenti Konžské republiky Denis Sassou Nguesso, Keni Mwai Kibaki, JAR Jacob Zuma a do nedávné doby etiopský předseda vlády Meles Zenawi³³⁰. Na nižší úrovni přenášejí cíle a ambice udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí subregionální integrační seskupení (viz kapitola 6.4. Africká integrace ve 21. století). Zjednodušený přehled subregionální správy udržitelného rozvoje a životního prostředí jsem zpracoval ve schématu č. 6.

³³⁰ M. Zenawi zemřel 20. srpna 2012.

Schéma č. 4: Správa udržitelného rozvoje v Africe

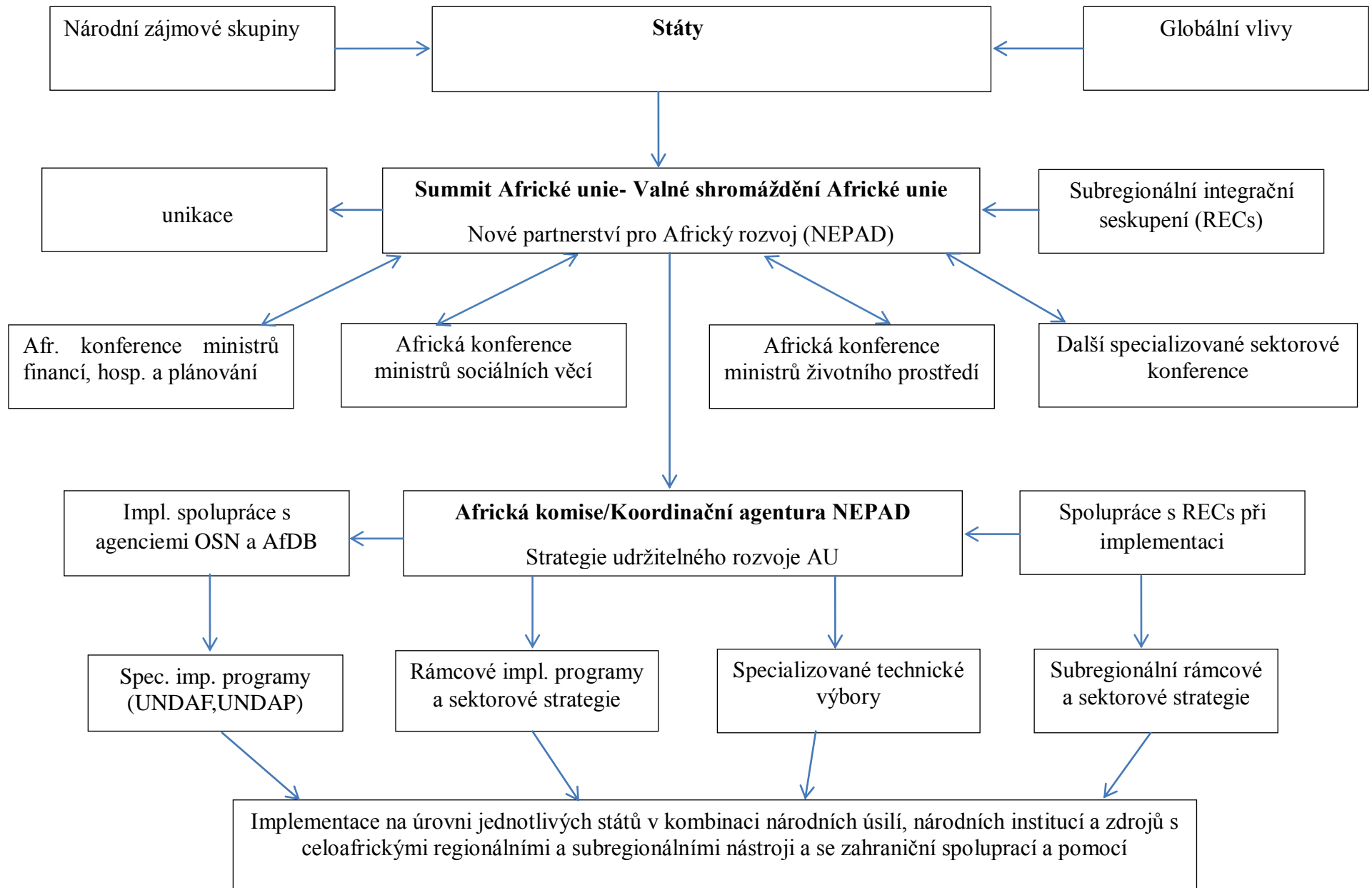

Schéma č. 5: Správa životního prostředí v Africe

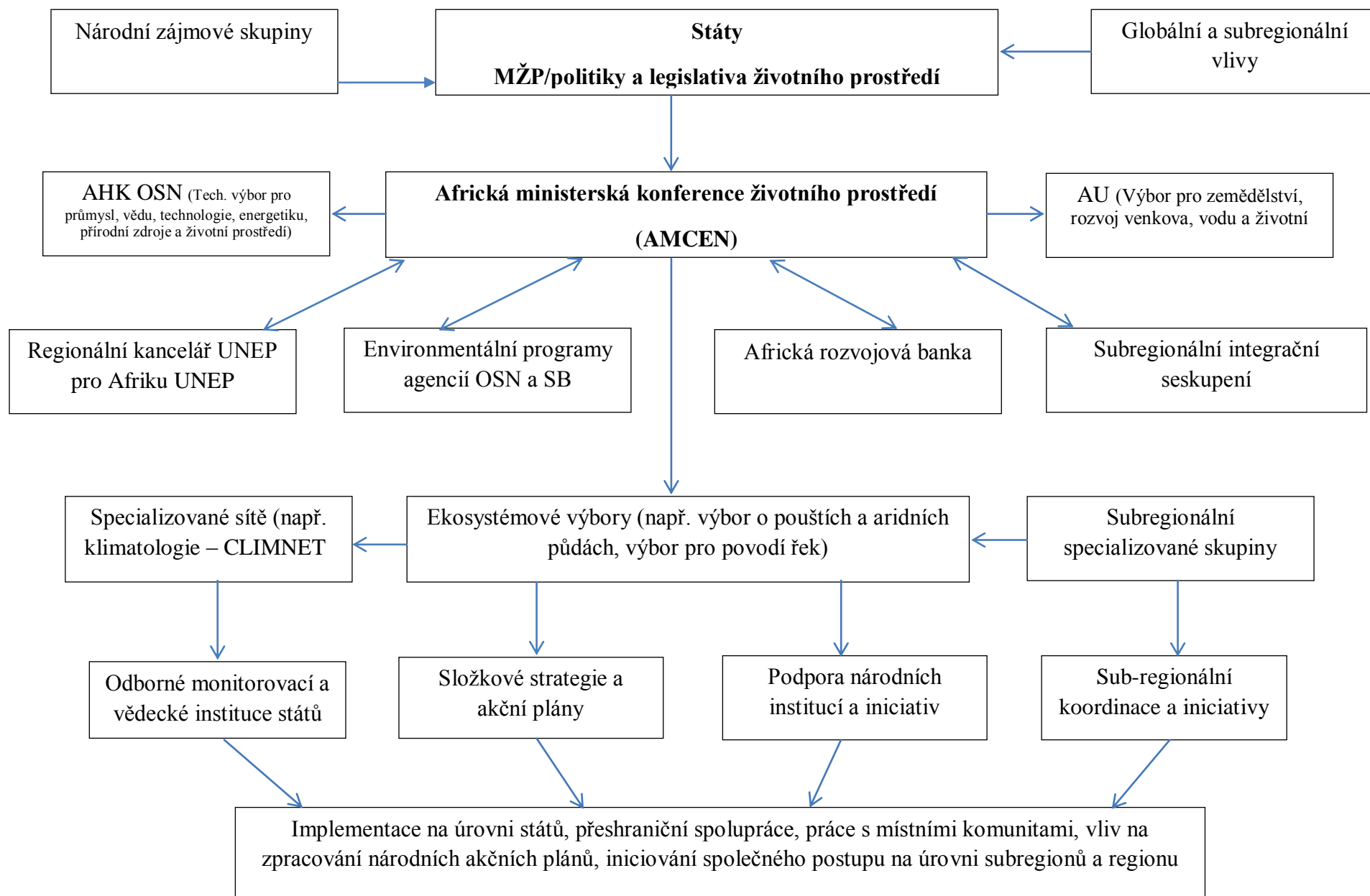
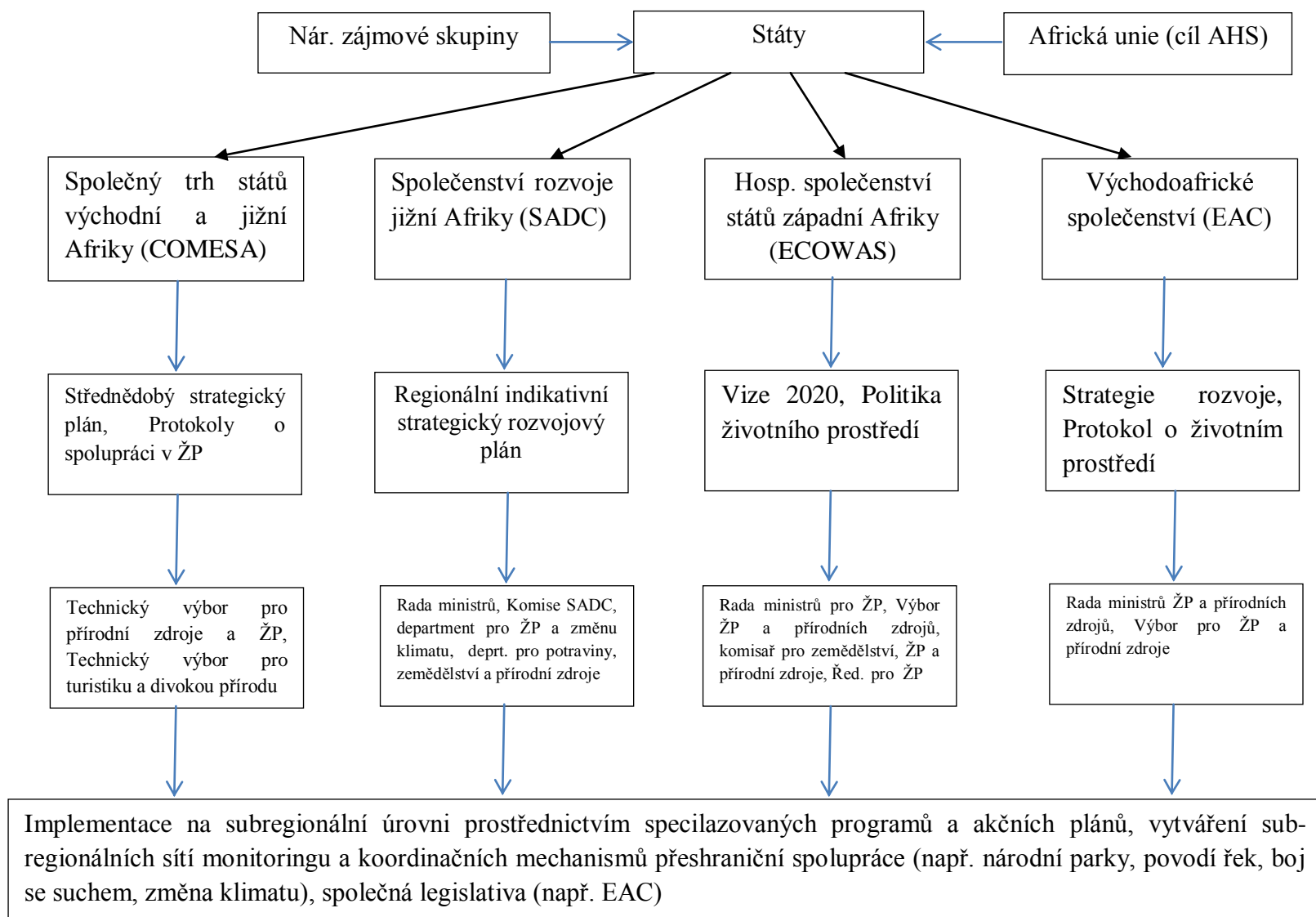

Schéma č. 6: Nejdůležitější subregionální integrační seskupení (udržitelný rozvoj a životní prostředí)

Podobně jako celoafrická regionální organizace (AU a její iniciativy) i subregionální společenství a jejich programy vyžadují pomoc mnohostranných i dvoustranných zahraničních donorů.

Prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí je pro africké státy a jejich regionální a subregionální organizace komplexním a dlouhodobým úkolem, vyžadujícím kromě základního strategického a horizontálního přístupu celou řadu propojených praktických aktivit a opatření za podmínky existence dobrého vládnutí.

8.3. Národní správa udržitelného rozvoje a životního prostředí, prosazování integrovaného přístupu k udržitelnému rozvoji a k ochraně životního prostředí

Jak již bylo zmíněno v předchozích částech této práce, africké státy svou účastí na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) a přijetím jejích závěrů formálně souhlasily s prosazováním principů udržitelného rozvoje, následně učinily příslušná politická rozhodnutí na národní úrovni a začaly realizovat opatření k naplnění svých závazků.

Proces přijímání národních strategií udržitelného rozvoje v afrických zemích a ustavování národních rad udržitelného rozvoje byl v období červenec 2003 – srpen 2004 předmětem obsáhlé studie AHS OSN, založené na výsledcích dotazníkového šetření pouze v 16 z nich a na studiu dostupných materiálů o dalších 21 zemích³³¹.

Za pomoci mezinárodního společenství africké státy vytvořily formální nezbytné legislativní a institucionální předpoklady pro začlenění koncepce udržitelného rozvoje do strategií národního dlouhodobého rozvoje nebo přijaly samostatné zastřešující strategie udržitelného rozvoje. Z nich byly odvozeny strategie sektorového charakteru a strategie snižování chudoby zaměřené na plnění pozdějších Rozvojových cílů tisíciletí. Národní přípravné procesy se opíraly o základy vytvořené v 70. a 80. letech minulého století pro rozvíjející se ochranu životního prostředí a také pro zajištění kondicionality zahraniční rozvojové pomoci ze strany některých agencí OSN a mezinárodních finančních institucí (především SB).

Řada koordinačních institucí pro oblast udržitelného rozvoje byla společná i pro životní prostředí (např. Vysoká rada pro životní prostředí a udržitelný rozvoj vytvořená v Alžírsku v r. 1994, Národní konzultativní komise pro životní prostředí a udržitelný rozvoj v Kamerunu v r. 1994). Jen malý počet států vytvořil samostatnou radu pro udržitelný rozvoj (např. Národní komise pro udržitelný rozvoj v Tunisku v r. 1993, Národní komise pro udržitelný rozvoj v Senegalu v r. 1995, Národní rada udržitelného rozvoje v Mosambiku v r. 1997). Rady byly většinou zastřešeny již existujícími ministerstvy životního prostředí nebo úřady prezidenta/předsedy vlády.

³³¹ *National Strategies for Sustainable Development in Africa. National Councils for Sustainable Development in Africa.*

Proces zpracování strategií udržitelného rozvoje se prolínal s využitím stávajících strategických dokumentů především z oblasti životního prostředí, ekonomické obnovy a rozvoje a boje s chudobou (Např. Desetiletý strategický rámec životního prostředí a udržitelného rozvoje na léta 2001-2011 přijatý v r. 2001 v Alžírsku, Program udržitelného rozvoje a snižování chudoby Etiopie z r. 2002, Strategie snižování chudoby Ghany z r. 2001). Strategii udržitelného rozvoje přijalo např. v r. 2003 Malawi, ta však v podstatě též obsahovala výše uvedená východiska. Pozitivním prvkem obsahu těchto strategických dokumentů bylo zdůraznění důležitosti dobrého vládnutí a účasti obyvatelstva na rozhodování o rozvoji.

Koncept dobrého vládnutí je tak oficiálně přijat, princip je vtělen do klíčových politických dokumentů a nástrojů včetně ústav a legislativy. Jeho integrace a implementace do praxe je stále s výjimkou několika států ještě daleko od uspokojivého stavu.

V letech 2010-2012 jsem provedl kvalitativní vyhodnocení a kritickou analýzu a komparaci dostupných pramenů, sérii rozhovorů v průběhu pobytů v afrických zemích zaměřených na zodpovězení otázky, nakolik úspěšně integruje 55 afrických zemí (včetně Saharské arabské demokratické republiky) principy udržitelného rozvoje a environmentální udržitelnosti do národních rozvojových politik a programů. Statistické údaje mezinárodních organizací, donorů zapojených do systému mnohostranné a dvoustranné rozvojové spolupráce a pomoci, jakož i národní statistické údaje afrických zemí byly využity ke komparaci závislosti afrických zemí na mezinárodní spolupráci a pomoci. Kvalitativní i kvantitativní analýza vyústila v konečné hodnocení dle 4 níže uvedených kategorií:

- 1) Formální integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí/ochrany životního prostředí do ústavy (zkratka: integrace do ústavy, IÚ);
- 2) Komplexnost politiky a legislativy životního prostředí (zkratka: komplexnost ochrany životního prostředí, KOŽP);
- 3) Integrace principů udržitelného rozvoje a environmentálních hledisek do sektorových strategií a politik (zkratka: sektorová integrace, SI);
- 4) Závislost na mezinárodní spolupráci a pomoci při prosazování a implementaci udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí (zkratka: závislost, Z).

Tři kategorie byly hodnoceny maximálně 3 body, jestliže integrace (kategorie 1 a 3) a komplexnost (kategorie 2) plně odpovídaly mezinárodně odsouhlaseným nebo očekávaným standardům, 2 body, jestliže splňovaly kritéria mezinárodních standardů průměrně, 1 bodem, pokud byla relevance vůči mezinárodním standardům slabá, a nulou (0), jestliže nedošlo k žádné reflexi integrace a komplexnosti.

Kategorie závislosti byla hodnocena tak, aby ukázala rozsah nezbytnosti mezinárodní spolupráce a pomoci. Jako velmi silná závislost (3 body) byl hodnocen stav, kdy národní implementace

podstatnou měrou závisí na mezinárodní spolupráci a pomoci (více než 50 %), jako střední (2 body), když se závislost na mezinárodních zdrojích pohybuje mezi 25- 50 %, jako slabá závislost pod 25 % a 0 bodů, pokud je stát soběstačný v plnění příslušných závazků a povinností.

Celkové vyhodnocení zemí afrického kontinentu obsahuje Tabulka č. 13.

Tabulka č. 13: Celkové hodnocení zemí afrického kontinentu

	IÚ Počet zemí	IÚ %	KOŽP Počet zemí	KOŽP %	SI Počet zemí	SI %	Z Počet zemí	Z %
Velmi silná	28	50,91	33	60	10	18,18	29	52,73
Průměrná	9	16,36	19	34,54	36	65,45	16	29,09
Slabá	5	9,09	2	3,63	7	12,73	10	18,18
Nezohledněno/ Soběstačné	13	23,63	1	1,82	2	3,63	0	0
Celkem	55	100	55	100	55	100	55	100

IÚ - integrace do ústavy, KOŽP - komplexnost ochrany životního prostředí, SI - sektorová integrace, Z – závislost. Zpracoval autor.

Více než polovina států (téměř 51 %) má po formální stránce zahrnutý principy udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí velmi kvalitně do nejvyššího zákona státu – ústavy. Nové nebo revidované ústavy 90. let minulého století a první dekády 21. století jsou po formální stránce pokrokové. Obsahují proklamace ve vztahu k udržitelnému rozvoji, ochraně životního prostředí, k udržitelnému nakládání s přírodními zdroji, to vše i ve vztahu k zajištění demokratického, pluralitního a dobrého vládnutí za aktivní účasti občanské společnosti. Příkladem mohou sloužit ústavy Burkina Faso z r. 1991, rev. 1997, 2000, 2001, 2002 (preambule, čl. 14, 15, 101)³³², Etiopie z r. 1994 (čl. 43, 44, 51, 55, 92)³³³, Ugandy z r. 1995, rev. 2000, 2005 (preambule, kapitola XXVII.)³³⁴, Jihoafrické republiky z r. 1996, poslední rev. 2009 (preambule, čl. 24, 25, 146, 152)³³⁵ a Angoly z r. 2010 (čl. 3, 5, 15, 21, 39, 91, 95)³³⁶. Ústavy nepředstavují mechanismus zaručující plnou implementaci všech závazků na všech úrovních již s ohledem na nedostatek institucionálních a materiálních kapacit a kvality dobrého vládnutí. Ústavní garance prosazování udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí však poskytuje občanské společnosti potřebné argumenty a oporu v zákoně.

³³² *Constitution du Burkina Faso.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181595>.

³³³ *Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=193667>.

³³⁴ *Constitution of the Republic of Uganda.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=170004>.

³³⁵ *Constitution of the Republic of South Africa.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=182082>.

³³⁶ *Constitution of the Republic of Angola.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=196467>.

Za všechny příklady uvedu článek 24 Ústavy JAR nazvaný „Životní prostředí“, který konstatuje, že „každý má právo na:

- a) životní prostředí, které není škodlivé jeho zdraví a blahobytu, a
- b) na ochranu životního prostředí pro prospěch nynější a budoucích generací prostřednictvím odpovídající účinné legislativy a dalších opatření, které:
 - (i) jsou preventivní proti znečištění a degradaci životního prostředí;
 - (ii) prosazují zachování;
 - (iii) zajišťují ekologicky udržitelný rozvoj a využívání přírodních zdrojů zároveň s prosazováním odůvodněného ekonomického a sociálního rozvoje³³⁷.

Téměř 24 % států v ústavách nezmiňují udržitelný rozvoj a ochranu životního prostředí, která je obsažena ve zvláštní legislativě, především rámcové legislativě životního prostředí. Jedná se o některé bývalé britské kolonie s ohledem na praxi anglosaského práva (např. Botswana, Libérie, Mauricius), či některé arabské země (Egypt, Libye, Maroko).

Analýza nových ústav potvrzuje předpoklad, že africké ústavní právo v posledních dvaceti letech zvýšeně reflektuje mezinárodní trendy, resp. konsensuálně odsouhlasené mezinárodní závazky, a že se do nich promítá přímý i nepřímý vliv poradenských služeb mezinárodních institucí včetně agencí OSN. Ústavy a navazující zákonodárství bylo připravováno v rámci projektů institucí OSN či zahraniční rozvojové spolupráce (především EU, USA a Japonska). Dokumenty se často i ve srovnání s hospodářsky vyspělými státy vyznačují moderností, dlouhodobou vizí a uceleností (např. ugandský rámcový zákon o životním prostředí)³³⁸.

Obdobné hodnocení může být aplikováno k normativní rámcové politice životního prostředí a legislativě životního prostředí, a širokému spektru složkových akčních a implementačních strategií, plánů a programů a také legislativy nižší úrovně (zákony, nařízení, vyhlášky). Rozkvět normativů životního prostředí nastal především v 90. letech minulého století, i když základní legislativa, především v oblasti ochrany vod, půdy, lesů, přírody a přírodních zdrojů, již existovala od vyhlášení nezávislosti v 60. letech minulého století. Podrobnější údaje o jednotlivých státech jsou obsaženy v příloze č. 2 „Přehled integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí do ústav států, do národních/regionálních/subregionálních strategických a programových dokumentů“, zpracovaný v rámci výše uvedené analýzy a hodnocení. Uvádím též stručné přehledy legislativy životního prostředí a národních orgánů a institucí pokrývajících správu životního prostředí.

³³⁷ *Constitution of the Republic of South Africa.*

³³⁸ *The National Environment Act.*

Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180968>.

60 % afrických států má na velmi dobré úrovni zpracovány strategické politické programy ochrany životního prostředí a související legislativu, reflektující dlouhodobé problémy a potřeby afrických států a zohledňující závazky vyplývající z globálních a regionálních environmentálních smluv, formulovány i na základě požadavků afrických zemí.

Příkladem relativně moderní environmentální politiky a legislativy mohou sloužit Benin (rámcový zákon o životním prostředí z r. 1999, revidovaný v r. 2006, obsahující definici udržitelného rozvoje i životního prostředí, akční plán životního prostředí)³³⁹, Keňa (zvláště zákon o řízení a koordinaci ochrany životního prostředí z r. 1999, ustavující Národní agenturu životního prostředí v r. 2001, Národní akční plán ochrany životního prostředí na léta 2009-2013)³⁴⁰, Libérie (zákon o ochraně a správě životního prostředí z r. 2002, zákon o vytvoření Agentury životního prostředí z r. 2002, Národní akční program životního prostředí z r. 2002)³⁴¹ a Mosambik (Politika a akční program životního prostředí z r. 1995, zákon o životním prostředí z r. 1997, zákon o environmentální kontrole a auditu z r. 2003)³⁴². Ochrana životního prostředí se neomezuje na poplatky, pokuty, náhrady škod, daně, ale zahrnuje inspekční činnosti, přísnou trestní zodpovědnost a zřízení příslušných institucí. Např. Libérie v r. 2002 ustavila Administrativní soud životního prostředí, Keňa v r. 2011 zřídila v souladu s novou ústavou Národní soud pro otázky životního prostředí, řada zemí (např. Namibie, Rwanda) využívá pro ochranu životního prostředí i instituce ombudsmana.

Součástí normativních rámců ochrany životního prostředí jsou celoafrické a subregionální mnohostranné environmentální smlouvy jako komplementární globálním environmentálním smlouvám a programům. Příkladem je Africká úmluva o ochraně přírody a přírodních zdrojů z r. 1968 (Alžírská úmluva, novelizovaná naposledy v r. 2003 jako Maputská úmluva), Abidžanská úmluva o ochraně a rozvoji mořského a pobřežního životního prostředí západoafrického regionu z r. 1981, Nairobská úmluva o ochraně, správě a rozvoji mořského a pobřežního životního prostředí východoafrického regionu z r. 1985, Bamacká úmluva o zákazu dovozu do Afriky a kontrole přeshraničního pohybu všech druhů nebezpečných odpadů v Africe z r. 1991 a s nimi související prováděcí protokoly.

Integrace principů udržitelného rozvoje a environmentálních hledisek do sektorových strategií a politik je formálně dobře pojata (okolo 18 % států) nebo je na průměrné úrovni (přes 65 %). Jedná se o integraci do národních strategií růstu a snižování chudoby (např. Rwanda, Senegal), do národních strategií udržitelného rozvoje v odpověď na závěry UNCED a WSSD (např. Malawi, Mauretánie, Niger). Ambiciózním rámcem v časovém horizontu i cílem dosáhnout postavení země se střední úrovní indexu lidského rozvoje či postavení průmyslové země se

³³⁹ *Loi No. 98-030-du 12 février 1999 portant Loi cadre sur l'Environnement en République du Benin*. Dostupné z WWW: <<http://bj.chm-cbd.net/implementation/lois/fo1301869>>.

³⁴⁰ *Kenya State of the Environment and Outlook 2010*.

³⁴¹ *An Act Adopting The Environment Protection and Management Law of the Republic of Liberia*. Dostupné z WWW: <http://www.moa.gov.lr/doc/epa_act.pdf>.

³⁴² *Environmental Act, No. 20 of 1997. Regulamento relativo do processo de Auditorio Ambiental, No. 8 de 2003*. Dostupné z WWW: <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwemoz.htm>>.

v prvním desetiletí tohoto století staly vize rozvoje (např. Vize Keni 2030³⁴³, Vize Nigérie 2020³⁴⁴, Vize Svazijska 2022³⁴⁵, Národní vize Zambie 2030³⁴⁶). Dokumenty se opírají o principy udržitelného rozvoje, odvolávají se na nutnost udržitelného nakládání s přírodním bohatstvím a zachování životního prostředí v zájmu ekonomického a sociálního rozvoje a blahobytu obyvatelstva a za jeho aktivní účasti na správě země a rozhodování o jejím rozvoji.

Udržitelný rozvoj a environmentální hlediska jsou zahrnuta do střednědobého a krátkodobého plánování, např. do dvouletých až pětiletých národních rozvojových plánů (Egypt, Tunisko, Uganda, Zimbabwe). Absolutní většina států vypracovala sektorové politiky rozvoje venkova, zemědělství, dopravy, energetiky apod. s různým stupněm zohlednění principů udržitelného rozvoje a požadavků ochrany životního prostředí (zvláště posuzování vlivů rozvojových aktivit, investic a projektů na životní prostředí). Opět se jedná o výsledek poradenství agencí OSN (UNDP, FAO, UNIDO, ILO, UNEP, UNESCO, UNICEF, WFP, UN-Habitat) a dalších donorů. Činnost donorů je přirozenou součástí implementace (poskytování finančních zdrojů a expertů za účelem budování národních kapacit).

Slabostí dokumentů a legislativy je, že postrádají oporu v plánování ekonomických sektorů, orientujících se přes deklaraci snah o udržitelný rozvoj, o diverzifikaci ekonomiky a zlepšení sociální situace obyvatelstva na podporu exportu omezeného počtu zemědělských komodit a nerostných surovin. Jednostranně jsou podporovány investice do těžby nerostných surovin a dřeva, pěstování energetických plodin, transportní infrastruktury pro suroviny a turistiky (Botswana, Konžská demokratická republika, Tanzanie, Zambie, Zimbabwe). Ani krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé fiskální plánování (rozpočtové prostředky implementace na celostátní, regionální a lokální úrovni) nenapomáhá vytváření kapacit k naplňování strategických a akčních dokumentů a legislativy. Potřebné zdroje přicházejí za zahraničí, africké státy plánují a vydávají na investice do ochrany životního prostředí a na provoz environmentálních institucí méně než 1 % HDP.

Situaci zvláště subsaharských zemí znázorňují výsledky případové studie L. Cabral a F. Dulcidia o veřejných výdajích na ochranu životního prostředí v Mosambiku z r. 2008 pro britský Overseas Development Institute. Mosambik, ač jedna z nejchudších afrických zemí, má formálně velmi dobře propracovanou legislativu, zpracované detailní strategické a prováděcí dokumenty. Např. v r. 2007 vydal na chod ministerstva životního prostředí a jemu podřízených organizací na všech úrovních pouze 0,44 % státního rozpočtu (7,8 mil. USD). Ze 7,8 mil. USD rozpočtu resortu bylo pouhých 3,1 mil. USD určeno na investice, které musely být z 61 % kryty vnějšími, tj. zahraničními zdroji. Z plánovaných celostátních rozvojových investic Mosambiku ve výši 65 mil. USD, určených na oblast životního prostředí mimo přímý rozpočet ministerstva životního

³⁴³ *Kenya Vision 2030*. Dostupné z WWW: <<http://www.vision2030.go.ke/>>.

³⁴⁴ *Nigeria Vision 2020*. Dostupné z WWW: <<http://www.nigerianstat.gov.ng/pages/download/62>>.

³⁴⁵ *The Swaziland National Development Strategy - Swaziland Vision 2022*. Dostupné z WWW: <http://www.ecs.co.sz/nds/nds_chapter2.htm>.

³⁴⁶ *Zambia National Vision 2030*. Dostupné z WWW: <<http://www.mcti.gov.zm/.../12-zambia-vision-2030>>.

prostředí (především 40 mil. USD na přístup k vodě a sanitárním službám, 19 mil. USD na ochranu přírody), bylo pouhých 8,5 % hrazeno z domácích zdrojů a 91,5 % ze zdrojů zahraničních. Podíl sektoru životního prostředí na celkových rozvojových investicích země z domácích zdrojů byl pouze 1,6 % a ze zahraničních zdrojů 6,3 %. Z výše uvedeného vyplývá, že zahraniční donoři věnují ochraně životního prostředí a zlepšování jeho stavu větší pozornost než samotné africké země³⁴⁷.

Struktura Rámce rozvojové pomoci OSN Mosambiku na léta 2012-2015 (UNDAF) ve finančním vyjádření objemu potřeb ve výši téměř 723 mil. USD předpokládá vyčlenit na ochranu životního prostředí, udržitelné využívání přírodních zdrojů, prevenci přírodních katastrof a změnu klimatu 5 %, na zlepšení základních sociálních služeb včetně zásobování vodou a sanitárních služeb 56 %, na stabilizaci ekonomického růstu, pomoc sociálně zranitelným skupinám, zaměstnanost a potravinovou bezpečnost 31 %, na zlepšení úrovně vládnutí, správy, lidských práv a prosazení vlády práva 13 %. Očekává se, že okolo 80 % nákladů pokryjí zahraniční mnohostranní a dvoustranní donoři, mosambické domácí zdroje by se měly v optimálním případě podílet na krytí 20 %, což se však pravděpodobně nestane³⁴⁸.

Mosambik jako jedna z mála afrických zemí vytvořil v r. 2000 Fond životního prostředí. Jeho příjmy však jsou malé, např. příjmy z různých poplatků se pohybují okolo 60 000 USD ročně, největší příjem tvoří udělování licencí na těžbu dřeva (okolo 6 mil. USD ročně). Obdobné fondy životního prostředí mají zřízeny Alžírsko, Angola, Egypt, Keňa, Konžská republika, Libérie, Namibie, Rwanda a Togo. V r. 2012 založila JAR za účelem prosazování konceptu „zelené ekonomiky“ Zelený fond ve výši téměř 45 mil. USD a garanční fond ve výši 36 mil. USD ve spolupráci s UNDP a GEF na vytváření nových pracovních příležitostí pro absolventy středních a vysokých škol v oblasti ochrany biologické rozmanitosti.

K získání finančních zdrojů má přispět environmentální fiskální reforma. Mauretánie již např. v r. 1999 provedla reformu daní z mořského rybolovu a udělování licencí a dosáhla 30 % zvýšení příjmů z daní, obdobně postupovala i Guinea-Bissau. Kamerun provedl reformu daňového systému ve vztahu k využívání lesních zdrojů³⁴⁹. Pro africké státy by v budoucnu mohl být prospěšný zatím dobrovolný systém plateb za ekosystémové služby na národní (ve vztahu k zahraničním i domácím investorům) i na místní úrovni (komunitní ochrana přírody, prevence pytláctví)³⁵⁰.

Prvním ministerstvem zřízeným v africkém státě bylo Ministerstvo životního prostředí Burkina Faso v r. 1977. Agentury životního prostředí zastřešující činnost řady specializovaných institucí si dodnes zachovaly v řadě zemí silné postavení jako odborný řídicí a implementační orgán, ač

³⁴⁷ CABRAL, L.; DULCÍDIO, F. *Environmental Institutions, Public Expenditures and the Role for Development Partners*, s. 3-5.

³⁴⁸ *United Nations Assistance Framework for the Republic of Mozambique, 2012-2015*. Dostupné z WWW: <<http://www.undg.org/docs/2470/UNDAF-Action-Plan-Final-ENG-signed.pdf>>.

³⁴⁹ *Environmental Fiscal Reform for Poverty Alleviation: A DAC Reference Document*.

³⁵⁰ *Payments for Ecosystem Services*.

později došlo k ustavení ministerstev životního prostředí (Egypt, Libye, Uganda, Ghana, Tanzanie, Pobřeží Slonoviny, Keňa, Etiopie (nemá samostatné ministerstvo životního prostředí), Eritrea, Zimbabwe, Togo, Svazijsko, Libérie, Středoafriická republika, Rwanda a Sierra Leone).

Oblast životního prostředí je v mnoha státech přičleňována k udržitelnému rozvoji (či naopak), existují tedy i ministerstva životního prostředí a udržitelného rozvoje (např. Burkina Faso, Konžská republika, Mauricius). Integrovaný přístup ministerstev životního prostředí přináší kompetence v oblasti přírodních zdrojů (ministerstvo životního prostředí a přírodních zdrojů v Čadu), nerostných zdrojů, turistiky, zemědělství a rozvoje venkova, rozvoje měst a územního plánování. Nezřídka druhá problematika nabývá většího významu, zejména z mocenského hlediska. Změny struktury vlády, vnitřní organizace a náplně činnosti ministerstev závisí na politických dohodách uvnitř vládnoucích stran a elit či na osobních vazbách a zájmech.

Resorty životního prostředí, ač usilují o konstruktivní součinnost s orgány ústřední státní správy, nejsou silovými ministerstvy. Příkladem dobré spolupráce resortů jsou Mauricius, Rwanda a Seychely. Důvodem je relativně efektivní systém vládnutí, malá rozloha států a odhodlání nejvyšších představitelů prosazovat udržitelný rozvoj a ochranu životního prostředí. K oslabení resortu životního prostředí došlo např. v JAR, v Egyptě po odchodu silných „environmentálních“ osobností a pod vlivem narůstajících sociálních tlaků, zejména nezaměstnanosti, které vyžadují „kompromisy“ ve vztahu k životnímu prostředí. Madagaskar a Mosambik jsou naopak příkladem úsilí ústřední vlády a regionální správy za každou cenu vyhovět zahraničním investorům z Číny, Jižní Koreje, Brazílie, Japonska a Indie zainteresovaným do exploatace přírodních obnovitelných a neobnovitelných zdrojů. Zvláštní skupinu tvoří státy chronicky nedůsledné v implementačních opatřeních, např. Rovníková Guinea, Nigérie a některé západoafrické státy – Mali, Guinea-Bissau, Togo, zejména z důvodu autoritářského a korupčního systému vládnutí, vnitropolitických krizí a konfliktů.

Středobodem účinné ochrany životního prostředí v Africe je udržitelné využívání přírodních zdrojů, jejich těžba, obchodování s nimi a využívání příjmů z nich. Přes začleňování regulatorních a kontrolních mechanismů do nové legislativy (např. nový libérijský zákon o těžbě a nerostných surovinách z r. 2000 a nová libérijská politika nerostných surovin z r. 2010, důlní kodex Konžské demokratické republiky z r. 2008 a zákon o partnerství veřejného a soukromého sektoru z r. 2010) je třeba legislativu skloubit a koordinovat s implementací globálních a regionálních nástrojů a preventivními opatřeními (např. Kimberlejský proces certifikací, Směrnice OECD pro nadnárodní podniky, Iniciativa transparentnosti těžebního průmyslu, Úmluva OSN proti korupci, Úmluva Africké unie o prevenci a boji proti korupci z r. 2003, Společná iniciativa OECD a Africké rozvojové banky proti úplatkům a za podnikatelskou integritu.) Po začlenění těchto nástrojů do národního legislativního a institucionálního rámce je nyní hlavní výzvou jejich naplňování a kontrola prosazování, což ostatně platí pro všechny kontinenty a státy.

Výše uvedená kapitola shrnuje výsledky kvantitativního a kvalitativního výzkumu, jehož detaily jsou obsaženy v rozsáhlé příloze č. 2. Z tohoto důvodu nepovažují za nutné její obsah znovu sumarizovat.

9. Budoucnost udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí Afriky

9.1. Ekonomický, sociální a environmentální výhled

Řada mezinárodních organizací (AU, AHK OSN, AfDB, OECD)³⁵¹ a pro ně pracující vědecká a výzkumná střediska se na základě analýzy minulých a současných trendů věnují prognózám ekonomického a sociálního vývoje Afriky v nadcházejících desetiletích. Program OSN pro rozvoj (UNDP) se soustředí na lidský rozvoj a jeho jednotlivé aspekty³⁵², Program OSN pro životní prostředí (UNEP) analyzuje a predikuje vývoj ochrany životního prostředí v kontextu hospodářského a sociálního vývoje světa a jednotlivých kontinentů³⁵³. OECD jako sdružení hospodářsky nejvyspělejších zemí světa úzce spolupracuje s nově se rodícími silnými ekonomikami, výraznou měrou ovlivňujícími globální vývoj včetně environmentálního a poskytujícími pomoc rozvojovým zemím Afriky na cestě k udržitelnému rozvoji a udržitelnosti životního prostředí³⁵⁴.

Analýzy jsou založeny na předpokladu lineárního vývoje bez nepředvídaných katastrof (mírný růst, zvětšující se propojení ekonomik). Poroste podíl velkých rozvojových zemí (Čína, Brazílie, Indie, Indonésie, JAR) na světových ekonomických aktivitách souběžně s růstem tlaků na životní prostředí a je prognózováno pochopení důležitosti politické koherence na národní úrovni, tedy ekonomický růst propojený s pozitivními výsledky programů ochrany životního prostředí.

Afrika v těchto analýzách a simulacích (ve značné míře propojených a na sebe navazujících) hraje významnou úlohu. V nadcházejících desetiletích zvýší svůj podíl na světové produkci (předpokládá se nárůst až na téměř 15 % ze současných zhruba 10 %), rozvoj výroby i růst zaměstnanosti povede k růstu produktivity výrobních faktorů. V příjmu na hlavu bude Afrika stále významně zaostávat, neboť růst produktivity je poměřován značnými přírůstků obyvatelstva (lepší situace v tomto ohledu bude v severní Africe ve srovnání se subsaharskou Afrikou). Afrika bude stále významnějším producentem zemědělských výrobků (včetně biopaliv) a potravin, poroste podíl zpracovaných zemědělských produktů. Přes rozmach (předpokládaný čtyřnásobný nárůst) výroby, dopravy a vnitřního a zahraničního obchodu zůstane její podíl na světovém HDP

³⁵¹ Např. *Economic Report on Africa 2012*; tematicky specializované ekonomické výhledy, např. *African Economic Outlook 2012: Promoting Youth Employment*. *African Economic Outlook 2011: Africa and Its Emerging Partners*.

³⁵² Např. *Africa Human Development Report 2012. Towards a Food Secure Future*. *MDG Report 2012. Emerging Perspectives from Africa on the post-2015 development agenda*.

³⁵³ Např. *GEO-5. Global Environment Outlook*.

³⁵⁴ Např. *OECD Global Environmental Outlook to 2030. OECD Global Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction. Reconciling Development and Environmental Goals*.

stále nízký – v r. 2012 předpokládaný podíl 2,4 %, v r. 2034 „už“ 5,1 %. Např. v r. 2011 dosahuje subsaharská Afrika výše HDP srovnatelné s Korejskou republikou (subsaharská Afrika 1 245 mld. USD, Korejská republika 1 033 mld. USD), v r. 2034 by měl přesáhnout HDP celé Afriky 4 000 mld. USD³⁵⁵.

K největšímu rozšíření pěstebních ploch dojde v Africe, zejména v její západní části. Intenzifikace zemědělství by měla přinést na každé 1% osevni plochy zvýšení výroby o 8%. Přenos „špinavých“ a energeticky náročných výrob proběhne spíše pouze do JAR a do několika dalších zemí, jako jsou Egypt, Nigérie, Keňa, Ghana. Zdvojnásobení výroby energie z uhlí (na celém kontinentu růst o 149 %, především v JAR a Mosambiku) a z ropy spolu s rychle se rozvíjející automobilovou dopravou zhorší kvalitu ovzduší především ve městech i zdraví populace (vystavení znečištění vzduchu a působení ozónu, polévaté částice prachu, nemoci z kontaminované vody).

Působení klimatické změny bude nejostřeji pocíťováno na rovníku, sucho a horko přinese zejména snížení výnosů zemědělské produkce. Východní a jižní Afrika bude postižena degradací půd (kolem 40% rozlohy), přesahující kritickou úroveň ukládání atmosférického dusíku, následně eutrofizací pobřežních pásů moří. Hrozné jsou odhady odlesňování (13 % v západní Africe, 57 % ve východní Africe, 51 % v jižní Africe) a ohrožení biodiverzity z důvodu stálé závislosti domácností na biomase jako zdroji energie.

Pokud nynější hospodářsky vyspělé země omezí závislost na ropě s odhadovaným snížením dovozů o 10 %, významně se sníží příjmy afrických zemí, vyvážejících ropu a zajišťujících nyní růst afrického HDP. Kromě pozitivního vlivu na podporu obnovitelných zdrojů energie v Africe (solární v severní, západní a jižní Africe, výroba biopaliv ve východní a jižní Africe, geotermální ve východní Africe) a zvýšení zaměstnanosti o zhruba 6 %, by zároveň mohlo dojít k poklesu růstu ročního HDP Afriky o necelá 2 %. Prosazení konceptu „zelené ekonomiky“ umožní využít komparativních výhod kontinentu (ekosystémové služby, hodnota přírodního kapitálu) při rozvoji mezinárodní spolupráce a řešení globálních problémů životního prostředí horizontálního charakteru, jako je změna klimatu.

Studie počítají s tím, že makroekonomická politika v rozvojových zemích včetně afrických může přinést i zlepšená environmentální opatření. Při dosažení úrovně HDP na jednoho obyvatele vyšší než 5000 USD by mělo být vynaloženo 1% HDP na ochranu životního prostředí. Co se týče nejchudších zemí, k nimž i nadále bude patřit značná část subsaharských, hlavním zdrojem financování environmentální udržitelnosti zůstane i nadále mnohostranná a dvoustranná rozvojová pomoc (přístup k pitné vodě a sanitárním službám, udržitelné hospodaření s lesy, doprava, ofsety negativních dopadů v případě zavedení dovozních tarifů na ropu a zhoršení kvality životního prostředí následkem zvýšeného vývozu zemědělské produkce a nerostných surovin).

³⁵⁵ *Economic Report on Africa 2012*, s. 71.

Realizace plánů kontinentální a subregionální integrace (viz Akční plán Programu minimální integrace) povede k volnému pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu, k urychlení ratifikace a implementace právních nástrojů integračního procesu, k harmonizaci politik i v oblasti životního prostředí³⁵⁶. Integrační proces směřující k vytváření AHS do r. 2034 pokračuje tripartitní dohodou mezi Společným trhem východní a jižní Afriky (COMESA), Společenstvím rozvoje jižní Afriky (SADC) a Východoafrickým společenstvím (EAC) o vytvoření zóny volného obchodu do r. 2014. Oblast západní, střední a severní Afriky vzhledem k značnému stupni nestability v řadě zemí subregionu zaostává.

Součástí integračního procesu států AU je realizace strategie ve spolupráci s Konferencí OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) a AHK OSN postupného přechodu ze skupiny nejméně rozvinutých zemí (LDCs) do vyšší kategorie zemí se středním indexem lidského rozvoje (podařilo se pouze Botswaně, Gabonu, Ghaně, Kapverdským ostrovům, Konžské republice, Namibii, Svazijsku; zatímco státy severní Afriky, JAR, Mauricius a Seychely se nacházejí na této nebo vyšší úrovni). AU v r. 2012 schválila základní dokumenty umožňující vytvoření kontinentální zóny volného obchodu (Continental Free Trade Area, CFTA) do r. 2017 za předpokladu prioritního budování dopravní, energetické a telekomunikační infrastruktury a režimu přeshraničních řek, což bude mít výrazný dopad na životní prostředí.

Vzhledem k převaze obyvatelstva žijícího na venkově (60 % obyvatel) a zemědělství a pastevectví jako jediné možnosti obživy (v celoafrickém průměru okolo 70% dospělého pracujícího obyvatelstva) při nemožnosti realizace přebytků (či jejich neexistence) a vzdálenosti od trhů je ochrana přírodních zdrojů na globální i lokální bázi pro africké národy otázkou přežití. NEPAD obsahuje klíčovou sektorovou strategii Afriky - strategii zemědělského rozvoje z r. 2003³⁵⁷, zpracovanou SB, týmy ministerstev zemědělství afrických zemí, subregionálními ekonomickými uskupeními, Africkou rozvojovou bankou a AHK OSN, zaměřenou na potírání chudoby, růst výroby potravin a vstup zemědělců na trhy i dodávky surovin pro zpracovatelský průmysl. Projekty jsou zacíleny na budování trhů zemědělských produktů, podporu farem vyrábějících pro vnitřní trh i na export, výstavbu venkovské infrastruktury a rovnoprávnost postavení pracovních sil v zemědělství (gender).

Nová vlna reforem zemědělských politik zatím nesplnila očekávání z hlediska rychlejšího snižování chudoby obyvatelstva³⁵⁸. Zemědělské komodity mají na celkovém africkém exportu 30%

³⁵⁶ *Assembly of the Union. Eighteenth Ordinary Session. 29 – 30 January 2012.*

³⁵⁷ *Comprehensive Africa Agriculture Development Programme (CAADP).*

³⁵⁸ Např. obzvláště tíživou sociální situaci rolníků v Sierra Leone analyzuje mezinárodní kolektiv autorů z Wageningské univerzity v Nizozemí. Válka v Sierra Leone v letech 1991 -2002 nebyla jen bojem o diamanty; na základě hloubkového ekonometrického rozboru provedeného v oblasti Gola Forest na jihovýchodě země na hranicích s Libérií (v roce 2010 bylo podrobně zmapováno 2239 domácností ve 178 vesnicích), kde vypukla občanská válka doprovázená rolnickým povstáním, autoři hodnotí život chudého vesnického obyvatelstva jako právní otroctví; chudoba a podřízené sociální postavení mladých mužů jim neumožňuje oženit se a založit si vlastní rodinu, dluhy a pokuty uvalené v důsledku porušení platných kodexů vesnického života nutí mladé lidi platit formou nucené práce na plantážích bohatých vlastníků půdy. Nesnesitelné životní podmínky ženou rolníky do povstání, do

podíl (káva, kakao, čaj, kešu ořechy, květiny, zelenina, tropické dřevo)³⁵⁹ a významnou měrou se tak podílejí na tvorbě domácího HDP a získávání zahraniční měny³⁶⁰. Vzhledem k ekonomickým přínosům se podpoře těší výrobci exportních plodin, podpora výroby základních potravin je neadekvátně nízká, opatření jsou přijímána až v době propuknutí hladomoru (viz např. krize v Zambii a Malawi po odstranění dotací na pěstování kukuřice). Exportní výroby, zejména hypertrofovaný intenzivní rozmach pěstování hortikultur ve sklenících a fóliovnících organizovaný nadnárodními společnostmi, způsobují místní ekologické katastrofy. Reformy nepřinesly překonání stagnace výroby základních plodin sloužících nikoli realizaci na vnějších trzích, ale k výživě obyvatel. V některých státech a oblastech dochází ke snížení osevních ploch plodin typu kukuřice a manioku vzhledem k ukončení dotací na osivo a hnojiva, nedostupnosti úvěrů pro zemědělce. Hlavními nedostatky zemědělské politiky je zejména její neprovázanost s dalšími politikami vlády a intervencemi včetně fiskálních.

Jak bylo uvedeno výše, jedním ze základních stavebních kamenů strategií snižování chudoby (PRSP) je deklarované úsilí o dlouhodobou prosperitu v duchu udržitelného rozvoje. Na základě rozboru realizace PRSP ve rwandském zemědělství je nizozemskou odborníci kritizován prorůstový charakter reforem při opomenutí cíle potírání chudoby³⁶¹.

Zemědělství tvoří 45% rwandského HDP, zaměstnává 90% obyvatel, 90% rwandských chudých žije na venkově. V národní strategii udržitelného rozvoje „Vision 2020“ je zemědělství označeno za jeden ze šesti pilířů sociálně ekonomického rozvoje („přeměna zemědělství v produktivní, s vysokou přidanou hodnotou a na trh zaměřený sektor s přesahy do příbuzných sektorů“), jehož rozvoj podstatně přispěje k omezení vesnické chudoby. První PRSP byla realizována v letech 2002-2005, druhá v období let 2007-2011. První PRSP je tedy již možno hodnotit, a to s poněkud odlišnými akcenty než MMF, jehož hodnocení bylo jednoznačně pozitivní. Poznatky spíše podporují závěr, že rurální politiky stále více oslabují maloročníky, kteří jsou nuceni prodávat svou půdu v situaci, kdy je podkopávána jejich soběstačnost a schopnost adaptace a nejsou jim poskytovány prostředky na pokračování subsistenčního hospodaření³⁶². Růst v zájmu chudých („pro-poor growth“) neznamená jen růst produkce na trh, ale redistribuci prostředků pomoci maloročníkům, podporu jejich kapacit a schopnosti uživit sebe a své rodiny.

B. Jones v knize o venkovské Ugandě zobrazuje tuto zemi z naprosto odlišného úhlu pohledu než vládní propaganda („úspěšný příklad ekonomicky transformované země“). Přes usilovnou snahu najít výsledky státních reforem zemědělství ve vesnici Oledai v regionu Teso zjistil, že její

vybíjení si nenávisti vůči členům svých komunit. Viz: MOKUWA, E. et al., Peasant Grievance and Insurgency in Sierra Leone: Judicial Serfdom as a Driver of Conflict, s. 339 - 366.

³⁵⁹ PETERS, O.; KAMBEWA, D., Whose Security? Deepening Social Conflict over „Customary“ Land in the Shadow of Land Tenure Reform in Malawi.

³⁶⁰ OKONJO-IWEALA, N., Africa's Growth and Resilience in a Volatile World, s. 75-184.

³⁶¹ ANSOMS, A., Striving for Growth, Bypassing the Poor? s. 1-2, 32. Autorka pracuje v Ústavu rozvojové politiky a řízení univerzity v Antverpách.

³⁶² ANSOMS, A., c.d., s. 25 -26.

obyvatelé se i dnes bez státu musí obejít. V Ugandě se projekty a reformy odehrávají na malých rozvojových ostrůvcích, kde se soustřeďují zdroje mezinárodních donorů i aktivity státu³⁶³.

Kvantifikovat realizované programy na ochranu přírodních zdrojů je velmi složité. Kolektiv amerických autorů pod vedením H. Tallisové (Stanfordova univerzita, USA) se o to pokusil a na základě záznamů SB vypočítal, že z celkového počtu 11 155 projektů ekonomického rozvoje realizovaných v rozvojových zemích v období let 1947 -2007 pouze 17,65 % z nich mělo jako hlavní cíl ochranu „životního prostředí a přírodních zdrojů“³⁶⁴. Vzhledem k důležitosti potravinové bezpečnosti Afriky je nutné, aby se ochrana životního prostředí a v zemědělství využívaných přírodních zdrojů stala středobodem úsilí o udržitelný rozvoj kontinentu.

Jedním z ovlivňujících faktorů dalšího vývoje Afriky směrem k udržitelnému rozvoji a udržitelnosti životního prostředí bude posílení úlohy kontinentu jako vývozce surovin a jako začínajícího zpracovatele surovin a možná rodícího se nového centra průmyslu (v první fázi náročného na množství pracovní síly, na energie a materiály).

Africké státy, jejich instituce, zájmové skupiny počínaje nejvyšší politickou reprezentací až po místní komunity jsou závislé na příjmech z využívání přírodních zdrojů a z jejich legálního či nelegálního transferu na regionální či globální trhy. Do udělování licencí na těžbu nerostných surovin a dřeva, na dlouhodobý pronájem či prodej zemědělské půdy a na využívání přírodních zdrojů (voda) a na daňové úlevy při investování do jednotlivých sektorů ekonomiky silně pronikla korupce. Politické důsledky nynější zvýšené poptávky po přírodních zdrojích tak přímo záporně ovlivňují dosažené výsledky v oblasti demokratizace a dobrého vládnutí a mohou vést ke zvratu pozitivních vývojových trendů.

Portugalský odborník nazývá vývoj v Angole po skončení občanské války v roce 2002 „neliberálním budováním míru“ (parafráze termínu F. Zakarii). Díky těžbě ropy se angolská ekonomika stala třetí největší ekonomikou subsaharské Afriky po JAR a Nigérii s HDP měřeným kupní silou ve výši 115 mld. USD v r. 2011 a druhou nejrychleji rostoucí ekonomikou v Africe za posledních deset let. Proces poválečné obnovy se však odehrává pod vedením místních elit v naprostém rozporu s liberálními zásadami typu občanských svobod, vlády práva, rozšiřování ekonomických svobod a odstraňování chudoby a s výhledem nastolení hegemontických pořádků a nadvlády elit nad zákony politické ekonomie³⁶⁵, přes formální deklarace a zakotvení v ústavě a zákonech. Vláda nepodporuje angolský soukromý sektor, „dovází“ jej ze západní a východní Asie v počtu desítek tisíc manažerů a dělníků, a toto zahraniční zapojení se do těžby ropy je možné pouze v malém pro politiku angolskou vládou vymezeném prostoru. Převažuje tak pesimismus ohledně možnosti obnovy plnohodnotně občanské společnosti v Angole a dalších v nedávné době válkou poničených afrických zemích.

³⁶³ JONES, Ben, *Beyond the State in Rural Uganda*, s. XIV, 9, 60 -61.

³⁶⁴ TALLIS, H., *An Ecosystem Services Framework to Support both Practical Conservation and Economic Development*. Dostupné z WWW: <<http://www.pnas.org/content/105/28/9457.full.pdf>>.

³⁶⁵ SOARES de OLIVEIRA, R., *Illiberal Peacebuilding in Angola*, s. 288.

Zklamáním je fakt, že tento druh obnovy je vlastně tzv. místním, původním africkým projektem „autonomního zotavení“, po němž mnozí vědci i politici po mnoho let volali³⁶⁶.

Samostatnou otázkou je vývoj technických prostředků a technologií pro potřeby afrického autonomního rozvoje. Vzhledem k predikcím vývoje postavení Afriky v globálním ekonomickém systému lze velmi těžko předpokládat, že by se kontinent stal výrobcem a exportérem vyspělých technologií (snad s výjimkou JAR, Egypta a Nigérie). Nepříliš úspěšné je také úsilí o „implantaci“ vyspělých výrobních technologií od světových výrobců, které na místě fungují (nefungují) ve zcela odlišných sociálně ekonomických a technických a kulturních podmínkách³⁶⁷. Vzhledem k úsilí o udržitelný rozvoj a pochopení potřeby úzké výrobní, obchodní a technické integrace v mezích kontinentu však nesporně existuje široké pole uplatnění tzv. vhodných, méně sofistikovanějších technologií.

Tyto vhodné technologie nejsou technologiemi primitivními či technologiemi chudých, ale jsou jednoduché a zároveň robustní, tj. bezporuchové, poháněné decentralizovanými obnovitelnými zdroji energie, vycházejí z dostupných zdrojů a podmínek života místních komunit a lze je s malými náklady a užitím místních materiálů využívat např. k čištění vody, zavlažování, zpracování úrody a vaření, svícení a výrobě elektřiny, ke spojení se světem³⁶⁸. Přesto, že autoři chápou jako největší překážku výroby a šíření vhodných technologií otázku finanční, považují za nezbytné, aby se vědecká a technická sféra soustředila na řešení technických překážek v návrhu, výrobě a přenosu těchto technologií do rozvojových komunit a tento proces neustále vylepšovala, vytvářela „technické a technologické banky“ znalostí a zdrojů, partnerství pro sdílení znalostí a zkušeností a „uchopení výzvy vzdálenosti a času v úsilí o překonávání venkovské chudoby“³⁶⁹. Zde je „neorané pole“ pro prosazení konceptu „zelené ekonomiky“ a sdílení neoptimálnějších technických a technologických řešení.

Klíčovou pro další sociálněekonomický i environmentální, a ve svém důsledku i politický vývoj Afriky bude nejen kvalita a stabilita vztahů s tradičními partnery-donory, ale intenzivně se rozvíjející kontakty a vliv nových partnerů, rychle rostoucích nových ekonomik v čele s Čínou.

Otázka poměru afrických zemí, především těch, které disponují bohatými zdroji nerostných surovin, k čínské, indické, brazilské, ruské, ale i jihoafrické expanzi je bezesporu velmi důležitá, neboť ovlivní procesy industrializace, nakládání s přírodními zdroji a může prohloubit jejich závislost na exportu surovin.

Odborná literatura zaměřená na „čínský faktor“ pracuje se třemi interpretacemi nové úlohy Číny v Africe (dle C. Aldena), které je možno vztahovat i k dalším novým partnerům: rozvojový

³⁶⁶ SOARES de OLIVEIRA, R., c.d., s. 289, 313 -314.

³⁶⁷ Viz např. SMITH, James, *Science and Technology for Development*.

³⁶⁸ BUITENHUIS, A.; ZELENKA, I.; PEARCE, J. M., *Open Design-Based Strategies to Enhance Appropriate Technology Development*. Dostupné z WWW: < <http://nciaa.org/sites/default/files/pearce.pdf>>.

³⁶⁹ ZELENKA, I. Barriers to Appropriate Technology Growth in Sustainable Development, s. 12 -22.

partner (development partner), uchvatitel zdrojů (resource grabber), neokolonizátor (neo-coloniser)³⁷⁰, vyhodnocené ve studii britského vědce Toma McCarthyho³⁷¹. Autor se nepřiklání výlučně ani k jedné z výše uvedených interpretací; Čína i Indie jako nové velmoci navazují na předchozí generaci investorů a donorů představovanou SB a MMF. Situace této nové generace je o to snadnější, že jim cestu „vyčistily“ a půdu pro přímé zahraniční investice v podobě fiskálních a jiných pobídek připravily neoliberalní makroekonomické reformy prováděné od 80. let minulého století v rámci realizace programů strukturálních změn .

Hlavní otázkou zůstává, zda Čína, Indie a další noví partneři nabízejí alternativu k dosavadním západním modelům rozvoje. D. Brautigam hodnotí Čínu pozitivně jako „nového rozvojového partnera“ přiznává, že čínským zájmem je pokračovat v obrovské expanzi a exportu, levně dovážet suroviny, přenášet výrobu do třetích zemí, napomáhat zakládání vlastních nadnárodních společností³⁷². Dochází k replikaci tradičních vztahů: převažuje dovoz surovin z Afriky a vývoz hotových výrobků zpět do Afriky napomáhající vytváření obchodních deficitů na straně afrických ekonomik. Čína a Indie investují zejména v oblastech, kde zájmy afrických států a těchto nových velmocí koincidují - při budování dopravní, energetické a informační infrastruktury, poskytují technickou pomoc, vytvářejí ekonomické a průmyslové zóny, tím zároveň zvyšují efektivitu a ziskovost svých vlastních investic³⁷³. Rozbory ukazují, že Čína a Indie se nehodlají zabývat záležitostmi reforem v duchu „dobré správy“ či demokratizace afrických zemí. Jejich představitelé se hlásí k respektování státní suverenity a rovného partnerství, nepracují s kondicionalitami. Zapojují se do existujících bilaterálních vztahů mezi Afrikou a Západem, objektivně mohou napomoci nátlaku vůči tradičním zahraničním donorům (v Angole v období 2010-2011 čínská finanční pomoc umožnila vládě vyhnout se reformám požadovaným MMF a vyjednávat o lepších podmínkách poskytování úvěrů).

Felix M. Edoho na základě hodnocení statistických údajů dovodil, že Čína vstupem do Afriky vyplnila vakuum, vzniklé v důsledku marginalizace Afriky západními státy a v důsledku omezování přímých zahraničních investic³⁷⁴. Formuloval několik relevantních doporučení a nabádá Afričany využít příležitosti a pokusit se minimalizovat evidentní hrozby. Africké státy musí požadovat přístup na čínský trh i v zájmu zlepšení exportních možností (africké státy vyvážející ropu a nerostné bohatství vykazují obchodní přebytek, státy obchodující tradičními komoditami jsou v deficitu). Čínští podnikatelé musí aktivovat místní kapitál a napomáhat růstu místního podnikatelského sektoru, zaměřit se na budování kapacit, technickou pomoc a rozvoj lidských zdrojů. Již ve stádiu koncepčních příprav projektů, ve stádiu plánování, řízení a

³⁷⁰ ALDEN, Christopher, *China in Africa*, s. 5-6.

³⁷¹ Mc CARTHY, T., *Assessing China and India's New Role in Africa*. Dostupné z WWW: <<http://www.e-ir.info/2011/07/26/assessing-china-and-india%E2%80%99s-new-role-in-africa/>>.

³⁷² BRAUTIGAM, Deborah, *The Dragon's Gift*, s. 78.

³⁷³ CLAPHAM, C., *Fitting China In*, s. 361-369. HATTINGH, S., *A New World Order?* Dostupné z WWW: <http://www.pambazuka.org/en/category/africa_china/65264>.

³⁷⁴ EDOHO, F. M., *Globalization and Marginalization of Africa: Contextualization of China-Africa Relations*, s. 103-124. Felix M. Edoho, americký vědec nigérijského původu, profesor Univerzity státu Missouri.

implementace je nutno zapojovat místní odborníky a neotevírat země přílivu imigrantů. Africké státy musí nekompromisně požadovat zvýšení stropů environmentální udržitelnosti a trvat na používání mezinárodně uznávaných nástrojů environmentálního auditu; využít zájem Číny na poskytování rozvojové pomoci jako nátlakový prostředek jednání o výhodnějších podmínkách vztahů se Západem a pomoc při pronikání afrických zemí do globálních hodnotových řetězců. I zde autor predikuje, že prohloubení vztahů s Čínou může vyústit v zadušení reform v oblasti dobré správy a zastavení procesů přestavby vládního sektoru.

Tento argument rozvíjí J. Holslag³⁷⁵ ve vztahu k zahraniční politice Číny, tradičně skeptické vůči západnímu pojetí demokracie a hluboce nedůvěřivé vůči západním pokusům prosazovat liberální politické standardy. Je oddána unilateralismu a pragmatické merkantilistické politice zaměřené na posílení svých ekonomických pozic. Nemění rychle politiku v reakci na pokusy o destabilizaci či svržení afrických režimů a chápe nestabilitu jako nutnou součást byznysu v Africe. Je ovšem pravdou, že toto hodnocení není přijato všemi současnými vykladači čínské politiky v Africe³⁷⁶.

Vliv odlišných politických standardů však opět nezůstane bez dopadu na vývoj procesu demokratického politického vládnutí v Africe a perspektivy udržitelného rozvoje afrických zemí.

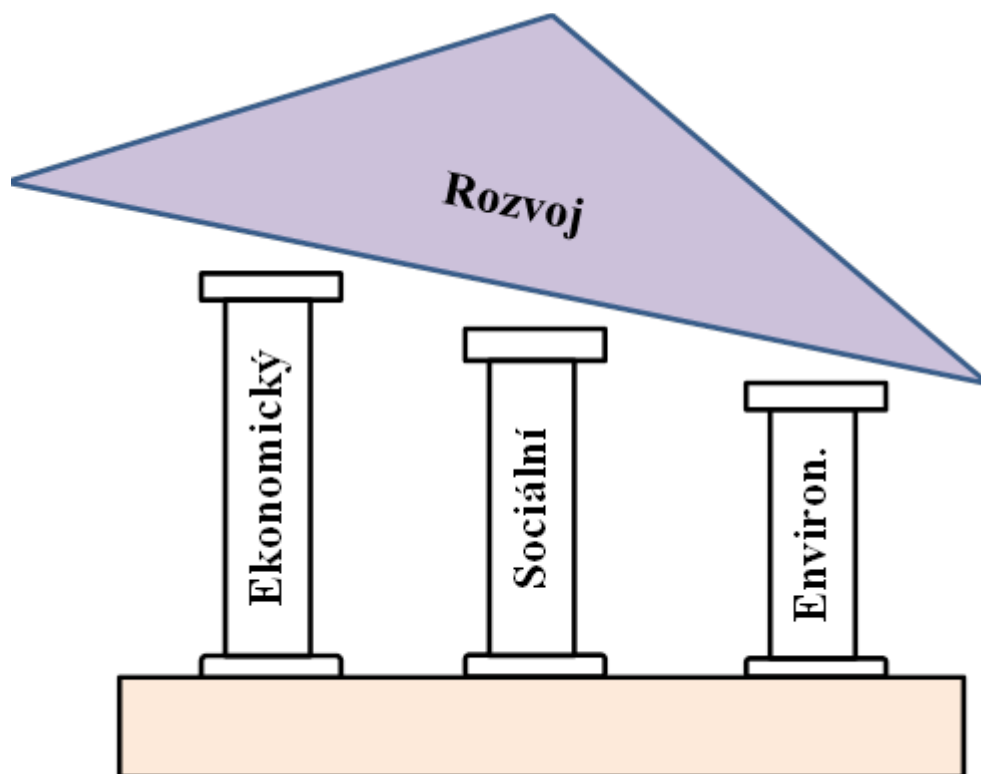
9.2. Dobré vládnutí jako čtvrtý pilíř udržitelného rozvoje?

Jak již bylo zmíněno výše, Afrika je specifická tím, že její vývoj je v mnohem větším a citelnějším měřítku ovlivňován kvalitou vládnutí a správy na všech úrovních, zvláště pak na ústřední.

³⁷⁵ HOLSLAG, J., *China and The Coups: Coping with Political Instability in Africa*, s. 367-386. J. Holslag je výzkumníkem Bruselského ústavu moderních čínských studií (BICCS).

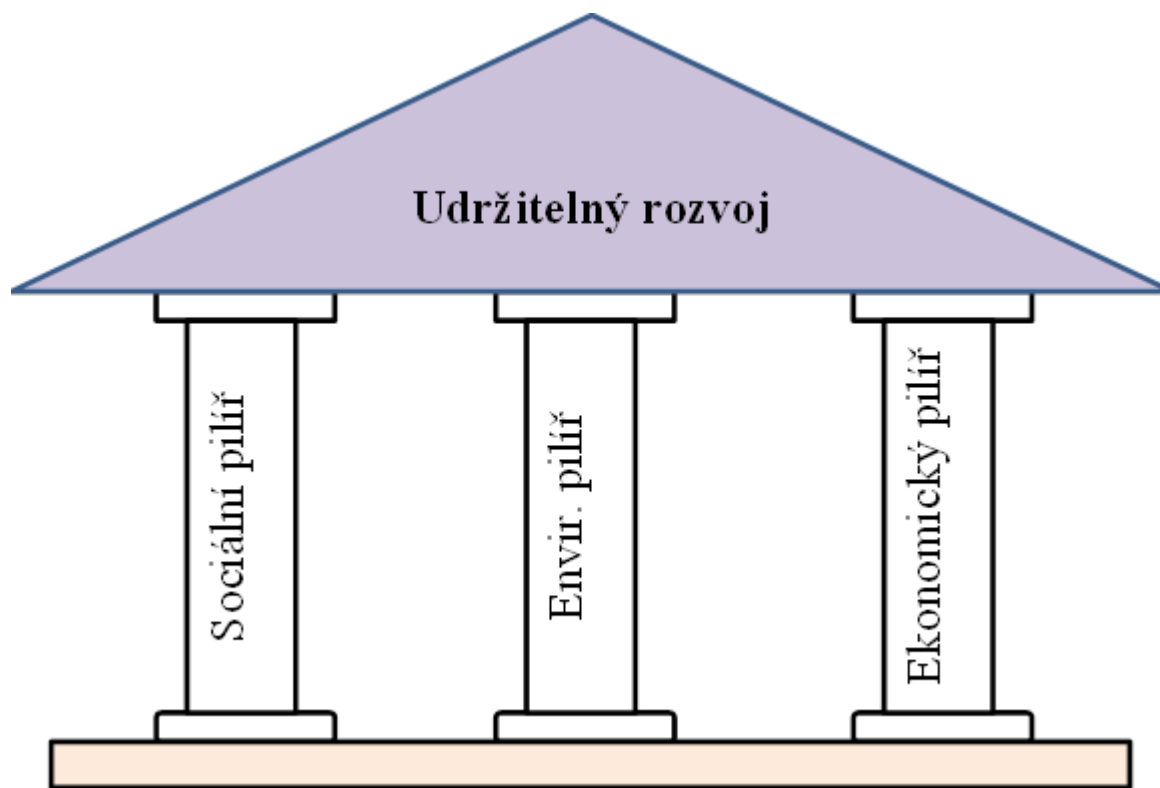
³⁷⁶ I. Taylor dokládá, že v období vyvrcholení krize a humanitární katastrofy v Dárfúru vykonávala Čína nátlak na soudánskou vládu, aby přijala jednotky OSN, účastnila se i misí OSN, vedla dialog s ostatními státy a mezinárodními organizacemi o podmínkách zahraniční pomoci. Viz TAYLOR, I., *China's New Role in Africa*, s. 133 -161.

Obrázek č. 1: Realita rozvoje Afriky před rokem 1992

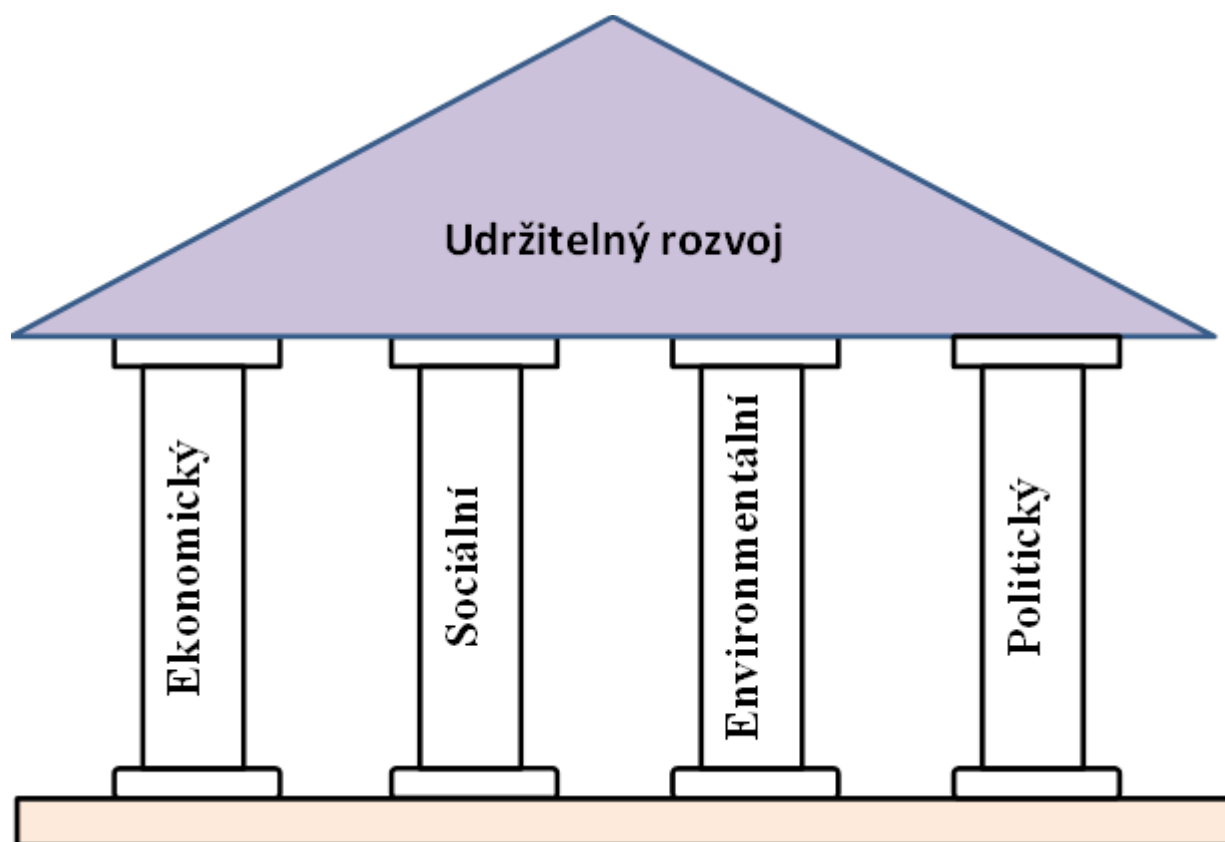
Rozvoj v afrických zemích v období po získání nezávislosti sledoval především dosažení ekonomického rozvoje prostřednictvím podpory několika málo proexportních odvětví (monokulturní zemědělství, vývoz nerostných surovin). Afrikanizace relativně výnosných odvětví (farmy specializující se na pěstování vývozních komodit a drobný střední zpracovatelský a spotřební průmysl) vedla ve druhé polovině 60. let minulého století k vlně vojenských převratů a k vnitropolitickému boji o mocenská politická postavení, která by napomohla k ovládnutí přístupu k ekonomickým a potenciálně výnosným finančním zdrojům při minimálním faktickém zájmu o skutečný rozvoj kontinentu (formální zájem byl vždy deklarován a brán za záminku převratů). Nástup první globální ropné krize v první polovině 70. let minulého století v kombinaci s vnitropolitickým vývojem v řadě afrických zemí měl dramatický vliv na plány ambiciózního rozvoje potravinářského zpracovatelského průmyslu a také na neuskutečněnou implementaci strategií industrializace ve většině afrických, zatím převážně zemědělských zemí. Tato krize prohloubená poklesem cen surovinových komodit vedla k prohloubení politické nestability, k nastolení autoritářských režimů (v rámci systému jedné politické strany) a vypuknutí občanských válek. Africké státy byly nuceny s ohledem na nedostatek domácích zdrojů a pod tlakem mezinárodních finančních institucí ustoupit od záměrů v sociální oblasti (zdravotnictví, školství). Dosavadní vývoj se odrazil v nastupující degradaci životního prostředí (odlesňování, degradace půdy, vodních zdrojů, úbytek biologické rozmanitosti, neřízená urbanizace).

Obrázek č. 2: Koncepce udržitelného rozvoje 1992 – cílem dosažení rovnováhy všech tří nově definovaných pilířů

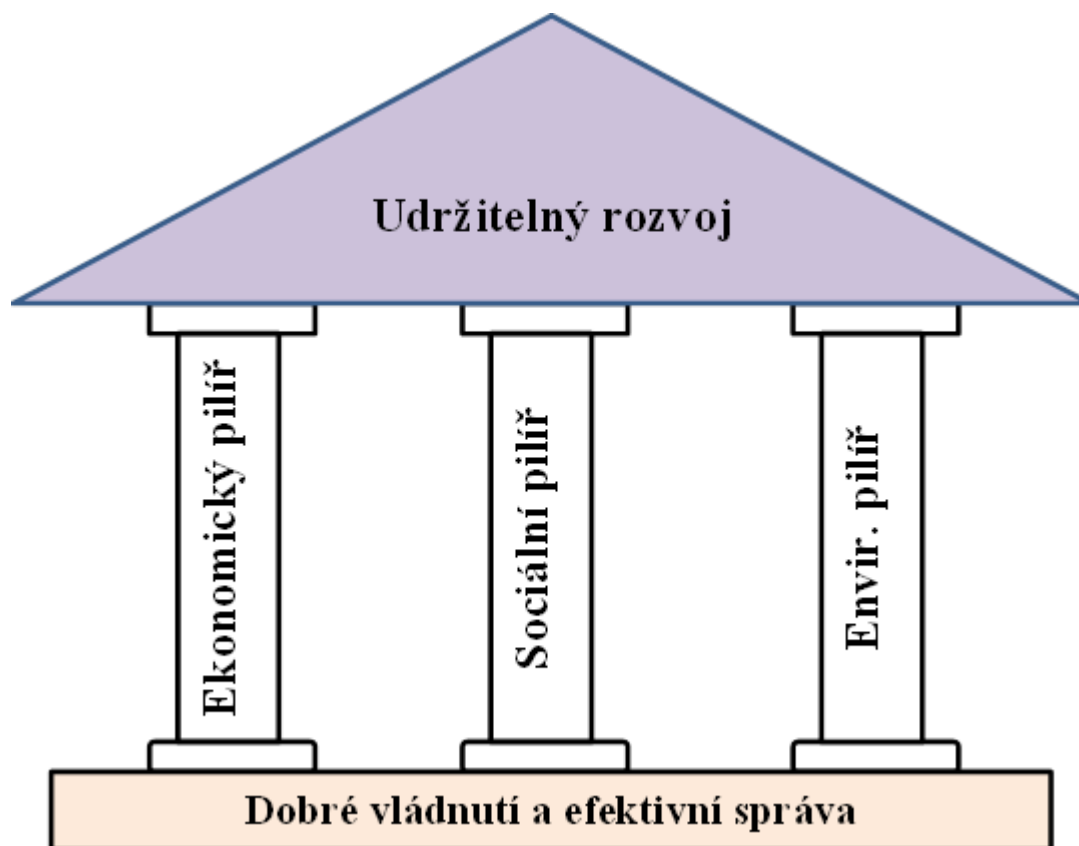
Dramatický politický vývoj v řadě afrických zemí vyostřený ekonomickým propadem a zhoršeným sociálním postavením širokých vrstev venkovského i městského obyvatelstva vyústil koncem 80. a počátkem 90. let 20. století ve snahu o radikální politické změny, které by umožnily Africe znovu se dostat na cestu rozvoje. Koncept udržitelného rozvoje, který odrážel globální obavy o zničení biokapacity Země neudržitelným způsobem rozvoje především v hospodářsky vyspělých zemích, byl pochopen jak „transformující“ se „starou“ africkou elitou, tak i konečně nastupující druhou generací afrických politiků jako možnost překonání „mezinárodní únavy“ z problémů Afriky a překonání marginalizace kontinentu, která byla v té době zřejmá. I stálá orientace na exportní surovinové ekonomické sektory a na nešetrné technologie a negativní dopady ve vztahu k životnímu prostředí i k sociálnímu statutu obyvatelstva postupně obrátila pozornost nejvyšších představitelů (v té době začínající i vnímat doporučení a varovné hlasy zahraničních i domácích vědců) na oblast životního prostředí. Afričtí politici předáci začali v určitých dimenzích chápat a akceptovat koncept udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí jako možný nástroj k získání většího objemu zahraniční pomoci a respektovanějšího postavení v mezinárodních vztazích.

Obrázek č. 3: Udržitelný rozvoj a potřeba dalšího, politického pilíře – východisko pro Afriku?

Formální akceptace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí africkou politickou reprezentací se setkala s pozitivní odezvou posilující občanské společnosti po obnovení politických pluralitních systémů ve většině zemí. Byly přijaty nové demokratické ústavy, modernizována legislativa, především environmentální, vypracováno množství zastřešujících i sektorových strategických dokumentů s cílem prosazovat udržitelný rozvoj, po r. 2000 ve spojení se snížením úrovně chudoby v kontextu Rozvojových cílů tisíciletí. Přesto však transformace politických systémů a odpovědi na globální ekonomické jevy nevedly k dosažení udržitelnosti. To bylo zapříčiněno pouze formální transformací politických režimů, ve většině případů stále usilujících o ovládnutí ekonomických a zdrojových nástrojů k posílení své moci místo toho, aby byly tyto nástroje využity k rovnovážnému rozvoji tří pilířů udržitelného rozvoje. Zvláště environmentální a sociální pilíř se staly obětmi politické nevěle či zneužívání politické moci na všech úrovních řízení států. Konec minulého století a první desetiletí 21. století byly svědky tragických občanských a regionálních konfliktů (většinou o zdroje), které vedly k prohloubení chudoby a k další mnohem dramatičtější degradaci životního prostředí kombinované s fenoménem změny klimatu a s moderními environmentálními riziky v podmínkách Afriky (odpady, kvalita ovzduší ve městech, chemické látky, sanitace). Proto především občanská společnost a vědecká komunita vystoupila s požadavkem, že pro udržitelný rozvoj Afriky je nutné přijmout jako vůdčí pilíř udržitelného rozvoje pilíř politický.

Obrázek č. 4: Dobré vládnutí a efektivní správa - základ udržitelného rozvoje a zajištění rovnováhy všech jeho tří pilířů v Africe

V podmínkách Afriky je základní prerekvizitou dobré vládnutí za podmínky prolnutí se všemi segmenty činnosti, v tomto případě všemi třemi pilíři udržitelného rozvoje. Dobré vládnutí a s ním spojená efektivní správa na všech úrovních je nezbytností a integrální součástí všech pilířů, neboť ovlivňuje ekonomické vládnutí a správu (včetně jednotlivých ekonomických sektorů), jakož i sociální (včetně jeho jednotlivých složek, např. školství, zdravotnictví, kultura) a environmentální. Vládnutí, resp. dobré vládnutí, je stále ještě většinou chápáné úzce jako politická kategorie, má však zastřešující dimenzi. Vládnutí je soubor nejen politických organizací a orgánů, ale všech kategorií, nástrojů politiky (chápané nejen v politologickém pojetí vnitřní a zahraniční politiky), prováděcích a manažerských mechanismů, pravidel, procedur a norem, které regulují, řídí a vedou společnost k rozvoji. Vládnutí by mělo zajistit sepětí stávajících tří pilířů v zájmu co nejefektivnějšího výsledku, tj. prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí. Jelikož v Africe je stále dominantní faktor politické moci, zatím téměř monopolně ovlivňující rozvoj ekonomiky, sociální vývoj i ochrany životního prostředí, je nutné posilovat demokratické charakteristiky politických struktur směrem k dobrému vládnutí a efektivní správě. Ty napomohou k větší emancipaci občanské společnosti a participaci řadových obyvatel, jejich zájmových skupin na rozhodování o cestě rozvoje zemí a o aktivní účasti na tomto rozvoji. Dobré vládnutí by tak napomohlo i vzájemnému vyrovnanému a respektovanému udržitelnému rozvoji ve všech třech pilířích, tak důležitých pro posílení postavení Afriky.

10. Případové studie

S cílem demonstrovat specifické problémy prosazování udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí jsem zpracoval případové studie. Kritériem pro jejich výběr byly různé problémy, které však mají jedno pojítko, a tím je otázka vládnutí, efektivity správy. Jižní Súdán byl vybrán jako příklad státu, který se zrodil z dlouhotrvajícího konfliktu, který byl mj. motivován i bojem o přírodní zdroje a nakonec si vyžádal zákrok mezinárodního společenství. Ani zřízení nového samostatného a suverénního státu není garancí ustavení účinného systému vládnutí pro prosazení udržitelného a mírového rozvoje. Ogoniland, region Nigérie, se stal příkladem konfliktu o nerostné bohatství mezi soukromým nadnárodním sektorem a místní komunitou při absenci efektivního vládnutí na místní i centrální úrovni, jehož obětí je životní prostředí a zdraví obyvatel. Případová studie Botswany, výkladní skříň pluralitního demokratického vládnutí v Africe, ukazuje, že ani formální demokracie nemusí přinést dobré vládnutí ve vztahu k ochraně životního prostředí, pokud je závislé výhradně na jednom zdroji - těžbě nerostného bohatství, v tomto případě diamantů. Případová studie věnovaná Egyptu, zemi, která se potýká s klasickými problémy i moderními výzvami životního prostředí, se soustřeďuje na zkušenosti z dlouhodobého procesu ochrany životního prostředí a z fungování relativně propracované environmentální správy. Studie o Jihoafrické republice, ambiciózním hráči afrického kontinentu, ukazuje, jakou úlohu může JAR sehrát při garanci dobrého vládnutí a integrování hledisek ochrany životního prostředí do svého dlouhodobého rozvoje.

10.1. Vládnutí v Jižním Súdánu

Navazuje na úvodní kapitolu pojednávající o základních problémech a překážkách udržitelného rozvoje Afriky a o otázkách majetkových práv k půdě a zdrojům se věnuji analýze teoretických prací, které vnesly do těchto otázek nové akcenty především z pohledu umocnění dopadů zhoršování celkových environmentálních charakteristik stavu půdy a přírodních zdrojů využívaných v zemědělství a pastevectví. Jako „červená nit“ se jimi vine snaha porozumět příčinám dlouhotrvající občanské války v Súdánu (1983-2005), ať již jsou za ně označovány přímo zhoršující se životní prostředí a nedostatek půdy a vody, etnická otázka či širě formulované problémy dobrého vládnutí.

Mezinárodní kolektiv autorů, v němž byli zastoupeni především afričtí odborníci, shrnul poznatky ze 14 empirických studií o situaci ve 14 afrických zemích, aby došel k názoru, že nedostatek půdy vhodné k obdělávání a snižující se objem přírodních zdrojů není jedinou příčinou konfliktů o „půdu a vodu“³⁷⁷. Po řadu desetiletí přicházeli odborníci vyslaní mezinárodními agenturami s návrhy na reformu držby a vlastnictví k půdě, ty pak byly liknavě uváděny africkými vládami v život. V 21. století však vývoj environmentálních podmínek na místě nutí znovu zvážit dříve doporučené reformy a modifikaci dřívějších přístupů. Systém

³⁷⁷ DERMAN, B.; ODGAARD, R.; SJAASTAD E., *Conflicts over Land and Water in Africa*, s. 25.

držby a vlastnictví půdy již nelze reformovat staticky, ale s ohledem na vývoj těchto podmínek. Potvrzení vlastnických práv může chybně zafixovat práva jedněch na úkor druhých, vyloučit některé skupiny uživatelů půdy a pastvin (zejména nomády) z přístupu ke zdrojům. Jak uvádějí autoři studie analyzující situaci v severní Keni na hranicích se Súdánem, konflikty mohou vznikat a reálně vznikají dokonce i z “nadbytku vody a trávy”, pokud jsou porušena “duální etnická práva užívání”, tj. souběžné využívání zdrojů dvěma etnickými komunitami, živícími se odlišným způsobem³⁷⁸.

Obdobným způsobem hodnotí situaci ve vztahu k části Súdánu odborníci působící na katedře zemědělské a aplikované ekonomiky Wisconsinské univerzity v USA³⁷⁹. Dle jejich analýzy zejména „souběh změny klimatu, těžby ropy, sporů mezi zemědělci a nomády a občanská válka způsobily vážné spory o půdu a vodní zdroje v srdci Súdánu“³⁸⁰. Pokusy o „tvrdou demarkaci“ hranic v agroekologických regionech nebyly úspěšné, spíše se osvědčují tradiční „flexibilní demarkace“ v polopouštích a savanách, kde nomádi tradičně sdílejí půdu s usedlými komunitami. Tím se značně relativizuje pojem „práva na půdu“, dobrá správa v tomto případě musí obsáhnout průběžná jednání a dohody o využití zdrojů z hlediska oprávněných zájmů uživatelů a nevynucovat konverzi zájmů do práv. Strategie obživy v podmínkách dopadu změny klimatu vyžadují flexibilní adaptaci.

Aniž by docent university v jihosúdánské Jubě Guma K. Komey ve své nové knize³⁸¹ popíral význam boje o půdu, vodní a další přírodní zdroje jako faktoru podstatného pro chápání podstaty súdánské občanské války a různých druhů a úrovní konfliktů v jejím rámci, označuje za zastřešující vlekly problém moderní súdánské historie otázku vládnutí.

Autor se soustřeďuje na analýzu konfliktu ve středním Súdánu v Núbském pohoří. Nebyl a není jen doplňujícím faktorem politického boje mezi Chartúmem a Jubou, ale měl a má svou vlastní vnitřní logiku. Oblast se stala arénou bojů mezi ústřední súdánskou vládou a Súdánským lidovým osvobozeneckým hnutím/Armádou (SPLM/A - Sudanese People's Liberation Movement/Army). Autor použil „multidimenzionální přístup“ k analýze situace v oblasti, kterou chápe v souladu s koncepcí francouzského filozofa P. Bourdieua jako „sociální prostor“ tvořený protínajícími se sociálními poli - ekologickým, ekonomickým, sociálním a politickým - a v nich v minulosti i současnosti působícími aktivními silami, vyznačujícími se odpovídajícími rolami i atributy³⁸². Oblast Núbského pohoří představuje „přínejmenším tři nejdůležitější charakteristiky dnešního Súdánu:

a) africko-arabský charakter společnosti;

³⁷⁸ DERMAN, B.; ODGAARD, R.; SJAASTAD E., c.d., s. 231, 235.

³⁷⁹ CHAVUNDUKA, Ch.; BROMLEY, D., *Climate, Carbon, Civil War and Flexible Boundaries: Sudan's Contested Landscape*, s. 907-916.

³⁸⁰ C.d., s. 907.

³⁸¹ KOMEY, Guma K., *Land, Governance, Conflict and the Nuba of Sudan*.

³⁸² C.d., s. 22.

- b) dlouhodobě nerovnou, vykořisťovatelskou formu vztahů mezi centrem a periferií ukotvenou i územně-administrativně;
- c) následky vyplývající z politické okrajovosti země, nesprávně stanovených a překroucených forem rozvoje násobených nepřiměřeným uchvacováním půdy a odcizením státu občanům³⁸³.

Hlavním problémem konfliktů v oblasti a potažmo v celé zemi je vládnutí. Zájmy a práva venkovských komunit etnik Nuba a Baggara a jejich usedlého či naopak nomádského způsobu obživy nebyly a nejsou sladřovány s politikou národní vlády, naopak byly systematicky a dlouhodobě přehlíženy. Za kolonialismu se proces registrace vlastnictví půdy odehrál jen v severních a centrálních částech země. Ve značné části země nebyla ani v době po vyhlášení nezávislosti půda zaregistrována a byla využívána na základě zvykového práva a „vydržení“. Po celou dobu byla však objektem násilného uchvacování s následným ožebračováním obyvatelstva vyháněním z půdy a následnou ztrátou obživy. První vlnou se stalo zavádění mechanizovaného zemědělství od 60. let 20. století, od 80. let se jednalo o zábory s cílem průzkumu ložisek nafty a nedlouho poté těžby; přišla nová vlna krádeží dobytka a sporů o přístup k pastvinám a vodním zdrojům, spojená opět s násilným vyháněním zemědělců z jejich domovů.

Postupně sílil trend vyjádření identity komunity prostřednictvím požadavku na udělení práva k půdě ze strany usedlých zemědělců. „Politika vytváření identity“ jednotlivými etniky, např. Nubou (usedlý způsob života), byla chápána Baggarou (komunita arabského původu, nomádský způsob využívání) jako ohrožení a vyloučení z práv vlastnictví i užívání, což bylo ústřední vládou zneužito k podněcování zapojení Baggarů do provládní milice bojující proti SPLM/A. Ani mírová smlouva z r. 2005³⁸⁴, otevřevší cestu k odtržení jižního Súdánu, situaci neřešila, Nubové byli odbytí slibem zřízení Státní pozemkové komise (State Land Commission) „k prověření existujících pozemkových smluv a smluv o pronájmu a možností přidělování půdy a vydání doporučení vládním činitelům včetně možností restitucí práv k půdě a kompenzací“³⁸⁵.

Komise ustavena nebyla a situace se opět vyostřuje. Po osamostatnění Jižního Súdánu v červenci 2011 nomádi zůstávají uzavřeni na území severního Súdánu a nemají možnost kočovat na jih. Nubové chápou svou situaci jako „kulturní vyhlazování“ a odcizení od půdy, umocňované zábory půdy za účelem dobývání zlata a nerostů a těžby nafty, nemluvě již o nyní eskalujících „pronájmech“ půdy bohatými zeměmi a následném nedostatku půdy vhodné k obhospodařování.

V posledních letech, zejména od r. 2009, súdánská ústřední vláda (bez ohledu na možné výsledky referenda v r. 2011, které posvětilo vznik nového státu) podepsala řadu smluv o pronájmu zemědělské půdy (např. s Jižní Koreou, Egyptem a státy Perského zálivu na pronájem

³⁸³ KOMEY, Guma K., c.d., s. 21, obecně též s. 9-11.

³⁸⁴ CPA (*Comprehensive Peace Agreement*).

³⁸⁵ Article 9.6, *Protocol between the Government of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on the Resolution of Conflict in Southern Kordofan/Nuba Mountains and Blue Nile*.

plochy nejméně 1,5 mil. ha na dobu 99 let) bez ohledu na skutečnost, že dle kvalifikovaných odhadů patřil Súdán k největším světovým příjemcům zahraniční pomoci, kdy okolo 5,6 mil. jeho obyvatel bylo na potravinové pomoci závislých³⁸⁶.

Nejnovější vývoj na přelomu let 2011-2012 v obou zemích odhalil další, pro africké země typický, problém vládnutí: vyostření sporů o těžbu, dopravu a rozdělování příjmů z ropy.

Ropa nepřinesla Súdánu mír a prosperitu. Od roku 2000 se z důvodu intenzivní těžby stala středobodem života země (investice do těžby ropy tvoří absolutní většinu zahraničních investic, ropa tvoří 80 % vývozu a 40 % příjmů státního rozpočtu). Je odhadováno, že kvůli příjmům z těžby ropy se občanská válka „protahovala donekonečna“. Chartúmská vláda na vedení války vynakládala až 1 mil. USD denně a její příjmy z ropy odhadem činily až 1 mld. USD ročně³⁸⁷. Stát Jižní Kordofán (oblast Abyei), kde se nacházejí dnes těžená hlavní naleziště, byl oficiálně po provedených demarkacích součástí severního Súdánu; referendum v létě 2011 mělo rozhodnout, komu oblast Abyei připadne³⁸⁸. Po několikerém odložení je nyní vyhlášen termín referenda na říjen 2013 a AU požaduje uzákonění tzv. měkké hranice pro etnikum Misseriya bez ohledu na možné výsledky referenda³⁸⁹.

Jak dokládá zpráva International Crisis Group, oblast těžby ropy komplexně zničila přírodní habitat části Jižního Kordofánu, přetíženého těžební infrastrukturou: naftová pole, ropovody a cesty kříží trasy pohybu dobytka, znehodnocují lesy a pole, komplikují přístup k vodě zemědělcům i nomádům; to následně vyvolává pohyby velkých mas lidí a růst počtu vnitřních vyhnanců (včetně příchodu tisíců utečenců z Dárfúru)³⁹⁰.

Ihned po konstituování Jižního Súdánu se rozvinula politická krize vztahů vlád obou zemí, odrážející nespokojenost vlády Jihu s jejím podílem na příjmech z těžby a dopravy ropy. Byla vyvolána jednání s keňskou a etiopskou vládou o možnosti přepravy jihosúdánské ropy do severokeňského přístavu Lamu (historicky a ekosystémově cenné lokality), vybudování ropovodu a ropného terminálu v letech 2012-2018.

Výše uvedené potvrzuje přínosnost multidimenzionální analýzy vývoje v Súdánu a potažmo i význam analýzy způsobu a systému „vládnutí“. Tragédie země a společnosti je výsledkem odcizení obyvatelstva od státu a soustředění vládních elit na „dobývání renty“ ať již za účelem vlastního obohacování či za účelem financování občanské války. Obecně analýzy potvrzují i pro

³⁸⁶ Viz např.: COTULA, L., et al., *Land Grab or Development Opportunity?*

³⁸⁷ SHANKLEMAN, Jill, *Oil, Profits and Peace. Does Business Have a Role in Peacemaking?* s. 150.

³⁸⁸ Protokol (Abyei protokol) k CPA obsahoval způsob rozdělení příjmů z těžby na Abyeijských polích: 50 % vláda Severního Súdánu, 42 % vláda Jižního Súdánu, stát Bahr el-Ghazal, komunity Dinka a Misseriya po 2 %. Situace byla komplikována provedením demarkace části oblasti Abyei (měla napravit koloniální demarkaci z r. 1905), avšak již předtím ústřední vláda v letech 2000 a následně 2005 hranice preventivně změnila tak, aby ropná pole v Abyei přešla na území severního Súdánu, v r. 2008 bylo městečko úplně rozstříleno.

³⁸⁹ *Sudan Tribune*, 22 September 2012.

Dostupné z WWW: < <http://www.sudantribune.com/spip.php?article43983>>.

³⁹⁰ International Crisis Group, 2007.

Súdán a Jižní Súdán platný předpoklad, že konflikty motivované ovládnutím přírodních zdrojů nabývají na intenzitě, ať již je jejich příčinou dostatek (ropa) či naopak vyčerpání zdrojů a v podmínkách Súdánu zejména pokračující dezertifikace³⁹¹.

Politické dohody o ukončení občanské války neřeší hospodaření s přírodními zdroji, degradaci půd a odlesňování. Po třiceti letech konfliktu nazrála potřeba zavedení integrovaného managementu hospodaření s půdními a přírodními zdroji, reformy systému držby půdy a práv k půdě a pastvinám (zavedení a kodifikace společného práva k obecním zdrojům, ochrana vlastnictví i nabytého vydržením, právo na kompenzaci), obnovy zvykového práva a tradičních způsobů obdělávání a využívání společně se zavedením moderních šetrných technik, apod. Součástí integrovaných řešení je dialog mezi centrálními vládami a místními komunitami a vypracování modelů řešení či předcházení konfliktům o zdroje a jejich využívání. Ve vztahu k Jižnímu Súdánu je nutno zmínit úspěšný program integrované ochrany životního prostředí UNEP zaměřený na řešení následků občanské války a problému sucha.

Aktuální vývoj názorně ukazuje, že na straně vlád obou zemí není ani politická vůle, ani dostatek kapacit ke zvládnutí těchto složitých problémů. Jižní Súdán je tak příkladem státu, který se zrodil z dlouhotrvajícího konfliktu, motivovaného i bojem o přírodní zdroje a vyžadujícího zákrok mezinárodního společenství. Nyní je téměř třetina státního rozpočtu vynakládána na obranu a bezpečnost, pouze 13 % na rozvoj, resp. obnovu infrastruktury. Ani ustavení nového samostatného státu, přijetí Strategie růstu a ambiciózní Vize 2040 není garancí prosazení udržitelného a mírového rozvoje státu, pokud neexistuje dobré vládnutí a efektivní státní správa schopná hledat východiska a navrhnout životaschopné kompromisy.

10.2. Ideologie „africké renesance“ a africká integrace

„Africká renesance“ („The African Renaissance“) je podstatnou součástí intelektuální výzbroje období postapartheidu v Jižní Africe a slibem ekonomické, duchovní a kulturní obrody afrických národů. Pojem se poprvé objevil v roce 1994 v době konání prvních demokratických voleb v JAR, následně byl využit tehdejšími viceprezidentem JAR T. Mbekim v jeho řeči "I am an African"³⁹² přednesené 8. května 1996 při příležitosti schválení nové ústavy JAR.

Principy koncepce byly následně dešifrovány jako sociální soudržnost a demokracie, ekonomická obnova a udržitelný růst, posílení úlohy Afriky jako důležitého hráče v geopolitických záležitostech. Reprezentativní konference v září 1998 v Johannesburgu se zaměřila na rozvoj vědy a techniky, moderních elektronických médií a telekomunikací, dopravní infrastruktury, morální obnovu. V říjnu 1999 byl založen African Renaissance Institute (ARI) se

³⁹¹ Viz např. oficiální údaje o situaci v Sahelu.

³⁹² MBEKI, T. *Statement on behalf of the African National Congress*, 8.5.1996.

sídlem v Gaborone za účelem podpory rozvoje afrických lidských zdrojů, vědy a technologií, zemědělství, boje proti „brain drainu“ vědců a odborníků .

Společně s podporou vedení dalších velkých afrických států (Nigérie, Alžírsko, Ghana) prosadili jihoafričtí politikové přijetí NEPAD (viz výše) jako svého druhu „materializovanou“ ideologii africké renesance a projekt kontinentální ekonomické integrace. Vynaložili velké úsilí na vysvětlování tohoto plánu na významných mezinárodních fórech. T. Mbeki např. na Světovém ekonomickém fóru v r. 2001 hovořil o celoafrické vizi „skoncovat s ekonomickou marginalizací Afriky a zejména přilákat potřebné zdroje na kontinent v zájmu zajištění jeho rozvoje“.

Jihoafričtí odborníci nástup nové ideologie ve své většině přivítali, zejména ji vykládali jako důstojné „vrácení úderu“ afropesimistům (viz v úvodu práce uvedený článek „Hopeless Africa“ z roku 2000); do popředí jsou stavěny zahraničně politické aspekty ideologie, v níž vidí moderní doktrínu zahraniční politiky i obnovenou variantu panafricanismu (zejména v duchu myšlení K. Nkrumaha) přelomu století, i pokus odpovědět na otázku „ jak uspět v globalizovaném systému“ mezinárodních vztahů. Když se v r. 1999 stal T. Mbeki druhým prezidentem svobodné JAR, bylo již patrné, že JAR chce sjednotit přinejmenším region jižní Afriky, „přeměnit jej v oblast míru, budování stabilních demokratických systémů, zaměřit jej na produktivní využití lidských a přírodních zdrojů a organizovat jej tak, aby jižní Afrika přispěla k naplnění výzvy míru, demokracie a stability na zbytku našeho kontinentu“³⁹³.

Dvě knihy³⁹⁴ uznávaných afrických autorů vydané počátkem tohoto století posuzují ekonomické a sociální aspekty koncepce. Keňský vědec a diplomat (podílející se na vyjednávání o předání vlády černošské většině) W. Okumu se domnívá, že je založena na odkazu evropské renesance a je popřením západních rozvojových teorií; je mobilizací v zájmu transformace společnosti ve směru „africké kulturní slávy“³⁹⁵. Jihoafričan F. Cheru se neoddává iluzím. Obhazuje potřebu rezistence vůči negativním projevům globalizace a volatilním trhům, naopak požaduje využít obchodní a investiční příležitosti a vkládat prostředky do zvyšování produktivity, do dobrého vládnutí a reforem státního aparátu, výchovy a vzdělávání a též do infrastruktury³⁹⁶ (vypracoval i „cestovní mapu“ pro každou specifickou oblast s konkrétními doporučeními).

W. Okumu idealizuje Afriku jako homogenní entitu národů schopných hovořit jedním hlasem. Navazuje na témata své předešlé knihy („Silent Revolution“, 1989), evoluci názorů potvrzuje ústup od koncepce „opory na vlastní síly“ a autarkie jako zbraně v boji Afričanů proti nadnárodním společnostem ve směru „ostrážitého objetí“ globalizovaného ekonomického systému. Hlavní myšlenka je však obdobná. Bez politických reforem v duchu demokracie a

³⁹³ LANDSBERG, C.; HLOPHE, D., *The African Renaissance as a Modern South African Foreign Policy Strategy*, s. 8-10.

³⁹⁴ OKUMU, William A.J., *The African Renaissance: history, significance and strategy*. CHERU, Fantu, *African Renaissance: roadmaps to the challenge of globalization*.

³⁹⁵ OKUMU, William A.J., c.d., s. 7.

³⁹⁶ CHERU, Fantu, c.d., s. XV.

„dobrého vládnutí“ nebude africké obrody. Mobilizovat africké společnosti je nutné odzvola, zatímco politické vedení má za úkol svými reformami vytvářet „napomáhající prostředí“.

Obě knihy se shodují v chápání „africké renesance“ jako ekonomického nástupu JAR a jejich spojenců založeného na růstu konkurenceschopnosti a produktivity výrobních faktorů, na sociální a politické transformaci. W. Okumu vkládá víru v osvícené vůdce i aktivní hnutí prostých občanů, F. Cheru je skeptický a tvrdí, že „nová generace Afričanů odhodlaných nadřadit zájmy kolektivního dobra nad úzké osobní a etnické zájmy se teprve musí narodit“³⁹⁷.

Jsem přesvědčen, že ideologie „africké renesance“ nejlépe vystihuje víru v to, že období vzniku nové JAR po pádu apartheidu bylo zlomovým bodem a nástupem prosperity celé Afriky, je dlouhodobým projektem rozvoje kontinentu a posílení jeho pozice v mezinárodní politice: demokracie, mír a stabilita – to jsou tři podmínky rozvoje Afriky. Jižní Afrika je symbolem boje rozvojových států za osvobození, lidská práva a globální ekonomickou spravedlnost, proto je „africkou renesancí“ možno též chápat jako nástroj k prosazení JAR jako globálního obchodního partnera se silnými regionálními a kontinentálními zájmy hájícího zároveň zájmy zemí Jihu.

JAR je klasifikována jako země s vyššími středními příjmy s HDP cca 516 mld. USD a HDP na 1 obyvatele 10 223 USD (2011). Je největší ekonomikou Afriky (šestina HDP kontinentu) a členem G20, největším investorem na kontinentě, její ekonomika roste v současné době tempem okolo 3-4 % ročně³⁹⁸. JAR je společně s Indií a Brazílií spoluzakladatelem dialogu IBSA k posílení spolupráce na ose Jih-Jih. Přes v podstatě nepřetržitý růst ekonomiky po r. 1994 je největším problémem chudoba a vysoká nezaměstnanost, dosahující až 25 %. HDI řadí JAR na 123. místo s hodnotou 0.619 (nízký věk dožití, špatný zdravotní stav populace), což ohrožuje splnění Rozvojových cílů tisíciletí zejména v oblasti ochrany zdraví³⁹⁹. K dalším problémům patří např. vysoká zločinnost a v posledních letech i narůstající míra korupce.

JAR sehrává prominentní úlohu v regionu SADC a na celém kontinentu (přispívá do mírových sil AU) i na globální úrovni OSN. Je příjemcem mnohostranné i dvoustranné pomoci a zároveň i rodícím se poskytovatelem zahraniční rozvojové pomoci zejména ve formě technické pomoci jiným africkým zemím (Konžská demokratická republika, Rwanda, Súdán, Mosambik), v r. 2010 byla založena národní agentura rozvojové pomoci - South Africa Development Partnership Agency.

JAR je příkladem aktivního a sebekritického přístupu k ochraně životního prostředí. Zelená kniha o životním prostředí (2008) poukázala na nízkou prioritu otázek jeho ochrany, chápanou pouze jako zachování přírody, bez dopadu do ekonomického plánování a politického rozhodování na všech úrovních. V říjnu 2010 vláda schválila ekonomickou strategii „Nová cesta rozvoje“ (New Growth Path) zaměřenou na podporu ekonomického růstu a zaměstnanosti. Cílem je vytvořit v příštích deseti letech 5 mil. pracovních míst převážně v soukromém sektoru a snížit

³⁹⁷ CHERU, Fantu, c.d., s. 42.

³⁹⁸ *African Economic Outlook 2012*, table 1. Basic Indicators, 2011, table 2. Real GDP Growth Rates, 2003-13.

³⁹⁹ *Human Development Report 2011*.

nezaměstnanost z 25 na 15 %. Zde se již počítá s podporou sektoru zelené ekonomiky jako s nejperspektivnějším nástrojem schopným vytvořit až 300 tisíc pracovních míst; dále zejména s ekonomickou integrací kontinentu. V listopadu 2011 vláda schválila Bílou knihu obsahující národní plán boje proti změnám klimatu. V současné době probíhá projekt analýzy a modelování rozvoje zelené ekonomiky v devíti prioritních sektorech vzešlých z jihoafrického summitu k zelené ekonomice (2010) pod vedením Millennium Institute a South Africa Sustainability Institute a za podpory Ministerstva životního prostředí JAR, ILO, UNDP, IUCN a WWF.

V oblasti environmentální ochrany je africká renesance v praxi ztělesněna regionální spoluprací JAR s jejími sousedy – společnou správou národních parků a turistiky v pohraničních oblastech. Tzv. „mírové parky“ (peace parks) mají upevňovat mír, regionální spolupráci a napomáhat omezování chudoby. Ze zkušenosti provozování společného projektu jihoafricko-mozambicko-zimbabwského parku Velké Limpopo vyplývá, že projekt narážel na překážky vyvolané dominancí národního zájmu, nedostatečnými konzultacemi s místními komunitami, citlivými otázkami hranic (ilegální tok zboží a migrantů mezi JAR a sousedními zeměmi). Pozorovatelé zmiňují též rozdíly mezi státy vyvolané nepoměrem zdrojových sil mezi účastníky projektu, problém harmonizace systému držby půdy a právního systému podél hranic.

Přesto je však třeba ocenit snahy o intenzivnější rozvoj spolupráce Jih-Jih v zájmu demonstrace rostoucí spoluzodpovědnosti za vlastní rozvoj. Studie o Jihoafrické republice, ambiciózním hráči afrického kontinentu, ukazuje, jakou úlohu může sehrát při garanci relativně efektivního vládnutí a integrování hledisek ochrany životního prostředí do svého dlouhodobého rozvoje.

10.3. Environmentální správa Egypta

Egyptská arabská republika (EAR) je společně s JAR představitelkou hospodářsky nejvyspělejších států afrického kontinentu (šestina HDP kontinentu) a zemí se středním příjmem (Middle Income Country - MIC),⁴⁰⁰ potýkající se vlivem geografické polohy a historického vývoje jak s obecnými problémy životního prostředí Afriky (desertifikace, sucho, nedostatek vody, dopady změny klimatu), tak i s moderními problémy souvisejícími s hospodářským rozvojem, s růstem průmyslové výroby a spotřeby domácností (kvalita ovzduší, kvalita vod, nakládání s odpady, negativní vlivy osobní a nákladní automobilové dopravy, hluk, chemické látky). S více než 80 miliony obyvatel a s rozlohou přesahující 1,1 mil. km² (obyvatelstvo však žije na úzkém pruhu území podél řeky Nilu a v deltě o rozloze jen málo přes 55 000 km², t.j. na 5,5 % plochy státu) je EAR africkou velmocí s aspiracemi na statut světové velmoci.

Egypt, jako jeden ze čtyř samostatných afrických států - spoluzakladatelů OSN i Hnutí nezúčastněných zemí a Organizace africké jednoty byl historicky v popředí politického, hospodářského a společenského života arabských zemí Blízkého východu a severní Afriky.

⁴⁰⁰ *Economic Report on Africa 2012.*

Inspiroval a ovlivňoval vývoj v zemích subsaharské Afriky, též v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje. Egypt vzhledem ke své úloze v Hnutí nezúčastněných zemí, předchůdce jedné z dnešních hlavních mezinárodních vyjednávacích skupin - Skupiny 77 a Číny, byl vůdcem rozvojových zemí na mezinárodních jednáních o životním prostředí. Profesor Káhirske a Bagdádské univerzity Mustafa Kamal Tolba vedl v r. 1972 egyptskou delegaci, tvořenou převážně vědci, na první globální konferenci o životním prostředí UNCHE, která mj. doporučila založení Programu OSN pro životní prostředí (UNEP). Prof. Tolba se v r. 1973-1975 stal prvním náměstkem výkonného ředitele UNEP a v r. 1975 na dlouhých 17 let v pořadí druhým výkonným ředitelem UNEP. Jeho působení ve funkci „globálního ministra životního prostředí“ ovlivnilo formování správy životního prostředí v Egyptě a angažovanost EAR v mezinárodních environmentálních vztazích a v oblasti udržitelného rozvoje.

Ministerstvo životního prostředí EAR (Ministry of Environmental Affairs) vzniklo v r. 1982 jako politická vedoucí instituce pro formulování politiky životního prostředí a jako jedna z mnoha součástí plánovaného hospodářského rozvoje státu při vědomí omezených zdrojových možností růstu. Zároveň byla založena Egyptská agentura pro záležitosti životního prostředí (Egyptian Environmental Affairs Agency - EEAA) pro praktické plánování politiky životního prostředí a navrhování změn legislativy na základě aktuálních výsledků ochrany životního prostředí, pro implementaci státní politiky, prosazování legislativy, stanovování limitů emisí a imisí znečišťujících látek, posuzování vlivů na životní prostředí, řízení projektů na ochranu a zlepšování životního prostředí, pro environmentální výchovu, správu národních parků a přírodních rezervací, školení a přezkušování kvalifikace environmentálních expertů, zpracovávání každoročních zpráv o stavu životního prostředí.

Za pomoci mezinárodních expertů včetně expertů UNEP a zahraniční rozvojové pomoci (zvláště USA, některých členských států tehdejšího EHS – Francie, Itálie, SRN, Japonska) a při zapojení široké škály domácích odborníků především z univerzitních vědeckých a výzkumných pracovišť byla vypracována a přijata environmentální legislativa již v r. 1983 (např. Zákon o národních parcích č. 102), mající za cíl ochranu stávajícího přírodního terestrálního a mořského bohatství a zabránění jeho znečištění. Při formování systému ochrany životního prostředí, jak legislativního, tak i institucionálního a praktického, bylo pro EAR výhodou, že stojí na křižovatce systémů péče o životní prostředí Asie, Afriky i Evropy díky geografické poloze v jihovýchodní části Středomoří.

V současné době je rámec ochrany životního prostředí a prosazování udržitelného rozvoje EAR stanoven Rámcovým zákonem o ochraně životního prostředí č. 4 z r. 1994 (zákon č. 4/1994) a jeho novelou č. 9 z r. 2009. Zákon č. 4/1994 stanoví pravomoci ústředních orgánů ochrany životního prostředí (Ministerstvo životního prostředí, Agentura životního prostředí a další orgány ústřední správy a s nimi spojené implementační, technické a vědecké instituce) a i standardy ochrany životního prostředí v jeho jednotlivých složkách a s tím spojené limity v oblasti ochrany kvality vod, ovzduší, chemických látek, látek poškozujících ozonovou vrstvu, skleníkových plynů, posuzování vlivů na životní prostředí apod. včetně plnění mezinárodních závazků).

Přijetím zákona č. 4 v r. 1994 byl zřízen Fond ochrany životního prostředí (Environment Protection Fund - EPF) jako finanční mechanismus ochrany životního prostředí slučující prostředky státního rozpočtu, poplatky za znečišťování životního prostředí, pokuty za porušování legislativy a kompenzace za škody na životním prostředí a prostředky ze zahraniční rozvojové spolupráce určené na projekty v oblasti životního prostředí. Tento finanční mechanismus je na africké poměry velmi pokrokový (částečně kopírující zkušenosti některých evropských zemí) a má obdobu jen v několika afrických zemích. V současné době se EPF soustředí na budování kapacit na spalování odpadů (především nebezpečného), na recyklaci odpadů a na udržitelnou likvidaci odpadů ze zemědělské výroby.

Jako ve většině afrických zemí je problematika ochrany životního prostředí sdílena mnoha institucemi (ministerstvo vodních zdrojů a zavlažování, ministerstvo zemědělství a reklamace půd, ministerstvo elektrifikace a energetiky, ministerstvo ropného průmyslu, ministerstvo obchodu a průmyslu, ministerstvo hospodářského rozvoje, ministerstvo dopravy, ministerstvo obrany, ministerstvo zdravotnictví apod.) při uznání vedoucí a koordinační úlohy ministerstva životního prostředí a Agentury životního prostředí. Přidružený jsou nebo nezávisle existují další instituce technického, vědeckého a výzkumného charakteru, které se podílejí na monitoringu stavu životního prostředí a jeho jednotlivých složek a na navrhování opatření ke zlepšení stavu životního prostředí včetně návrhů na změnu legislativy (např. Národní institut oceánografie a rybolovu, Národní institut dopravy, Ústřední departament změny klimatu, Národní výbor pro mechanismus čistého rozvoje, Národní agentura pitné vody a sanitací, Generální agentura pro plánování měst, Národní středisko jaderné bezpečnosti a kontroly radiace, Agentura jaderné energie, Středisko čistší produkce, Národní středisko pro výzkum radiace a technologie apod.).

Současná státní politika životního prostředí EAR je určena Národním akčním programem životního prostředí na léta 2002-2017 z r. 2002 a Vizí, cílemi, strategií a vládní politikou z prosince 2009, na něž by neměly mít významnější vliv politické a společenské změny tzv. arabského – egyptského jara 2011. Tyto strategické dokumenty vytyčují jako hlavní cíle egyptské environmentální politiky vybudování integrovaného environmentálního systému v kontextu prosazování udržitelného rozvoje, směřování k „zelené ekonomice“, adaptaci na a zmírňování dopadů změny klimatu a zajištění účasti široké veřejnosti na řešení problémů životního prostředí.

Hlavními problémy životního prostředí EAR jsou kvalita ovzduší, změna klimatu, hluk z dopravy, přístup k vodě a kvalita vody, nedostatek půdy a její degradace, městské životní prostředí, energetická účinnost a nakládání s odpady⁴⁰¹.

Znečištění ovzduší především PM₁₀ a PM_{2,5}, VOC, CO, NO₂ a SO₂ je nejvíce citelné ve velkých městských aglomeracích v čele s Káhirou, Alexandrií a deltou Nilu, i když se v letech 2005-2009 podařilo dosáhnout téměř 30 % snížení emisí. Problémem je nejen nárůst automobilové dopravy,

⁴⁰¹ *Egypt State of Environment Report.*

ale i rostoucí výroba cementu, umělých hnojiv a spalování odpadů ze zemědělské výroby. Průmysl nyní vytváří téměř 40 % HDP. Zlepšení situace v oblasti kvality ovzduší mají napomoci projekty na snižování znečištění z průmyslu nákladem asi 200 mil. USD (EPAP II – Projekt snižování znečištění životního prostředí na léta 2007-2012 za pomoci Světové banky, Japonska, Evropské investiční banky a Francie, Projekt veřejného a soukromého průmyslového sektoru na léta 2008-2012 za pomoci SRN), z dopravy ve vládním a městském sektoru (Smart Car Program, Projekt modernizace taxislužeb v hlavním městě a Program inspekce výfukových zplodin automobilů) zaměřené na zavádění pohonu na zemní plyn a modernizace autoparku.

Změna klimatu je vzhledem ke geografické poloze pro Egypt vážnou hrozbou. V případě zvyšování hladiny moří o 18-59 cm by Egypt přišel o deltu řeky Nilu⁴⁰². Změna klimatu ohrožuje egyptské zemědělství, které ze 70 % spoléhá na zavlažování a podílí se 85 % na roční spotřebě vody. Kvůli růstu energeticky náročných odvětví a dopravy vzrostly v letech 2000-2009 emise skleníkových plynů o více než 50 % a podíl EAR na světových emisích skleníkových plynů se zvýšil z 0,64 % na 0,71 %. EAR proto odstartovala řadu opatření programového charakteru (Program boje proti změně klimatu na léta 2008-2011, Národní strategie adaptace na změnu klimatu, Národní strategie nízkouhlíkové ekonomiky, Program rozvoje nových a obnovitelných druhů energie) i institucionálního charakteru včetně aktivnějšího přístupu k získávání projektů v rámci mechanismu čistého rozvoje (více než 80 projektů v celkové hodnotě 1,5 mld. USD). EAR hodlá do r. 2020 dosáhnout 20 % podílu obnovitelných zdrojů (12 % větrná a 8 % vodní a solární energie) na svém energetickém mixu.

Ochrana vodních zdrojů, tak životně důležitých pro Egypt, je v popředí zájmu státu. Již v r. 1982 byl přijat zákon o ochraně vodních zdrojů před znečištěním, novelizovaný zákonem o ochraně životního prostředí č. 4/1994 a č. 9/2009. V souladu s novelou z r. 1994 byla ustavena Nejvyšší rada pro ochranu řeky Nilu a vodních cest před znečištěním v čele s předsedou vlády. V r. 2003 byl přijat Národní plán pro vodní zdroje v kompetenci ministerstva vodních zdrojů a zavlažování, jehož cílem je zlepšení kvality vod a integrované řízení povodí po příkladu legislativy a praktických opatření EU a konkrétně řeky Rýna (twiningový projekt). V rámci Národní strategie pro sanitární služby ve venkovských oblastech a Pětiletého hospodářského plánu na léta 2007-2012 by mělo být dosaženo pokrytí měst sanitárními službami 100 % ve srovnání s nynějšími 75 % a venkovských oblastí 40 % ve srovnání s dnešními 10,5 %. Provozy v povodí Nilu zatím čistí necelých 95 % odpadních vod z průmyslové a zemědělské činnosti.

Důležitou součástí politiky životního prostředí je i péče o mořské životní prostředí počínaje snahou o snižování znečištění mořských vod (egyptské mořské pobřeží dosahuje délky přes 3 000 km) a konče ochranou mořské biologické rozmanitosti. V souladu se zákonem o národních parcích z r. 1983, novou environmentální legislativou z let 1994 a 2009 a Národním akčním plánem životního prostředí EAR hodlá zvýšit počet a plochu chráněných území ze současných

⁴⁰² *Fourth Assessment Report of IPCC.*

27 na 40, resp. z 15 % na 20 % plochy státu za přispění mezinárodního společenství. Lesy se na rozloze země podílejí jen 0,1 %, proto je snaha postupně ozeleňovat města a vhodné plochy.

Stále větším problémem je nakládání s odpady, na jejichž produkci se nejvíce podílejí zemědělství (32 %), čištění vodních kanálů (27 %) a domácnosti (27 %). Z domácnostmi ročně vyprodukovaných 20 mil. tun odpadu je recyklováno jen 20 %. Ke zvládnutí tohoto problému byla přijata Národní strategie integrovaného nakládání s pevným odpadem; Fond ochrany životního prostředí považuje problematiku nakládání s odpady za svou prioritu. V oblasti nakládání s odpady včetně nebezpečného a s chemickými látkami se EAR snaží za podpory EU sladovat legislativu a standardy v zájmu zachování možností pro vývoz svého zboží do zemí EU.

Závěrem je možné konstatovat, že Egypt má velmi dobře vypracovanou legislativu, po formální stránce ustavené potřebné kapacity pro implementaci především na ústřední úrovni a na úrovni 12 gubernorátů (obdobá krajů), kdy je zřejmý vliv zahraničních zkušeností a pomoci. Paradoxně autoritářský režim egyptských prezidentů s ambicemi být vůdčí zemí rozvojového světa a Afriky přispěl k formování a respektování environmentální správy a k její na africké poměry relativní efektivitě.

Egypt, ač na africké a arabské poměry relativně vyspělý stát, se potýká s nedostatkem finančních prostředků z veřejných i soukromých zdrojů na realizaci investičních technologických opatření dlouhodobého rázu v zájmu zlepšení ochrany a kvality životního prostředí. Musí částečně spoléhat na zahraniční pomoc ve formě darů, úvěrů a investic. V r. 2010 dosáhla zahraniční pomoc 1 mld. USD, t.j. zhruba 1 % HDP. Největší pomoc poskytují EU (250 mil. USD), USA (250 mil. USD) a systém OSN (153 mil. USD) ročně. OSN schválila v pořadí již druhý Rámec rozvojové pomoci OSN pro Egypt na léta 2012-2016, který předpokládá poskytnutí harmonizované pomoci ze strany agencí OSN v celkovém objemu 866 mil. USD především na splnění Rozvojových cílů tisíciletí včetně cíle č. 7 - dosažení udržitelnosti životního prostředí a udržitelného managementu přírodních zdrojů. Egypt jako středně rozvinutý stát disponuje určitým omezeným potenciálem poskytování pomoci a transferu environmentálních zkušeností dalším africkým státům, zvláště východní a západní Afriky.

10.4. Ogoniland a environmentální katastrofa Nigérie

(„Zabíjíme životní prostředí, které poté zabíjí nás“)

V ekonomickém a politickém vývoji Nigérie v období po vyhlášení nezávislosti v r. 1960 hrálo dominantní úlohu její nerostné bohatství, především ropa. Prospektoři se v Nigérii činili již od r. 1908, ropa se však začala těžit v deltě řeky Niger až v r. 1957 a v následujícím roce začala být vyvážena. Je odhadováno, že federální vláda získala od r. 1957 na příjmech z těžby nejméně 600 mld. USD. Ropa stále tvoří více než 80 % příjmů státního rozpočtu a přibližně 95 % příjmů země z exportu. Podobně jako v případě afrických zemí obdařených nerostnými surovinami mělo

ropné bohatství a jeho rozumné využití teoreticky dát zemi šanci vstoupit mezi rozvinuté země, v realitě se stalo příčinou ozbrojených konfliktů. Jen v Ogonilandu, předmětu této případové studie, provozuje 11 soukromých těžebních společností na 159 naftových polích 1 481 vrtů. Po 50 letech těžby je Ogoniland zasažen ekologickou katastrofou obrovského rozsahu⁴⁰³ (i když od 90. let minulého století zde byla těžba postupně utlumována a přenášena do jiných oblastí země).

Federální vláda svým zákonodárstvím a vojenskými intervencemi jednala v naprostém rozporu se zásadami „dobré správy“. Zákon o ropě z r. 1969 (The Petroleum Act) a návazné nařízení o těžbě a kontrole ropy z r. 1969 (Petroleum Drilling and Production Regulation) byly sice na svou dobu dobrým komplexním právním nástrojem ochrany životního prostředí před poškozením následky těžby, ropné společnosti jej však nedodržovaly. Po více než 40 letech je např. zemní plyn stále volně vypouštěn do ovzduší (přes zřetelné důkazy o znečištění vzduchu a vody, poškození zemědělských porostů, o ničení flóry a fauny nebyl dodnes uzákoněn zákaz vypouštění). Novější zákon o užití půdy (Land Use Act) z r. 1978 byl již federální vládou připraven se záměrem odstranit překážky v přístupu k půdě potřebné k rozšiřování těžebních ploch, neboť prohlásil vlastnická práva k půdě a nerostným zdrojům za patřící federální vládě. Zákon o posuzování vlivů na životní prostředí (Environmental Impact Assessment Act) z r. 1992 byl sice nástrojem k vynucení dodržování opatření na ochranu životního prostředí ze strany ropných společností, opět však není důsledně dodržován.

Přes často nejasné vztahy soupeřících skupin je základem konfliktu spor místních komunit žijících v oblastech těžby ropy, aktivistů a členů organizací ochraňujících životní prostředí a obecně lidská a politická práva na jedné straně, na druhé straně konfliktu je pak federální vláda a těžební společnosti. V 60. letech minulého století byla první skupinou vystupující proti federální vládě Ijawská skupina vedená Jasperem I. Boro-em, která poukázala na nezáměr federální vlády rozvíjet region delty Nigeru, jehož nerostné bohatství tvořilo základ příjmů státní pokladny. Konfliktní vztahy se vyostřily počátkem 90. let minulého století, kdy na scénu vystoupilo tuto oblast (Ogoniland) obývajícím etnikum Ogoniů, kteří požadovali zrušení zákonů odnímajících ekonomická a environmentální práva komunitám žijícím v Ogonilandu – v teritoriu těžby ropy. Jak dovozují jihoafrický vědec F. Allen a nigerijský vědec U. Okeke-Uzodike ve společné práci, „souběh odnětí práv, degradace životního prostředí, politické marginalizace a pocíťování nespravedlnosti vytváří kontext, v němž je nutno chápat vyostření násilí v oblasti“⁴⁰⁴.

Keňský teoretik prof. Kenneth Omeje nazývá konflikt v Ogonilandu konfliktem endemickým, živějším následkem strukturálního a funkčního krachu státu, svého druhu přetrvávající anarchií, kdy jsou jednotliví občané a sociální a etnické skupiny donuceny bojovat o svá ekonomická práva a dokonce i o holý život⁴⁰⁵.

⁴⁰³ *Environmental Assessment of Ogoniland*, s. 7-8.

⁴⁰⁴ ALLEN, F.; OKEKE-UZODIKE, U., *Oil, Politics, and Conflict in the Niger Delta: A Nonkilling Analysis*, s. 32-43.

⁴⁰⁵ OMEJE, K., *State Failure and Growing Insecurity in the Nigerian Oil Industry*, s. 114-123.

Ogoniové vystupují proti destrukci prostředí, neexistenci redistribučních mechanismů příjmů z těžby ropy, zhoršování životních a zdravotních podmínek obyvatel delty a ztrátě obživy v důsledku poškození půdy a vodních zdrojů. Finance se do oblasti nevracejí v podobě infrastruktury, zřizování škol a zakládání nemocnic, pitné vody a sanitace. Obyvatelstvo je stále bez základních sociálních služeb typu elektřiny, vody, vzdělání a lékařské péče. Zhoršování životního prostředí, bída a nezaměstnanost se projevuje na zdravotním stavu lidí, nese s sebou psychické problémy a vede k předčasným úmrtím. Proti zákonu o půdě z r. 1978 vydali Ogoniové již dříve Listinu základních lidských práv a svobod (Bill of Rights), v níž obvinili vládu a ropné společnosti z odcizení jejich bohatství a ničení přírodního prostředí, požadovali obnovení práva k půdě a zdrojům.

Vláda nasadila proti protestujícím bezpečnostní síly, které nerozlišovaly mezi neozbrojenými aktivisty a členy ozbrojených skupin poškozujících ropovody a útočících proti státnímu bezpečnostnímu personálu i zaměstnancům ropných společností. (Vzhledem k vysoké místní kriminalitě je někdy těžko odlišit řádění gangů typu Hnutí za osvobození delty řeky Nigeru od akcí členů místní domobrany či organizací ochraňujících životní prostředí). Typický je tragický výsledek útoků proti nenásilným akcím představitelů Hnutí za přežití Ogoniů (Movement for the Survival of the Ogoni People - MOSOP), vyústivších v popravu Kenule Saro-Wiwy a dalších osmi aktivistů režimem generála Sani Abachy v r. 1994. Ani po pádu vojenské vlády a nástupu prezidenta Obasanja v r. 1999 se situace nezměnila, vláda ustavila společné vojenské jednotky (Joint Military Task Force) a rozmístila je přímo v oblasti delty řeky Nigeru k ochraně těžebních zařízení a potlačení odporu civilního obyvatelstva. Poslední období přineslo dočasné uklidnění situace, pravděpodobně kvůli velkým očekáváním spojeným s nástupem Goodlucka Jonathana, pocházejícího z delty Nigeru, do funkce prezidenta.

Za více než 50 let nebyly federální vlády schopny najít cestu nenásilného řešení situace a ochrany práv místních obyvatel a prosazení zákonů a zákonných opatření regulujících těžbu; nedonutily ropné společnosti dodržovat zákon ani je nedonutily k přijetí strategií společenské zodpovědnosti firem obsahující opatření k ochraně životního prostředí. Dodnes nemá země ucelený systém ochrany přírodních zdrojů. Dle uznávaného nigerijského ekonoma O. Olarinmoye „(naše) ropné bohatství je naftou bídy či naftovým prokletím, protože nám od té doby, kdy se začalo těžit, přineslo jen bídu, nerozvinutost a konflikty“⁴⁰⁶.

UNEP uskutečnil v letech 2010-2011 rozsáhlý vědecký projekt vyhodnocující v Ogonilandu stav poškození životního prostředí těžbou ropy u všech hlavních přírodních složek a dopadů na zdraví obyvatel na 69 lokalitách. Společně s odebráním vzorků a jejich vědeckým vyhodnocováním byla studována legislativa a národní standardy, instituce, metody těžby a dostupné nápravné technologie, finanční náročnost provedení nápravných opatření. Na závěr projektu byla vydána rozsáhlá doporučení (včetně osmi bezpečnostních opatření ve vztahu k vodnímu režimu v oblasti), jak situaci zlepšit, počínaje rozsáhlým pilotním projektem -

⁴⁰⁶ OLARINMOYE, O.O., Politics Does Matter: The Nigerian State and Conflict (Resource) Curse, s. 21–34.

obnovou mangrovnickových porostů; dále postupnou dekontaminací vodních zdrojů, bažin a půdy; monitorováním zdraví obyvatelstva i postupu dekontaminačních prací; vytvořením fondu environmentální obnovy Ogonilandu apod. Využití principu dobré správy má mj. umožnit místním komunitám plně se podílet na vyčišťovacích operacích, získat zde možnost zaměstnání a kvalifikace a tím zlepšit jejich životní podmínky. Dle odhadu i při obecně příznivých podmínkách by sanace přírodního prostředí trvala nejméně 30 let⁴⁰⁷. Po určitém váhání nigérijská vláda v r. 2012 akceptovala doporučení zprávy UNEP a přislíbila postupně zahájit realizaci navrhovaných opatření.

Ogoniland, region Nigérie, se stal příkladem, kdy je nerostné bohatství předmětem konfliktu mezi soukromým nadnárodním sektorem a místní komunitou při absenci efektivního vládnutí, komunikace, participatorního principu na místní i centrální úrovni, jehož obětí je životní prostředí a zdraví místních obyvatel.

10.5. Botswana jako příklad „demokratické prosperující země“ versus ochrana životního prostředí

Botswana je nezávislým státem od r. 1966, po celé období nezávislosti tato země ekonomicky rostla (v 80. letech 20. století až o 13 % ročně, v první dekádě 21. století pak přibližně o 4 %). Jde o zemi s velkou rozlohou avšak na africké poměry s nízkým počtem obyvatelstva (1,8 mil.); řadí se do skupiny zemí s vyšší střední úrovní příjmů (13 056 USD na hlavu, měřeno kupní silou r. 2011). Zahraniční pomoc činila méně než 1 % HDP a jednalo se především o pomoc technickou⁴⁰⁸.

Vzhledem k tomu, že v této zemi není zpochybňována existence demokratického politického systému (i když zemi vládne syn prvního prezidenta jako v pořadí třetí prezident v historii samostatného státu), je Botswana pozitivně hodnocena a dávána za vzor výjimečného úspěchu v regionu jižní Afriky, který byl jinak vždy spíše prototypem existence režimů ekonomicky krachujících a v politickém smyslu autoritářských.

Jestliže zkoumám strukturu botswanského hospodářství, zjišťuji, že relativní prosperita země je založena nikoli na moderní ekonomice, stabilním sociálním systému a integrovaných opatřeních environmentálního charakteru, ale především na rostoucích příjmech národních elit pocházejících téměř výlučně z těžby diamantů a dalších nerostů.

Nerostné bohatství bylo znárodněno v r. 1967 ještě před objevením nalezišť diamantů; nezávislá vláda „prozíravě“ donutila náčelníky kmenů k podepsání listin o předání jejich teritorií státu. S 18 % podílem je Botswana největším vývozcem nerostného bohatství na světě, stát však neorganizuje způsob využívání nerostného bohatství, ale prodal licence světovým těžařským

⁴⁰⁷ *Environmental Assessment of Ogoniland*, s. 226.

⁴⁰⁸ *African Economic Outlook 2012*, table 1. Basic Indicators, 2011, table 2. Real GDP Growth Rates, 2003-13.

společnostem. V těžbě diamantů dominantní postavení zaujímá nadnárodní společnost de Beers, která zaměstnává pouze 8 000 převážně místních horníků. Zisky se dělí na polovinu mezi státní pokladnu a tuto společnost.

Jak uvádí E. Hillbomová, tento způsob zabezpečení příjmů botswanskou elitou je příčinou nezájmu vlád na diverzifikaci a restrukturalizaci ekonomik⁴⁰⁹. Stát rozvojového (developmental) typu v Botswaně, který by měl i redistributivní funkce a svou politikou přispíval k prosperitě všech složek společnosti, se nevyvinul. Ekonomika je stále předindustriálního charakteru, zaostalé výroby nejsou otevřeny technickým a technologickým inovacím ani růstu produktivity. 47 % obyvatel žije pod oficiální hranicí chudoby, což dokazují extrémní rozdíly v příjmech obyvatel. 24 % produktivního obyvatelstva ve věku 15-49 let onemocnělo HIV/AIDS. Ani města, kde žije téměř 60 % obyvatel Botswany, nejsou klasickými středisky průmyslu, obchodu a zaměstnanosti, subsistenční sektor je zde velmi silný, převládá neformální zaměstnanost. Klíčem k životnímu prostředí země je ochrana vzácných zdrojů vody.

Pozitivním příkladem ochrany životního prostředí byl dlouhodobý program komunitní správy přírodních zdrojů (CBNRM) financovaný americkou agenturou rozvojové pomoci USAID v 90. letech minulého století na ochranu botswanské části národního parku v deltě řeky Okavango, jehož realizace probíhala paralelně s přípravami a přijetím zákona o ochraně přírody v r. 1992 (Wildlife Conservation and National Parks Act 1992), který v dle vlády „vytvořil právní, institucionální a ekonomický rámec pro podíl komunit na správě zdrojů divoké zvěře a dalších zdrojů“. Práva k fauně, flóře a přírodním zdrojům na území parku byla vrácena místním komunitám je spravujícím a disponujícím příjmy z jejich provozování⁴¹⁰. Tento program byl příkladem úspěšného sladění přístupů v rámci dobré environmentální správy ze strany národní vlády, mezinárodního donora a místních komunit.

V současnosti probíhá v Botswaně druhý běh Rámce rozvojové pomoci OSN⁴¹¹ na léta 2010 - 2016, který byl sladěn s desátým Plánem národního rozvoje a národní rozvojovou strategií „Vize“ do roku 2016 jako společný program agentur OSN a botswanské vlády. Rámec obsahuje pět hlavních oblastí spolupráce (dobrá správa a prosazování lidských práv – posílení institucí, podpora inkluзивity a rovnosti pohlaví, příprava kapacit pro předcházení přírodním katastrofám (25,3 mil. USD); ekonomická diverzifikace a omezení chudoby – podpora malého a středního podnikání, soukromého sektoru, napomáhání komunitám účastnit se hospodářského života (32,8 mil. USD); ochrana zdraví a boj proti HIV/AIDS (46,7 mil. USD); ochrana životního prostředí a změna klimatu: udržitelná správa přírodních zdrojů a posílení postavení komunit při této správě, vytváření národních adaptačních a mitigačních kapacit (25 mil. USD); zlepšení postavení dětí, mládeže a žen (9 mil. USD). Celkově bude agenturami OSN vynaloženo cca 140 mil. USD,

⁴⁰⁹ HILLBOM, E., *Diamonds or Development? A structural assessment of Botswana forty years of Access*, s. 191-214. E.Hillbomová působí na katedře ekonomických dějin univerzity ve švédském Lundu.

⁴¹⁰ FABRICIUS, J. et al., *Rights, Resources & Rural Development*, s. 146.

⁴¹¹ *UN Development Assistance Framework 2010-2016 Botswana*.

příčemž strategická přidaná hodnota OSN spočívá v pomoci při zavádění norem a standardů legislativy a dobré správy v souladu s mezinárodními smlouvami včetně environmentálních, k nimž Botswana přistoupila: technická pomoc při vytváření legislativy a politik, budování kapacit veřejné služby, implementace rozvojových programů, facilitace mezi složkami vlády a občanské společnosti, rozvojovými partnery, monitorování pokroku v implementaci (hodnocení bude provedeno v polovině běhu v roce 2013).

Příklad Botswany jako státu s vyšší střední úrovní příjmu na hlavu dokazuje, že ani v zemi, kde je státní rozpočet plně saturován příjmy z těžby nerostného bohatství (diamanty, měď, stříbro), není dostatečná politická vůle⁴¹² elit k provádění dlouhodobých systematických opatření na ochranu těchto zdrojů a životního prostředí jako celku.

11. Závěry

Výzkum směřuji k závěru, že Afrika není „beznadějným kontinentem“ a že procesy v ní se odehrávající jsou neoddělitelnou součástí/odrazem mezinárodních procesů a struktur. Kontinent je objektem i subjektem úsilí o udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí. Přes skutečnost, že se podrobně věnuji analýze dvou základních komponent současného vývoje - demokracie a rozvoje (udržitelného rozvoje) či naopak nedostatku obého, africká realita se tím zdaleka nevyčerpává. Afrika prochází procesy transformace, diferenciaci, ale i integrace v ekonomickém a politickém slova smyslu, mění se celé společnosti a jejich kultury.

Zároveň není snadné dávat generalizující odpovědi. Byl to nesporně konec systému apartheidu v Jižní Africe, který měl a bude mít dalekosáhlý pozitivní význam pro vývoj kontinentu. Při analýze mnohoznačných jevů orámovaných obecným pojmem „demokratizace“ ukazují, jak podstatně se liší situace v jednotlivých subregionech i v zemích a jak často dochází k dramatickým zvratům. V Africe jsou demokratické režimy i státy, kde je stát jen „vnější slupkou“, státy, které zkolabovaly a jejichž obyvatelstvo přežívá díky obětavému úsilí mezinárodních humanitárních organizací, státy, kde v posledních dvou desetiletích došlo k opětovnému posílení autoritářských tendencí. V rámci boje proti mezinárodnímu terorismu nelze opomíjet posílení prvků militarizace ve vztazích velmocí vůči africkým režimům. V současné době je výzvou další vývoj arabské části kontinentu, který by mohl přispět k demokratizaci a dobrému vládnutí, na druhé straně může odčerpat zdroje, dříve předpokládané pro rozvoj subsaharské části kontinentu, vést k destabilizaci situace v sousedních zemích. Prosazování udržitelného rozvoje a ochrana životního prostředí může ustoupit řešení bezprostředních politických a sociálních problémů.

Perspektivy udržitelného rozvoje v Africe a podpora „dobrého vládnutí“ mohou být ve druhé a třetí dekádě tohoto století do jisté míry ovlivněny myšlenkovými a politickými východisky

⁴¹² *UN Development Assistance Framework 2010-2016 Botswana*, s. 35 (týká se požadavku plynulého zvyšování výdajů státního rozpočtu na ochranu životního prostředí).

přechodu od éry neoliberalismu k „ře progresivismu“ v ekonomicky vyspělých zemích Západu, od nichž si významní liberální (v tradičním slova smyslu) teoretikové slibují obnovu významu veřejných institucí a jejich programů sociální ochrany i ochrany životního prostředí zejména pod zorným úhlem nutnosti zaktivizovat mezinárodní úsilí v boji proti změně klimatu⁴¹³. Tyto trendy však v každém případě budou konfrontovány s následky přesunu ekonomické moci z Evropy a USA do oblasti Asie a Tichomoří, posilováním „globálního Jihu“ jako nové síly reorganizace globální ekonomické a politické silové struktury. V Africe nyní nastalo druhé období „boomu“ těžby nerostných zdrojů a vývozu zemědělských surovin. Čína, Indie a Brazílie silně ovlivňují strukturu afrických ekonomik, jejich vliv je stále častěji negativně hodnocen jako projev druhé etapy zavádění strukturalizačních procesů zvenčí (první etapa je spojena s politikou SB a MMF v 80. a 90. letech minulého století), která oslabuje vnitřní faktory v afrických společnostech, jejichž aktivizace by měla vést k přestavbě ekonomik a sociálních systémů zevnitř.

Vývoj od konce 80. let 20. století přesvědčil africké vědce i politiky o složitosti konceptu demokratizace, o tom, že „dobré vládnutí“ jako normativní princip či soubor praktických činností nemůže být vneseno zvenčí, zárukou úspěchu není ani mezinárodní politický tlak. Základem je konsenzuální politický dialog mezi vládami, politickými a společenskými silami, organizacemi občanské společnosti, soukromým sektorem.

K prosazení udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí v Africe, jako ostatně i na jiných kontinentech, je nutná politická vůle, která není ohraničena krátkodobými zájmy momentálně vládnoucích politických sil, ale je dlouhodobou vizí a investicí. Vládnoucí elity, ať již uzurpovaly politickou moc „nadoživotí“ či jim byla propůjčena maximálně na dvě volební období, neučinily udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí (formálně většinou ano, viz ústavy, národní strategie) hlavními motivy ekonomickopolitických cílů a praktických politik.

Afričtí vědci - představitelé sociálních věd - si osvojili základy teorie udržitelného rozvoje v rámci hlavního proudu mezinárodního vědeckého bádání v 80. a 90. letech 20. století a kriticky tuto teorii rozvíjejí, analyzují zejména sociální, politické, kulturní a etické dimenze udržitelného rozvoje. Též v Africe je stále nedostatečné a často úplně chybějící propojení výsledků vědeckého bádání s praktickou politikou. Komunikace vědy a politiky v období po vyhlášení nezávislosti afrických států byla vedena snahou první generace afrických vůdců získat ideologické instrumentarium k budování nových států a národů. V době, kdy vědci vystoupili s kritikou autoritářských režimů, se africká politická elita se svými vědci ve zlém rozešla. V novém tisíciletí vědci zdůrazňují negativní zkušenost, kdy byli vylučováni z přípravy a projednávání programů strukturálních reforem, byl zamítnut jimi zpracovaný alternativní plán těchto reforem, nebyli přizváni k přípravě NEPAD jako dlouhodobého základního stavebního kamene africké

⁴¹³ GAILBRAITH, James K., *The Predator State*, s. XIV-XV; REICH, Robert, *Supercapitalism: the Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, s. 4.

integrace (často je vědci NEPAD kritizován jako program jedné, na zahraničí orientované části africké kontinentální elity). Před africkou vědou tedy stojí úkol integrace na africkém kontinentu a v mezinárodní spolupráci vyprodukovaných znalostí, např. metod mitigace a adaptace na změnu klimatu, potenciálu rozvoje zelené ekonomiky, sociálněekonomických a politických procesů směřujících k udržitelnosti apod. do mezinárodního výzkumu udržitelného rozvoje a zároveň i do rozvojových politik v praxi.

V současnosti africké státy soustřeďují úsilí na dosažení Rozvojových cílů tisíciletí do roku 2015. Ty je velmi složité naplňovat v podmínkách nízkých úrovní sociálněekonomického rozvoje a kapacitních nedostatků (přetrvávající chudoba, emigrace kvalifikovaných odborníků, slabost vzdělávacího systému, nepevný systém governance, epidemie HIV/AIDS a další faktory, které jsem výše charakterizoval).

V oblasti environmentální správy a plnění cíle 7 Rozvojových cílů tisíciletí je klíčovou otázkou úspěšnosti afrických států a jejich integračních uskupení adaptace a mitigace ke změně klimatu, od níž závisí přežití afrických převážně agrárních společností. Vzhledem k finančním i kapacitním deficitům je Afrika životně závislá na mezinárodní spolupráci a získávání finančních prostředků z mezinárodních zdrojů. Na prvním místě v environmentální governanci je nutnost budování kapacit pro prevenci, řešení a odstraňování následků konfliktů (tzv. sekuritizace environmentální správy, kterýžto pojem ovšem nedosáhl všeobecného přijetí), které jsou ve stále větší míře konfliktem o přírodní zdroje; na místě druhém náprava rozsáhlých ekologických škod v lokalitách těžby a dobývání nerostných surovin, saturovaných z prostředků zahraniční rozvojové pomoci financované ze státních rozpočtů hospodářsky vyspělých zemí (nikoli nadnárodních společností).

K přestavbě afrických ekonomik v duchu dlouhodobě udržitelné „zelené revoluce“, jak se usnesl Panel na vysoké úrovni o udržitelném rozvoji v r. 2012 v rámci přípravy na Konferenci OSN o udržitelném rozvoji (Rio+20), je nutné integrovat politická a praktická implementační opatření zejména ve čtyřech směrech: posílení demokratického politického vývoje, rozvoj výroby potravin a dosažení potravinové bezpečnosti, ochrana vodních zdrojů a přístup obyvatelstva k vodě a k energiím⁴¹⁴.

V této práci jsem analyzoval nejviditelnější a nejrozšířenější podobu environmentálního vládnutí a správy - formu veřejnou. Veřejná forma vládnutí v oblasti udržitelného rozvoje a životního prostředí byla a je vzhledem k rostoucímu počtu organizací a aktérů s překrývajícími se či sdílenými pravomocemi a s ne zcela jasnou zodpovědností, problémy s koordinací, duplikací výstupů, apod. kritizována za určitou neefektivnost.

⁴¹⁴ *High Level Panel on Sustainable Development*, para. 105.

Finanční mechanismy globálního a regionálního vládnutí a správy v oblasti životního prostředí nejsou centralizovány, ale rozptýleny mezi velký počet institucí v čele se skupinou SB, UNDP, GEF a mezinárodních environmentálních smluv. Africké státy nekritizují přímo tuto decentralizaci, ale negativně hodnotí „nedostupnost“ prostředků a vlastní marginalizaci vlivu na politické rozhodování, dlouhé lhůty mezi vyhlášením závazků a formálním založením finančních mechanismů na jedné straně a otevřením možnosti čerpání finančních prostředků (viz např. aktuální kritika implementace rozhodnutí vrcholných jednání o změně klimatu). Na druhé straně úsilí celoafrických institucí o vytvoření vlastních silných finančních mechanismů naráží na neochotu jednotlivých afrických států systémově participovat na jejich budování.

Veřejná forma vládnutí byla nazrálá k fundamentální přestavbě, přičemž mezinárodní společenství se v procesu přípravy a průběhu konference Rio+20 intenzivně zabývalo především jejími institucionálními aspekty. Hlavní závěry obsažené ve výsledném dokumentu „Budoucnost, jakou chceme“ potvrzují politickou podporu na nejvyšší úrovni pro směřování k udržitelnému rozvoji a udržitelnosti životního prostředí. Konference zahájila proces ustavení mezivládního politického fóra na vysoké úrovni, které by v roce 2014 mělo plně nahradit dosavadní Komisi OSN pro udržitelný rozvoj. Univerzální členství ve fóru umožní všem členským státům OSN aktivně se podílet na prosazování udržitelného rozvoje. Zahájení mezivládního procesu přijetí globálních Cílů udržitelného rozvoje a také Finanční strategie udržitelného rozvoje zohlední revizi Rozvojových cílů tisíciletí a přijetí nové rozvojové architektury po roce 2015. Posílení role UNEP cestou ustavení univerzálního členství Řídící rady UNEP včetně nového vnitřního institucionálního uspořádání UNEP směřuje k upevnění jeho úlohy jako vedoucí globální environmentální instituce. Konference přijala Desetiletý rámcový program udržitelné spotřeby a výroby. V budoucnosti bude přestavba jednotlivých součástí globálního systému governance dále pokračovat na regionální a subregionální úrovni, kdy by měla být posílena koordinační úloha regionálních hospodářských a sociálních komisí OSN.

Globální institucionální přestavba veřejné formy vládnutí může napomoci k překonání segmentace tvorby politik i činnosti institucí v Africe a přispívat k jejich sladování a větší spolupráci.

Pro vývoj regionálního institucionálního zabezpečení udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí budou mít rozhodující úlohu vnitřní rozvoj a vzájemné vztahy mezi Africkou unií jako celoafrickou integrační institucí, usilující o monopolní politickou a institucionální koordinační úlohu, společně s přidruženými subregionálními integračními seskupeními na jedné straně, a globálními institucemi OSN s africkou regionální dimenzí koordinujícími po programové, finanční a expertní stránce oblast udržitelného rozvoje (Africká hospodářská komise), životní prostředí (UNEP) a celkově oblast dobrého vládnutí (UNDP) na straně druhé. Vzhledem ke svým omezeným kapacitám včetně institucionálních AU přes politické deklarace není schopna hrát v Africe vedoucí úlohu. I když se AU inspiruje EU, kde funguje množství

interních a externích implementačních, podpůrných a prosazovacích mechanismů v oblasti udržitelného rozvoje a životního prostředí, a proto mohou být aktivity systému OSN (EHK, UNEP, UNDP) vnímány jako pouze doplňkové či překlenovací v případě tranzitivních procesů v jiných částech evropského kontinentu. AU je však výhradně závislá na globálních a regionálních mechanismech OSN a pomoci donorů, což může významnou měrou ovlivnit případné snahy o radikálnější změny institucionálního zabezpečení udržitelného rozvoje a životního prostředí směrem k většímu „spoluvlastnictví“ ze strany afrických států a jejich integračních entit.

Pro udržitelný rozvoj a udržitelnost životního prostředí Afriky je nezbytně nutné dosažení dobrého vládnutí na všech úrovních (od ústřední, celonárodní až po místní), které je horizontální a základní podmínkou pro prosazení udržitelnosti všech pilířů udržitelného rozvoje. Není nutné vymezovat ho jako čtvrtý politický pilíř udržitelného rozvoje; dobré vládnutí jako průřezový základ všech pilířů by mělo být garantem směřování k zastřešujícímu cíli, tj. udržitelnému rozvoji.

V globálním environmentálním vládnutí a též na africké úrovni jsou na vzestupu trendy vzrůstající participace nestátních aktérů, představitelů občanské společnosti a vstupu privátních ekonomických subjektů do rozhodovacího procesu, jehož výsledkem je vytváření a implementace norem v oblasti environmentálního vládnutí. Dochází k různým propojením forem rozhodování a vládnutí (veřejné a soukromé partnerství), v Africe je to zejména ve využívání a ochraně přírodních zdrojů, kde se prosazuje jeho čistě soukromá forma.

I když jsem se ve svém výzkumu podrobně nezabýval vyhodnocováním procesů v oblasti udržitelného rozvoje s využitím sad indikátorů, je skutečností, že monitorování výkonu institucí a modelů vládnutí včetně environmentálního je v afrických podmínkách teprve v počátcích. Jsou plně nebo s různými výhradami akceptovány globální procesy vypracovávání indikátorů nebo práce v rámci mezinárodních organizací a specializovaných vědeckých pracovišť. Je otázkou dalšího zkoumání, zda by indikátory neměly též zahrnout klíčové aspekty kulturních a etických odlišností v základních oblastech života afrických společností. 8. zasedání Afrického fóra o vládnutí v říjnu 2012 v Gaborone potvrdilo, že africké země upřednostňují zejména prioritní zpracování národních indikátorů, které by odrážely diverzitu historicko-sociálního vývoje⁴¹⁵.

Africké státy, nesoucí břemeno spotřeby vysoce rozvinutých zemí a její environmentální dopady a vystupující v úloze „environmentálního věřitele“ světa, budou se stále větší intenzitou prosazovat své zájmy na mezinárodních jednáních o udržitelném rozvoji a životním prostředí. Jejich jednotný postoj může být úspěšný a průběžně vede k dosažení pozitivních kompromisů v jejich zájmu např. při klimatických jednáních. O tomto postoji se pan Jean Ping, do července 2012 předseda Komise Africké unie, na Regionálním přípravném zasedání Africké hospodářské komise OSN ke konferenci Rio+20 vyslovil takto: „Když Afrika mluví stejným hlasem, nebo

⁴¹⁵ Dostupné z WWW: <www.africangovernanceforum.org>.

ještě lépe jedním hlasem, je jí rozuměno a velmi často nasloucháno. Avšak v izolaci bude hlas jakékoliv jednotlivé africké země pravděpodobně neuslyšitelný a nesrozumitelný“⁴¹⁶.

V závěru práce odpovím na otázky vyslovené v jejím úvodu.

Hypotéza o klíčovém významu dobrého vládnutí pro směřování Afriky k udržitelnému rozvoji byla v průběhu výzkumu jednoznačně potvrzena. Docházím k závěru, že dobré vládnutí je třeba pojímat jako průřezovou kategorii procházející napříč třemi pilíři udržitelného rozvoje a tvořící základní předpoklad dalšího rozvoje kontinentu.

Ve srovnání s vyspělým světem má Afrika jednoznačně horší předpoklady vzhledem k omezeným kapacitám finančním, lidským i organizačním, vzhledem k hlubokým a přetrvávajícím nedostatkům v oblasti vládnutí prakticky na všech úrovních počínaje úrovní regionální (kontinentální) a konče úrovní místní. Zvýšení kvality a efektivity vládnutí a funkčnost institucí na všech úrovních v oblasti politické může mít značný pozitivní dopad do oblasti sociálně ekonomické a environmentální. Postupující demokratizace je základní podmínkou vytvářející společenský, politický a ekonomický prostor pro prosazování udržitelného rozvoje, negativní alternativou je „přešlapování na místě“ zakryté pseudodemokratickou fasádou či zpětný pád do pasti vnitrostátních konfliktů.

V současnosti a blízké budoucnosti jsou pro Afriku nejdůležitější mezinárodní mechanismy udržitelného rozvoje a dobrého vládnutí včetně poskytování rozhodujícího objemu finančních prostředků. Globalizace je v tomto případě faktorem napomáhajícím vytváření globálních a nadnárodních sítí k prosazování udržitelného rozvoje.

Analýza teoretických přístupů, strategií, politik i nástrojů udržitelného rozvoje v Africe mne vede k závěru, že tento proces je neoddelitelně propojen s globální přestavbou ekonomických, sociálních, politických a environmentálních vztahů. Afrika je objektem i subjektem této přestavby a na počátku 21. století se nachází na křižovatce: stále hrozí nebezpečí, že motorem jejího růstu bude extenzivní industriální a zemědělský rozmach založený na těžbě nerostného bohatství a exploataci přírodního a půdního bohatství, nikoli zelená ekonomika směřující ke splnění Rozvojových cílů tisíciletí a přinášející prospěch všem Afričanům.

Růst geostrategického, hospodářského a politického významu Afriky se nutně odrazí ve zvýšení její úlohy v globálních rozhodovacích procesech, včetně podílu regionu na přestavbě globální a regionální environmentální správy.

Práce je první analýzou věnovanou udržitelnému rozvoji a ochraně životního prostředí v Africe na počátku 21. století v českém národním výzkumu. Poprvé byla provedena klasifikace africké vědecké „rozvojové“ literatury publikované v období posledních dvaceti let na tři základní směry,

⁴¹⁶ *AU Advocates Africa's Common Stand at Rio+20 Conference.*

Dostupné z WWW: <<http://www.panapress.com/pana-pagination-3-5079-2-lang2-ENV-index.html>>.

na rozsáhlém vzorku respondentů a zemí byly komplexně analyzovány přístupy k aplikaci konceptu udržitelného rozvoje v jednotlivých zemích, subregionech a na kontinentu. Byly zmapovány modely a mechanismy správy udržitelného rozvoje a životního prostředí v Africe v propojení s globálními strukturami. Rozsáhlé pole možného dalšího výzkumu spatřuji v oblasti zkoumání efektivity mezinárodní environmentální správy a podílu objektivních a subjektivních faktorů na zvýšení této efektivity a také ve zkoumání jiných než veřejných modelů, forem a nástrojů environmentální správy, a to na všech úrovních.

12. Přílohy dostupné na přiloženém CD

12.1. Příloha č. 1: Příležitosti pro Afriku participovat a využívat finanční nástroje adaptačních a mitigačních opatření v rámci prosazování udržitelného rozvoje

12.2. Příloha č. 2: Přehled integrace udržitelného rozvoje a udržitelnosti životního prostředí do národních/regionálních/subregionálních strategických a programových dokumentů (stav k 1.1.2013)

12.3. Příloha č. 3: Otázky pro strukturované rozhovory s respondenty z afrických zemí realizované v letech 2011-2012

13. Seznam pramenů a literatury

ABASS, A. (ed.). *Protecting Human Security in Africa*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 397 s. ISBN 978-0199578986.

ABBOTT, C.; ROGERS, P.; SLOBODA, J. *Global Responses to Global Threats: Sustainable Security for the 21st Century*. Oxford, U.K.: Oxford Research Group, 2006. 36 s. ISBN 0-9552-8460-0.

Accelerated Development in Sub-Saharan Africa, an Agenda for Action. Washington: The World Bank, 1981. 133 s.

An Act Adopting The Environment Protection and Management Law of the Republic of Liberia. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: < http://www.moa.gov.lr/doc/epa_act.pdf>.

ADAMS, W. M.; GOUDIE, A.S.; ORME, A.R. (ed.). *The Physical Geography of Africa*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 429 s. ISBN 978-0198234067.

ADAMS, W. M.; HUTTON J. People, Parks and Poverty: Political Ecology and Biodiversity Conservation.

Conservat Soc [online] April/June 2007; vol. 5, issue 2, s. 147-183. [cit. 2012-03-21]. Dostupný z WWW: < <http://www.conservationandsociety.org/text.asp?2007/5/2/147/49228>> .

ADEJUMOBI, S.; OLUKOSHI, A. *The African Union and New Strategies for Development in Africa*. Amherst: Cambria Press, 2008. 484 s. ISBN 978-1-60497-574-1.

ADEPOJU, A.; NAERSSSEN, T. van; ZOOMERS, A. (ed.). *International Migration and National Development in sub-Saharan Africa*. Leiden: Brill NV, 2008. 308 s. ISBN 978-90-04-16354-6.

Addressing Climate Change Challenge in Africa: A Practical Guide towards Sustainable Development. Nairobi: AMCEN, UNEP, 2011. 255 s.

ADÉSÍNÁ, J. Development and the Challenge of Poverty: NEPAD, post-Washington Consensus and Beyond. In ADÉSÍNÁ, J.; GRAHAM, Y.; OLUKOSHI, A. *Africa and Development Challenges in the New Millennium: The NEPAD Debate*. London: Zed Books Ltd, 2006, s. 33-62.

Adjustment in Africa: Reforms, Results and the Road Ahead. (A World Bank Policy Research Report). Washington D.C.: Oxford University Press, USA, 1994. 304 s. ISBN 978-0195209945.

Adjustment Lending Policies for Sustainable Growth. Washington D.C.: World Bank. 1990. 118 s. ISBN 978-0821316740.

Africa Alternative Framework for Structural Adjustment Programmes for Socio-economic Recovery and Transformation. Addis Ababa: UNECA, 1991. 41 s.

Africa: Atlas of Our Changing Environment. Nairobi: UNEP, 2008. 374 s. ISBN 978-92-807-2871-2.

Africa Consensus Statement to Rio+20. The Africa Regional Preparatory Conference for the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), Addis Ababa, Ethiopia, 20-25 October 2011. E/ECA/CFSSD/7/Min./3, 25 October 2011. 13 s.

Africa Environment Link. *The UNEP in Africa Bulletin*. December 2010, no. 2/3, s. 1-4.

Africa Human Development Report 2012. Toward a Food Secure Future. New York: UNDP, 176 s. ISBN 978-92-1-126342-8.

Africa Recovery, September 2002, vol. 16, no. 2 -3, s. 16.

Africa rising (Hopeful Continent). *The Economist*. 3 December 2011, s. 13, 68-70.

Africa Water Atlas. Nairobi: UNEP, 2010. 314 s. ISBN 978-92-807-3110-1.

African Charter on Human and People's Rights. Dostupné z WWW: <<http://au.int/en/content/african-charter-human-and-peoples-rights>>.

African Charter on Democracy, Elections and Governance. [cit. 2012-12-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/text/Charter%20democracy.pdf>>.

African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources. [cit. 2012-12-22]. Dostupné z WWW: <http://au.int/en/sites/default/files/AFRICAN_CONVENTION_CONSERVATION_NATURE_AND_NATURAL_RESOURCES.pdf>.

African Economic Outlook 2011: Africa and Its Emerging Partners. OECD, AfDB, UNECA, UNDP, 2011. 304 s. ISBN 978-9264111752.

African Economic Outlook 2012. Promoting Youth Employment. UNECA, AfDB, UNDP, OECD. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <www.africaneconomicoutlook.org/en/data-statistics/table-1-basic-indicators-2011/>.

African Governance Report II. UNECA. Oxford: Oxford University Press, 2009. 274 s. ISBN 978-0-19-957429-2.

African Parks Foundation (APF). Dostupné z WWW: <<http://www.african-parks.org/apffoundation/index.php>>.

AIDS: A Threat to Rural Africa. Rome, Italy: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2001. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/FOCUS/E/aids/aids1-e.htm>>.

AKE, Claude. *Democracy and Development in Africa*. Washington, DC: Brookings Institution, 1996. X, 173 s. ISBN 0-8157-0220-5.

ÅKESSON, L. Making Migrants Responsible for Development: Cape Verdean Returnees and Northern Migration Policies. *Africa Spectrum*. 2011/1, s. 63-83. ISSN 0002-0397.

AKOKPARI, J.; NDINGA-MUVUMBA, A.; MURITHI, T. (ed.). *The African Union and Its Institutions*. South Africa: Fanele, 2008. 390 s. ISBN 978-1920196035.

ALDEN, Christopher. *China in Africa*. London: Zed Books, 2007. 176 s. ISBN 978-1842778647.

ALLEN, F.; OKEKE-UZODIKE, U. Oil, Politics, and Conflict in the Niger Delta: A Nonkilling Analysis. *Africa Peace and Conflict Journal*. December 2010, vol. 3, no. 2, s. 32-43. ISSN 1659-3944.

ALTMAN, S.L.; NICHOLS, S.S.; WOODS, J.T. Leveraging High Value Natural Resources to Engage Stakeholders in Industry Reform: The Liberia Forestry Initiative's Role in Liberia's Transition to Stability. In LUJALA, P.; RUSTAD, S.A. (ed.). *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding*. Abington, Oxon: Earthscan, 2012, s. 337-365.

AMBROSE, S.; NJEHU, N. N. We Dream a World: Resisting&Surviving Six Decades of the IMF&World Bank. 50 Years Is Enough Network. *Economic Justice News*. January 2004. [cit. 2012-10-10]. Dostupné z WWW: <<http://cadtm.org/We-Dream-A-World-Resisting>>.

AMUWO, A. Toward Humanizing Governance in the African Political Space. In SMITH, M. (ed.). *Beyond the "African Tragedy": Discourses on Development and the Global Economy*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2006, s. 105-122.

AMUWO, A.; PUL H.A.S.; ADADEVOH, I.O. (ed.). *Civil Society, Governance and Regional Integration*. Nairobi: Development Policy Management Forum, 2009. 388 s. ISBN 978-9966726629.

Analysis of funding of operational activities for development of the United Nations system for the year 2010. Report of the Secretary General. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 31 May 2012. 63 s.

ANNAN, Kofi. *The Causes of Conflict and the Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa: Report of the Secretary-General*. A/52/871-S/1998/318. [cit. 2012-10-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.un.org/ecosocdev/geninfo/afrec/sGREport/index.html>>.

2010 Annual Report in Brief. African Development Bank, African Development Fund. 33 s. [cit. 2012-12-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AfDB%202010%20Brief%20EN.pdf>>.

ANSOMS, A. Striving for Growth, bypassing the poor? A critical review of Rwanda' s rural sectoral policies. *Journal of Modern African Studies*. January 2008, vol. 46, no. 1, s.1-32. ISSN 0022-278X.

ANYANG' NYONG'O, Peter (ed.). *Popular Struggles for Democracy in Africa*. New Jersey-London: UN University/Zed Books, 1987. 288 s. ISBN 978 0862327378.

ARTS, B. *Non-state Actors in Global Environmental Governance: New Arrangements Beyond the State*. 2005. [cit. 2012-05-25]. Dostupné z WWW: <<http://www.unpop.nl/inhoud/artikelen/non-state%20actors%20in%20GG.pdf>>.

Assembly of the Union. Eighteenth Ordinary Session. 29 – 30 January 2012. Addis Ababa, Ethiopia. Assembly/AU/Dec. 391-415 (XVIII), Assembly/AU/Res.1 (XVIII), Assembly/AU/Dec.1-3 (XVIII).

Assessing Progress in Africa toward the Millenium Development Goals. UNECA, 2011. [cit. 2012-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.uneca.org/mdgs2011.aspx/>>.

Assessing Regional Integration in Africa. Rationalizing Regional Economic Communities. Addis Ababa: United Nations, Economic Commission for Africa, 2006. 150 s. ISBN 978-9211251029.

AU Advocates Africa's Common Stand at Rio+20 Conference. [cit. 2012-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.panapress.com/pana-pagination-3-5079-2-lang2-ENV-index.html>>.

AU Commitments to Democracy in Theory and Practice: An African Human Security Review. [cit. 2012-12-01]. Dostupné z WWW: <www.africanreview.org>.

AYERE, M.; ODERA, F.; AGAK, J. E-learning in secondary Schools in Kenya: A Case of the NEPAD E-schools. *Educational Research and Reviews*. May 2010, vol. 5, no. 5, s. 218- 233. ISSN 1990-3839.

AYUK, E.T.; MAROUANI, M.A. *The Policy Paradox in Africa. Strengthening Links between Economic Research and Policymaking*. New Jersey: Africa World Press, 2007. 307 s. ISBN 978-1592215775.

BACKSTRAND, K. Accountability of Networked Climate Governance: The Rise of Transnational Climate Partnership. *Global Environmental Politics*. 2008, vol. 8, no. 3, s. 74-102. ISSN 1526-3800.

BARAN, Paul A. *The Political Economy of Growth*. New York, Monthly Review Press, 1957. XII, 308 s.

BARCLAY, A. The Political Economy of Sustainable Development: the Governance Perspective. In MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006, s. 445-472.

BATES, Robert H. *When Things Fell Apart: State Failure in Late-Century Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 218 s. ISBN 978-0521715256.

BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004. 296 s. ISBN 80-204-1195-X.

BBC News, 11. 10. 2007.

BERHANU, K. Democracy, State-Building, and “Nations” in Ethiopia: 1974-95. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 77-96.

BERMAN, B. Ethnicity, Patronage and the African State: the Politics of Uncivil Nationalism. *African Affairs*. July 1998, vol. 97, issue 388, s. 305-341. ISSN 0001-9909.

BERNSTEIN, H. (ed.). *Underdevelopment and Development*. New York: Penguin, 1973. 284 s.

BERSTEIN, S. Liberal Environmentalism and Global Environmental Governance. *Global Environmental Politics*. September 2002, vol. 2, no. 3, s. 1-16. ISSN 1526-3800.

BERSTEIN, S.; IVANOVA, M. H. Institutional Fragmentation and Normative Compromise in Global Environmental Governance. In: BERSTEIN, S.; PAULLY, L. (ed.). *Global Liberalism and Political Order: Toward a New Grand Compromise?* New York: State University of New York Press, 2007, s. 161-187.

BETSILL, M.; CORELL, E. A Comparative Look at NGO Influence in International Environmental Negotiations. *Global Environmental Politics*. November 2001, vol.1, no. 4, s. 86-107. ISSN 1526-3800.

BIERMANN, F.; PATTBURG, P.; ZELLI, F. (ed.). *Global Climate Governance beyond 2012: Architecture, Agency and Adaptation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 328 s. ISBN 978-0-521-19011-4.

BIERSCHENK, T. Book Review: Pierre Englebort. Africa: Unity, Sovereignty, and Sorrow. Boulder (Co.), London: Lynne Rienner Publishers, 2009. 310 s. *Africa Spectrum*. 2010/3, s. 161-165. ISSN 0002-0397.

BIERSCHENK, T.; SPIES, E. Introduction: Continuities, Dislocations and Transformations: 50 Years of Independence in Africa. *Africa Spectrum*. 2010/3, s. 3-10. ISSN 0002-0397.

BING-PAPPOE, A. *Reviewing Africa's Peer Review Mechanism. A Seven Countries Survey*. Ottawa: Partnership Africa-Canada, 2010. 24 s. ISBN 1-897320-17-5.

BLAIKIE, Piers M. *The Political Economy of Soil Erosion in Developing Countries*. London: Longman, 1985. 188 s. ISBN 978-0047204197.

BLAIKIE, P. M.; BROOKFIELD, H. (ed.). *Land Degradation and Society*. London: Longman, 1987. 305 s. ISBN 0-416-40140-6.

BOERZEL, T. A.; RISSE, T. *Public-Private Partnership: Effective and Legitimate Tools of International Governance?* 2002, 22 s. [cit. 2012-05-02]. Dostupné z WWW:< http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/021015_ppp_risse_boerzel.pdf>.

BOUTROS, Ghali B., *The Interaction between Democracy and Development*. Paris: UNESCO, 2003. 47 s.

BRAIDOTTI, R. et al. *Women, the Environment and Sustainable Development*. London: Zed Books, 2004. 223 s. ISBN 1-85649-183-8.

BRAINARD, L.; CHOLLETT, D. (ed.). *Global Development 2.0.: Can Philanthropists, the Public, and the Poor People Make Poverty History?* Washington: Brookings Institution Press, 2008. 245 s. ISBN 978-0-8157-393-7.

BRATTON, M.; MATTES, R. Neither Consolidating Nor Fully Democratic: The Evolution of African Political Regimes, 1999-2008. *Afrobarometer Briefing Paper*. May 2009, no. 67. [cit. 2011-12-02]. Dostupné z WWW: < http://www.afrobarometer.org/papers/AfrobriefNo67_19may09_final.pdf>.

BRAUTIGAM, Deborah. *The Dragon's Gift*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 416 s. ISBN 978-0199550227.

BROHMAN, J. Universalism, Eurocentrism, and Ideological Bias in Development Studies: From Modernization to Neoliberalism. *Third World Quarterly*. 1995, vol. 16, no. 1, s.121-140. ISSN 0143-6597.

BRYCESON, D.; FAHY, D.; POTTS, D. (ed.). *African Urban Economies: Viability, Vitality or Vitiation?* New York: Palgrave Macmillan, 2005. 416 s. ISBN 978-403999474.

BUITENHUIS, A.J.; ZELENKA, I.; PEARCE, J. M. *Open Design-Based Strategies to Enhance Appropriate Technology Development*. Proceedings of the 14th Annual National Collegiate Inventors and Innovators Alliance Conference: NCIIA Open 2010. s. 1-12. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z WWW: <<http://nciia.org/sites/default/files/pearce.pdf>>.

Bureaucrats in Business: The Economics and Politics of Government Ownership. A World Bank Policy Research Report. Washington D.C.: The IBRD/The World Bank, Oxford University Press, 1995. 346 s. ISSN 1020 -0851.

BURFORD, G.; NGILA, L.O.; RAFIKI, Y. *Education, Indigenous Knowledge and Globalization*. 2003 [cit. 2012-07-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.scienceinafrica.co.za/2003/march/ik.htm>>.

Busan Partnership for Effective Development Cooperation. [cit. 2012-07-12]. Dostupné z WWW: <www.busanhlf4.org>.

CABRAL, L.; DULCÍDIO, F. *Environmental Institutions, Public Expenditures and the Role for Development Partners: Mozambique Case Study*. London: Overseas Development Institute, 2008. 58 s.

Can Africa claim the 21st Century? The World Bank. Washington, D.C.: Oxford University Press, 2000. 278 s. ISBN 0-8213-4495-1.

CAROTHERS, T. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy* [on line]. 2002, vol. 13, no. 1, s. 5-21. [cit. 2012-12-02]. Dostupné z WWW: <http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_democracy/v013/13.1carothers.html>. On line ISSN 1086-3214.

CARR, Edward R. *Delivering Development: Globalization's Shoreline and the Road to a Sustainable Future*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 260 s. ISBN 978-0230110762.

CHACHAGE, C.; CASSAM, A. (ed.). *Africa's Liberation: the Legacy of Nyerere*. Oxford: Pambazuka Press, 2010. 195 s. ISBN 978-1-906387-71-6.

CHAVUNDUKA C.; BROMLEY, D.W. Climate, Carbon, Civil War and Flexible Boundaries: Sudan's Contested Landscape. *Land Use Policy*. 2011, no. 28, s. 907-916. ISSN 0264-8377.

CHECKLAND, Peter. *Systems Thinking, Systems Practice*. 10th Edition. Chichester: John Wiley & Sons, 1981. 330 s. ISBN 978-0-471279-11-2.

CHEGE, M. Remembering Africa. *Foreign Affairs: America and the World 1991*. 1992, vol. 71, no.1, s. 146-163.

CHERU, Fantu. *African Renaissance: roadmaps to the challenge of globalization*. London and New York: Zed Books, 2002. 304 s. ISBN 978-1842770870.

CHHIBBER, A.; PETERS KYLE, R.; YALE B. J. (ed.). *Reform and Growth. Evaluating the World Bank Experience*. Washington, D.C.: World Bank, 2006. 214 s. ISBN 0-7658-0317-8.

China-Africa Development Fund: Providing a Bridge for Investment. *China - Africa*, June 2012, vol. 4, no. 2.

CILLIERS, Jakkie. *Human and State Security in Africa. A Conceptual Framework for Review*. African Human Security Initiative, 2004. 51 s. ISBN 1-919913-52-1.

Cities and Climate Change. Global Report on Human Settlements 2011. United Nations Human Settlements Programme. London: Earthscan, 2011. 279 s. ISBN 978-84971-371-9.

CLAPHAM, C. S. Fitting China. In ALDEN, C.; LARGE, D.; SOARES DE OLIVEIRA, R. (ed.). *China Returns to Africa: A Rising Power and a Continent Embrace*. New York: Columbia University Press, 2008, s. 361-369. ISBN 978-0-231-70098-6. 393 s.

CLAPP, Jennifer. *Transnational Corporations and Global Environmental Governance*. 2003. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <www.trentu.ca/tipec/3clapp4.pdf>.

CLAPP, J.; DAUVERGNE, P. *Paths to a Green World. The Political Economy of the Global Environment*. New Delhi: Academic Foundation, 2005. 324 s. ISBN 978-81-7188-555-8.

COLFER, C. J. P. Marginalized Forest Peoples' Perceptions of the Legitimacy of Governance: An Exploration. *World Development*. 2011, vol. 39, no. 12, s. 2147-2164. ISSN 0305-750X.

COLLIER, Paul. *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done about It*. New York: Oxford University Press, 2007. 209 s. ISBN 978-0-19-531145-7.

COMESA Strategy 2011-2015: Towards an Integrated and Competitive Common Market. COMESA, 2011. 75 s.

COMMINS, S.; EBEL, R. D. *Report on Popular Participation and Decentralization in Africa*. 2010. [cit. 2012-12-23]. Dostupné z WWW: <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/uneca/unpan041566.pdf>>.

Comprehensive Africa Agriculture Development Programme (CAADP). [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.nepad-caadp.net/>>.

Constitution du Burkina Faso. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181595>.

The Constitution of the African Ministerial Conference on the Environment (AMCEN). [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <www.unep.org/roa/AMCEN_Decisions>.

Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=193667>.

Constitution of the Republic of Angola. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=196467>.

The Constitution of the Republic of Namibia. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=222893>.

The Constitution of the Republic of Rwanda. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=194315>.

The Constitution of the Republic of Seychelles. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=230031>.

Constitution of the Republic of South Africa. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=182082>.

Constitution of the Republic of Uganda. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=170004>.

The Constitution of the Second Republic of the Gambia. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=221242>.

The Constitutive Act of the African Union. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <http://www.africaunion.org/root/au/AboutAU/Constitutive_Act_en.htm#Article1#Article1>.

COSTANTINOS, B.T. Sustainable Development and Governance Policy Nexus: Bridging the Ecological and Human Dimensions. In MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006, s. 49-84.

COTULA, L. et al. *Land Grab or Development Opportunity? Agricultural Investment and International Land Deals in Africa*. London/Rome: IIED/FAO/IFAD, 2009. 120 s. ISBN 978-1-84369-741-1.

Country Self-Assessment for the African Peer Review Mechanism. *African Peer Review Mechanism*. 2005. [cit. 2012-12-14]. Dostupné z WWW: <<http://www.afrimap.org/>>.

CROMWELL, E.; CHINTEDZA, A. Neopatrimonialism and Policy Processes: Lessons from the Southern African Food Crisis. *IDS Bulletin*. 2005, vol. 36, issue 2. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <http://www.sarpn.org./documents/d0001230/Cromwell_Chintedza_May2005.pdf>.

DALY, Herman E. *Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press, 1996. 264 s. ISBN 978-080704709-5.

Decoupling Natural Resources Use and Environmental Impacts from Economic Growth. Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel. United Nations Environment Programme, 2011. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <http://unep.org/resourcepanel/decoupling/files/pdf/decoupling_report_english.pdf>.

The Democratic Republic of the Congo. Post-Conflict Environmental Assessment. Synthesis for Policy Makers. Nairobi: UNEP, 2011. 72 s. ISBN: 978-92-807-3226-9.

DERMAN, B.; ODGAARD, R.; SJAASTAD, E. (ed.). *Conflicts over Land and Water in Africa*. Oxford: James Currey, 2007. 244 s. ISBN 978-085255-881-1.

Development Aid at a Glance. Statistics by Regions. 2. Africa. 2012 edition. [cit. 2012-11-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/40/27/42139250/pdf>>.

DONGE, J.K. van. The plundering of Zambian resources by Frederick Chiluba and his friends: A case study of the interaction between national politics and the international drive towards good governance. *African Affairs*, 2009, vol. 108, no. 430, s. 69-90. ISSN 0001-9909.

DRULÁK, Petr a kol. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a v mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s.r.o., 2008. 256 s. ISBN 978-80-7367-385-7.

Durban Action Plan. World Conservation Union, 2005. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://cmsdata.iucn.org/downloads/durbanactionen.pdf>>.

EAC Development Strategy (2011/12-2015/16): A Synopsis. *Jumuiya News*. January/March 2012, issue 24.

EAC Development Strategy to Enhance Competitiveness. *Jumuiya News*. January/March 2012, issue 24.

The East Africa's Land Grabs. Tanzania govt signs off huge tracts of land. *The East African*. 14-20 May 2012, no. 915, s. 1-2, 4-5.

The East African. 11-18 August 2012, no. 928, s.1-2.

EASTERLY, William. Institutions: Top Down or Bottom Up? *American Economic Review: Papers & Proceedings*. 2008, vol. 98, no. 2, s. 95-99. ISSN 0002-8282.

Economic Report on Africa 2012. Unleashing Africa's Potential as a Pole of Global Growth. Addis Ababa: United Nations Economic Commission for Africa, Bernan Assoc., 2012. 182 s. ISBN 978-92-1-125118-0.

ECOWAS Vision 2020: Towards a Democratic and Prosperous Community. Abuja: ECOWAS Commission, 2011. [cit. 2012-04-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.spu.ecowas.int/documents.vision2020>>.

EDELMAN, M.; HAUGERUD, A. (ed.). *The Anthropology of Development and Globalization. From Classical Political Economy to Contemporary Neoliberalism*. Malden, MA, Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd., 2005. 406 s. ISBN 0-631-22879-9.

EDOHO, F. M. Globalization and Marginalization of Africa: Contextualization of China-Africa Relations. *Africa Today*. Fall 2011, vol.58, no. 1, s. 103-124. ISSN 0001-9887.

Egypt State of Environment Report. 2010 [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.eeaa.gov.eg/English/reports/SOE2010en/Egypt%20State%20of%20Enviroment%20Report%202009.pdf>>.

EGGER, M.; SMITH, G. D. Meta-Analysis. Potential and Promise. *British Medical Journal*. 1997, vol. 315, no. 7119, s. 1371-1374. ISSN 1759- 2151.

ELLIS S.; HAAR G. ter. Religion and Politics: Taking African epistemologies seriously. *Journal of Modern African Studies*. March 2007, vol. 45, no. 1, s. 385-401. ISSN 0022-278X.

Emerging Issues in Our Global Environment. UNEP Yearbook 2011. Nairobi: UNEP, 81 s. ISBN 978-92-807-3101-9.

ENGFELDT, Lars-Göran. *From Stockholm to Johannesburg and beyond*. Stockholm: The Government Offices of Sweden, Ministry for Foreign Affairs, 2009. 366 s. ISBN 978-9174964035.

Environmental Act, No. 20 of 1997. Regulamento relativo do processo de Auditorio Ambiental, No. 8 de 2003. [cit. 2012-06-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwemoz.htm>>.

Environmental Assessment of Ogoniland. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011. 256 s. ISBN 978-92-807-3130-9.

Environmental Crisis. *African Ecclesial Review*, vol. 53, no. 2, June 2011, s. 1-5.

Environmental Fiscal Reform for Poverty Alleviation: A DAC Reference Document. Paris: OECD Publishing, 2005. 108 s. ISBN 978-92-64-00868-3.

ESTY, D.; IVANOVA, M.H. (ed.). *Global Environmental Governance: Options and Opportunities*. New Haven: Yale Center for Environmental Policy and Law, 2002. 255 s. ISBN 978-0-970-78822-1.

ESWARAN, H., et al. *An Assessment of the Soil Resources of Africa in Relation to Its Productivity*. Washington D.C.: US Department of Agriculture, 1996. 18 s.

EVANS, P. The State as Problem and Solution: Embedded Autonomy and Structural Change. In HAGGARD, S; KAUFMAN, R. (ed.). *The Politics of Structural Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 1992. 361 s. ISBN 0-691-04300-0.

EVANS, James P. *Environmental Governance*. London: Taylor & Francis Group, 2012. 254 s. ISBN 978-0-415-58982-6.

EZE, E. C. Modern Western Philosophy and African Colonialism. In EZE, E.C. (ed.). *African Philosophy: An Anthology*. Malden: MA: Blackwell Publishers, 1998, s. 213-221.

EZE, Emmanuel C. (ed.). *African Philosophy: An Anthology*. Malden: MA: Blackwell Publishers, 1998. 494 s. ISBN 0-631-20338-9.

FABRICIUS, C. et al. *Rights, Resources and Rural Development. Community-based Natural Resource Management in Southern Africa*. London: Earthscan, 2004. 288 s. ISBN 1-84407-010-7.

FALKNER, Robert. Private Environmental Governance and International Relations: Exploring the Links. *Global Environmental Politics*. 2003, vol. 3, no. 2, s. 72-87. ISSN 1526-3800.

The Fourth Assessment Report of IPCC. 2007. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.unfccc.int>>.

From Conflict to Peacebuilding. The Role of Natural Resources and the Environment. Nairobi: UNEP, 2009. 45 s. ISBN 978-92-807-2957-3.

The Future Approach to EU Budget Support to Third Countries. Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (2011) 638 final of 13.10.2011.

The Future of the Global Muslim Population: Projections for 2010-2030. Washington, D.C.: The Pew Forum on Religion & Public Life, 2011. 207 s.

The Future We Want. UNCSD 2012. [cit. 2012-11-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.un.org/en/sustainable future/>>.

GALAZ, Victor et al. Planetary Boundaries - Exploring the Challenges for Global Environmental Governance. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2012, no. 4, s.80-87. ISSN 1877-3435.

GALBRAITH, James K. *The Predator State. How Conservatives Abandoned the Free Market and Why Liberals Should Too*. New York, Free Press, 2009. 291 s. ISBN 978-1-4165-6683-0.

GEO 5. Global Environment Outlook. Environment for the Future We Want. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2012. 528 s. ISBN 978-92-807-3177-4.

GERMAN, L.; KARSENTY, A.; TIANI, M.-A. (ed.). *Governing Africa's Forests in a Globalized World*. UK:Earthscan, 2010. 413 s. ISBN 978-1-84407-756-4.

Ghana and the APRM: A Critical Assessment. Johannesburg: Africa Governance Monitoring and Advocacy Project (AfriMAP), 2007. 31 s. ISBN 978-1-920051-76-1.

GITAU, Samson K. *The Environmental Crisis: A Challenge for African Christianity*. Nairobi: Action Publishers, 2000. 187 s. ISBN 978-9-966-88861-7.

Global Environmental Outlook-5. Summary for Policymakers. United Nations Environment Programme, 2012. 18 s.

Global HIV/AIDS Response. Epidemic update and health sector progress towards Universal Access Progress Report 2011. Geneva: WHO,UNAIDS, UNICEF, 2011. 224 s. ISBN 978-92-4-150298-6.

Global Monitoring Report 2005. Washington, D.C.: World Bank, 2005. 256 s. ISBN 0-8213-6077-9.

The Global Religious Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010. Washington, D.C.: The Pew Research Centre's Forum on Religion and Public Life. December 2012. 80 s.

GOLDIN I.; WINTERS A. L. *The Economics of Sustainable Development*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge, 1995. 315 s. ISBN 0-521-46555-9.

GOMES, S. Wars and Conflicts: Will Africa Ever Know Peace? *African Renaissance*. November-December 2004, vol. 1, no. 3, s. 45-56. ISBN 978-1905068662.

GORJESTANI, N. *Indigenous Knowledge for Development: Opportunities and Challenges*. [cit. 2012-12-22]. Dostupné z WWW: <http://www.worldbank.org/afr/ik/ikpaper_0102.pdf>.

GOTTLIEB, Roger S. (ed). *This Sacred Earth: Religion, Nature and Environment*. New York: Routledge, 2004. 761 s. ISBN 0-415-94359-0.

Green Hills, Blue Cities: An Ecosystem Approach to Water Resources Management for African Cities. Nairobi: UNEP-HABITAT, 2011. 68 s. ISBN 978-9-28073-154-5.

Greenpeace Backgrounder: New Partnership for Africa's Development (NEPAD). [cit. 2011-04-22]. Dostupné z WWW: <<http://archive.greenpeace.org/earthsummit/docs/Africa.pdf>>.

GROS, Jean-Germain (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998. 176 s. ISBN 978-0313307935.

GROS, J.-G. Leadership and Democratization: The Case of Tanzania. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 98-111.

Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters. UNEP, 2011. Decision SS.XI/5, part A of 26 February 2010. 11 s.

Guidelines for Participation of Major Groups and Stakeholders in Policy Design. Nairobi: UNEP, 2010. 30 s.

GYASI, E., et al. (ed.). *Managing agrobiodiversity the traditional way: Lessons from West Africa in Sustainable Use of Biodiversity and Related Natural Resources*. New York: United Nations University Press, 2004. 320 s. ISBN 92-808-1098-7.

HAGGARD, S.; KAUFMAN, R. (ed.). *The Politics of Structural Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*. New Jersey: Princeton University Press, 1995. 393 s. ISBN 0-691-02974-1.

HÁK, T.; MOLDAN, B.; DAHL, A. (ed.). *Sustainability Indicators: A Scientific Assessment*. Washington, Covelo, London: Island Press, 2007. SCOPE, Vol. 67. 413 s. ISBN 978-1-59726-131.

HÁK, T. *Status Report on Composite Indices of Environmental Sustainability*. Discussion Paper. Prague, 2011. 42 s.

HAMMERSTAD, Anne. *African Commitments to Democracy in Theory and Practice: A Review of Eight NEPAD Countries*. African Human Security Initiative. AHSI Paper 1, 2004. 10 s. ISSN 1026-0404.

HAMMOND, Allen. *Which World, Global Destinies, Regional Choices. Scenarions for the 21st Century*. London: Earthscan, 1998. 309 s. ISBN 1-85383- 582 X.

HANNA, S.; MUNASINGHE, M. An Introduction to Property Rights and the Environment, s. 3-12. In HANNA, S.; MUNASINGHE, M. (ed.). *Property Rights and the Environment*. Washington D.C.: The Beijer International Institute of Ecological Economics and the World Bank, 1995. 64 s. ISBN 0- 8213-3415-8.

Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW: <www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_3236398_35401554_1_1_1_1,00.html>.

HARRISON, G. From the Global to the Local? Governance and Development at the local level: reflections from Tanzania. *Journal of Modern African Studies*. June 2008, vol. 46, no. 2, s. 169-189. ISSN 0022-278X.

HARRISON, Graham. *The World Bank and Africa: the Construction of Governance States*. London: Routledge, 2004. 162 s. ISBN 0-415-30280-3.

HARRISON, G. The World Bank, Governance and Theories of Political Action in Africa. *The British Journal of Politics and International Relations*. May 2005, vol. 7, issue 2, s. 240-260. ISSN 1467-856X.

HARRISON, P. *The Greening of Africa: Breaking Through in the Battle for Land and Food*. UK: Paladin, Grafton Books, 1987. 380 s. ISBN 0-14-0101-92-6.

HATTINGH, S. A New World Order? 2010. *Pambazuka News* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW: <http://www.pambazuka.org/en/category/africa_china/65264>.

HAUGHT, J. F. Christianity and Ecology, s. 232-247. In: GOTTLIEB, Roger S. (ed.). *This Sacred Earth: Religion, Nature and Environment*. New York: Routledge, 2004, s. 232-247.

HEDGES, L.V., OLKIN, I. *Statistical Methods for Meta-Analysis*. Orlando, FL: Academic Press, 1985. 369 s. ISBN 978-0123363 800.

HEMMATI, Munni. *Multi-stakeholder Processes for Governance and Sustainability: Beyond Deadlock and Conflict*. London:Earthscan, 2002. 220 s. ISBN 1-85383-870-5.

HENDL, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum:základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008. 408 s. ISBN: 978-80-7367-485-4.

High Level Panel on Sustainable Development. A Press Release. New York, 2012.

HILLBOM, E. Diamonds or Development? A structural assessment of Botswana forty years of Access. *Journal of Modern African Studies*. June 2008, vol. 46, no. 2, s. 191 – 214. ISSN 0022-278X.

HILSON, G.; CLIFFORD, M. J. A “Kimberley protest”: Diamond mining, export sanctions, and poverty in Akwatia, Ghana. *African Affairs*. July 2010, vol. 109, no. 436, s. 431-450. On line ISSN 1468-2621.

HOARE, A.; TARASOFSKY, R. *International Environmental Governance: Report of a Chatham House Workshop*. London: Chatham House, 2007. 38 s. ISBN 978- 1862031975.

HOLMBERG, Johan (ed.). *Making Development Sustainable: Redefining Institutions, Policy and Economics*. Washington D.C: Island Press, 1992. 371 s. ISBN 1- 55963-213-5.

HOLSLAG, J. China and The Coups: Coping with Political Instability in Africa. *African Affairs*. July 2011, vol. 110, no. 440, s. 367-386. On line ISSN 1468-2621.

HOPE, K. R. Prospects and Challenges for the NEPAD: Addressing Capacity Deficits. *Journal of Contemporary African Studies*. May 2006, vol. 24, no. 2, s. 203 - 228. ISSN 0258-9001.

Hopeless Africa. *The Economist* [online]. 11 May 2000 [cit. 2012-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.economist.com/node/333429>>.

HOROWITZ, M.; LITTLE, P. African Pastoralism and Poverty: Some Implications for Drought and Famine. In GLANTZ, M. (ed.). *Drought and Hunger in Africa: Denying Famine a Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 59-82.

HOUNTONDJI, Paulin J. *African Philosophy: Myth and Reality*. Second Edition. Hutchinson and Co. Publishers, 1983. 221 s. ISBN 0-253-33229-X.

Human Development Report 2011. Sustainability and Equity. A Better Future for All. United Nations Development Programme. New York: Palgrave Macmillan. 2011. 224 s. ISBN 978-0230363311.

Ibrahim Index of African Governance 2011: Summary. Mo Ibrahim Foundation, October 2011. [cit. 2012-10-05]. Dostupné z WWW: <http://www.moibrahimfoundation.org/en/media/get/20111003_ENG2011-IIAG-SummaryReport-sml.pdf>.

IBRAHIM, J. History as Iconoclast: Left Stardom and the Debate on Democracy. *CODESRIA Bulletin*. 1993, no. 1, s. 20-36.

IBRAHIM, Jibrin. *Democratic Transition in Anglophone West Africa*. Dakar: CODESRIA, 2003. 79 s. ISBN 2-86978-122-9.

IDOWU, Bolaji. *African Traditional Religion: A Definition*. Reprint. New York: Orbis Books. 1975. 228 s. ISBN 978-0883440056.

IHONVBERE, J. Nigeria: Militarization and Perpetual Transition. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 59-76.

In Pursuit of Justice. 2011 - 2012 Progress of the World's Women. UN Women 2011. 164 s.

Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation. Policy Guidance. Paris: OECD Publishing, 2009. 193 s. ISBN 978-92-64-05476-9.

International Crisis Group, 2007. [cit. 2012-10-15]. Dostupné z WWW: <www.crisisgroup.org>.

International investment to Africa down for third year running (press release), UNCTAD (2012). [30.10.2012]. Dostupné z WWW: <<http://unctad.org/en/Pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=85>>.

International Institute for Sustainable Development, 2002. [cit. 2012-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.iisd.org/pdf/2006/geg.pdf>>.

IVANOVA, M.H.; ROY, J. The Architecture of Global Environmental Governance: Pros and Cons of Multiplicity. In SWART, L.; PERRY, E. (ed.). *Global Environmental Governance: Perspectives on a Current Debate*. New York: Center for UN Reform Education, 2007, s.48-66.

IYER, P. Development versus Peacebuilding: Overcoming Jargon in Post-War Sierra Leone. *Africa Peace and Conflict Journal*. June 2011, vol. 4, no.1, s. 15-33. ISSN 1659-3944.

Jobs, Justice and Equity. Seizing opportunities in times of global change. Africa Progress Report 2012. Africa Progress Panel, 2012. 115 s. ISBN 978-2-9700821-0-1.

JONES, Ben. *Beyond the State in Rural Uganda*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2009. 208 s. ISBN 978-0-74863- 518-4.

KAGAME, Alexis. *La philosophie Bantu-Rwandaise de l'Etre*. Johnson Reprint Corp., 1966, 448 s. ISBN 978-0384284609.

KAUFMANN, D., The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. In Kaufmann, D., Kraay, A.; Mastruzzi, M. *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*. World Bank Research Working Paper, No. 5430, 2010.

KEITA, Lansana (ed.). *Philosophy and African Development: Theory and Practice*. Dakar: CODESRIA, 2011. 272 s. ISBN 978-2-86978-326-3.

KELATWANG, S.; GARZUGLIA, M. Changes in Forest Area in Africa in 1990-2005. *International Forestry Review*. March 2006, vol.8, no. 1, s. 21-30. ISSN 1465-5489.

KENNEDY, Paul M. *African Capitalism: The Struggle for Ascendancy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 233 s. ISBN 0521319668.

Kenya Progress Report on the Implementation of the African Peer Review Mechanism (APRM) National Programme of Action (July 2006-January 2007). 82 s. [cit. 2012-11-30]. Dostupné z WWW: <http://www.nepadkenya.org/documents/progress_report_jan06.pdf>.

Kenya State of the Environment and Outlook 2010. NEMA, 2011. 40 s. ISBN 9966-7460-5-6.

Kenya Vision 2030. [cit. 2012-12-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.vision2030.go.ke/>>.

KIRKBY, J.; O'KEEFE, P.; TIMBERLAKE, L. *The Earthscan Reader in Sustainable Development*. London: Earthscan Publications, 1995. 372 s. ISBN 1-85383-216-2.

KLICPEROVÁ, L.; ŠILHA V.; ŠILHOVÁ, O. *Afrika v nás*. Praha: Mladá fronta, 2010. 240 s. ISBN 978-80-204-2116-6.

KOLKO, Joyce. *Restructuring the World Economy*. New York: Pantheon Books, 1988. 390 s. ISBN 978-0-39455-920-9.

KOMEY, Guma K. *Land, Governance, Conflict and the Nuba of Sudan (Eastern Africa Series)*. James Currey, 2010. 288 s. ISBN 978 -1847010261.

KRUGMAN, Paul. *Toward a counter-counterrevolution in development theory*. Proceedings of the Annual Bank Conference on Development Economics. Washington D.C.: World Bank, 1992, s. 15-38.

Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980-2000. Organisation of African Unity. Geneva: International Institute for Labour Studies, 1981. 132 s.

LANDSBERG, C.; HLOPHE, D. *The African Renaissance as a Modern South African Foreign Policy Strategy*. October 1999. [cit. 2012-01-15]. Dostupné z WWW:< ceri-sciences-po.org>.

LANDSBERG, C. NEPAD: *What is it? What is missing?* Southern African Regional Poverty Network. [cit. 2012-04-22]. Dostupné z WWW: <http://www.sarpn.org.za/documents/d0000550/P503_Landsberg.pdf>.

LASZLO, Ervin (ed.). *Introduction to Systems Philosophy. Toward a New Paradigm of Contemporary Thought*. Second Printing. New York: Gordon and Breach Science Publishers, 1984. 333 s. ISBN 0-677-03850-A.

The Least Developed Countries 2011 Report. The Potential Role of South-South Cooperation for Inclusive and Sustainable Development. United Nations (UNCTAD), 2012. 180 s. ISBN 978-9211128352.

LEBAKENG, T. J. Discourse on Indigenous Knowledge Systems, Sustainable Socio-economic Development and the Challenge of the Academy in Africa. *CODESRIA Bulletin*. 2010, nos. 1 & 2, s. 24-29. ISSN 0850-8712.

LEMMA, A.; MALASKA, P. *Africa Beyond Famine. A report to the Club of Rome*. London: Tycooly Publication, 1989. 371 s. ISBN 1-85148-039-0.

LEVITSKY, S.; WAY, L.A. International Linkage and Democratization. *Journal of Democracy*. 2005, vol. 16, no. 3, s. 20- 34. ISSN 1045-5736.

LEVITSKY, S.; WAY, L. A. *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 517 s. ISBN 978-0-521-88252-1.

LEYS, Colin. *The Rise and Fall of Development Theory*. Bloomington: Indiana University Press, 1996. 205 s. ISBN 0-85255-359-5.

LINDEMANN, S. Just Another Change of Guard? Broad-based Politics and Civil War in Museveni's Uganda. *African Affairs*. July 2001, vol. 110, no. 440, s. 387- 416. ISSN 1468-2621.

Lions on the Move: The Progress and Potential of African Economies. McKinsey Global Institute, June 2010 [cit. 2012-02-12]. Dostupný z WWW: <http://www.mckinsey.com/mgi/publications/progress_and_potential_of_african_economies/pdfs/MGI_african_economies_full_report.pdf>.

Livelihood Security: Climate Change, Migration and Conflict in the Sahel. United Nations Environment Programme, 2011. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <http://postconflict.unep.ch/publications/UNEP_Sahel_EN.pdf>.

Loi No. 98-030-du 12 février 1999 portant Loi cadre sur l'Environnement en République du Bénin. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: <<http://bj.chm-cbd.net/implementation/lois/fo1301869>>.

LOPES, C. New Fractures, Old Wounds: Africa and the Renewal of South Agency. *Africa Spectrum*. 2010/3, s. 69-85. ISSN 0002-0397.

LUJALA, P.; RUSTAD, S.A. (ed.). *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding*. Abington, Oxon: Earthscan, 2012. 688 s. ISBN 978-1-84971-230-9.

LYMAN, P.N.; ROBINETTE, K.A. Obama and Africa: Matching Expectations with Reality. *Journal of International Affairs*. Spring/Summer 2009, vol. 62, no. 2, s. 175-184. ISSN 0022-197X.

MAATHAI, Wangari M. *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*. Nairobi: Lantern Books, 2003, 117 s. ISBN 978-1590560402.

MAATHAI, Waangari M. *The Challenge for Africa. A New Vision*. London: William Heinemann, 2009. 319 s. ISBN 978-0-43401-980-9.

MACPHERSON, Fergus. *Kenneth Kaunda of Zambia: the Times and the Man*. Oxford: Oxford University Press, 1974. 478 s.

MAFEJE, A. Theory of Democracy and the African Discourse: Breaking Bread with my Fellow-Travellers. In CHOLE, E.; IBRAHIM, J. (ed.). *Democratisation Processes in Africa: Problems and Prospects*. Dakar: CODESRIA Book Series, 1995, s. 1-36.

MAFEJE, Archie. *African Social Scientists Reflections Part I. Anthropology in Post-Independence Africa: End of an Era and the Problem of Self-Redefinition*. Nairobi, Kenya: Heinrich Boell Foundation, Regional Office East and Horn of Africa, 2001. 74 s.

Mainstreaming environmental sustainability in country analysis and the UNDAF. United Nations Development Group, 2009.

MAMMO, Tirfe. *The Paradox of Africa's Poverty: the Role of Indigenous Knowledge, Traditional Practices and Local Institutions – the Case of Ethiopia*. Asmara: the Red Sea Press, 1999. 270 s. ISBN 1-56902-048-5.

Le Maroc Possible – Le Strategie 2025. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: <http://www.rdh50.ma/fr/pdf/rapports_transversaux/perspectives%20pdf.pdf. >

MARTIN, P. et al. *Environmental Governance and Sustainability*. IUCN Academy of Environmental Law. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 2012. 327 s. ISBN 978-1-78100-047-2.

MASOGA, M.; MUSYOKI, A. (ed.). *Building on the Indigenous: An African Perspective*. Proceedings of the International Conference on Indigenous Knowledge Systems. National Research Foundation, University of Venda, 2004. 310 s. ISBN 978-1868680498.

MAZRUI, Ali A. *Political Values and the Educated Class in Africa*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1978. 392 s. ISBN 0-520-03292-6.

MBAKU, John M. *Institutions and Reform in Africa: The Public Choice Perspective*. Westport, CT: Praeger Publishers, 1997. 283 s. ISBN 0-275-95879-5.

MBAKU, John M. *Institutions and Development in Africa*. Trenton, NJ: Africa World Press, Inc., 2004. 321 s. ISBN 1-59221-206-9.

MBEKI, Thabo. *Statement on behalf of the African National Congress, on the occasion of the adoption by the Constitutional Assembly of "The Republic of South Africa Constitutional Bill 1996"*. 8. 5. 1996. [cit. 2012-06-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.newzimbabwe.com/pages/zuma20.18786.html>>.

MBITI, John S. *African Religions and Philosophy*. Second Edition. London, Nairobi: Heinemann, 1979. 289 s. ISBN 0-435-89591-5.

MBITI, J. S. African Views of the Universe. In GOTTLIEB R.S. (ed.). *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*. New York: Routledge, 1996, s. 174-180. 761 s. ISBN 0-415-94359-0.

MBUH, C. The Seductive Discourses of Development and Good Governance. In SMITH, M. (ed.). *Beyond the African Tragedy: Discourses on Development and the Global Economy*. England: Ashgate Publishing Ltd., 2006, s. 123-146. 307 s. ISBN 0-7546-4824-9.

McCARTHY, Tom. *Assessing China and India's New Role in Africa*. Ph.D. Dissertation. Univ. of York, July 2011. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-ir.info/2011/07/26/assessing-china-and-india%E2%80%99s-new-role-in-africa/>>.

MCHOMBO, S.A. Democratization in Malawi: Its Roots and Prospect. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 21-40.

MDG Report 2012. Assessing Progress in Africa toward the MDGs. Emerging Perspectives from Africa on the Post-2015 Development Agenda. UNECA, AU, ADfB Group, UNDP, 2012. 160 s. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW: <http://new.uneca.org/Portals/mdgreports/2012/MDGReport2012_ENG.pdf>.

MEADOWS, D.; MEADOWS, D.; RANDERS, J. *Beyond the Limits. Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. London: Chelsea Green Publ., 1992. 300 s. ISBN 978-0930031558.

MEBRATU, Desta. *Strategy Framework for Sustainable Industrial Development in sub-Saharan Africa. A systems-evolutionary approach*. Ph.D. Dissertation. Lund University: The International Institute for Industrial Environmental Economics. 2000. 236 s. ISBN 91-88902-12-9.

MENTAN, T. Cameroon: A Flawed Transition to Democracy. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 41-57.

MEREDITH, Martin. *The State of Africa. A History of Fifty Years of Independence*. London: The Free Press, 2006. 784 s. ISBN 978-7432-3222-7.

MESSONE, N. N.; GROS, J.-G. The Irony of Wealth: Democratization in Gabon. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 130-146.

MEZŘICKÝ, V. Povaha globalizace, základní problémy, její pozitiva a negativa. In: DLOUHÁ, J.; DLOUHÝ, J.; MEZŘICKÝ, V. (ed.). *Globalizace a globální problémy. Sborník textů k celouniverzitnímu kurzu 2005–2007*. Univerzita Karlova v Praze, COŽP, 2006, s. 11-24. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.czp.cuni.cz/knihovna/globalizace.pdf>>.

The Millenium Development Goals Report 2012. United Nations, 2012. 72 s. ISBN 978-92-1-101258-3.

MKANDAWIRE, T. P. ; SOLUDO, C. C. (ed.). *Our Continent, Our Future. African Perspectives on Structural Adjustment*. Dakar: CODESRIA, IDRC, 1998. 190 s. e- ISBN 1-55250-204-X.

MKANDAWIRE, T. P., SOLUDO, C. C. (ed.). *African Voices on Structural Adjustment. A Companion to: Our Continent, Our Future*. Dakar: CODESRIA, IDRC, 2003. 505 s. ISBN 978-0889368880.

MKANDAWIRE, T. Thinking About Developmental States in Africa. *Cambridge Journal of Economics*. May 2001, vol. 25, no. 3, s. 289-313. ISSN 0309-166X.

MOKUWA, E. et al. Peasant Grievance and Insurgency in Sierra Leone: Judicial Serfdom as a Driver of Conflict. *African Affairs*. July 2011, vol. 110, no. 440, s. 339-366. ISSN 1468-2621.

MOLDAN, Bedřich (ed.). *Konference OSN o životním prostředí a rozvoji: Rio de Janeiro, 3. - 14. června 1992: Dokumenty a komentáře*. 1. vyd. Praha: Management Press, 1993. 260 s. ISBN 978-80-85603-43-8.

MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2009. 336 s. ISBN 978-80-246-1580-6.

MOSLEY, P.; HARRIGAN, J.; TOYE, J. *Aid and Power: The World Bank and Policy-based Lending*. London: Routledge, 1991. 325 s. ISBN 0-415-13210-X.

MOSLEY, P. Globalization and Liberalization in Sub-Saharan Africa: Implication for Growth and Poverty. In *Globalization and Liberalization: Effects of International Economic Relations on*

Poverty. New York a Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 1996, s. 225-232.

MUDACUMURA Gedeon M. *Towards a General Theory of Sustainability: Bridging Key Development Dimensions through a Multi-Paradigm Perspective*. Ph.D. dissertation. Harrisburg : Pennsylvania State University, 2002. 958 s.

MUDACUMURA, G.M.; MEBRATU D.; HAQUE, S. M. Toward a General Theory of Sustainability. In MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006, s. 135-159.

MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006. XI, 694 s. ISBN 978-1574445633.

MUDACUMURA, G. M. Implementing Sustainable Development Policies: a Theoretical Discourse. In MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006, p.419-448.

MUDIMBE-BOYI, Elisabeth. *Beyond Dichotomies. Histories, Identities, Cultures, and the Challenge of Globalization*. Albany: SUNY Press, 2002. 319 s. ISBN 0-7914-5383-9.

MUGAMBI J.N.K.; VAHAKANGAS, M. (ed.). *Christian Theology and Environmental Responsibility*. Nairobi: Action Publishers, 2001. 140 s. ISBN 978-9966888273.

MUKANDALA, Rwekaza S. *The State of African Democracy: Status, Prospect, Challenges*. Occasional Paper, Centre for African Studies, Univ. of Copenhagen, December 2002. 15 s. ISBN 87-91121-08-6.

MUKANDALA, R.S.; MUSHI, S.S. (ed.). *People's Representatives. Theory and Practice of Parliamentary Democracy in Tanzania*. Kampala, Uganda: Fountain Publishers, 2004. 212 s. ISBN 978-9970024384.

MUNASINGHE, M. An Overview of the Environmental Impacts of Macroeconomic and Sectoral Policies. In MUNASINGHE, M. (ed.). *Environmental Impacts of Macroeconomic and Sectoral Policies*. Washington D.C.: International Society for Ecological Economics, The World Bank and UNEP, 1996, s. 1-14.

MUNASINGHE, M. (ed.). *Macroeconomics and the Environment*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publ., 2002. 704 s. ISBN 9781840647952.

MUTUA, Makau. *Kenya's Quest for Democracy: Taming Leviathan*. Lynne Rienner 2008, 331 s. ISBN 978-1-58826-590-6.

Mutual Review of Development Effectiveness (MRDE) in Africa 2011. UNECA, OECD, 2011. 70 s.

Mutual Review of Development Effectiveness (MRDE) in Africa 2012: Promise and Performance. UNECA, OECD, NPCA. 2012. 70 s.

NABUDERE, D. W. Africa in the New Millennium: Towards a Post-Traditional Renaissance. In MAFEJE, A. *African Social Scientists Reflections Part I. Anthropology in Post-Independence Africa: End of an Era and the Problem of Self-Redefinition.* Nairobi, Kenya: Heinrich Boell Foundation, Regional Office East and Horn of Africa, 2001, s. 49 – 70.

NAGPAL, T.; FLOTZ, C. *Choosing Our Future: Visions of a Sustainable World.* New York: World Resources Institute, 1995. IX, 181 s. ISBN 1-56973-028-8.

NAJAM, A. et al. *Global Environmental Governance: A Reform Agenda.* International Institute for Sustainable Development, 2006. 114 s. ISBN 1-895536-91-x. [cit. 2012-05-20]. Dostupné z WWW: <www.iisd.org/pdf/2006/geg.pdf>.

NAJAM, A.; RUNNALLS, D.; HALLE, M. *Environment and Globalization. Five Propositions.* International Institute for Sustainable Development, 2007. 48 s.

Namibia Vision 2030. Policy Framework for Long-Term National Development. Windhoek: Office of the President, 2004. 216 s.

Natural Resources and Pro-Poor Growth. The Economics and Politics. Paris: OECD Publishing, 2008. 166 s. ISBN 978-92-64-04182-0.

National Councils for Sustainable Development in Africa. A Review of Institutions and their Functioning. Addis Ababa: Economic Commission for Africa, 2005. 160 s.

The National Environment Act of Mozambique. [cit. 2012-05-20]. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180968>.

National Strategies for Sustainable Development in Africa. A Sixteen-Country Assessment. Addis Ababa: Economic Commission for Africa, 2005. 172 s.

NDEGWA, Stephen N. *The Two Faces of Civil Society: NGO's and Politics in Africa.* Nairobi: Kumarian Press, 1996. 145 s. ISBN 1-565-49056-8.

NEL, H. Sustaining Development Projects through Non-governmental Organizations in Municipal Community Partnerships. In: MUDACUMURA, G.M.; MEBRATU, D.; HAQUE M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration.* Boca Raton: CRC/Taylor and Francis, 2006, s. 225-242.

The New Partnership for Africa's Development (NEPAD). Action Plan of the Environment Initiative. NEPAD, Addis Ababa, 2003. 128 s.

NEPAD e-Schools Initiative. *The New Partnership for Africa's Development* [cit. 2011-04-21]. Dostupné z WWW: <<http://www.nepad.org/video-gallery/nepad-e-school-initiative>>.

Nigeria Vision 2020. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: <www.nigerianstat.gov.ng/pages/download/62>.

NKRUMAH, Kwame. *I Speak of Freedom: a Statement of African Ideology*. (1961, reprinted 2001). Bedford, UK: Panaf Books, 2001. 304 s. ISBN 0- 901-78714- 0.

NKRUMAH, Kwame. *Africa Must Unite*. (1963, reprinted 1998). Bedford, UK: Panaf Books, 1998. 248 s. ISBN 0- 901-78713-2.

NKRUMAH, Kwame. *Consciencism. Philosophy and Ideology for Decolonization and Development, with Particular Reference to the African Revolution*. (1964, revised ed. 1970, 2001). Bedford, UK: Panaf Books. 128 s. ISBN 0-901-78711-6.

NKRUMAH, Kwame. *Challenge of the Congo*. (1967, reprinted 2002). Bedford, UK: Panaf Books. 320 s. ISBN 0-901-78712-4.

NKRUMAH, Kwame. *Class Struggle in Africa*. (1970, reprinted 1980). Bedford, UK: Panaf Books. 86 s. ISBN 0-901-78712-4.

NKRUMAH, Kwame. *Axioms of Kwame Nkrumah*. (1967, reprinted 2002). Bedford, UK: Panaf Books. 140 s. ISBN 0-901-78700-0.

NORMAND, S.-L.T. Meta-analysis: formulating, evaluating, combining, and reporting. *Statistics in Medicine*. 1999, no. 18, s. 321-359. [cit. 2012-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://folk.ntnu.no/slyderse/medstat/st2303/Normand.pdf>>.

NORRIS, J.; BRUTON, B. *Twenty Years of Collapse and Counting. The Cost of Failure in Somalia*. [cit. 2012-12-20]. Dostupné z WWW: <<http://www.americanprogress.org/issues/security/report/2011/09/14/10286/twenty-years-of-collapse-and-counting/>>.

NOVÁČEK, Pavel. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 430 s. ISBN 978-80-244-2514-6.

NYERERE, Julius K. *Freedom and Unity. Uhuru na Umoja. A Selection from Writings & Speeches*. Oxford: Oxford University Press, 1966, 380 s. ISBN 0196440823.

NYERERE, Julius K. *Freedom and Socialism. A Selection from Writings & Speeches, 1965-1967*. Oxford: Oxford University Press, 1968. 442 s.

NYERERE, Julius K. *Freedom & Development, Uhuru Na Maendeleo*. Oxford: Oxford University Press, 1974. 400 s.

NYERERE, Julius K. *A Crusade for Liberation*. Oxford: Oxford University Press, 1979. 94 s. ISBN 978-0195724622.

NZONGOLA-NTALAJA, Georges. *Revolution and Contra-Revolution in Africa: Essays in Contemporary Politics*. London: Zed Books, 1988. 142 s. ISBN 0-862-32751-2.

NZONGOLA-NTALAJA, G.; LEE, M. C. (ed.). *The State and Democracy in Africa*, vol. one. Harare: Africa World Press, 1997. 232 s. ISBN 0-86543-637-1.

OAU Charter. [cit. 2012-10-29]. Dostupné z WWW: <http://au.int/en/sites/default/files/OAU_Charter_1963_0.pdf>.

OCHOLA, Samuel A. *Leadership and Economic Crisis in Africa*. Nairobi: Kenya Literature Bureau, 2007. 448 s. ISBN 978-9966447135.

OECD Environmental Strategy for the First Decade of 21st Century. OECD, Paris, 2001. [cit. 2012-10-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.oecd.org/env/environmentalindicatorsmodellingandoutlooks/1863539.pdf>>.

OECD Global Environmental Outlook to 2030. Paris: OECD Publishing, 2008. 510 s. ISBN 978-92-64-04048-9.

OECD Global Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction. Reconciling Development and Environmental Goals. Paris: OECD Publishing, 2012. 349 s. ISBN 978-92-64-12216-1.

OFFOR, F. The Imperative of Sustainable Development in Africa: Aniyam-Osigwe's Sage Philosophy as an Applied Example. *Journal of Sustainable Development in Africa*. 2009, vol. 10, no. 4, s. 299-312. ISSN 1520-5509.

OKONJO-IWEALA, N. Africa's Growth and Resilience in a Volatile World. *The Journal of International Affairs*. Spring/Summer 2009, vol. 62, no. 2, s. 175-184. ISSN 0022-197X.

OKOTH-OGENDO, H.W.O. Agrarian Reform in Sub-Saharan Africa: An Assessment of State Responses to the African Agrarian Crisis and their Implications for Agricultural Development. In BASSET, T.J.; CRUMMEY, D. E. (ed.). *Land in African Agrarian System*. Madison: University of Wisconsin Press, 1993, s. 247-273.

OKOTH-OGENDO, H.W.O. Legislative approaches to customary tenure and tenure reform in East Africa. In TOULMIN, C.; QUAN, J. (ed.). *Evolving Land Rights, Policy and Tenure in Africa*. New York: Palgrave Macmillan, 2000, s. 123-134. ISBN 1-899825-51-7.

OKUMU, Washington A.J. *The African Renaissance: history, significance and strategy*. Trenton, NJ and Asmara: Africa World Press, 2002. 295 s. ISBN 1-59221-013-9.

OKUMU, W. The African Union: Pitfalls and Prospects for Uniting Africa. *The Journal of International Affairs*. Spring/Summer 2009, vol. 62, no. 2, s. 93-111. ISSN 0022- 197X.

OLARINMOYE, O.O. Politics Does Matter: The Nigerian State and Conflict (Resource) Curse. *Africa Development*. 2008, vol. 33, no. 3, s. 21-34. ISSN: 0850-3907.

OLU-ADEYEMI, L.; AYODELE, B. The Challenges of Regional Integration for Development in Africa: Problems and Prospects. *Journal of Social Science*, 2007, vol. 15, no. 3, s. 213-218. ISSN 0010-4159.

OLUKOSHI, A. O.; LAAKSO, L. (ed.). *Changes to the Nation-state in Africa*. Uppsala, Sweden: Nordiska Afrikainstitutet, 1996. 213 s. ISBN 978-9171063816.

OLUKOSHI, Adebayo O. *The Elusive Prince of Denmark: Structural Adjustment and the Crisis of Governance in Africa*. Uppsala, Sweden: Nordiska Afrikainstitutet, 1998. 60 s. ISBN 91-7106-428-1.

OMEJE, K. State Failure and Growing Insecurity in the Nigerian Oil Industry. *African Renaissance*. June/July 2004, vol. 1, no. 1, s. 114-123. ISSN 1818-6874.

ONYEMELUKWE, Clement C. *The Science of Economic Development and Growth: the Theory of Factor Proportions*. New York: M.E.Sharpe, 2005. 415 s. ISBN 0-7656-0604-6.

Our Common Future. World Commission on Environment and Development (WCED). London and New York: Oxford University Press, 1987. 400 s. ISBN 978-0192820808.

OPEC Annual Report 2006. Vienna: OPEC, 2007.

ORAMASIONWU, C.U., et al. The Environmental and Social Influences of HIV/AIDS in Sub-Saharan Africa: A Focus on Rural Communities. *Int. Journal of Environmental Research and Public Health*. 2011, no. 8, s. 2967-2979. ISSN 1660-4601.

ORUKA, Odera H. Four Trends in Current African Philosophy. In: DIEMER, A. (ed.). *Symposium on "Philosophy in the Present Situation of Africa", Wednesday, August 30, 1978*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981, s. 1-5. ISBN 351-50-3273-8.

ORUKA, Odera H. African philosophy: A brief personal history and current debate. FLOISTAD, G. (ed.). *Contemporary Philosophy vol. 15, African Philosophy*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987, s. 44 -77.

ORUKA, Odera H. *Sage Philosophy. Indigenous thinkers and modern debate on African Philosophy*. Leiden: E.J.Brill, 1990. 287 s. ISBN 90-04-09283-8.

ORUKA, Odera H. (ed.). *Philosophy, Humanity and Ecology. Philosophy of Nature and Environmental Ethics*. Darby, PA: Diane Publishing, 1991. XX, 367 s. ISBN 0-788126768.

OSER, J.; BLANCHFIELD, W.C. *The Evolution of Economic Thought*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1975. 512 s. ISBN 978-015525002-4.

PANFORD, K. Elections and Democratic Transition in Ghana: 1991-1996. In GROS, J.-G. (ed.). *Democratization in Late Twentieth-Century Africa: Coping with Uncertainty*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998, s. 113-127.

PANKHURST, A.; PIGUET, F. (ed.). *Moving People in Ethiopia: Development, Displacement and the State*. Woodbridge: James Curry, 2009. 344 s. ISBN 978-1-84701-613-3.

Paris Declaration on Aid Effectiveness. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: <www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_3236398_35401554_1_1_1_1,00.html>.

Partnership for Sustainable Growth Interim Committee Declaration, The Role of the IMF in Governance Issue. Washington, D.C. September 29, 1996, [cit. 2012-03-13]. Dostupné z WWW: <<http://www.imf.org/external/np/sec/pr/1996/pr9649.htm#partner>>.

Payments for Ecosystem Services. Economics of Ecosystems and Biodiversity: TEEB for Local and Regional Policy Makers. UN, Bernan Assoc., 2011. 208 s. ISBN 978-3981241020.

PEARCE, D.W.; TURNER, R.K. *Economics of Natural Resources and the Environment*. 3rd edition. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990. 392 s. ISBN 978-0801839870.

PEARCE, D.; MARKANDYA, A.; BARBIER, E.B. *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan Publications, 1989. 208 s. ISBN 978-1853830662.

PEARCE, D.; BARBIER, E.B.; MARKANDYA, A. *Sustainable Development. Economics and Environment in the Third World*. London: Earthscan, 1990. 217 s. ISBN 978-1853830884.

PEPPER, David. *Eco-socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. London: Routledge, 1993. 376 s. ISBN 978 0415097192.

PETERS, P.E. Embedded Systems and Rooted Models: The Grazing Lands of Botswana and the Commons Debate. In McKAY, B.; ACHESON, J. (ed.). *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tucson: University of Arizona Press, 1990, s. 171-194.

PETERS, P.E.; KAMBEWA, D. Whose security? Deepening social conflict over „customary“ land in the shadow of land tenure reform in Malawi. *Journal of Modern African Studies*. 2007, vol. 45, no. 3, s. 1-41. ISSN 0022-278X.

PETITTI, Diana B. *Meta-Analysis, Decision Analysis, and Cost-Effectiveness Analysis. Methods for Quantitative Synthesis in Medicine*. New York: Oxford University Press, 1994. 256 s. ISBN: 0-19-507334-7.

Poverty Reduction Strategy Papers (PRSPs): A Rough Guide. [cit. 2012-10-29]. Dostupné z WWW: <info@brettonwoodsproject.org>. <<http://poverty.worldbank.org/prsp/index.php?view=sub&id=4581>>.

PREMPEH, Osei Kwadwo E. *Against Global Capitalism: African Social Movements Confront Neoliberal Globalization*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2006. 195 s. ISBN 978-0-7546-4764-5.

A Program for the Industrial Development Decade for Africa. New York: United Nations, 1982. 217 s. ISBN

Programa de Investimento Ambiental. Relatório do Estado Geral do Ambiente em Angola 2006. [cit. 2012-10-29]. Dostupné z WWW: <www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181864>.

Protecting the Environment During Armed Conflicts. An Inventory and Analysis of International Law. Nairobi: UNEP, 2009. 78 s. ISBN: 978-92-807-3042-5.

Protocol between the Government of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on the Resolution of Conflict in Southern Kordofan/Nuba Mountains and Blue Nile. Naivasha, Kenya, 26th May 2004. Nairobi: National Government Publication, 2004, OCLC no. 176124821. 19 s.

Protocol on the Establishment of the East African Community Common Market. Arusha: EAC Secretariat, 2010. 96 s. ISBN 9987-666-01-9.

PURKITT, Helen E. (ed.). *African Environmental and Human Security in the 21st Century*. Amherst, N.Y.: Cambria Press, 2009. 372 s. ISBN 978-1604976465.

RAO, J. Mohan. *Globalization: A View from the South*. Discussion Paper 8, Employment Series. Geneva: International Labour Office, 1997. 43 s. ISBN 92-2-110267-X.

Recenze: *Crafting an African Security Architecture: Addressing Regional Peace and Conflict in the Twenty-First Century*. Ed. By H. Besada. Farnham: Ashgate, 2010, 250 s. In *African Journal on Conflict Resolution*. 2011, vol 11, no. 2, s. 136 -144. ISSN 1562-6997.

Recenze: *Can Africa claim the 21st Century?* The World Bank. Oxford University Press. 2000. 292 s. In *Foreign Affairs*. November/December 2000, vol.79, no. 6. [cit. 2012-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.foreignaffairs.com/articles/56553/gail-m-gerhart/can-africa-claim-the-21st-century>>.

Reconciling Development and Environmental Goals. Measuring the Impact of Policies. OECD Publications, 2008. 120 s.

REDCLIFT, M.; BENTON, T. *Social Theory and the Global Environment*. London: Routledge, 1994. 271 s. ISBN 978- 0415111706.

The Regional Indicative Strategic Development Plan (RISDP). [cit. 2012-06-17]. Dostupné z WWW:<<http://www.sadc.int/english/key-documents/regional-indicative-strategic-development-plan>>.

Regional Strategic Plan of ECOWAS (2011-2015). 2010. [cit. 2012-06-17]. Dostupné z WWW:<http://www.spu.ecowas.int/documents/regional-strategic-plan/final_draft-sp_doc__24_09_10/>.

REICH, R. *Supercapitalism: the Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*. New York: Scribe Publications, 2008. 288 s. ISBN 978-1921372056.

Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. A/CONF.151/26 (vol. I). New York, 1992.

RESNICK, D. In the Shadow of the City: Africa's Urban Poor in Opposition Strongholds. *Journal of Modern African Studies*. 2011, vol. 49, no.1, s. 141 -166. ISSN 0022-278X.

RETTOVÁ, Alena. *Africká filozofie*. Středokluky: Vydal Z. Susa, 2001. 238 s. ISBN 80-86057-14-3.

RICH, E.; WARNER, T. Addressing the Roots of Liberia's Conflict through the Extractive Industries Transparency Initiative. In LUJALA, P.; RUSTAD, S.A. (ed.). *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding*. Abington, Oxon: Earthscan, 2012, s. 201-209.

ROCHA, J. A New Frontier in the Exploitation of Africa's Natural Resources: The Emergence of China. In MANJI F.; MARKS, S. *African Perspectives on China in Africa*. Cape Town, Nairobi, Oxford: Fahamu, 2007, s. 15-34.

The Role of the IMF in Governance Issue, 1997. [cit. 2012-03-13]. Dostupné z WWW:<www.imf.org/external/np/exr/facts/gov.htm>.

ROTBERG, R. I. Governance and Leadership in Africa: Measures, Methods and Results. *Journal of International Affairs*. Spring/Summer 2009, vol. 62, no. 2, s. 113-126. ISSN 0022-197X.

ROTBERG, R.; GISSELQUIST, R. *Strengthening African Governance: Index of African Governance, Results and Rankings*. Cambridge, MA: Harvard Kennedy School, 2009. 295 s.

RUS, H.A. Environmental Depletion, Governance, and Conflict. *Southern Economic Journal*. April 2012, vol. 78, no. 4, s. 1305-1332. ISSN 0038-4038.

SACHS, Jeffrey. Growth in Africa: it can be done. *The Economist*. 1996 (June 29), s. 19–21.

SACHS, Jeffrey. *The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time*. New York: Penguin Books, 2005. 416 s. ISBN 978-0143036586.

SANTILI, Juliana. *Agrobiodiversity and the Law. Regulating genetic Resources, Security and Cultural Diversity*. Abingdon, Oxon: Earthscan, 2012. 348 s. ISBN 978-1-84971-372-6.

SCHUMACHER, Ernst F. *Small is Beautiful. Economics as if People Mattered*. New York: Harper Perennial, 1989. 352 s. ISBN 978-0060916305.

Science and Technology for Sustainable Development. ICSU Series on Science for Sustainable Development No.9. Paris, France: ICSU, 2002. [cit. 2012-10-05]. Dostupné z WWW: <www.icsu/publications/reports-and-reviews/grand-challenges>. <www.igfagr.org/images/documents/belmont_challenges_white_paper.pdf>.

SEIDMAN, A., et al. *Africa's Challenge: Using Law for Good Governance and Development*. Asmara: Africa World Press Inc., 2006. 236 s. ISBN 978-1592214716.

SENGHOR, Leopold S. *Liberté I: negritude et humanisme*. Paris: Seuil, 1964, 350 s.

SENGHOR, Leopold S. *On African Socialism*. New York: Praeger, 1964, 173 s.

SENGHOR, L.S. On Negrohood: Psychology of the African Negro. In MOSLEY, A. (ed.). *African Philosophy: Selected Readings*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1995, s. 116-130.

SHANKLEMAN, Jill. *Oil, Profits, and Peace. Does Business Has a Role in Peacemaking?* Washington, D.C.: The United States Institute of Peace Press, 2006. 243 s. ISBN 978-1-929223-98-5.

SHIVJI, I. The Pitfalls of the Debate on Democracy. *CODESRIA Bulletin*. 1989, no. 2&3, s. 1-13. ISSN 0850-0712.

SMITH, James. *Science and Technology for Development, Development Matters*. London: Zed Books, 2009. 160 s. ISBN 978-1848132016.

SMITH, Malinda (ed.). *Beyond the „African Tragedy”: Discourses on Development and the Global Economy*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2006. 307 s. ISBN 978-0-7546-4824-6.

SOARES de OLIVEIRA, R. Illiberal Peacebuilding in Angola. *Journal of Modern African Studies*. 2011, vol. 49, no. 2, s. 287-314. ISSN 0022-278X.

SORENSEN, Georg. *Democracy and Democratization. Processes and Prospects in a Changing World*. Third Edition. Boulder: Westview Press, 2008. 203 s. ISBN 978-0-8133-4380-8.

SPANGENBERG, J. Sustainability Science: a Review, an Analysis and Some Empirical Lessons. *Environmental Conservation*. September 2011, vol. 38, issue 3, s. 275-287. ISSN 0376-8929.

SPETH, J.; HASS, P.; PETER, M. *Global Environmental Governance*. Delhi: Dorling Kindersley (India) Pvt. Ltd., 2007. 183 s. ISBN 81-317-0922-1.

The State of African Cities 2008. UN-HABITAT's World's Cities series report. November 2008.

Statistics on Resource Flows to Developing Countries. OECD 2012. [cit. 2012-12-23]. Dostupné z WWW: www.oecd.org/development/aidstatistics/statisticonresourceflowstodevelopingcountries.htm.

STEIN, Howard. *Globalization, Adjustment and the Structural Transformation of African Economies*. Warwick: University of Warwick, 1999. 49 s.

STERN, Nicholas. *Stern Review on The Economics of Climate Change. The Stern Review. Report to Her Majesty's Treasury*. 30. October 2006. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 712 s. ISBN 978-0521700801.

STEWART, Frances. *Horizontal Inequalities as a Cause of Conflict. A Review of CRISE Findings*. World Development Report 2011 Background Paper. 2010. 9 s. [cit. 2012-12-20] Dostupné z WWW: http://siteresources.worldbank.org/EXTWDR2011/Resources/6406082-1283882418764/WDR_Background_Paper_Stewart.pdf.

STIGLITZ, Joseph E. *Making Globalization Work*. New York: W.W.Norton and Co., 2007. 400 s. ISBN 978-0393330281.

STOCK, Robert. *Africa South of Sahara: A Geographical Interpretation*. New York: The Gilford Press, 2004. 479 s. ISBN 978-1572308688.

Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth: a Long-Term Perspective Study. Washington D.C.: The World Bank, 1989. 300 s. ISBN 978-0821313497.

Sudan Tribune, 22 September 2012. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article439813>.

Světový summit o udržitelném rozvoji (Johannesburk 2002). Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2003. 168 s. ISBN 80-7212-234-7.

The Swaziland National Development Strategy - Swaziland Vision 2022. Dostupné z WWW: http://www.ecs.co.sz/nds/nds_chapter2.htm.

TALLIS, H. et al. *An ecosystem services framework to support both practical conservation and economic development*. [cit. 2012-05-30]. Dostupné z WWW: <http://www.pnas.org/content/105/28/9457.full.pdf>.

TANDON, Y. Africa within the Context of Global Superpower Struggle. In HANSEN, E. (ed.). *Africa: Perspectives on Peace and Development*. London: Zed Books, 1987, s. 34-44.

TAYLOR, I.; WILLIAMS, P. (ed.). *Africa in International Politics: External Involvement on the Continent*. London: Routledge, 2004. 227 s. ISBN 0-415-35836-1.

TAYLOR, Ian. *NEPAD: Towards Africa's development or another false start?* London and Boulder, Co: Lynne Rienner, 2005. 212 s. ISBN 91-58826-351-7.

TAYLOR, Ian. *China's New Role in Africa*. Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2009. 227 s. ISBN 978-1588266361.

TERBORGH, John. *Requiem for Nature*. Washington, DC: Island Press, 1999. xii, 252 s. ISBN 978-1559635882.

TOULMIN, Camilla. *Climate Change in Africa*. London: Zed Books Ltd., 2009. 167 s. ISBN 978-1-84813-014-2.

TOWA, M. Conditions for the Affirmation of a Modern African Philosophical Thought. In SEREQUEBERHAN, T. (ed.). *African Philosophy: The Essential Readings*. New York: Paragon House, 1991, s. 187-198.

Towards a Green Economy, Partways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP, 2012. 630 s. ISBN 978-92-807-3143-9.

Treaty Establishing the African Economic Community. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?doc_id=129239&file_id=173333>.

Treaty Establishing the Common Market for Eastern and Southern Africa. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?doc_id=129241&file_id=173329>.

The Treaty Establishing the Southern African Development Community. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?doc_id=151077&file_id=201607>.

The Treaty for the Establishment of the East African Community. Dostupné z WWW: <http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?doc_id=129242&file_id=173330>.

Trends in Sustainable Development. Africa Report 2008-2009. New York: United Nations, 2008. 51 s. ISBN 978-92-1-104576-5.

Tsavo: Challenges, Solutions, Hopes. July 2005 – June 2011. Nairobi: IFAW, 2011. 10 s.

Understanding Environment, Conflict and Cooperation. UNEP Doc DEW /0571/NA. UNEP, 2004.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. September 2007.

UN Development Assistance Framework 2010-2016 Botswana. Government of the Republic of Botswana and the UN System in Botswana. 2009. Dostupné z WWW: <www.undg.org/docs/10552/Botswana-UNDAF-2010-2016.pdf>.

United Nations Development Assistance Framework Ethiopia 2012 -2015. [cit. 2012-04-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.undg.org/docs/12319/UNDAF-Ethiopia-202-2015.pdf>>.

United Nations Assistance Framework for the Republic of Mozambique, 2012-2015. [cit. 2012-04-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.undg.org/docs/2470/UNDAF-Action-Plan-Final-ENG-signed.pdf>>.

The United Nations Development Cooperation Forum (UNDCF), New York, 5–6 July 2012.

UNEP and Indigenous Peoples: A Partnership in Caring for the Environment. Policy Guidance. November 2012. [cit. 2012-12-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.unep.org/ik/Pages.asp?id=About%20IK>>.

United Nations General Assembly Resolution A/RES/60/1 of 2005 adopted by the United Nations General Assembly on the 2005 World Summit. [cit. 2012-06-26]. Dostupné z WWW: <www.un.org/esa/sustdev/document/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf>.

United Nations Millennium Declaration. Resolution A/RES/55/2 of 8 September 2000 adopted by the United Nations General Assembly. [cit. 2012-06-26]. Dostupné z WWW: <www.un.org/esa/sustdev/document/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf>.

United Nations Peacekeeping Operations. May 2012. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/ppbm.pdf>>.

VIRIRI, A. The Paradox of Africa's Poverty: the Role of Indigenous Knowledge in Zimbabwe. Environmental Management Issues. *Journal of Sustainable Development in Africa*. 2009, vol. 10, no. 4, s.129-146, ISSN 1913-9063.

VYMĚTAL, Petr. *Governance: Defining the Concept*. VŠE, Working Paper, 2007. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <http://vz.fmv.vse.cz/wp-content/uploads/1_2007.pdf>.

Waiting Here for Death. Human Rights Watch, 2012.

WALLERSTEIN, Immanuel M. *The Capitalist World- Economy*. (1979, reprinted 2002). Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 307 s. ISBN 0-521-29358-8.

WDI data. [cit. 2012-12-24]. Dostupné z WWW: <<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>>.

WEINBERG, Gerald M. *An Introduction to General Systems Thinking*. 25th edition. New York: Dorset House, 2001. 279 s. ISBN 978-0932633491.

WHO World Health Statistics 2011. Geneva:WHO, 2011. 170 s. ISBN 978-9241564199.

WILLIAMS, P. D. The Peace and Security Council of the African Union: evaluating an embryonic international institution. *The Journal of Modern African Studies*. 2009, vol. 47, no. 4, s. 603-626. ISSN 0022-278X.

WILLIAMSON, James. *What Washington Means by Policy Reform*. [cit. 2012-12-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486>>.

Windhoek High-level Ministerial Declaration on African Agriculture in Twenty-first Century: Meeting the Challenges, Making a Sustainable Green Revolution. Windhoek 2009. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/243/61/PDF/N0924361.pdf?OpenElement>>.

WIREDU, Kwasi. *Philosophy and an African Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980. 256 s. ISBN 978-0521296472.

WIREDU, K. How Not to Compare African Thoughts with Western Thoughts. In MOSLEY, A. (ed.). *African Philosophy: Selected Readings*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1995, s. 164-167.

WOODS, N., The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves. *World Development*. May 2000, vol. 28, no. 5. [cit. 2012-12-24]. Dostupné z WWW: <<http://www.globaleconomicgovernance.org/wp-content/uploads/Challenge%20of%20Good%20Governance.pdf>>.

World Development Report 2003. Sustainable Development in a Dynamic World: transforming institutions, growth, and quality of life. Overview. Washington D.C.: The IBRD/The World Bank, 2002. 30 s. ISBN 0-8213-5187-7.

World Development Report 2010: Development and Climate Change. Washington. D.C.: The IBRD/The World Bank, 2009. 424 s. ISBN 978-0-8213-7989-9.

World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development. Washington. D.C.: The IBRD/The World Bank, 2011. 384 s. ISBN 978-0-8213-8439-8.

World Development Report 2012: Gender Equality and Development. The World Bank. Washington. D.C.: The IBRD/The World Bank, 2012. 456 s. ISBN 978-0-8213-8810-5.

Yamoussoukro Declaration On Peace in the Minds of Men. [cit. 2012-10-30]. Dostupné z WWW: <www.unesco.org/cpp/uk/declarations/yamouss.pdf>.

ZAKARIA, Fareed. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York: Norton and Co, 2007. 304 s. ISBN 978-0-393-33152-3.

Zambia National Vision 2030. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z WWW: <<http://www.mcti.gov.zm/.../12-zambia-vision-2030>>.

ZEKERI, A.A. Toward a Sustainable Rural Development in Africa: a Sociological Case Study of a World Bank Agricultural Development Project in Nigeria. In MUDACUMURA, G.D.; MEBRATU D.; HAQUE, M.S. (ed.). *Sustainable Development Policy and Administration*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis, 2006, s. 311-330.

ZELENIKA, Ivana. Barriers to Appropriate Technology Growth in Sustainable Development. *Journal for Sustainable Development*. December 2011, vol. 4, no.6, s. 12 -22. ISSN 1913-9063.

21 Issues for the 21st Century. Results of the UNEP Foresight Process on Emerging Environmental Issues. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP), 2012. 56 s. ISBN 978-92-807-3191-0.

Hlavní internetové zdroje:

African Forum on Good Governance (Africké fórum dobrého vládnutí) www.africangovernanceforum.org.

African Union (Africká unie): <http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/treaties.htm>.

International Council for Science, ICSU (Mezinárodní vědecká rada): <http://www.icsu/publications/reports-and-reviews/grand-challenges>.

International Group of Funding Agencies for Global Change Research (Mezinárodní skupina grantových agentur pro výzkum globální změny): http://www.igfagcr.org/images/documents/belmont_challenges_white_paper.pdf.

International Union, IUCN Mezinárodní svaz ochrany přírody (World Conservation Union, 1990-2008): <http://www.iucn.org>.

Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj): <http://www.oecd.org>.

United Nations Development Programme, UNDP (Rozvojový program OSN): <http://www.undp.org>.

United Nations Environment Programme, UNEP (Program OSN pro životní prostředí): <http://www.unep.org>.
http://www.unep.org/training/programmes/Instructor%20Version/Part_2/Activities/Interest_Groups/Decision-Making/Core/Def_Enviro_Governance_rev2.pdf.

Food and Agriculture Organization, FAO (Organizace pro výživu a zemědělství): <http://www.fao.org>.

International Institute for Sustainable Development, IISD (Mezinárodní ústav pro udržitelný rozvoj) : <http://www.iisd.org>.

UN Commission on Sustainable Development, UN CSD (Komise OSN pro udržitelný rozvoj):
<<http://www.un.org/esa/sustdev/csd/policy.htm>>.

Worldwatch Institute: <http://www.worldwatch.org>>.

United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD (Konference OSN o obchodu a rozvoji): <http://unctad.org/en/Pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=85>>.

The World Bank, WB (Světová banka):
<http://poverty.worldbank.org/prsp/index.php?view=sub&id=4581>>.

14. Seznam použitých zkratk

AACC All Africa Conference of Churches (Všeafrická rada církví)
ACP Afrique, Caraibes et Pacifique (Sdružení zemí Afriky, Karibiku a Tichomoří)
ACRI African Crisis Response Initiative (Africká iniciativa krizové reakce)
A-CSD Africa Committee on Sustainable Development
ADRM Alternative Dispute Resolution Method
AEC African Economic Community (Africké hospodářské společenství, AHS)
AfDB African Development Bank (Africká rozvojová banka)
AGA (Pan)African Governance Architecture (Pan)africká architektura vládnutí)
AHK OSN Africká hospodářská komise OSN
AHS Africké hospodářské společenství
AHSI African Human Security Initiative (Africká iniciativa na podporu lidské bezpečnosti)
AMCARD Konference ministrů zemědělství a rozvoje venkova
AMCED Asian Ministerial Conference on the Environment and Development
AMCEN African Ministerial Conference on the Environment (Africká ministerská konference o životním prostředí)
AMCHUD African Ministerial Conference on Housing and Urban Development (Africká ministerská konference o bydlení a urbánním rozvoji)
AMCOW Konference ministrů vodního hospodářství
AMU Arab Maghreb Union (Unie arabských států Maghrebu)
APDF Africa Project Development Facility (Africký rozvojový fond)
APF African Parks Foundation (Nadace afrických parků)
APRM The African Peer Review Mechanism (Africký mechanismus vzájemného hodnocení)
APSA African Peace and Security Architecture (Africká architektura míru a bezpečnosti)
ARI African Renaissance Institute
ASEAN Association of Southeast Asian Nations
AU African Union (Africká unie)
AYEN Environmentální síť africké mládeže
AYICC Iniciativa africké mládeže o změně klimatu
BRICS Brazil, the Russian Federation, India, China and South Africa (Brazílie, Ruská federace, Indie, Čína a Jižní Afrika)
CAADP Common African Agriculture Development Programme (Společný program rozvoje afrického zemědělství)
CBD Convention on Biological Diversity (Úmluva o biologické rozmanitosti)
CBNRM Community-based Natural Resources Management (komunitní správa přírodních zdrojů)
CCM Chama cha Mapinduzi (Revoluční strana Tanzanie)
CDM Clean Development Mechanism (mechanismus čistého rozvoje)
CEMAC Central African Monetary and Economic Community (Středoafrické monetární a ekonomické společenství)
CEN-SAD Community of Sahel-Saharan States (Společenství sahelských a saharských států)
CEPLG Communauté économique des pays des Grands Lacs (Hospodářské společenství velkých jezer)
CFTA Continental Free Trade Area (kontinentální zóna volného obchodu)

CODESRIA Council for the Development of Social Science Research in Africa (Rada pro rozvoj výzkumu v oblasti sociálních věd v Africe)

CO₂ carbon dioxide (oxid uhličitý)

COMESA Common Market for Eastern and Southern Africa (Společný trh států východní a jižní Afriky)

COP Conference of Parties (konference smluvních stran)

CPA Comprehensive Peace Agreement

CSD Commission on Sustainable Development (Komise pro udržitelný rozvoj)

DAC Development Assistance Committee of OECD (Výbor pro rozvojovou pomoc OECD)

Dept. department (odbor, ministerstvo)

DRC Democratic Republic of the Congo (Konžská demokratická republika)

EAC East African Community (Východoafrické společenství)

ECA Economic Commission for Africa (Africká hospodářská komise)

ECCAS Economic Community of Central African States (Ekonomické společenství středoafrikanických států)

ECOSOC Hospodářská a sociální rada OSN

ECOWAS Economic Community of Western African States (Ekonomické společenství západoafrikanických států)

EDF European Development Fund

EDPRS Economic Development and Poverty Reduction Strategy (Strategie ekonomického rozvoje a omezování chudoby)

EEAA Egyptian Environmental Affairs Agency

EMCCA Economic and Monetary Community of Central Africa

EPAP II – Projekt snižování znečištění životního prostředí II

EPF Environmental Protection Fund

EPI Environmental Performance Index (index hodnocení životního prostředí)

ESAF Enhanced Structural Adjustment Facility (Rozšířený program strukturálního přizpůsobení)

EU European Union (Evropská unie)

FACS-SD Forum for African Civil Society on Sustainable Development (Fórum africké občanské společnosti pro udržitelný rozvoj)

FAO Food and Agriculture Organization of the United Nations (Organizace pro výživu a zemědělství OSN)

FDI foreign direct investment (přímé zahraniční investice)

FLEG Forest Law Enforcement and Governance (Akční plán EU) pro vymahatelnost lesního práva a správu)

FLEGT Forest Law Enforcement and Governance and Trade (Akční plán EU) pro vymahatelnost lesního práva, správu a obchod)

GCC Gulf Cooperation Council (Rada pro spolupráci zemí Zálivu)

GDP gross domestic product (HDP, hrubý domácí produkt)

GEF Global Environment Facility (Globální fond životního prostředí)

Gha globální hektar

GHG greenhouse gases (skleníkové plyny)

GIGA German Institute on Global and Area Studies

GNI gross national income (HNP, hrubý národní příjem)

GTZ German Technical Cooperation (Německá technická spolupráce)

G8 Group of Eight (Skupina osmi)

G20 Group of Twenty (Skupina dvaceti)

HABITAT, UN-HABITAT United Nations Programme for Habitat (Program OSN pro lidská sídla)

UNCHS United Nations Centre for Human Settlements (Středisko OSN pro lidská sídla, předchůdce UN-HABITAT)

HDI Human Development Index (ukazatel lidského rozvoje)

HDR Human Development Report (Zpráva o lidském rozvoji)

HIPC heavily indebted poor countries (silně zadlužené chudé země)

HIV/AIDS Human Immunodeficiency Virus/Acquired Immunodeficiency Syndrome (virus lidského imunodeficitu/syndrom získaného imunodeficitu)

IANSA International Action Network on Small Arms

IBRD International Bank for Reconstruction and Development (Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj)

IBSA India, Brazil, South Africa Dialogue Forum (Fórum pro dialog Indie, Brazílie a JAR)

ICSU Mezinárodní vědecká rada

ICSU- Africa Africká regionální úřadovna Mezinárodní vědecké rady

ICT Information and Communications Technology (informační a komunikační technologie)

IDA International Development Association (Mezinárodní rozvojová asociace, součást SB)

IDP internally displaced persons (vnitřní vyhnanci)

IFAD International Fund for Agricultural Development

IFAW International Fund for Animal Welfare

IGAD Intergovernmental Authority on Development (Mezivládní úřad pro rozvoj)

IISD International Institute for Sustainable Development

ILO International Labour Organization (Mezinárodní organizace práce)

IPACC Koordinační výbor původního obyvatelstva Afriky

IPCC Intergovernmental Panel on Climate Change (Mezivládní panel pro klimatickou změnu)

IOC Indian Ocean Commission (Komise Indického oceánu)

ITUC – Africa Regionální africká organizace Mezinárodní konfederace odborů

IUCN International Union for Conservation of Nature (Mezinárodní svaz ochrany přírody)

IWRM Integrated Water Resources Management

JAR Jihoafrická republika

KWS Kenya Wildlife Service

LA Lighting Africa (Osvětlení Afriky)

LDCs least developed countries (nejméně rozvinuté země)

LRA Lord's Resistance Army (Armáda Božího odporu)

MDG Millennium Development Goals (Rozvojové cíle tisíciletí)

MDRI Multilateral Debt Relief Initiative (mnohostranná iniciativa oddlužení)

MERCOSUR Mercado Común Sudamericano

MFI Micro Finance Institution (mikrofinanční instituce)

MIC Middle Income Country

MMF Mezinárodní měnový fond

MNE Multi-National Enterprise (nadmárodní podnik)

MOSOP Movement for the Survival of the Ogoni People (Hnutí za přežití národa Ogoniů)

NEPAD New Partnership for African Development (Nové partnerství pro africký rozvoj)

NGO non governmental organization (nevládní organizace)

NPCA Koordinační agentura Nového partnerství pro africký rozvoj

NPOA National Programme of Action (národní akční program)

NRM National Resistance Movement (Národní hnutí odporu)
 OAJ Organization of African Unity (Organizace africké jednoty)
 ODA official development assistance (oficiální rozvojová pomoc)
 OECD Organisation for Economic Co-operation and Development (Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj)
 OSN Organizace spojených národů
 PPP purchasing power parity
 PRGF Poverty Reduction and Growth Facility
 PRSC Poverty Reduction Support Credit
 PRSPs Poverty Reduction Strategy Papers (Strategické plány omezení chudoby)
 PSIA Poverty and Social Impact Analysis
 RCT Rozvojové cíle tisíciletí
 rev. revidováno
 R&D Research and Development (vývoj a výzkum)
 REDD+ Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation (snižování emisí způsobených odlesňováním a poškozováním lesa)
 ŘR Řídicí rada
 SADC Southern Africa Development Community (Jihoafrické rozvojové společenství)
 SADC-CNGO Southern Africa Development Community NGO Council Rada nevládních organizací SADC
 SADCC Southern Africa Development Coordination Conference (Konference pro koordinaci rozvoje jižní Afriky)
 SAP Structural Adjustment Programmes (Programy strukturálních změn)
 SARDC South African Research and Documentation Centre (Jihoafrické středisko výzkumu a dokumentace)
 SB Světová banka
 SEATINI Institut jižní a východní Afriky pro obchod, informace a vyjednávání
 SME Small and Medium Enterprise (malý/é a střední podnik/ání)
 SPLM/A Sudan People's Liberation Movement/Army (Súdánské hnutí/armáda osvobození lidu)
 UN United Nations (Organizace spojených národů)
 UNAIDS United Nations Programme on HIV/AIDS (Program OSN pro boj s HIV/AIDS)
 UNCCD United Nations Convention to Combat Desertification (Úmluva OSN o boji proti desertifikaci)
 UNCED United Nations Conference on Environment and Development (Konference o životním prostředí a rozvoji OSN)
 UNCHE United Nations Conference on Human Environment (Konference OSN o lidském životním prostředí)
 UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development (Konference OSN o obchodu a rozvoji)
 UNDAF United Nations Development Assistance Framework (Rámec OSN pro rozvojovou pomoc)
 UNDAP United Nations Development Assistance Partnership (Partnerství OSN pro rozvojovou pomoc)
 UN/DESA Department of Economic and Social Affairs of the United Nations (odbor pro ekonomické a sociální záležitosti OSN)
 UNDP United Nations Development Programme (Program OSN pro rozvoj)

UNECA United Nations Economic Commission for Africa (Africká hospodářská komise OSN)
UNEO United Nations Environment Organization (Organizace OSN pro životní prostředí)
UNEP United Nations Environment Programme (Program OSN pro životní prostředí)
UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNFCCC United Nations Framework Convention on Climate Change (Rámcová úmluva OSN o změně klimatu)
UNICEF United Nations Children's Fund (Dětský fond OSN)
UNIDO United Nations Industrial Development Organization (Organizace OSN pro průmyslový rozvoj)
UN/CSD United Nations Commission on Sustainable Development (Komise pro udržitelný rozvoj OSN)
UNCSD United Nations Conference on Sustainable Development (Konference OSN o udržitelném rozvoji, Rio+20)
USAID US Agency for International Development (Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj)
USD americký dolar
VS OSN Valné shromáždění OSN
WAEMU West African Economic and Monetary Union (Západoafrická hospodářská a měnová unie)
WB World Bank (Světová banka)
WCED World Commission on Environment and Development (Světová komise pro životní prostředí a rozvoj)
WDR World Development Report (Zpráva o světovém rozvoji)
WFP World Food Programme (Světový potravinový program)
WHO World Health Organization (Světová zdravotnická organizace)
WMO World Meteorological Organization (Světová meteorologická organizace)
WSSD World Summit on Sustainable Development (Světový summit o udržitelném rozvoji)
WTO World Trade Organization (Světová obchodní organizace)
WWF World Wildlife Fund (Světový fond ochrany divoké zvěře)